

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı

Korykoslu Hayton

SELENCE

DOĞU ÜLKELERİ TARİHİNİN ALTIN ÇAĞI

Hocam Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na ithaf

DOĞU ÜLKELERİ TARİHİNİN ALTIN ÇAĞI

KORYKOSLU HAYTON

Latince'den çeviren ve notlandıran
Dr. Altay Tayfun Özcan

SELENCE 2015

Selenge Yayınları No: 80
Tarih Dizisi 67

Dizgi-Sayfa Düzeni
Hasan Demir

Tashih Redaksiyon
D. Ahsen Batur

Kapak
Selahattin Uslucan

Baskı-Cilt
Stepajans Matbaacılık Ltd. Şti.
0212.446 88 46

ISBN 978-605-4944-06-4

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0.212 514 45 73 Fax: 0.212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-mail: selenge@selenge.com.tr.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
GİRİŞ	9
I. Korykoslu Hayton'a Dair	9
II. Flos Historiarum Terre Orientis'in İçeriğine Dair.....	14
a. Ön Hazırlık.....	16
b. Genel Taarruz.....	24
III. Flos Historiarum Terre Orientis Üzerine Çalışmalar	26
I. KİTAP	29
I. Kısım	29
Kitay.....	29
II. Kısım	32
Tarse.....	32
III. Kısım.....	35
Türkistan	35
IV. Kısım	36
Harezmlilerin Ülkesi.....	36
V. Kısım	38
Kumanya.....	38
VI. Kısım.....	40
Hindistan	40
VII. Kısım	43
İran	43
VIII. Kısım.....	44

Medlilerin Ülkesi	44
IX. Kısım.....	45
Ermeni Ülkesi	45
X. Kısım.....	46
Gürcistan.....	46
XI. Kısım.....	48
Keldanilerin Ülkesi	48
XII. Kısım	49
Mezopotamya.....	49
XIII. Kısım.....	50
Türkiye.....	50
XIV. Kısım	52
Suriye Krallığı.....	52
 II. KİTAP.....	 55
Asya İmparatorlarına Dair	55
 III. KİTAP	 71
 IV. KİTAP.....	 199
 BİBLİYOGRAFYA.....	 231
a. Kaynaklar	231
b. Araştırmalar.....	235
c. Sözlük.....	258
 DİZİN.....	 259

Önsöz

İlhanlı-Avrupa ilişkileri, XIII ve XIV. yüzyıl Ortadoğu tarihinin ortak bir paydası olmasından ötürü, gerek Moğol tarihi gerekse Avrupa tarihi üzerine çalışan bilim adamları tarafından iyi tetkik edilmiş konulardandır. Ortadoğu’da tutunabilmek için her iki tarafın birbirine muhtaç olmalarından temel alan bu ilişki, Güyük Han’ın İran’a idareci olarak tayin ettiği Elçigiday zamanında başlamış ve ardından Hülegü’nün İran’a İlhan tayin edilmesinden sonra sıklık kazanmıştır. 1322’de İlhanlılarla Memlûk Sultanlığı arasındaki savaşı bitiren anlaşma imzalanıncaya dek devam eden bu temaslarda, Macaristanlı John, Ashbyli David, John ve James Vassalli kardeşler, İsa Kelemecî, Rabban Sauma, Langleyli Geoffrey, Anfossili Tommaso ve Ghisolfili Buscarello ile daha pek çok elçi görevler üstlenmişlerdir. Elçilik görevinde bulunmamış olsa da Kilikya Ermeni Krallığı sınırları içerisinde yer alan Korykos’un efendisi Hayton’un Moğol-Avupa ilişkilerinde özel bir yeri vardır. Bu önem, Papa V. Clement’in emri ile Fransız rahip Falconi’ye yazdırdığı *Flos Historiarum Terre Orientis* adlı eserden ileri gelmektedir.

1291’de Akka’nın düşüşünün sarsıntısının devam ettiği bir dönemde kaleme alınan eser, Kudüs ve çevresinin nasıl ele geçirileceğine dair bir plan olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Hayton’un planını benzerlerinden ayıran husus, eser sahibinin Haçlı seferini sadece askerî bir harekât olarak ele almaması, konuyu coğrafi ve tarihî bir perspektife dayandırmasından ileri gelir. Bunu yaparken yazar, düşmanı olarak gördüğü Memlûk Sultanlığı ile müttefik olarak gördüğü Moğolların tarihine ilişkin bilgiler verir. Memlûk tarihine ilişkin kayıtları bilinenlerden pek farklı değilse de, Moğol tarihine dair bilgileri büyük öneme haizdir. Bu bilgilerin önemli bir kısmının yazarın şahsî gözlem ve duyumlarına dayanması, eserini zamanın kaynakları içerisinde farklı ve özel bir konuma yüksel-

tir. Bunun yanında Hayton, sosyal antropolojiyi de maharetle planının bir parçası olarak kullanır. Bütün bunlar bir arada değerlendirildiğinde Korykoslu Hayton'un, meseleleri sadece askerî olarak ele alan zamanın entelektüelleri sınıfına değil, planını tarihî, coğrafi, iktisadî, içtimâî ve jeostrateji düzlemine yerleştirerek değerlendiren modern uluslararası ilişkiler uzmanları sınıfına dâhil olduğunu söylemek mümkündür.

Takdim edilen çeviri, C. Kohler tarafından edite edilen *Recueil des Historiens des Croisades, Documents Armeniens*'in ikinci cildinde yer alan Latince metine dayanmaktadır. Kimi cümle ve kelimelerde, Wrocław Üniversitesi Kütüphanesi'nde R 262'ye kayıtlı elyazmasına da müracaat ettik. Nihai olarak metin çevirisini, R. Bedrosian'ın tercümesiyle de karşılaştırdık.

Bu çalışmayı, bizi Latince üzerine çalışmaya yönlendiren ve bununla da kalmayıp bu yolda emek sarf eden Hocam Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na bir teşekkür olarak ithaf ediyorum. Bu kararın ortaya çıkmasında etkili olan Yrd. Doç. Dr. Ali Ahmetbeyoğlu'na da şükranlarımı sunuyorum. Bu teşvik ve emek sayesinde tanıdığım Prof. Dr. Bedia Demiriş'e ise Latince derslerini takip etmemize izin vermek inceliğini göstermesinden ötürü müteşekkirim.

Mariola Los'a Wrocław Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Latince el yazmasının dijital kopyasını göndermesinden, Prof. Dr. İlyas Gökhan'a Korykoslu Hayton'un olduğu sanılan kronolojik cetvelin H. Andreasyan tarafından yapılmış tercümesinin fotokopisini temin etmesinden ve Prof. Dr. Fatih Ayaz ile Yrd. Doç. Dr. Fatma Akkuş-Yiğit'e de çeşitli sorularımıza yanıt bulmalarından ötürü teşekkür ederim. Burada ayrıca, derslerinde Memlûk-İlhanlı münasebetleri üzerine hassasiyetle eğilen hocam Prof. Dr. Cüneyt Kanat'ı da yâd etmek isterim. Son olarak, her zaman olduğu gibi bu çalışmamızda da desteklerini üzerimizden esirgemeyen hocam Prof. Dr. İsmail Aka'ya daimî minnettarlığımı sunmak isterim.

Dr. Altay Tayfun ÖZCAN

Kütahya 2014

GİRİŞ

I. Korykoslu Hayton'a Dair

Flos Historiarum Terre Orientis (Doğu Tarihinin Altın Çağı¹)'in yazarı olmasına karşın Korykoslu Hayton², eserinde - okuyucuyu, verdiği bilgilerin doğruluğuna inandırmak maksatlı kaleme aldığı birkaç husus müstesna- kendisinden bahsetmemiştir. Bu tutumu, kendisini dinî hayata adanarak nefsini köreltmeye çalışmasıyla yakından ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu eksiklik, kendisine dair diğer kaynaklarda verilen bir takım bilgiler ışığında belirli oranda giderilebilmektedir.

Kilikya Ermeni kralı I. Hetum'un kardeşi Oşin'in oğlu olan Hayton'un ne zaman doğduğu belirsizdir. Bununla birlikte eserinde “*Bu tarih kitabını hazırlayan ben, Tatarların Hülegü zamanından beri Sul-*

1 Kitabın ismi literatürde Doğu Tarihinin Çiçeği gibi bir anlam bulmuştur. Bununla birlikte *Flos* kelimesi Latince'de çiçek manasına geldiği gibi, altın çağ, en parlak dönem, üst düzey manalarına da gelir. Bk. OLD, s. 715. Eserin eski Fransızca ismi ise *La Flor des Estories d'Orient*'tir ve bu ifade de literatüre aynı şekilde Doğu Tarihinin Çiçeği olarak geçmiştir. Bununla birlikte dillerin tamamında olduğu gibi burada da kelimelerin ilk anlamına dayalı bir çevirinin hâsıl olduğu anlaşılıyor. Nitekim eski Fransızca'ya vakıf olmamakla birlikte, *Flor* kelimesinin eski Fransızca'da başlıca manasına gelebilecek şekilde kullanımı da vakidir. Bk. Jensen 1990, s. 38. Bundan ötürü kitabın ismini yerleşmiş kanaatin hilâfına Doğu Tarihinin Altın Çağı olarak belirledik.

2 Yazar eserinde kendisinden Hayton diye bahseder. Ancak bu isim literatüre Hetum ve Hayton şeklinde geçmiştir. Biz gerek yazarın kendi adını Hayton olarak anması gerekse okuyucuların Hetum adını taşıyan zamanının Ermeni krallarından onu rahatlıkla ayırt edebilmeleri için ikinci kullanımı esas aldık.

*tanla yaptıkları mücadelelerin içinde bulunduğum*³ şeklindeki ifadesi, Hülegü'nün Suriye'ye düzenlediği 1259 seferi sırasında onun en aşağı on beş yaşında olduğuna işaret etmektedir. Buna göre Hayton, 1240'ların ilk birkaç yılı içerisinde doğmuş olmalıdır.⁴

1280'de ağabeyi Toros veya Gregory'nin ölümünün ardından bugün Mersin ilinin Kızılkulesi ilçesine tekabül eden Korykos kentinin idareciliğini üstlenen Hayton, 1290'larda Kilikya Ermeni Krallığı'nın önemli şahsiyetlerinden birisi haline gelmişti. Bunu Kıbrıs Haçlı kralı Guy d'Ibelin'in kızı İsaabel ile evlenmesi takip etti ki bu, onun bölgedeki etkinliğini daha da artırdı⁵. Nitekim o, Ermeni kralı II. Hetum'a karşı 1293'te bazı prenslerle birlikte nedeni bilinmez bir mücadeleye girişebilmiştir. Sonunda yenilgiyle neticelenmiş⁶ de olsa, bu karmaşadaki etkinliği, Korykos'un efendisi Hayton'un Kilikya Ermeni Krallığı içerisindeki dengede önemli bir yer tuttuğuna işaret eder.

Korykoslu Hayton ile Ermeni kralı II. Hetum arasındaki ilişkiler 1293'ten sonra da düşmanlık içerisinde devam etti. Muhtemelen 1293'ten sonraki birkaç yılını Kilikya dışında geçiren⁷ Korykoslu Hayton'un Ermeni kralına bakış açısının hiç de olumlu olmadığı eserindeki pek çok ifadeden anlaşılabilmektedir. Buna karşın II. Hetum'un halefi Levon'un iktidarını şu sözlerle yüceltir: *“Tanrı'ya şükürler olsun ki Ermeni Krallığı bugün, Theodor adlı bir beyin oğlu olan genç Kral Livon'un idaresinde huzur içerisinde”*⁸. Bu bakış açısının altında onun, yeni kralın tahta çıkışını destekleyenler arasında olmasının etkili olduğu görülmektedir. Nitekim J.G. Ghazarian, Amadi adlı bir tarihçinin eserine dayanarak, Korykoslu Hayton'un 1305'te II. Hetum'u tahttan indirmek için destek elde etmek gayesiyle Kıbrıs'a gittiğini ileri

3 RHC, s. 301. Benzer ifadeyi eserin bir diğer yerinde de tekrarlar. Bk. RHC, s. 317.

4 Mutaflan'ın tahmini de bu yöndedir. Bk. Mutaflan 1996, s. 161.

5 Mutaflan 1996, s. 161; Ghazarian 2000, s. 69.

6 II. Hetum, s. 145.

7 Mutaflan 1996, s. 165.

8 RHC, s. 333.

sürer⁹. Korykoslu Hayton da eserinin bir yerinde “*Ben, Curchi hâkimi, Kral Livon’un soyundan gelen kardeş Hayton, bilgelikten veya iyilikten değil, İsa’nın merhametiyle Ermenistan’da büyük felaketin ortaya çıkmasından evvel kendimin farkına vardım. Bunun üzerine yoluma ilerledim ve memleketime dönünceye kadar zihnimi iki sene meşgul ettim. Dönüşümde Ermenistan’ı büyük karışıklık içerisinde buldum ve kendimi meşakkatli çalışmalardan alıkoyamadım. Öylesine çalıştım ki, Ermenistan’ın eski günlerine dönmesi için gece gündüz hiçbir zaman dinlenmedim. Tanrı, bilge bir hükümdar olan Odone de Grandisoso, Templar ve Hospitaller üstatları, onların kardeşleri ile Ermenistan ve Kıbrıs’taki asiller ile halk bunun tanığıdır*”¹⁰ şeklinde, nedeni muğlâk sözleri 1305’te II. Hetum’un tahttan feragatiyle neticelenecek bu çaba ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

1305’te tahta geçen Levon’un iktidarının hemen başlarında Kilikya’ya yönelen Memlûk ordusuna karşı verilen mücadelede Hayton da yer almıştır. Kazanılan zaferin ardından Hayton, kendisini dine adamaya karar verdiğini şu sözlerle aktarır: “*Bu çalışmayı kaleme alan ben, kardeş Hayton bu hadiselerin içinde yer aldım. Olanlardan kısa bir süre önce kendimi dinî yaşama adamaya niyetlenmişim. Ancak saldırganlıkla karşı karşıya kalınması ile Ermeni Krallığı’nın tehlike altına düşmesinden ötürü görevim o kadar ağır bastı ki, akraba ve dostlarımı terk edemedim. Ancak sonrasında Tanrı bana büyük bir mutluluk bahsetti. Uzun çalışma hayatımın ardından Ermenistan’dan ve Hristiyanlardan huzur ile mutluluk içerisinde ayrıldım ve zaman kaybetmeksizin isteğimi yerine getirdim. Böylelikle efendim Ermenistan kralı ile akraba ve dostlarımın iznini alarak yola çıktım. Kıbrıs’taki Premonstratensis tarikatının manastırına gelerek gençliğimde asker olarak bulunduğum sıradaki dinî kurallarla çevrili olmayan yaşamımı geride bırakmak ve hayatımın geri kalan kısmını İsa’ya hizmet ederek geçirmek için 1305’te kendimi tamamıyla dine verdim*”¹¹. Bu kararını eserinin bir başka yerinde ise

9 Ghazarian 2000, s. 70.

10 RHC, s. 330.

11 RHC, s. 325, 326.

şu şekilde yineler: “*Bu çalışmayı hazırlayan ben, kardeş Hayton, kendimi dinî hayata adamadan kısa bir süre önce onurum, Ermenistan’ın tehlikeyle karşılaştığı bir sırada akrabalarımı ve dostlarımı terk etme mani olduğundan, bu hadiselerin içinde yer aldım. Ancak bundan sonra, Tanrı’nın bana acımasıyla Ermenistan Krallığı’nı ve buradaki Hristiyanları uzun uğraşların ardından terk ettim ve zaman kaybetmeden isteğimi yerine getirdim. Kralımdan, akrabalarımın ve dostlarımdan Tanrı’nın Hristiyanlara zafer bahşettiği ovada izin alarak yoluma doğru ilerledim ve Kıbrıs’taki Epiphane manastırına geldim. 1305’te İsa’ya hizmet etmek üzere Premostratensis tarikatına bağlandım*”.¹²

Premonstratensian tarikatına katılmasının ardından Korykoslu Hayton 1306’da Papa tarafından, yazarın Epiphane adıyla andığı, S. Maria de Episcopia manastırının *canon regularlığına* getirildi. Aynı yıl Kıbrıs’tan ayrılan Hayton, Fransa’daki Poitiers’ye geldi ve Papa V. Clement’in huzuruna çıktı. Bunu Ağustos 1307’de papaya bizzat kendi emri üzerine hazırladığı eserini takdim etmesi izledi. 1308 Şubatında Potiers’den ayrılana kadar papanın yakın çevresinde yer aldı. Bu zaman zarfında siyasetle alâkasını da kesmedi. Nitekim o, daha önce aynı cephede yer aldığı Amaury’nin Kıbrıs hâkimi olarak tanınması hususunda maddi ve manevi çaba sarf etmiştir.

1308 içerisinde Kilikya’ya dönen Hayton’un 1316’ya kadarki faaliyetleri hususunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak 1316’daki Adana konsilinde önemli bir şahsiyet olarak boy göstermesi, bu zaman zarfında etkinliğinden pek bir şey kaybetmediğine işaret eder. Bu, ondan kalan son tarihi izdir. 1320’de artık hayatta olmadığı kesindir.¹³

Siyasetle yakından alâkadar olan Korykos hâkimi Hayton’un hayatındaki bir diğer önemli siyaset alanı Moğollarla temaslarıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere o, Hülegü’den başlamak üzere İlhanlıların Ortadoğu’daki faaliyetlerinde yer aldığını belirtir. Ancak ne yazık ki, bu faaliyetlerin neler olduğuna değinmez. Bu konudaki tek istisna, “*Bu büyük talihsizlik, Kutlukşah’ın, diğer kimselerin görüşünü dikkate alma-*

12 RHC, s. 333.

13 Mutfian 1996, s. 172; Ghazarian 2000, s. 70, 71.

masından ileri gelmişti. Zira bilge kimselere inanmış olsaydı, tehlikeden kolaylıkla kurtulabilirdi. Bu çalışmayı kaleme alan ben, kardeş Hayton, bu hadiselerin içinde bulundum”¹⁴ sözleriyle 1303’teki Şakhab muharebesine katıldığına işaret ettiği satırlardır. Ancak onun 1281 ve 1299 seferlere ilişkin verdiği bilgilerin de en az Şakhab muharebesi kadar detaylı olması, Hayton’un bu seferlerde de Moğol ordusunun içerisinde yer aldığını düşündürmektedir.

Hayton, Moğolların Suriye’ye düzenledikleri seferlere katılmasının yanında İlhanlı sarayıyla da temas halindeydi. Nitekim eserinde, Moğolların tahta çıkış töreninden bahsettikten sonra “*Bu tarih kitabının yazarı olan ben, kardeş Hayton, efendilerini eski kaidelere uygun olarak İmparatorluk tahtına yerleştirmelerinde iki kez bulundum*” der¹⁵. Ancak, burada da söz konusu ziyaretlerin ne zaman veya kimin ilhanlığı zamanına rastladığını belirtmez. Bunlardan ilki Abaka’nın, ikincisi ise Argun’un tahta çıkış merasimi olsa gerektir. Zira her iki ilhanın tahta çıkış aşamasına dair ifadeleri, diğer ilhanlarınkine göre daha detaylıdır. Mesela Abaka’nın Kubilay’dan ilhanlık belgesini beklemesi ve Argun’un Teküdar’ın elinden kurtularak tahtı ele geçirmesine ilişkin kayıtları bu yönüyle dikkat çekicidir. Bu canlı tasvirler, Gazan Han’ın tahta geçişine dair ifadelerinde de karşımıza çıkar. Ancak, söz konusu dönemde Ermeni kralı olan II. Hetum’un, Gazan Han’ı yalnızca tahta çıkmasından sonra ziyaret etmiş olması, yazarın kraldan evvel bu işe girişmeyeceğini düşündürmektedir.

Kuşkusuz ki Hayton’un, yaşadığı dönem içerisindeki konumu ve faaliyetlerinin yanında entelektüel kapasitesi hakkında da birkaç söz söylemek gerekir. Haçlı seferi planı olarak ortaya konulan eserinde, meseleye sadece askerî bir faaliyet olarak değil aynı zamanda tarihî-coğrafi, jeostratejik ve sosyo-ekonomik perspektifle yaklaşması, çağdaşı yazarların ortaya koydukları planların çok ötesindedir. Mesela XV. yüzyılda kısa bir rapor kaleme alan Bertrandon de la Brocquiere ile daha başkaları Haçlı seferine sadece askerî bir mesele olarak yaklaşarak öneri-

14 RHC, s. 324.

15 RHC, s. 285.

lerini daha çok bu bağlamla sınırlı tutmuşlardır. Elbette onun bu farklılığı, Korykos'ta yarattığı entelektüel bir iklimin eseri idi. Elde entelektüel faaliyetleri hususunda pek bir delil bulunmamakla birlikte, eserinin kimi satırlarında zamanın meşhur kitaplarına atıflarda bulunması, tarihle yakından alâkadar olduğuna işaret eder. Yine 1290'larda idareciliğini üstlendiği Korykos kentinin, İbni Sina'nın tıp çalışmalarına ev sahipliği yapması¹⁶, muhtemelen Hayton'un çabalarının neticesiydi.

II. Flos Historiarum Terre Orientis'in İçeriğine Dair

Flos Historiarum Terre Orientis, Korykos hâkimi Hayton'un 1307'de Fransa'nın Poitiers kentinde Nicolaus Falconi'ye, Papa V. Clement'in emri ile aktardığı bilgilerin toplaması olarak oluşturulmuştur. Önce eski Fransızca olarak kaleme alınan eser yine aynı din adamı tarafından Papa V. Clement'e sunulmak üzere Latince'ye tercüme edilmiştir. Haçlı seferi planı olarak hazırlanan bu çalışma, Doğu'nun coğrafya ve tarihine de ilişkin bilgilerle doludur. Marco Polo'nun *Livre des merveilles du monde* adlı eserinin Pisalı Rustichello tarafından kısa zaman önce yazıya geçirildiği bir dönemde ortaya çıkan eser, coğrafya bilgisi açısından *Livre*'nin gerisindeyse de, siyasî öngörü ve tarihî bilgilerinin kıymeti açısından çok ilerdedir. Nitekim Moğolların teşkilat yapısına dair hususlar bir tarafa *Livre des merveilles du monde* daha çok tarihî hususları içinde barındıran bir coğrafya eseri görüntüsündeyken *Flos Historiarum Terre Orientis*, Moğollarla müttefikten girişilecek harekâtı konu alan askerî bir plan olarak kurgulanmış ve içeriğini coğrafya, tarih, siyasî ve askerî hayat ile sosyal antropoloji düzlemine yerleştirmiştir. Bu yönü ile Hayton'un tasarısı, çağdaşı bazı Haçlı seferi planlarından da ayrılarak modern bir kimlik kazanmıştır. İlerleyen yıllarda kaleme alınacak bazı Haçlı seferi planlarının karakterini etkilemesi de bu özelliği ile ilgilidir¹⁷. Dahası, eserdeki coğrafi bilgiler de yine

¹⁶ Mutaftian 1996, s. 162.

¹⁷ Son döneme ilişkin olmakla birlikte Haçlı seferine dair bazı konuşmalar ve mektuplar şu çalışmada bir araya toplanmıştır. Bir kısmı Hayton'un çağdaşlarınca kaleme alınan bu raporlardan hiçbirisi Haçlı seferini çok yönlü bir

daha başka çalışmalara rehber olmuştur. Mesela Mendeville'in meşhur seyahatnamesi Hayton'un eserinin gölgesinde kaleme alınmıştır. Yine XIV. yüzyılın başlarında Sultaniye'deki Katolik Kilisesi'nin başpiskoposu olan Johannes'in eserinde de Hayton'un eserinin izleri teşhis edilebilir durumdadır.

Flos Historiarum Terre Orientis dört kısımdan oluşur. Bunların ilk iki kısmı genel coğrafya ve tarih bilgilerine ayrılmıştır. Kayıtlarına Kıтай adıyla andığı Çin'den başlayan yazar Harezmi, İran, Kumanya adıyla andığı Deşt-i Kıpçak ile Doğu'daki belli başlı diğer bölgelerden bahseder. Aynı zamanda ülke insanların fizyolojisini, kültürünü, konuştuğu dili, alfabesini ve dinî durumunu da özet hâlde sunar. Hayton, eserinin II. kısmında Doğu'nun genel tarihini takdim eder. Roma idaresiyle başladığı bu kısım Sasaniler, Araplar ve Türklerin Doğu üzerindeki hâkimiyetlerinin bir özeti mahiyetindeyken, eserin III. kısmı Moğol tarihine ayrılmıştır. Burada yazar Moğolların komşularıyla ilişkilerine değindikten sonra, Timuçin'in "ilahi bir kudretle" seçilerek Moğolların başına geçişini, hanlığın kuruluşunu ve Moğolların çevre bölgelere yayılışını anlatır. Bunu, Cengiz Han'ın halefleri Ögedey, Güyük ve Möngke'den bahsetmesi takip eder. Söz konusu kısmın en dikkat çekici tarafı, Hülegü ve halefleri zamanında İlhanlılarla ilgili kayıtlardır. Bunlar arasında İlhanlı-Memlûk mücadelelerine dair bilgiler ayrıntılı ve canlı tasvirlerle dayalıdır. Yazarın kayıtlarının önemli kısmı, hadiselerin bizzat içerisinde yer almasından ötürü şahsi gözlemlerinin bir ürünüdür.

Eserin son kısmı olan IV. bölümde Hayton, eserin yazılış gayesi olan Haçlı seferi planını takdim eder. Yazar, zaman zaman abartıya kaçan teşvikleriyle, seferin daha önceki harekâtlara göre daha kolay bir şekilde başarılacağı iddiasındadır. Tasarısını bir bütün halinde vermekle birlikte, planını kendi içinde ön hazırlık ve genel taarruz olarak ikiye ayırır.

tasarı olarak ele almamış, daha çok dini retorik üslupla sınırlı kalmıştır. Bk. Housley 1997.

a. Ön Hazırlık

Hayton, Haçlı Seferi tasarısını anlatmaya başlamadan önce düşünlemlerle mücadelede dört hususun önemine vurgu yapar. Bunlar:

I- Düşmana karşı savaşırken haklı bir nedene sahip olunması,

II- Kendi gücünün hesap edilmesi, saldırı sırasında ortaya çıkacak gider ve ihtiyaçların kendini sınırlamaksızın kâfi derecede bulundurulması,

III- Düşmanın niyetinin, içinde bulunduğu durum ve halin iyice araştırılması,

*IV- Savaşın doğru zamanda başlatılması*¹⁸.

Yazara göre Kutsal Topraklar'ın Hristiyanların kadim ülkesi olması, Müslümanların burayı zorla ele geçirmiş olmaları ve ülkede Hristiyanlarca kutsal sayılan pek çok mekânın bulunması, Haçlı seferi ilanı için temel gerekçeydi¹⁹. İkinci hususu, Hristiyanlığın böylesi bir seferi karşılayabilecek güç ve kudrete sahip olduğu gibi basit bir mantıkla geçiştiren yazar, “*düşmanın içinde bulunduğu koşulların öğrenilmesi*” meselesini seferin başarıya ulaşmasının en önemli mevzuu olarak belirleyerek meseleyi şu şekilde açıklar: “ (...) Zira iyi bir doktor hasta bir kimseyi sağlığına kavuşturmak için tetkiklerde bulunurken hastalığın nedenlerini de teşhis etmek zorundadır. Bundan ötürü ihtiyatlı bir komutan da saldırıya girişmeden evvel savaşı cesaretle devam ettirebilmek için düşmanın niyetini ve içinde bulunduğu durumu soruşturmalıdır. Bilge ve güçlü bir önder için düşmanın içinde bulunduğu hâl hiçbir şekilde gizem içinde olmamalıdır. Zira önünü görmek bir zarara yol açmaz, aksine beklenmedik bir durumla karşılaşmak akli karıştırır, özellikle de herhangi bir tehlikenin veya hazırlığın akla gelmediği yer ve zamanda gerçekleşen savaşta. Her türlü uğraş, tedavinin doğruluğunu kolaylıkla sağlamalıdır, hatayı cezanın takip ettiği savaşta olduğu gibi.”²⁰ Bundan sonra yazar, düşman olarak nitelendirdiği Memlûk Sultanlığı'na dair bilgiler verir.

¹⁸ RHC, s. 340.

¹⁹ RHC, s. 340.

²⁰ RHC, s. 340, 341.

Memlûk ordusunun Deşt-i Kıpçak'tan getirilen Kıpçak asıllı kimselerden oluştuğunu bilen yazar²¹, bunun çoğu süvari olan 200.000 kişiden müteşekkil olduğunu belirtir. Ona göre askerler, sultanın emirlerine bağlı kimseler olup Kahire'de ikamet ediyor, Sultandan yıllık 120 florin ücret alıyor ve maaşları, sefer sırasında ödenen ek ücretlerle daha da artıyordu²². Yine ona göre Memlûk ordusu kuşatma teknikleri konusunda da büyük beceriye sahip olup Grek ateşi adıyla meşhur silahı hazırlama ve kullanmada, tünel kazma ve daha başka konularda yetenekliydi²³. Buraya kadar okuyucuya güçlü bir ordu tasvir eden Korykoslu Hayton, bu bilgileri Memlûk ordusunun zaaflarına değinerek sürdürür.

Korykoslu Hayton, Memlûk ordusunun başlıca zaaf kaynağı olarak *admirat* şeklinde ifade ettiği ordu komutanlarını işaret eder. Yazara göre onlar, şahsî gelirlerini yükseltmek için asker sayısını sürekli artırıyor, askerler için devlet hazinesinden aldıkları maaşın ancak az bir kısmını askerlere verip geri kalanını kendi tasarruflarına ayırıyorlardı. Hayton, bunun neticesini şöyle tasvir eder: “*Admiratlara verilen asker ücretleri ne kadar artarsa, sultana bağlılık da o kadar azalır. Bunun neticesi olarak sultanın hizmetlerinde aksama ve bozulma ortaya çıkar. (...) Böylelikle güçlü ve kuvvetli savaşçıların sayısı da azalmış olur.*”²⁴

Korykoslu Hayton, Kahire'deki merkez Memlûk ordusunun yanı sıra Suriye ve Lübnan'da bulunan Memlûk kuvvetlerine de değinir. Yazara, Suriye'de Türkmen ve bedevîlerden müteşekkil 5.000 kişilik orduyu sultandan hediye almaksızın iş görmez bir kuvvet olarak tasvir ederken, bunlardan Lübnan'da bulunanların kendi yurtlarından başka bir yerde savaşmadıklarını ifade eder.²⁵ Böylelikle yazar, bir anda Memlûk Sultanlığı ordusunu Kahire'de ikamet eden orduya indirgeyerek, Memlûk gücünü sadece merkez ordudan müteşekkil bir kuvvet olarak takdim eder. Bu tutumunun Papalığı ve Avrupalı monarkları sefere

21 RHC, s. 341, 344, 345.

22 RCH, s. 342.

23 RHC, s. 343.

24 RCH, s. 342.

25 RHC, s. 343.

teşvik etmek istemesiyle ilgili olduğuna şüphe yoktur. Zira söz konusu unsurların Memlûk muharebelerinde çok önemli vazifeler üstlendikleri örnekleriyle sabittir. Nitekim Mengü Timur'un 1281'de kaybettiği muharebede mücadelenin sonunu bedevî kuvvetlerinin belirlediğini Hayton gayet iyi biliyordu.

Memlûk ordusu hakkında verdiği malumattan sonra Hayton, Mısır'ın coğrafi ve savunma durumuna değinir. Nil'in Mısır için ne denli büyük bir önem taşıdığını kavrayan yazara göre Nil'in suyunun kesilmesi veya azalması ülkedeki zenginliği derinden etkileyecekti²⁶. Hayton, benzer bir tabloyu İskenderiye ve Damiatta limanları için de çizer. Zira yazara göre: *“Mısır'da kereste, katran, demir ve ordularında hizmet görenlerden başka, köle bulunmamakta ve bunları yabancı diyarlardan getirmektedirler. Deniz yoluyla elde ettikleri bu emtia olmaksızın yaşayamazlar.”*²⁷ Yazar, sözlerini Memlûklerin savunma tertibatında da zaaf içinde bulunduklarını belirterek bilgilerini devam ettirir. Ona göre çevresi surlarla çevrili iki kentten birisi olan İskenderiye'yi ele geçirmek zorsa da,²⁸ Kahire ve etrafında herhangi bir sorun bulunmadığı Damiatta'yı zapt etmek kolaydır. Buna karşılık Hayton, kalelerin ele geçirilmesi için öncelikle Kahire'deki merkez ordunun yok edilmesi gerektiğini ifade etmekten kendini alamaz.²⁹

Korykoslu Hayton, Mısır ve Memlûk sultanlığının gücü hakkında bilgiler verdikten sonra, saldırı zamanına dair görüşlerini aktarmaya başlar. İçinde bulunulan zamanı, saldırı için “uygun an” olarak tanımlayan yazar, görüşünü şu dört ilkeye dayandırır:

1. *Tanrı'nın gösterdiği gibi şimdi uygun zamandır. Çünkü Hıristiyanlığın düşmanlarının gücü şu anda oldukça kırılmış bir vaziyettedir. Dahası, Tatarların son saldırılarında yenilmiş, düşman askeri büyük oranda kırılmış ve kayıpları giderilememiştir.*

2. *Şu anda Mısır'ı yöneten sultan, değersiz ve kabiliyetsizdir.*

26 RHC, s. 349.

27 RHC, s. 349.

28 RHC, s. 348, 349.

29 RHC, s. 349.

3. *Sultana daima yardımında bulunan Müslüman emirler Tatarlar tarafından öldürülmüş ve Tatarlar tarafından hapis altında tutulan Mar-din hâkimi hariç bir tanesi bile kalmamıştır.*

4. *Şimdi uygun zamandır. Çünkü Tatarlar Müslümanlara karşı çıkmaya ve tüm güçleriyle Hristiyanlara yardım edeceklerine söz vermektedirler. Bundan ötürü Tatar hükümdarı Harbende³⁰, ağabeyi Gazan'ın³¹ yolunu takiple elçilerini göndermiş ve İsa'nın adının hakkı için düşmanın tamamıyla yok edilmesini teklif etmiştir. Böylelikle Tatarların yardımıyla Kutsal Topraklar kurtarılabilir ve Mısır herhangi bir güçlkle karşılaşmaksızın kolayca ele geçirilebilir.³²*

Hayton, Olcaytu'nun tahttan indirilip yerine İslam'ı benimsemiş bir han geçmeden bir an evvel sefere girişilmesi konusunda Papa'yı uyarır. Yazara göre: “Eğer gecikilirse Hristiyanların dostu olan Harbende tahttan indirilip yerine düşmanlarımıza sevgi duyan veya Müslüman olan bir başkası geçer. Bunun neticesi olarak bu kişi, Müslümanlarla anlaşır ve böylelikle Hristiyanlar büyük bir karışıklığa, tehlikeye ve talihsizliğe uğrar.”³³ Eserinin önceki sayfalarında Olcaytu'nun Müslümanlığı kabul ettiğine ilişkin bilgi verse de,³⁴ Hayton'un bu noktada ilhanın dinî kimliğini atlayarak onu “Hristiyan dostu” olarak tanımlaması ilgi çekicidir. Yazarın bu tutumu, tasarısına zıt gelebilecek bilgileri atlamak veya Papa'yı Moğol ittifakı konusunda şüpheye düşürebilecek hususları gözler önüne sermemek isteği ile ilgili olsa gerektir. Esasen Hayton'un bu tavrı şaşırtıcı değildir. Zira yazar, Avrupa çevrelerinin Moğollarla ittifaka karşı tereddüt göstermelerinin, tasarısını bir anda hiçe indireceğini kuşkusuz ki biliyordu. Nitekim tasarısının gerçeğe dönüşebilmesinde Moğol yardımı kilit bir role sahiptir.

Hayton'a göre meydan muharebelerinde ve kale kuşatmalarında yetenek sahibi olan Moğollar, sefere 10.000 kişilik bir orduyla destek ver-

30 Olcaytu.

31 Metinde Cassanus.

32 RHC, s. 351.

33 RHC, s. 351.

34 RHC, s. 330, 331.

mekle kalmayacak Haçlı ordusuna erzak temin edecek ve sultanın içinde bulunduğu duruma dair bilgi de sağlayacaklardı. Bunun yanında müellif, Memlûk sultanının hâkimiyetindeki Bedevî ve Türkmenlerin Moğollardan çekinerek Haçlılara karşı direnemeyecekleri fikrindedir. Ancak, Moğolların harekât planına en önemli katkısı sefere sağlayacakları askeri yardımdı.

Hayton'un aklından geçen ittifak, iki ordunun seferi bir arada icra etmesinden çok, farklı istikamette mücadele etmeleri esasına dayanıyordu. Ona göre Moğollar, eğer Haçlı ordusu ile birlikte hareket ederlerse taraflar arasında baş gösterebilecek çeşitli sorunlar ittifaka yara açabilecektir. Yazar, tarafların iki ayrı ordu halinde mücadele etmelerini, sultanın daha zor bir durumda kalacak olmasından ötürü de yararlı bulur³⁵. Böylesi bir esas dâhilinde Moğollar, aşağıda daha geniş kapsamlı bir şekilde değineceğimiz üzere, Haçlılardan bağımsız olarak Malatya ve Halep'e saldıracak; böylelikle sultan, hem iki ateş arasında kalacak, hem de Haçlılar herhangi bir direnişle karşılaşmadan güneye doğru inebileceklerdir.

Hayton, içinde bulunulan dönemin Haçlı Seferi için uygun bir zaman olduğunu gerekçeleriyle açıkladıktan sonra düşmanın üstünlük ve zaaflarına değinir. Yazara göre “*Düşmanın refah içerisinde bulunduğu bir sırada buna (=saldırıya) kalkışılırsa, bu iş meşakkat ve tehlike olmaksızın yapılamaz*”. Bundan ötürü şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğine işaret ederek Papa'yı uyarır.

1. *Düşman refah içerisinde, sultanı da güçlü ve zeki bir kimse olduğunda kendisini emniyet altına alır ve çevresindekilerin ihanetinden sakınır. Böylelikle herhangi bir ihanetle karşılaşmaksızın idaresini devam ettirir.*

2. *Bunun yanı sıra düşman, dinlenme halinde ve savaş durumunda olmadığı zamanlarda güçlü durumdadır.*

3. *Suriye ve Mısır'ın tarlaları bereketli bir durumdayken de güçlüdürler.*

35 RHC, s. 361.

4. *Yine deniz ve kara yollarını emniyet altına alıp da ihtiyaç duydukları şeyi yabancı diyarlardan getirdiklerinde de sıkıntı içinde değildirlerdir.*

5. *Nubyalılar, Mısır çöllerindeki Bedevilerle barış içinde olduklarında da hiçbir şey onları sıkıntıya sokamaz. Ayrıca Türkmenler ve Suriye ile Mısır'da yaşayan Bedeviler de itaat içinde olduklarında sıkıntıya da değildirlir. İşte bu durumlarda düşmanın gücü pek olur ve bu sırada onları kolaylıkla alt edebilmek mümkün değildir”³⁶.*

Yazar, sultanlığın çeşitli konularda üstünlüklerine karşın pek çok noktada zaaf içinde olduğunu dile getirir. Yazar bunları şu şekilde sıralar:

1. *“Dinsizler geçmişte sıklıkla yaptıkları gibi sultanlarını öldürebilirler. Zira daha önce Kuman neslinden gelenler Mısır'da idareyi ellerine geçirmiş ve yukarıda ifade edildiği gibi içlerinden dokuz tane sultan çıkarmışlardır. (...) Bunlardan dördü öldürülmüştür. Bunlar Türkmen,³⁷ Cothos,³⁸ Melec Asseraf³⁹ ve Lacinus'tur.⁴⁰ İki tanesi zehirlenmiştir. Bundar Bendoctar⁴¹ ve Eldinus'tur.⁴² İki tanesi sürgün edilmiştir. Bunlar da Melec Saith⁴³ ve Guiboga'dır⁴⁴. Şimdi Mısır'ı idare eden Melec Naser⁴⁵ ise bir kere sürgün edilmiş, hayatı askıda kalmış ve aşağılık yaşamının sonunun gelmesini beklemektedir.”⁴⁶*

2. *“Nil ırmağı Mısır'ın sulanmasına yetecek kadar bol bir şekilde akmazsa, büyük bir açlık ve yoksulluk yaşanır. (...) Temel ihtiyaç mad-*

36 RHC, s. 352.

37 El Melik el-Mu'iz İzzeddin Aybek (1250–1257).

38 El Melik el-Muzaffer Seyfeddin Kutuz (1259–1260)

39 El Melik el-Eşref Selahaddin Halil (1290–1293)

40 El Melik el-Mansur Husameddin Lâçin (1269–1299)

41 El Melik ez-Zahir Rukneddin Baybars el-Bundukdarî (1260–1277)

42 El Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun (1279–1290)

43 El Melik es-Said Nasireddin Muhammed Berke-han (1277–1279)

44 El Melik el-Adil Zeyneddin Ketboga (1294–1296)

45 El Melik en-Nasır Nasireddin Muhammed (1293–1294; 1299–1309; 1310–1341)

46 RHC, s. 353.

delerinin yok olmasından sonra Mısır askerleri zavallı hale gelir, atları ile silahlarını satmak zorunda kalırlar ve (devlet de) erzak sıkıntısından ötürü asker sayısını azaltmak mecburiyetine düşer. Bundan ötürü Mısır'dan bir yere kıpırdayamaz hale gelirler”

3. *“Denizden kısaçak altına alınırlarsa, ihtiyaç duydukları kereste, katran, demir ve köleye sahip olamayarak büyük çaresizlik içine düşerler. Bunlar olmaksızın uzun süre dayanabilmeleri mümkün değildir”*

4. *“Aynı şekilde Nubyalılar ve Bedeviler saldırıya geçerlerse düşmanın askeri gücü (meşgul edilerek) engellenmiş olur ve Mısır'dan çıkmaları ve Suriye'yi savunmaları imkânsız hale gelir”*

5. *“Hava şartlarının uygun olmaması, Tatar saldırılarının yarattığı olumsuz ortam, Suriye'deki erzakın yeterli olmaması ile daha başka nedenlerden ötürü de sultanın ordusu güçlü olamaz.”⁴⁷*

Hayton, Memlûk sultanlığının zaafılarını değerlendirip saldırı karşısında çaresizlik içinde kalacaklarını ifade ettikten sonra Haçlı ordusunun neler yapması gerektiğine değinir. Yazar, burada Haçlı seferini ikiye ayırır. Yazara göre genel taarruzun sağlıklı bir hale gelebilmesi için öncelikle yolların emniyet altına alınması gerekmektedir. Hayton, bu iş için *“Bin şövalye, 10 kalyon ile üç bin kişilik piyadeden oluşan ordunun yeterli olduğu”* kanaatini dile getirir. Başında papalıktan heyet ile *“dindar”* bir komutanın bulunacağı bu ordu, yazara göre, deniz yoluyla önce Kıbrıs'a ve buradan da Ermenistan'a gelecektir. Hayton ordunun, bunun ardından Moğollarla temasa geçerek, diğer istekler bir kenara, onlardan iki talepte bulunması gerektiğini ifade eder. Bunlardan ilki, Moğolların hâkimiyetindeki topraklardan Memlûklara ulaşabilecek her türlü erzakın geçişine mâni olunması, ikincisi ise Moğolların Malatya ve Halep'e saldırmalarıdır. Yazara göre bu durum karşısında bölgedeki Müslüman emirler Haçlı ilerleyişine engel olamayacak ve *“hacılar”* böylelikle güneye doğru kolaylıkla ilerleyebileceklerdir.⁴⁸ Yazar, Moğollarla kurulacak temasın yanında Gürcü ve Habeş krallıklarına da elçi gönderil-

⁴⁷ RHC, s. 354.

⁴⁸ RHC, s. 355.

mesini teklif eder. Buna göre Gürcüler Haçlı seferine destek verirken, Habeşîler Memlûklerin güney sınırına saldırıp zarar vererek Haçlı seferinin başarıya ulaşmasına katkı sağlayacaklardı.⁴⁹

Hayton, Malatya ve Halep emirlerinin Moğol saldırısıyla meşgul edilerek Haçlıların güvenle güneye doğru yol alırlarken, 10 kalyonun Ruad adasını ele geçireceklerini ifade eder. Burayı Haçlı donanmasının ana üssü olarak gören yazara göre, adanın ele geçirilmesi seferin gidişatı açısından büyük öneme sahiptir.⁵⁰ Üç farklı istikametten düzenlenecek saldırı karşısında sultanın güç bir durum içine düşeceğine dair bir düşünce içine girmesinde haklılık payı varsa da, neticeleri konusunda oldukça hayalperest olduğu ve olası neticeleri bir biri ardına dizip bunlardan bir gerçeklik düşleyerek abarttığı dikkati çekmektedir: “(Sultanın ordusu) düşman topraklarını korumak için aralarında yirmi beş günlük bir mesafe bulunan Babil’den Halep’e ilerlemek zorunda kalacaktır. Kölelerden müteşekkil ordu, kısa zamanda bu kadar yol kat etmesinden ötürü o kadar bitkin hale gelecektir ki, ellerindeki at ve paradan olacak, hiçbir şeyleri kalmayacak ve bu durumda asilleri ana vatanlarına çekilirken diğerleri de kalelere sığınacaklardır(...) Sultanın Mısır’dan ordusunun tamamıyla ayrılarak Suriye’ye ilerlemesi son derece tehlikeli, sakıncalı ve ekonomik olarak zararlıdır. Tehlikelidir, çünkü adamlarının ihanetine uğrayabilir. Sakıncalıdır, çünkü Hristiyanlar tarafından yenilebilir. Ekonomik olarak zararlıdır, çünkü elindekini kaybedebilir. Zira inanmak zordur, ama Mısır’dan ayrıldıklarında sultanın hazinesi biter. Bunun yanında daha önce söylendiği üzere kalyonlar düşman limanları ve deniz kıyısındaki yerleşim birimlerini ablukaya alırsa, düşman ihtiyaç duyduğu malları temin edemez. Yabancı diyarlardan getirilen demir, katran, kereste ve köle olmadan da hiçbir şey yapabilmeye muktedir değillerdir. Böylelikle düşman, limanlardan elde ettiği vergi gelirlerini de kaybeder ki, bu, onların büyük bir gelirden olmalarını sağlar.”⁵¹

Müellif, sultanın Mısır’dan hareket edememesi ile Moğolların Haç-

49 RHC, s. 358.

50 RHC, s. 355.

51 RHC, s. 356.

lı ordusundan önce davranarak Kudüs'ü ele geçirme ihtimallerini de göz ardı etmez. Yazara göre sultan, saldırılar karşısında Suriye'ye ilerlemese Haçlı ordusunun hiçbir direnişle karşılaşmadan Tripolis önlerine gelip, Lübnan dağlarındaki Hristiyanlardan 40.000 kişilik bir asker desteği sağlayarak kenti ele geçirebileceğini ifade eder. Bu durumda öncü Haçlı ordusunun Tripolis'i bir üs olarak tahkim etmeleri ve genel taarruzu icra edecek ordu için uygun bir liman haline getirmesi gerektiğini dile getirir⁵². Bu zaman zarfında onlar, Sultan ve ordusunun durumu hakkında istihbarat elde etmek ve genel harekâta katılacak orduyu bilgilendirmekle de görevli olacaklardır. Aksi bir durumu yazar, büyük felaketlerle karşılaşılabilirliğinden ötürü zararlı olarak değerlendirir⁵³. Moğolların Haçlı ordusundan önce davranarak Kutsal Toprakları ele geçirme olasılığını ise bir sorun olarak telakki etmez. Zira Hayton'a göre sıcak iklimden hoşlanmayan Moğollar,⁵⁴ bölge ikliminin kendilerine uygun olmamasından ötürü ülkeyi *memnuniyet içerisinde* Hristiyanlara teslim edeceklerdir.⁵⁵

b. Genel Taarruz

Hayton, seferin gerekçeleri, düşmanın içinde bulunduğu durum ve öncü ordu ile Moğol harekâtının ana esaslarını belirledikten sonra, genel taarruz planını aktarmaya başlar. Ona göre seferin üç ana güzergâhı bulunuyordu. Bunlardan ilki yazarın önermediği Kuzey Afrika, ikincisi ise Constantinopolis'ten Türkiye'ye ve buradan da güneye doğru inen yoldur. Yazara göre bu yol engellerle dolu olmaktan başka, ülkedeki Türkmenlerin hacılara saldırarak onlara zarar vermeleri, önüne geçilemez bir kaderdi. Korykoslu Hayton, Türkiye üzerinden giden yolun Moğollar tarafından güvenli hale getirilebileceğini ifade ediyorsa da muhtemelen bu işin zorluğunu göz önüne alarak sözü uzatmaz.

Yazar, Afrika ve Türkiye yolunu sefer için önermezken, deniz üze-

52 RHC, s. 357.

53 RHC, s. 358.

54 RHC, s. 309, 336, 357.

55 RHC, s. 357.

rinden kat edilecek yolun daha uygun olduğu fikrini savunur. Korykoslu Hayton, genel taarruzu gerçekleştirecek ordunun doğrudan Kıbrıs'a yönelip burada dinlenmesini önerdikten sonra iki ihtimalli bir öneri geliştirir. O, eğer ilk taarruza katılanlar Suriye'yi ele geçirmişlerse Haçlı ordusunun Kıbrıs'tan Suriye kıyılarına çıkacağını, aksi durumda Ermenistan'a giderek atlarının iyi, sularının gürlü ve ihtiyaç duyulacak canlılar açısından zengin olan Tarsus'ta ikamet etmeleri gerektiğini dile getirir.⁵⁶ Eylülün sonuna tekabül eden Aziz Michael gününe kadar burada istirahat edecek olan ordunun sonrasında Antakya üzerine yürüyeceğini ve çevredeki Hristiyanlardan katılımlarla daha da güçlenerek Antakya'yı kolayca ele geçireceklerini ifade eder. Yazar, ordunun burada da bir süre kaldıktan sonra deniz kıyısını takiple, hem kestirme olması hem de donanmanın orduya yakın bir noktada seyredebileceği bir güzergâhta yer almasından ötürü, Latakia'ya [Lazkiye] yönelmesi ve ardından yine deniz kıyısında yer alan Markap kalesine doğru ilerlemesi gerektiğini belirtir. Hayton'a göre kale, Haçlı kuvvetleri gelene kadar Memlûklar tarafından tahkim edilecek olursa, buradan güneye gitmek son derece müşkül bir hâl olacaktır. Bu durumda, Antakya'ya dönülerek Revel ırmağını takiple Caeserea'ya [Kayseriye] gidilmesi gerektiğini dile getirir. Söz konusu yolun, yazara göre, su, çayır çimen ve bereketli tarlalar üzerinden geçmesinin, Haçlı ordusunun ihtiyaçlarını gidermesi açısından önemli olduğunu belirtir. Hayton, ordunun bundan sonra hiçbir müşkülle karşılaşmadan Haman kentine kadar ilerleyeceğini iddia eder. Yazara göre bundan sonra Haçlı ordusu Tripolis'e [Trablus]⁵⁷ doğru yol alacak ve bölgedeki Hristiyanların yardımıyla kenti zapt edip Kudüs'e ilerleyecek ve hâkim olacaktır. Sultanın Haman'da Haçlılara karşı durabileceğini de gözden ırak tutmayan yazar, "*Tanrı'nın inayetiyle*" Hristiyanların zaferle ayrılacağını ve planın aksamadan devam edeceğini, diğer olasılığı hiçbir şekilde hesaba katmadan dile getirir⁵⁸.

56 RHC, s. 359.

57 Buradaki Tripoli'yi Libya'nın başkenti Tripoli ile karıştırmamak gerekir. (ed).

58 RHC, s. 360.

Hayton'un dikkati çektiği son husus, sefer planı ile hazırlıklarının gizli tutulması ve Müslümanların bundan hiçbir şekilde haberdar olmamalarıdır. Yazar, hem Moğol seferlerinden hem de daha önceki Haçlı harekâtlarından örnekler vererek tasarının gizlenmemesi durumunda sultanın hazırlık yapma imkânına sahip olacağı ve seferin böylelikle beklenen neticeyi vermeyeceği konusunda Papa'yı uyarır⁵⁹.

III. Flos Historiarum Terre Orientis Üzerine Çalışmalar

Hayton'un tasarısı amaçladığı Haçlı seferini ortaya çıkarmamakla birlikte, Avrupalı entelektüeller arasında ilgiyle karşılanmış ve sonraki çalışmaları derinden etkilemiştir. XIV. yüzyıl sona ermeden eserinin elliye yakın kopyasının üretilmiş olması, *Flos Historiarum Terre Orientis*'in zamanında gördüğü alâkaya işaret eder. Bu kopyalama faaliyeti, XV ve XVI. yüzyıllarda da devam etmiştir. Bunlardan birisi bugün Polonya'daki Wrocław Üniversitesi Kütüphanesi'nde R 262'ye kayıtlı bir el yazmasıdır. İnceleme fırsatı da bulduğumuz bu yazma XV. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır.

Hayton'un eserinin eski Fransızca ile kaleme alınması ve bundan sonra Latince'ye çevrilmesine karşın⁶⁰ bu son nüshanın daha makbul görüldüğü, XIV. yüzyılın ortalarında Latince metinden eski Fransızca'ya iki farklı tercümenin yapılmasından anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi de, zamanın meşhur çevirmenlerinden Jean le Long'un kaleminden çıkmıştır. Bibliothèque Nationale'de Paris, BnF, MSS Français 2810 numaraya kayıtlı 1410 civarında kaleme alınmış böyle bir eski Fransızca edisyona zarif resimler de ilave edilmiştir. Yüzyılın sonunda kaleme alınmış Paris, BnF, MSS Français 12201 numaralı bir diğer eski Fransızca edisyonu ise yine resimli, fakat diğerine göre pek az gösterişlidir.

Flos Historiarum Terre Orientis'in ünü sadece Fransa ile sınırlı kalmamış, XIV. yüzyılın sonlarında İspanyolca'ya, XVI. yüzyılda ise

⁵⁹ RHC, s. 361, 362.

⁶⁰ Son kısmın Latince olarak kaleme alınmasından sonra Fransızca'ya çevrildiğine ilişkin bir kanaat de vardır. Bk. Mutaftan 1996, s. 174.

İngilizce'ye, Almanca'ya, İtalyanca'ya, Flemenkçe'ye çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Ermenice tercümesi ise 1842 gibi geç bir tarihte M. Awgerean tarafından Latince metin üzerinden yapılmıştır. 1988'de Glenn Burger, 1520'de Richard Pynson'un İngilizce tercümesini esas alarak eseri, *Hetoum, A Lytell Chronycle: Richard Pynson's Translation (c. 1520) of La Fleur des histoires de la terre d'Orient* başlığı yeniden yayımlamıştır. Sven Dörper de Jean le Long'un XIV. yüzyılda Latince'den eski Fransızca'ya tercüme ettiği metni kullanarak 1998'de *Die Geschichte der Mongolen des Hethum von Korykos (1307) in der Rückübersetzung durch Jean le Long, Traities des estas et des conditions de quatorze royaumes de Aise (1351)* başlıklı eserini neşretmiştir. Bunu 2004'te R. Bedrosian'ın M. Awgerean'ın çevirisi ile G. Burger neşrine dayalı çalışması takip etti. Yazar, çalışmasının önsözünde M. Awgerean çevirisinin eksikliklerine değinmesine karşın, takdim ettiği çeviride de kusurlu pek çok nokta vardır. Bu, Bedroasian'ın elinde bulundurduğu tercüme metni orijinal metin ile karşılaştıramamış olmasının doğal bir neticesidir. Atlanmış veya manayı bozacak şekilde yanlış tercüme edilmiş ifadelerin yanında Bedrosian, Hayton'un Müslümanlarla ilgili pek çok ifadesini, belki de M. Awgerean'ın tercümesine sıkı sıkıya bağlı kalarak, "keskin" kelimelerle karşılamıştır. Bu ciddi eksikliklere karşın, yine de takdim ettiği çalışma yeterli bir tercüme olarak değerlendirilebilir.

•

I. KİTAP

1. Kısım

Kıtay⁶¹

Kıtay, dünyanın en büyük, güçlü, kalabalık ve Okyanus kıyılarına kadar ulaşan sınırlarıyla en geniş ülkesidir. Kıyısında bulunduğu denizde sayısı bilinemeyecek kadar çok, tamamını hiç kimsenin görmediği adalar yer alır. Kıtay’a ayak basan kimseler büyük zenginliklerle karşılaşmıştır. Ancak, ülkede zeytinyağı pahalıdır; zira krallar ve hâkimler buna önem gösterirler, özellikle de tıbbi bir malzeme olarak. Kıtay’da dünyanın diğer yerlerinde bulunmayan, insanı hayretler altında bırakan hayvanlar da vardır. Ülkenin insanları ise çabuk bir kavrayışa sahiptirler ve son derece yetenekli kimselerdir⁶². Bundan ötürü sanat ve bilim de diğer milletleri hor görür, sadece kendilerinin iki gözle gördüklerini söyler, Latinlerin bir gözle gördüklerini, diğer milletlerin ise kör olduklarını iddia ederler⁶³. Bu şekilde aslında diğerlerinin gelişmemişlikleri-

61 Cathay kelimesi, X. yüzyılda Çin’in kuzeyinde egemenlik kuran Moğol asıllı Kitan halk adından gelmektedir. Ortaçağda Çin’i ifade etmek üzere yaygın bir kullanıma sahip olmuşsa da kelime bugün sadece Rusça’da Çin’i ifade etmek üzere kullanımını sürdürür. Kelimenin kökeni ve kullanımına dair bk. Pelliot 1959, s. 216-229; Buell 2003, s. 132; Halbertsma 2008, s. 31.

62 Çinlilerin becerikli kimseler oldukları sadece Avrupalılarca değil, aynı zamanda Araplar tarafından da dile getirilmiştir. Mesela el-Cahız, Çinlilerin özellikle sanat konusunda diğer milletlerden daha yetenekli olduklarını dile getirmiştir. Bk. Cahız, s. 99; Lewis 2000, s. 76.

63 Bu söz Ruy Gonzales de Clavijo ile Josaphat Barbaro’nun seyahatnamelelerinde de geçer. Bunlardan ilkinde ilgili bilgi “Dediklerine göre Çin halkı dünyadaki en hünerli işçilerdir. Kendilerinin iki göze sahip olduklarını, Frankların bir göze sahip olduğunu ve Müslümanların kör olduklarını,

ni ifade etmek isterler.

Şu gerçektir ki, bu ülkede envai çeşit, göz alıcı ve tarifi mümkün olmayan incelikte olup daha başka bir diyarda görülmesi mümkün olmayan ve diğer ürünlerle karşılaştırılamayacak düzeyde el sanatı ürünleri verilir. Ülkede herkes *Catayni* olarak anılır. Kadınları erkeklerinden daha güzeldir. Genel olarak küçük gözlere sahiptirler ve erkekleri sakalsızdır⁶⁴. Kıtaylıların Latinlerinkine benzer güzel bir alfabeleri vardır⁶⁵.

Ülke ahalisinin dinî inançlarını sıralamak zordur. Zira kimileri metalden imal edilmiş putlara, kimileri ise tahıl ve diğer gıdaları yetiştirmek üzere toprakla uğraştıklarından ineklere tapar. Bazıları büyük ağaçlara ve daha başka şeylere, bazıları doğaya, bazıları göğe, bazıları güneşe ve bazıları ise aya tapar. Daha başkaları ise hiçbir dine veya inanca sahip olmayıp, vahşi hayvanlar misali sadece yaşarlar. Tarım işlerinde titiz olmalarına karşın aralarında dinî bilgi veya bilime sahip kimse bulunmaz. Ülkenin insanları cesaretli kimseler değillerdir; ölümden korkarlar ve zırh taşırlar. Düşmanlarına karşı karadan çok deniz mücadelelerinde başarılıdırlar. Bunun yanında diğer milletlerin hiçbirisinde bulunmayan silahlara sahiplerdir.

Bu ülkede harcanan para kare şeklinde sazdan yapılmadır ve üzerinde damga vardır. Bu işaret, paranın büyük veya küçük değerde olduğuna delalet eder. Eğer para eskimişse ellerindekini saraya götürür ve yenisiyle değiştirirler⁶⁶. Altın ve diğer metallerden vazolar imal ederler.

o yüzden dünyadaki diğer milletlere göre üstün olduklarını söylerler.” sözleriyle aktarılırken Josaphat Barbaro bunun bir atasözü olduğunun farkına varmıştır. Bk. Clavijo, s. 244; Barbaro, s. 63. İlgili ifade Conti’nin seyahatnamesinde de geçer. Bk. Cathay I, s. 175. Josaphat Barbaro’nun Deşt-i Kıpçak’ta bu sözü birkaç kez duymasına karşın ilgili ifadenin Marco Polo’nun eserinde yer almaması ilgi çekicidir.

64 Marco Polo da Çinlileri beğeni ile tasvir eder. Bk. Polo I, s. 273.

65 Yazarın ifadesi, Çin alfabesinin Latin alfabesi gibi çizgisel bir alfabe olmasıyla ilgilidir.

66 Yazar burada, ilk olarak 1157’de basılan ve uzun yıllar tedavülde kalan kâğıt paradan bahsetmektedir. Çin’de kâğıt paranın kullanımına dair bk. Franke 2006, s. 295, 300, 301. Korykoslu Hayton’un zamanında Çin’de kâğıt para kullanımı iyice yaygınlık kazanmıştı. Öyle ki ekonomik dalgalanmalarla-

Söylendiğine göre Kıtay ülkesi dünyanın başlangıcında yer alır. Bir ucu, hiç kimsenin yaşamadığı doğudadır. Batısında Tarse⁶⁷, kuzeyinde Belgian bozkırı⁶⁸ ve güneyinde de yukarda andığımız deniz bulunur.

ra bağlı olarak hazinenin karşılayabileceğinden fazla kâğıt paranın piyasaya sürülmesi, ekonominin daha büyük zararlara uğramasına da neden olmuştur. Çao adı verilen bu paranın ismi zamanımıza kadar gelmiş ve çek adıyla dünya dillerine girmiştir. Yüen hanedanında kâğıt para kullanımına ilişkin bk. Rossabi 2006, s. 449; Ch'i-Ch'ing 2006, s. 501, 509, 510, Grousset 2011, s. 305; Dardess 2010, s. 368, 369. Çao ve kullanımına ilişkin bk. Wing 2014, s. 313 vd. Söz konusu dönemde kâğıt paranın kullanımına dair Marco Polo'nun da canlı tasvirleri vardır. Bk. Polo I, s. 253-256.

67 Daha önce H. Yule, Remusat'a atıf yaparak Tarse kelimesini Moğolca dinsiz manasına gelen bir kelime ile izah etmiş, E. Bretschneider ise Palladius'a gönderme yaparak kelimeyi Pehlevice ile ilişkilendirmişti. Bk. Cathay III, s. 53/2. dn.; Bretschneider 1910, s. 67. Aşağıda da görüleceği üzere Tarse kelimesi, Korykoslu Hayton'un metninde Uygurların yaşadıkları bölgeye işaret ediyorsa da, kelimenin daha çok, Karlukların yaşadıkları Taraz bölgesini karşıladığı anlaşılmaktadır. Rubruklu Willem'in seyahatnamesinde Taraz ile Uygur toprakları arasında 7 ila 10 günlük bir mesafe bulunduğunun ifade edildiği akla getirilecek olunursa, Korykoslu Hayton'un ifadesini, dönemin coğrafya bilgisini de göz önüne aldığımızda, bir hata olarak görmemek gerekir. Taraz'da bulunduğu anlaşılan Kinchat kenti ile Uygur toprakları arasındaki mesafeye dair bk. Wyngaert 1929, s. 223, 226, 238; Rockhill 1900, s. 135

68 Korykoslu Hayton'un Belgian bozkırı ve dağı olarak ifade ettiği bölgenin, Moğolların Gizli Tarihi'nde ve daha başka kaynaklarda Balcuna gölü olarak ifade edilen mıntıka olduğunu düşünüyoruz. Zira iki kelime, fonetik olarak benzeştiği gibi, Korykoslu Hayton'un, Belgian bölgesine yüklediği tarihi önem, aşağıda da ifade edeceğimiz üzere, diğer kaynaklarla da uyumludur. Gizli Tarih'te bölgenin nerede olduğunu gösterir bir bilgi bulunmamasıyla birlikte Kereyit beyi Tuğrul'a yenilen Cengiz Han'ın Balcuna gölüne gelmesinden bir süre sonra, samur ve sincap kürkü satın almak üzere yol alan, asıl adı Hasan olduğu anlaşılan, Asan adlı bir tüccara raslaması (MGT, s. 106; MGTç, s. 134), Balcuna gölünün Harezm ile Sibiryaya arasındaki ticaret yolu üzerinde yer aldığını göstermektedir. Gizli Tarih'teki kayıtlar için ayrıca bk. Cleaves 1955, s. 367-368. Balcuna gölüne dair Yuan shi'de verilen bilgilerde ise buranın Onon ve Kerulen arasındaki bir bölge olduğu ifade edilir. Bk. Cleaves 1955, s. 370 vd. Çeşitli yazarlar Balcuna'nın Tura ırmağı veya Onon ırmağı civarında bulunduğu hususunda görüş bildirmişlerdir. Bk. Cleaves 1955, s. 365 vd; Grousset 2011, s. 220.

II. Kısım

Tarse

Tarse üç bölgeye ayrılır ve her birinin hâkimi kendini hükümdar olarak anar. Ahalisi Uygur⁶⁹ olarak adlandırılır. Eski dönemlerde puta inanmış ve bunu günümüze kadar devam ettirmişlerdir.⁷⁰ Bununla birlikte bu üç hükümdarın⁷¹ aileleri yıldızların işareti sayesinde⁷² İsa'ya inanmışlardır.⁷³ Şu ana kadar onlar arasından pek çok önem-

69 Metinde Yogor.

70 Moğol hâkimiyetine girdikleri dönemlerde Uygurlar arasında Maniheizmin gerilemesine paralel olarak Budizm büyük güç kazanmıştı. XIII. yüzyılın ortalarında bir Uygur tapınağını ziyaret eden Rubruklu Willem'in tasvirleri de açık şekilde Budizmin Uygurlar arasında yaygın olduğuna işaret eder. Yazara göre "Uygurların bu papazları şu şekilde kuşanır: her nereye giderlerse gitsinler safran renginde, Frank usulünde oldukça sıkı, üstten kemerlenmiş kıyafetli halledirler ve bir papazın büyük perhizde taşıdığı kıyafete benzer şekilde sol omuzlarının üzerinden sağ tarafın aşağısına doğru inip göğüslerini örten bir pelerin giyerler" Bk. Wyngaert 1929, s. 230, 231; Ruysbroeckli Willem, s. 165; Özcan 2013a, s. 153. Uygurlar arasında Budizm ile ilgili olarak ayrıca bk. Bar Habraeus, s. 480. Uygur toprakları üzerindeki Budizm tesiri XV. yüzyıla kadar sürmüş ve bundan sonraki dönemlerde İslam karşısında gerilemeye başlamıştır. Uygur topraklarında İslamın yükselişine ilişkin bk. Esin 1973, s. 192.

71 Korykoslu Hayton'un bu ifadesi, muhtemelen Ka'o ch'ang (Hoço), Beşbalık ve Turfan kentlerinde kurulu Uygur idareleriyle ilgilidir. Moğol hâkimiyeti sırasında söz konusu kentlerdeki Uygur hakimiyetine dair bk. İzgi 2000, s. 30, 31.

72 Qui per demonstrationem stelle venerunt adorare Dominum Jhesum Christum.

73 Uygurlar arasında Hristiyanlığın varlığı arkeolojik ve adbilim delilleriyle ispat edilmiştir. Bk. Barthold 2006, s. 105, 106; Sertkaya 2010, s. 97-113. Uygurlar arasında Hristiyanlığa dair ayrıca bk. Shimin 1998, s. 204. Uygur Hristiyanlığı Nasturiler tarafından yayılmış ve günümüze kadar varlığını muhafaza etmiştir. Bk. Abudukelimi 2006, s. 56. Elde bulunan deliller Hristiyanlığın halkın belirli bir kesimi üzerinde tesiri bulunduğuna işaret etmekle birlikte, Uygur hanedanının Hristiyan olduğunu gösterir herhangi bir delil bulunmamaktadır. Aksine Cuveyni ve Reşidüddin, Uygur idikut'unu "putperestlerin reisi" olarak tanımlarlar ki bu ifadeler onların Budist olmalarıyla ilgilidir. Bk. Cuveyni, s. 473; Raşid-ad-din II s. 138, 139. Dolayısıyla Korykoslu Hayton'un Uygur yönetici ailesini Hristiyan

li ve asil kişi, akrabaları ve Hristiyanlığa gönülden bağlı Tatarlar arasında yer almışlardır.⁷⁴ Ülke ahalisi savaş konusunda yetenekli değildir.⁷⁵ Buna mukabil sanat ve bilimde oldukça beceriklidirler.⁷⁶ Kendi alfabeleri vardır.⁷⁷ Et yemekten ve şarap içmekten sakınır, hiçbir canlı-

olarak takdim eden ifadeleri gerçeği yansıtmaz.

74 Uygurlar Moğol Hanlığı bürokrasisinde önemli bir mevki edinmiş ve Moğol bürokrasisinin temelini atmışlardır. Nitekim Cengiz Han'ın Naymanlar üzerine giriştiği sefer sırasında esir edilen Tatatonga'ya ilişkin verilen bilgiler Moğol bürokrasisinin oluşumunda Uygur tesirini açık şekilde gösterir. Tatatonga'ya ilişkin bk. MGTç, s. 155, 156; Ögel 2002, s. 153-155; Özyetgin 2009, s. 444, 445. Uygurların Moğol Hanlığı içerisindeki önemi ilerleyen dönemde de devam etmiştir. Yuan shi'deki Uygur devlet adamı biyografileri de buna işaret eder. Bk. Ögel 2002.; Ch'i Tang 1970, s. 385-404; Uygurların Moğol devlet teşkilatındaki yerlerine ilişkin ayrıca bk. Özyetgin 2009, s. 441-458.

75 Uygurların Mani dinini kabul ettiklerinden sonra savaşçılık yeteneklerinin zayıfladığından Arap yazarlar da bahseder. Mesela Cahiz, "Ne zaman zındıklık (Mani) dinini benimsediler kahramanlıkları, secaatleri kayboldu. Zira Mani dini pasiflik bakımından Hristiyanlıktan da beterdur" demektedir. Bk. Cahiz, s. 27. Ayrıca bk. Şeşen 1969, s. 34; Togan 1981, s. 101. Korykoslu Hayton'un, Budizmin tesirine girmiş olan Uygurlar için de benzer ifadeleri kullanması, esas itibarı ile her iki dinin de Uygur toplumu üzerinde benzer neticelerin çıkmasına neden olduğuna işaret etmektedir.

76 Uygur sanatına dair bk. Russell-Smith 2005. Uygurlar sanat yanında bilim hayatında da önemli bir merhale katetmişlerdi. Özellikle astronomi alanında yapılan çalışmalar dikkat çekicidir. Mesela bazı bilim adamları, İlhanlılar zamanında Nâsîreddin Tusî tarafından hazırlanan Zîc-i İlhanî'de Uygur etkisi olup olmadığını tartışmışlardır. Bu görüşler için bk. Isahaya 2009, s. 20 vd. E.S. Kennedy ve B. van Dalen'in aksine Isahaya, takvimde kullanılan teknik terimlerin Türkçe olmadığına işaret ederek zîc'in doğrudan Çin etkisiyle hazırlandığını savunmaktadır. Bununla birlikte daha önce E.S. Kennedy, eserde Türkçe bir kelime olan çağ gibi terimlere rastlandığı ifade etmişti. Bk. Kennedy 1964, s. 435. Yine daha detaylı bir çalışmada da, "ilave edilen ay" manasına gelen Çince ve Türkçe kelimelerden müteşekkil Shun Ay gibi terimlere de dikkat çekilmiştir. Bk. Dalen et al 1997, s. 114. Dahası, Isahaya'nın da yer verdiği, Tusî'nin zîc ile ilgili bazı ifadeleri, takvimdeki Uygur etkisini doğrudan gözler önüne sermektedir. Bk. Isahaya 2009, s. 36.

77 Uygurlar Sanskritçe menşeli ve 14-16 harften oluşan bir alfabe kullanmışlardır. Varlığını Uygur hâkimiyetinden sonraki dönemlerde de devam etti-

yı öldürmezler.⁷⁸ Bu ülkedeki kentler hoştur⁷⁹ ve içinde devasa putlar bulunan tapınakları büyüktür.⁸⁰ Buğday ve diğer tahıl çeşitlerini bolca

ren bu alfabe, Kitanlar tarafından kullanıldıktan sonra Moğollara geçmiş ve uzun yıllar kullanımda kalmıştır. Bu husus, özellikle de Altın Orda Hanlığı hâkimiyetindeki topraklarda kaleme alınan yarlık ve bitiklerde ve daha başka belgelerde de karşımıza çıkar. Bk. Özyetgin 1996; Özyetgin 2009, s. 446-449; Poppe 1941, s. 81-134. Uygur alfabesi Moğollar arasında o kadar yaygın bir kullanım görmüştür ki, bu dönemde, bilinirliği Avrupa'ya kadar ulaşmıştır. Mesela Macar din adamı Julian'ın, Batu'nun Macar Kralı IV. Bela'ya gönderdiğini ifade ettiği mektup muhtemelen Uygur alfabesi ile kaleme alındığı gibi Parisli Matthew'ın *Chronica Maiorasi*'na aldığı bir mektubunda bahsedilen “Moğol alfabesi” de yine Uygur alfabesiydi. Bk. Richard 1999, s. 71-75; Matthaei Parisiensis, s. 75; Özcan 2013b, s. 57, 59, 60. Alfabenin nasıl yazıldığına ilişkin kısa, ancak özlü bilgiler sunarak Uygur alfabesini tanımlayan ilk Batılı ise Rubruklu Willem olmuştur. Onun seyahatnamesindeki bilgiler için bk. Wyngaert 1929, s. 231; Ruysbroeckli Willem, s. 165. Uygur alfabesi Timurlular zamanında bile yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Nitekim bu alfabe ile tarih eserlerinin de kaleme alındığı vâkidir. Bk. Esin 1973, s. 190/81. dn. Uygur alfabesi kullanılırlığını XVII. yüzyılın sonuna kadar sürdürmüştür. Bk. Sarıtaş 2012, s. 161.

78 Korykoslu Hayton'un bu ifadesi, Uygurların kağanlık dönemlerinden kalma bir abidede yer alan şu ifadelerle birebir örtüşmektedir: “Evvelce et yiyen bu kavim bundan sonra prinç yiyecek, evvelce adam öldürmenin yaygın olduğu memlekette bundan sonra hayr ve şer'an yapılması gerekli işler geçerli olacak”. Bk. Barthold 2006, s. 39. Hsin Tang-shu'da Uygur elçilerinin, “sadece akşamları yiyecekler, su içecekler, sebze yiyecekler, kımız içmekten kaçınacaklar”ı ifade edilir. Bk. Çandarlıoğlu 2004, s. 123, 124. Bu gelecek, Budizmin kabul edilmesinden sonra da devam etmiştir.

79 Uygurlar zengin bir kent geleneğine sahipti. Erken dönemlerde bu husus kendini özellikle Arap kaynaklarında gösterir. Mesela IX. yüzyılda Uygur ülkesini ziyaret etmiş olan Tamim ibn Bahr'ın seyahatnamesinde demirden 12 kapısı bulunan büyük ve kalabalık bir kentten bahsedilir. Bk. Minorsky 1948, s. 283. İdrisî sayesinde ise bu 12 kapılı kentin Hanbalık adını taşıdığını öğreniyoruz. Dahası, aynı yazar Uygur ülkesinde büyük ölçekli daha başka kentlerin de varlığından bahsetmektedir. Bk. Şeşen 2001, s. 98.

80 Korykoslu Hayton'un eserini kaleme almasından yarım asır önce Uygurlardan bahseden Rubruklu Willem de Uygur tapınaklarında karşılaştığı heykellerle ilgili benzer müşahedede bulunmuştur. Bk. Wyngaert 1929, s. 231, Ruysbroeckli Willem, s. 166. Benzer gözlem Gıyaseddin Nakkaş'ın XV. yüzyılda kaleme aldığı seyahatnamesinde de kendisini gösterir. Bk. Nakkaş,

yetiştirirler,⁸¹ ancak şarap üretmezler ve bunu içmeyi günah sayarlar⁸². Tarse doğuda Kıtay, batıda Türkistan, kuzeyde bozkır ve güneyde de Siyam⁸³ olarak adlandırılan zengin bir ülke ile komşudur. Bu ülke Kıtay ile Hindistan arasında yer alır ve buradan çokça elmas çıkarılır.

III. Kısım

Türkistan

Türkistan doğuda Tarse, batıda İran, kuzeyde Harezm ve güneyde ise Hindistan bozkırı ile komşudur. Ülkede görkemli pek az kent bulunur, buna mukabil geniş platolar ile hayvancılığa elverişli meralar geniştir. Bu nedenle ülke sakinleri çadır ve eve benzer yapılarında, bir yerden bir yere taşınmak suretiyle hayvancılıkla meşguldürler.⁸⁴ Ülkedeki en büyük kent Otrar'dır.⁸⁵ Türkistan'da arpa ve buğday pek az yetiştirilir.

s. 51, 52. Buradaki kayıt için ayrıca bk. Esin 1973, s. 180.

81 IX asır seyyahlarından Tamim ibn Bahr da tarımın Uygurların önemli bir uğraşısı olduğunu ifade etmektedir. Bk. Minorsky 1948, s. 283. X. Yüzyılda Ka'o ch'ang'daki (Hoço) Uygurlarla temas kurmakla vazifelendirilen Sung hanedanlığı elçisi Wang Yen-te de Uygur başkentinin etrafında tarla ve meyve bahçelerinin varlığından söz etmiştir. Bk. İzgi 2000, s. 57. Uygurlar arasında ziraî faaliyetler Moğol hâkimiyeti zamanında da devam etmiştir. Nitekim 1252'de yolu Beşbalık'tan geçen Ch'ang te, Uygurların büyük miktarda buğday, arpa ve darı yetiştirdiklerini ifade etmektedir. Bk. Bretschneider 1910, s. 124. Dahası Moğollar da bölgedeki tarımı desteklemişlerdir. Bk. Dardess 2010, s. 371, 375

82 Oysa ki Gerdizi'nin zamanında Uygurlar arasında şarap tüketimi Arap coğrafyacılarının kulağına varacak kadar yaygındı. Bk. Şeşen 2001, s. 80. Korykoslu Hayton'un ifadesinin aksine Uygurlar arasında şarap üretimi ve tüketimi Moğol idaresi zamanına kadar devam etmiştir. Nitekim XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Uygur topraklarından geçen Taoist rahip Ch'ang ch'un, Uygurların üzüm ve şarap üretimini devam ettirdiklerini gösteren ifadeler kullanmaktadır. Bk. Bretschneider 1910, s. 65, 66.

83 Metinde Sym.

84 Korykoslu Hayton'un kayıtları, Türkistan'ın geçmişte zengin bir kent hayatına sahip olmakla beraber konar-göçerliğin hâkim olduğu bir diyar olduğundan bahseden el-Ömerî'nin bilgilerine uygundur. Söz konusu kayıt için bk. Bk. Barthold 2006, s. 169.

85 Metinde Ochterar. Seyhun ırmağının sağ kıyısında kurulu olan kent, Moğol

Ahali şarabı hiçbir şekilde içmez, bunun yerine bir çeşit bira veya ürettikleri diğer bazı içkileri içerler, darı, süt ve prinç tüketirler.

Ülke halkı Turs⁸⁶ olarak anılır ve tamamıyla Müslümandırlar. Bununla birlikte bazıları hiçbir dine sahip olmayan dinsizlerdir.⁸⁷ Kendilerine özgü alfabeleri yoktur, bunun yerine Arapça (alfabe) kullanılır.

IV. Kısım

Harezmîlerin Ülkesi

Harezm⁸⁸ müstahkem kentlere ve kasabalara sahiptir. Ahalisi kalabalıktır ve toprakları bereketlidir. Buğday ve diğer tahıl türleri bolca yetiştirilir, ancak şarap az üretilir. Bu ülkede, bir başından diğer başına yüz gün süren bir çöl vardır.⁸⁹ Ülkenin batısı Hazar Denizi'ne kadar uzanır. Kuzey sınırında Kumanya,⁹⁰ güneyinde ise yukarda anlatılan Türkistan

işgali öncesinde Harezmşahların doğu hududunda sağlam bir tahkimat vazifesi görüyordu. Otrar, Moğol tacirlerini öldürten İnalıcık'ın valilik yaptığı kent olmasından ötürü korkunç bir yıkıma uğramıştır. Bk. Kafesoğlu 2000, s. 255. Kent, Timur zamanında da varlığını sürdürmüştü, ama Timur'un ölümünden sonra yaşanan karışıklıklar sırasında önemini kaybetmiştir. Bk. Aka 2000, s. 32, 33.

86 Kohler'in metninde olduğu gibi Wrocław Üniversitesi Kütüphanesi R 262'ye kayıtlı el yazmasında da kelime Turs olarak kaydedilmiştir. Bk. WU R262, s. 3.

87 Yazarın ifade ettiği gibi Türkistan, söz konusu dönemde büyük oranda İslamlaşmışsa da atalarının dinine bağlı azımsanamayacak kalabalıkta bir halka da ev sahipliği yapıyordu. Çağatay Han'ı Tarmaşirin'in (1326–1334) İslamı kabul etmesinin büyük memnuniyetsizlikle karşılaşması, eski dine inananların hanlık içerisindeki etkinliklerine işaret eder. Bu güç, Tarmaşirin Han'ın halefi Çenkiş Han zamanında da devam ediyordu. Bk. Biran 2002, s. 742-752; Kafalı 2005, s. 138, 139.

88 Metinde Corasme.

89 Yazar burada Kızıl-kum çölünden bahsetmekteyse de yolculuk süresine ilişkin ifadesi abartılır. Zira Korykoslu Hayton'un çağdaşı olup bizzat bu ülkede bulunmuş İbn Battuta, Buhara ile Harezm arasına yerleştiği Kızıl-kum çölünün 18 gün sürdüğünü ifade etmektedir. Bk. İbn Battuta I, s. 526.

90 Metinde Cumanie.

bulunur. Ülkenin en büyük kenti Harezm'dir.⁹¹ Ahalisi de Harezmli olarak anılır. Dinsizdirler ve ne alfabeleri vardır, ne de bir kanunları.⁹² Orduları oldukça kuvvetlidir. Ülkede Soldins⁹³ adı verilen Hristiyan bir halk daha yaşar. Alfabeleri ve dinî uygulamaları Greklerininkine benzer. Kendilerine özgü bir alfabeleri ve dilleri ise yoktur⁹⁴. Kiliselerinde daha çok Greklerininkine benzer birbirinden farklı ilahiler söyler ve İsa'nın yaşantısına uyarlar. (Harezm Hristiyanları) Antakya patrikliğine bağlıdır.⁹⁵

91 Tarihi kaynaklarda Gurcenç veya Urgenç adıyla geçen kent, bölgenin en marmur yerleşim birimlerinden birisi olmasına rağmen, Moğol istilası sırasında büyük bir tahribat geçirmişti. Bunu kent harabelerinin yakınında aynı adla anılacak yeni bir kentin kurulması ve kısa zaman içinde kalkınması takip etti. Nitekim XIV. yüzyıla gelindiğinde Urgenç, Çin'i Avrupa'ya bağlayan önemli bir ticaret merkezi olarak Pegolotti'nin eserinde Organci adıyla zikredilmiştir. Bk. Pegolotti, s. 21, 23. Pegolotti'nin çağdaşı İbn Battuta da Urgenç'i müreffeh bir kent olarak takdim etmektedir. Bk. İbn Battuta I, s. 519 vd. XIV. yüzyıldaki bu özelliğine rağmen kent, 1388'de Timur tarafından bir daha eski şanına kavuşamayacak derecede tahrip edildi. Urgenç ile ilgili olarak bk. Barthold 1990, s. 482; Alan 2007, s. 51.

92 Harezm ahalisi söz konusu dönemde büyük oranda İslamlaşmış durumdaydı. Buna mukabil, Çağatay Hanlığı'nda olduğu gibi bölge ahalisinin bir kısmı ananevî dinlerini muhafaza etmekteydi.

93 Yazar burada İranî bir halk olan Soğdlardan bahsetmektedir.

94 Soğdlar, İranî bir lehçeye sahip olup, daha sonra Uygurlar tarafından da temel alınacak olan, kendilerine özgü bir alfabeye sahiplerdi. Bununla birlikte dilleri, Arapların Türkistan'ı ele geçirmelerinden sonra bir yazı dili olmaktan çıktığı gibi, alfabeleri de tarih sahnesinden çekilmiştir. Bk. Bosworth ve Bolshakov 1998, s. 23, 38, 40.

95 Harezm'de daha Birunî zamanında dâhi hatırı sayılır bir Hristiyan nüfus vardı. Bunlar arasında Nesturîler, Yakubîler ve Monofizitler yanında Süryanîliğin bir kolu olan Melkîler azımsanamayacak bir kalabalığı oluşturuyorlardı. Korykoslu Hayton'un bahsettiği halkın bunlardan sonuncusu olduğu anlaşılmaktadır. Zira Birunî zamanında bile bu cemaat Ortodoksluk içinde değerlendiriliyordu ve Doğu Roma ile yakın ilişkilere sahipti. Merv merkezli bir piskoposlukları olan Melkîler, VIII. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetindeki Kırım'ın Doros kentindeki başpiskoposluğa bağlıydı. Ancak XIII. yüzyıla gelindiğinde Harezm'deki Hristiyanlar, Antakya başpiskoposluğuna bağlandılar. Ermeni Kralı I. Hetum'un seyahatine ilişkin raporda da bu husus dile getirilmektedir. Harezm'deki Hristiyan cemaate ilişkin bk. Bosworth 1997b, s. 1063.

V. Kısım

Kumanya

Kumanya çok geniş bir ülkedir. Ancak sıcaklığın oldukça düşük olmasından ötürü insanların yaşayabilmesi için uygun değildir. Zira kimi yerlerde kış o kadar çok soğuk olur ki, insan veya hayvanın hayatta kalması asla mümkün değildir. Bazı yerlerde ise yaz o kadar sıcak geçer ki, at sineklerinden rahat hareket etmek veya yiyeceğin çabuk bozulmasından ötürü yaşamak mümkün değildir.⁹⁶ Kumanya neredeyse tamamen platolardan müteşekkildir ve bazı kentlerin yakınında bulunanlar hariç hiç ağaç yoktur. Halkı çadırlarda yaşar ve odun yerine tezek yakar.⁹⁷

Kumanya, doğusunda Harezm ve bozkır, batısında Karadeniz⁹⁸ ve Azak Denizi,⁹⁹ kuzeyinde Rusya, güneyinde ise dünyanın en büyük ırmağı olarak değerlendirilen İdil¹⁰⁰ ile çevrilidir. Her yıl ve bazen de yılın tamamında bu ırmak katı bir buz halinde kalır ki insan ve hayvanlar, üzerinde, sanki toprağa basarmışçasına yürürler.¹⁰¹ Irmağın kıyısında küçük de olsa ağaçlar yetişir.

Irmağın öte yakasında, Kumanya sınırlarında değerlendirilmeyen, ancak Kumanya hâkimine bağlı bir birinden farklı pek çok halk yaşar. Bazıları, oldukça engin bir dağ olan ve doruklarında kimsenin bulunmadığı Kafkas¹⁰² dağları çevresine yerleşmişlerdir. Bu dağlarda beyaz renkli *ostures* ve diğer yırtıcı kuş çeşitleri bulunur.

96 Deşt-i Kıpçak'taki iklim koşullarına dair İbn Battuta ve Sultaniyeli Johannes'in değerlendirmeleri de Korykoslu Hayton'un ifadelerinin aynıdır. Bk. İbn Battuta I, s. 515, 517; Özcan 2014, s. 140.

97 Deşt-i Kıpçak'ta tezek kullanımından İbn Battuta, Sultaniyeli Johannes ve XVI. yüzyılda bölgede bulunmuş Tranowski de bahseder. Bk. İbn Battuta I, s. 463; Kurat 2011, s. E.35; Özcan 2014, s. 140. Clavijo da Horasan'da tezek kullanımıyla karşılaşmıştır. Bk. Clavijo, s. 183.

98 Metinde Mare Magnus.

99 Metinde Mare de Tana.

100 Metinde Etil.

101 İtil'in buz tutmasından çeşitli kaynaklarda bahsedilir. Bk. Ruysbroeckli Willem, s. 267; İbn Battuta I, s. 517; Lopez 1943, s. 175/41 dn.; Özcan 2014, s. 143; Acar 2012, s. 488.

102 Metinde Cocas.

Kafkas dağları, batıda Karadeniz ve doğuda Hazar Denizi arasında yer alır. Bunlardan Hazar Denizi Okyanus ve Grek denizi ile bağlantısı olmayan bir göl gibidir. Bununla birlikte büyüklüğünden ötürü deniz olarak anılır, halbuki dünyanın en büyük gölüdür.¹⁰³ Zira yukarda ifade edilen dağlardan İran’a kadar uzanır ve Asya’yı ikiye ayırır. Bunun doğusunda kalan kısım İç Asya, batısında kalan ise Büyük Asya olarak anılır.

Hazar Denizi’nde pek çok balık vardır. Aynı zamanda çevresindeki topraklarda çok sayıda karaca ve diğer vahşi hayvan türleri yaşar. Yine denizin içinde pek çok ada da yer alır ki, buralarda pek çok kuşun, özellikle de *pelegrini* adı verilen şahinlerin yuvaları vardır. Bundan başka burada, türü bilinmeyen daha pek çok cins kuş da yaşar.

103 Herodot’un, Hazar Denizi’nin başka hiçbir denizle bağlantısı olmayan bir iç deniz olduğunu bilmesine karşın, daha sonraki Strabon ve Pliny gibi coğrafyacılar Hazar denizini bir körfez olarak tanımlamışlardır. Bk. Rockhill 1900, s. 119/2. dn. Bu bilgi, Ortaçağlarda Isidorus sayesinde genel kabul görmüştü. Hazar Denizi, zamanın haritalarında Kızıl Deniz gibi Okyanusun bir devamı olarak gösterildi ve dinî bazı metinlere de bu haliyle girdi. Bk. Richard 1968, s. 45; Beazley 1897, s. 335, 354. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ortaçağda bu görüşe ilk itiraz Rubruklu Willem tarafından yapılmıştır: “Böylece bu denizin üç tarafı dağlarla çevrilmiştir, ama kuzey kıyısı bir ovaya açılır. Peder Andre bunun güney ve doğru olmak üzere iki kenarında yolculuk yapmıştı. Ben ise diğer iki kenarından gittim. Batu’dan Mengü Han’a giderken ve dönerken kuzeyden, Batu’dan Suriye’ye geri giderken batıdan. İnsan denizin çevresini dört ayda dolaşabilir. Isidorus’un bunun Okyanus’tan içeri uzanan bir körfez olduğu ifadesi doğru değildir. Deniz tümüyle karalarla kuşatılmış olup hiçbir noktada Okyanusla temas etmez” Bk. Ruysbroeckli Willem, s. 140, 141. Ancak bu düzeltmenin, zamanın coğrafya terminolojisini değiştirmedeği anlaşılıyor. Nitekim XIII. yüzyılın son çeyreğinde çizilmiş bir haritada Hazar Denizi bir körfez olarak gösterilmeye devam edildi. Bk. Barthold 2000, s. 147, 148. Bu yanlışın temelinde, Amu-Derya’nın XVI. yüzyıla kadar Hazar Denizi’ne akmasının önemli bir etken olduğu dikkati çeker. Nitekim Bartold’un ifade ettiği kadarıyla Büyük İskender dönemi yazarları, Hindistan’dan Seyhun yolu ile Aral Gölü’ne ve buradan da Ceyhun yolu ile Hazar’a geçmek istiyorlardı. Hint Okyanusu’ndan Hazar Denizi’ne açılmayı imkân dâhiline sokan bu projenin Hazar Denizi’nin bir körfez olarak değerlendirilmesini de beraberinde getirdiği anlaşılmaktadır. Bk. Bartold 1963c, s. 658, 659. Ceyhun’un Hazar Denizi’ne dökülmesine dair ayrıca bk. Bartold 1963c, s. 726, 727.

Ülkenin en büyük kenti Saray'dır¹⁰⁴. Bu kent bir zamanlar son derece büyük ve ünlü bir şehirdi. Ancak kent burayı zorbalıkla ele geçiren Tatarlar tarafından saldırıya uğradı ve neredeyse tamamen yok edildi¹⁰⁵ ki, aşağıda buna değinilecektir.¹⁰⁶

VI. Kısım

Hindistan

Hindistan, Hint Okyanusu olarak adlandırılan okyanusa kadar uzanan bir ülkedir. Ülke İran'dan başlar ve doğuda balas olarak adlandırılan kıymetli taşların¹⁰⁷ çıktığı Bedahşan'a¹⁰⁸ kadar uzanır. Kuzeyde büyük bir Hint çölü vardır ki,¹⁰⁹ İskender'in burada pek çok yılan ve farklı hayvanlarla karşılaştığı tarih eserlerinde anlatılır. Aziz Thomas Hristiyanlık inancını bu ülkede tebliğ etmiş ve çok sayıda insanı bu inanca dâhil etmiştir. Ancak Hristiyanlar, ülkenin Hristiyan inanca sahip diarlara uzak olmasından ötürü sadece küçük bir kentte varlıklarını sürdürebil-

104 Metinde Sara.

105 Yazar burada Batu Han zamanında kurulan Saray kentinden bahsetmektedir. Kent ile ilgili olarak bk. Kalan 2012, s. 48-50, 127; Yakubovskiy 2000, s. 84-92. Bu kent, Yeni Saray'ın Timur tarafından yıkılmasına karşın varlığını, Hayton'un ifadesinin aksine, XVI. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Bk. Togan 2009, s. 222-228; Kamalov 2013, s. 121, 122.

106 Fakat yazar ilerleyen kısımlarda bu meseleye tekrar dönmez.

107 Metinde balas rubies. Korykoslu Hayton'un burada hem pembe yakuttan hem de safirden bahsettiği anlaşılmaktadır. Zira Marco Polo her iki taşın da balasci adıyla anıldığını ifade etmektedir. Bk. Polo I, s. 127. Muhtemelen Korykoslu Hayton da balas rubies ile bunlardan birini değil, Bedahşan'dan çıkarılan mücevherlerin tamamını kastetmiş olmalıdır. Bunların arasında hiç kuşku yok ki Ortaçağda Bedahşan'ı meşhur eden lapis lazuli, lacivert taşı (Barthold, Benningsen, Carrere-D'encausse 1986, s. 851) da bulunmaktaydı. İlgi çekici bir şekilde Hayton ve Marco Polo'nun yanı sıra bir eski bir Çin haritasında da kentin lapis lazuli taşıyla meşhur olduğu belirtilir. Bk. Bretschneider 1877, s. 238. Bu taşların dünya ticaretindeki yerine dair bk. Emanov 1989, s. 20.

108 Metinde Balachen.

109 Karakum çölü.

miş, putperestlik zaman içinde Hristiyanlığın yerini almıştır.¹¹⁰ Hindistan, güneyde içinde esmer renkli, havanın sıcak olmasından ötürü çıplak dolaşan ve puta tapan Hintlilerin yaşadığı pek çok adanın bulunduğu

110 Korykoslu Hayton'un bahsettiği din Hinduizm'dir. Hindistan'da Hinduizmin yanında İslam da yaygın bir inançtı. Geçmiş Gazneli Mahmut'un seferlerine uzanan Hindistan İslamı, özellikle Gûriler zamanında ülkede kök saldı. İbn Battuta'nın seyahat ettiği dönemde ise İslam artık ülkenin belli başlı dinlerinden birisi haline gelmişti. Bk. İbn Battuta II, s. 612 vd. XV. yüzyıl seyyahlarından Afanasiy Nikitin'in "Şu hâlde siz, Hristiyan Rus kardeşlerim Hindistan'a seyahat etmek isterseniz Rusya'daki inancınızı terk edip, Muhammed dinini kabul ettiğinizi söyleyerek oraya gitmelisiniz" sözlerine bakacak olursak, Hindistan söz konusu asırda dış dünyada bir İslam diyarı olarak görülüyordu. Bk. Afanasiy Nikitin, s. 11. Hindistan'da Hristiyanlığın yayılması, Aziz Tomas'ın Edinimleri adlı IV. yüzyıldan kalma bir eserde de Aziz Thomas'a atfedilir. Burada ifade edildiği kadarı ile Thomas, İndus vadisinde faaliyet göstermiştir. Daha başka eserlerde ise Dravidian halkı arasında bulunduğu anlatılır. Bununla birlikte dinî edebiyat içinde değerlendirilen bu eserlerdeki bilgiler, elbette kesin bir gerçekliğe sahip değildir. Fakat bu bilgiler o dönemde büyük heyecan uyandırıyordu. Nitekim İngiltere Kralı Alfred, IX. yüzyılda Hindistan'a bir heyet göndermeye ve buradaki Hristiyanlarla temasa geçmeye dâhi kalkışmıştır. Thomas ile ilgili anlatılar, XII. yüzyılda İtalya'ya gelen John adlı bir kişinin Hindistan ile ilgili verdiği bilgilerden sonra daha da kuvvetlendi. Nitekim adı geçen kişi, Hindistan'da Aziz Thomas kültürünün canlı bir şekilde devam ettiği hususunda "yüreklendirici" bilgiler vermiştir. Dahası, Hindistan Hristiyanlığının Papaz Johannes adlı bir hükümdar çıkarabilecek ve Müslümanları yenebilecek bir seviyede olduğunu da ifade ederek, Avrupa'da uzun yıllar devam edecek bir mit yaratmıştır. Aziz Thomas'ın Hindistan'daki varlığına işaret eden kayıtlara ilişkin bk. Rachewiltz 1971, s. 27-31. Dinî edebiyattaki yerine karşın, XIII. yüzyıla gelindiğinde Hindistan'da Hristiyanlığın artık hiçbir izi kalmamıştı. Bunu Korykoslu Hayton'un sözlerinden başka, Marco Polo'nun ifadelerinden de takip etmek mümkündür. Bk. Polo II, s. 156, 166. Korykoslu Hayton'un Hristiyanların yaşadığından bahsettiği kent ise Marco Polo'nun, içinde Yahudi, Müslüman ve putperestlerin yanı sıra Hristiyanların da bulunduğunu ifade ettiği "Koylum" bölgesidir ki, burası Hindistan'ın batı kısmında yer almaktaydı. Bk. Polo II, s. 183. Marco Polo Erkek Adası olarak ifade ettiği bir yerde de Hristiyanların yaşadığından bahseder. Bk. Polo II, s. 195. Ancak bu, mitolojik öğelerden esinleniş, gerçekte var olmayan bir yerdir.

okyanusa kadar devam eder.¹¹¹ Bu adalarda insanların satın almak için sık sık geldikleri çok sayıda kıymetli taş ve inci çıkar, büyük miktarda baharat ve tıpta kullanılan bitki yetişir. Bu adalardan biri, yakut ve safir taşlarının¹¹² çıktığı Seylan adlı bir adadır.¹¹³ Seylan adasının kralı büyük bir yakut ve diğer değerli taşlara sahiptir. Bu kişi hükümdar olduğunda taşlar eline geçmiş, atına binmiş vaziyette taşlarla birlikte kentin etrafında gezmiş ve bundan sonra herkes ona boyun eğmiştir.¹¹⁴

Yukarda söylenilen okyanus ve çöl tarafından çevrelenmiş durumdaki Hindistan bir adaya benzer. Bundan ötürü birilerinin İran tarafındaki gizli bir patikayı kullanmaları haricinde bu diyara girmesi zordur. Bura gitmek isteyen tüccarlar önce, ifade edildiği kadarıyla filozof Hermes tarafından kurulan Hermes adlı bir kente gelir,¹¹⁵ ardından da deniz yolunu kullanarak Cambay¹¹⁶ adlı kente kadar ilerlerler. *Papagai* adı verilen¹¹⁷ yeşil renkli bir kuş türü burada serçe kadar çok sayıda bulunur.

111 Hindistan adaları daha IX ve X. yüzyıllarda Müslüman coğrafyacılar tarafından gayet iyi bilinen yerlerdi. Mesela IX. yüzyıl coğrafyacılarından İbn Hurdadbeh, Hindistan ve coğrafyasından bahsettikten sonra ahalisinin gelenek-görenekleri ile ekonomik meşgalelerine de temas etmiştir. Bk. İbn Hurdadbeh, s. 65, 66; Hudûdü'l Âlem, s. 40 vd. Arap coğrafyacılarının Hindistan'a dair verdikleri bilgilerin genel bir hülasesi için bk. Ahmad 1986, s. 407. Avrupa'nın Hindistan adalarından haberdar olmalarının Müslümanlar yoluyla mı olduğu belli değildir. Daha önceki tarihlerde bazı malumatlar bu kıtaya ulaşmışsa da, öyle anlaşılıyor ki, bunun kaynağı Marco Polo olmuştur. Marco Polo'nun Hindistan'a dair verdiği bilgilere ilişkin bk. Polo II, s. 119 vd.

112 Rubins et saffirs.

113 Metinde Celan. Seylan, Ortaçağlarda Hindistan'ın önemli ticaret merkezlerinden birisi olarak büyük ün sahibiydi. Adanın özellikle yakutlarıyla meşhurluğu Marco Polo'nun eserine de yansımıştır. Polo II, s. 147, 148. Bunun yanında burası Ortadoğu ile Çin arasındaki deniz ticaretinin önemli noktalarından birisiydi. Adanın ticari önemine dair bk. Azeez 1991, s. 27.

114 Benzer hikâyeyi Marco Polo da anlatır. Bk. Polo II, s. 148.

115 Bu kentin hangi yerleşim birimini ifade ettiği tespit edilememiştir.

116 Metinde Combaeth.

117 Bu kuş papağan olsa gerektir. Nitekim Marco Polo da ülkenin en dikkat çekici kuş cinsi olarak papağanları gösterir. Bk. Polo II, s. 184.

Bu limana gelen tüccarlar mallarını diledikleri gibi pazarlarlar.¹¹⁸ Eğer tüccarlar ticaret veya daha başka bir iş için daha iç bölgelere gitmek isterlerse, yolculuklarında hiçbir sıkıntı çekmezler. Ülkede arpa ve buğday bol değildir. Ahali, ülkelerinde bol miktarda üretilen prinç, darı, süt, yağ ve meyve tüketir.

VII. Kısım

İran

İran ikiye ayrılmışsa da, tek bir ülke olarak anılır. İran'ın birinci kısmı doğuda yer alıp Türkistan ile sınırdadır ve batıda, *Genesi* adlı kitapta¹¹⁹ ifade edildiğine göre, cennetin dört ırmağından birisi olan Fison adlı büyük ırmağa¹²⁰ kadar uzanır. Kuzey sınırı Hazar Denizi'ne ve güney sınırı Hint çölüne kadardır. Ülke tamamıyla platolarla kaplıdır. Orta kısmında iki büyük ve kalabalık kent yer alır¹²¹. Bunlardan birisi Buhara ve diğeri de Semerkant'tır.¹²² Ülke ahalişi Pers olarak anılır ve kendi-

118 Cambay limanı, XI. yüzyıldan başlamak üzere Hindistan'ın en önemli ekonomik merkezlerinden birisi olmuştur. Nitekim İbn Battuta da seyahatnamesinde Cambay'ı Hindistan'ın en önemli kenti olarak tanımlar. İbn Battuta II, s. 787. Cambay bu özelliğini XVII. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Cambay ile ilgili olarak bk. Ahmad 1994, s. 993, 994.

119 Eski Ahid'in bir kısmı.

120 Eski Ahid'te bahsedilen ırmak. Bu konuda çeşitli tartışmalar olmakla birlikte Latin kaynaklarında bu ad Ceyhun ırmağını ifade etmek üzere kullanılıyordu.

121 Günümüzde bu kentler İran sınırları içinde yer almamakla birlikte, Ortaçağda İran sınırı içinde değerlendirilmiştir. Mesela Sultaniyeli Johannes her iki kenti İran kentleri arasında sayar. Bk. Kern 1938, s. 117; Özcan 2014, s. 153.

122 Metinde Boccara ve Semergant. Yazar, Buhara ve Semerkant'ı müreffeh kentler olarak tanımlamasına karşın, Marco Polo'nun ifadeleri tam aksi istikamettir. Bk. Polo I, s. 136. Her iki kent, Çağatay Hanı Barak'ın İlhanlı sınırlarındaki faaliyetleri sırasında büyük tahribata uğramıştı. Buhara 1287'de Mesut Yalavaç tarafından imara açılmışsa da 1316'da ikinci bir yıkım daha geçirdi. İbn Battuta'nın Buhara ile ilgili ifadeleri de (İbn Battuta I, s. 527, 540, 541) söz konusu yıkımın neticesini yansıtır. Bk. Dardess 2010, s. 366, 383/58dn.; Lane 2003, s. 81vd.

lerine özgü bir dilleri vardır. Onlar ticaret ve tarımla uğraşırlar. Savaşla, kagayla işleri yoktur. Bir zamanlar onların en esaslı Tanrıları putlar ve ateşti. Ancak Muhammed'in getirdiği dinin bu ülkeye yayılmasından sonra Müslüman oldular ve Muhammed'in yanlış inancını benimsediler.

İran'ın bir diğer kısmı Fison ırmağından başlar ve bir kısmı Medya'ya ve bir diğer kısmı ise Büyük Ermenistan'a ulaşır. Kuzeyinde Hazar Denizi, güneyindeyse Hindistan'da yer alan bir bölge bulunur. Bu kısımda iki büyük kent vardır. Bunlardan birisi Nişabur,¹²³ diğeri de Isfahan'dır.¹²⁴ Buraların ahalisinin yaşamı da yukarda ifade ettiğimiz şekildedir.

VIII. Kısım

Medlilerin Ülkesi

Med ülkesi uzun ve geniş bir diyardır. Doğu sınırı İran ve Küçük Hindistan'dan başlar ve batıda Keldanilerin¹²⁵ topraklarına kadar uzanır. Kuzey sınırı ise Büyük Ermenistan'dan başlayarak güneyde Okyanus kıyısındaki bir kent olan Huzistan kentine¹²⁶ kadar ulaşır. Burada büyük inciler toplanır ve tüm dünyaya buradan dağıtılır. Med ülkesinde büyük dağlar ve küçük platolar bulunur. Ülke, iki bölgeye ayrılır. Bunlardan birisinin halkı Kürt¹²⁷ diğeri ise Müslüman'dır. Bu ülkede iki büyük kent bulunur. Bunlardan birisi Şiraz¹²⁸ diğeri ise Kirman'dır¹²⁹. Muhammed'in inancına bağlıdırlar. Kullanılan alfabe Arapçadır. Ahali si iyi piyade ve okçudur.

123 Metinde Nesabor.

124 Metinde Spahen.

125 Metinde Calde.

126 Metinde Quissan.

127 Metinde Cordin.

128 Metinde Seres.

129 Metinde Queremen.

IX. Kısım

Ermeni Ülkesi

Ermeni ülkesinde dört krallık yer alır; ancak, ülke tek bir idarecinin hükmü altındadır. Büyük bir diyar olan Ermeni toprakları İran'dan başlayarak batıda Türkiye'ye¹³⁰ kadar uzanır. Kuzeyinde ise mucizevî bir kent olan Demir Kapı¹³¹ yer alır. Rivayete göre İskender, burayı, İç Asya'da yaşayan çeşitli halkların, isteği ve emri dışında Büyük Asya'ya girmelerini istemediğinden inşa etmiştir. Bu kent Hazar Denizi kıyılarında yer alır ve Kafkas dağına kadar uzanır.¹³² Ermeni Krallığı bu kentten (güneye doğru) Medya'ya kadar devam eder.

Ülkede büyük ve zengin pek çok kent bulunur. Bunlar arasında en meşhuru Tebriz'dir¹³³. Ermenistan'da ayrıca yüksek dağlar ve engin platolar, içinde pek çok balık türünün yer aldığı büyük ırmaklar ve tatlı veya tuzlu göller vardır. Ermeni topraklarında yaşayan halklar, yaşadıkları muhite göre farklı adlarla anılırlar. Onlar, atlı veya piyade olarak kuvvetli savaşçılardır. Ordusu, uzun süredir hâkimiyeti altında bulundukları Tatar gelenek ve tarzına göre atlandırılmış ve kıyafetlendirilmiştir¹³⁴.

Alfabeleri farklıdır. Bunlardan birisi Ermenice, diğeri ise Alogen (=Agvan) olarak anılır. Ermenistan'da Ararat olarak anılan yüksek bir dağ vardır ve doruğunda, fırtınadan sonra insanların içine yerleştiği Nuh'un gemisi bulunur. Bu dağda kar, yaz-kış erimez ve hiç kimse buraya tırmanamaz. Dağın tepesi her zaman kara renktedir ki, insanlar bu-

130 Metinde Turquie.

131 Metinde Porta Ferri.

132 Derbend geçidine dair bk. Anderson 1928, s. 130-163; Anderson 1932.

133 Metinde Taurisii.

134 Kilikya Ermeni Krallığı ordusunda Moğollardan etkilenilmesine dair örnekler varsa da (Ersan 2007, s. 201) Kafkasya Ermeni prensliklerinde böyle bir durumun varlığı kaynaklara yansımış değildir. Moğolların zamanın askeri anlayışını değiştirmesi sadece Ermenilerde değil, Ruslarda da karşımıza çıkan bir durumdur. Nitekim Galiçya Knezi Daniil Romanoviç, ordusunu Moğol nizamında silahlandırmıştı. Bk. Vernadsky 2007, s. 182.

nun Nuh'un gemisi olduğunu söyler.¹³⁵

X. Kısım

Gürcistan¹³⁶

Gürcistan Elbruz olarak anılan yüksek bir dağdan itibaren başlar. Ülkede bir birinden farklı pek çok halk yaşamaktadır. Bundan ötürü ülke Alania olarak anılır.¹³⁷ Gürcistan batıda Türkiye'nin bazı bölgelerine kadar uzanır. Kuzeyinde Karadeniz, güney sınırlarında Büyük Ermenistan yer alır.

Gürcistan iki kısma ayrılır. Bunlardan birisi Gürcistan, diğeri ise Abhazyadır¹³⁸. Buralarda iki farklı kral bulunur ki, bunlardan birisi (=Gürcistan) Asya hükümdarına¹³⁹ tâbidir¹⁴⁰. Abhaz ülkesinin efendisi ise güçlü ve zaptı imkansız kalelere sahip olması sebebiyle ne Asya ne de Tatar imparatorları onu hâkimiyet altına alabilmiştir¹⁴¹.

135 Yazar Ararat (Ağrı) dağı ile Irak sınırına yakın bir yerde bulunan Cudi dağını birbirine karıştırmaktadır. Çünkü Nuh'un gemisi fazla yüksek olmayan Cudi dağının tepesine oturmuştur ve burasının Ararat'la bir ilgisi yoktur (ed.)

136 Metinde Jorgie.

137 Yazar Alan adını kendince, "farklı" manasını da içeren alienus kelimesiyle izah ediyor. Oysaki Alanlar Kafkasya'nın en mühim halklarından birisi olarak tarihte önemli bir yer tutmuşlardır. Onlara ilişkin Doğu ve Batı kaynaklarında pek çok kaydın varlığı da bundan ileri gelmektedir. Alanlara ilişkin bk. Aleman 2003; Korobov 2011, s. 51-73.

138 Metinde Abcas.

139 Yazarın ifadesi Gürcülerin İlhanlılara tâbilik durumlarıyla ilgilidir.

140 Yazar burada Gürcistan'ın batı kesimlerinden bahsetmektedir. Bu bölge 1230'lu yıllarda Moğol hükmü altına girmişti. Aşağıda ifade edeceğimiz David Narin'in idaresinde burada basılan sikkeler "Tanrı'nın Gücü ve Güyük Han'ın hâkimiyetiyle Köle David" jeneriği ile basılmıştır. Bk. Allsen 2001a, s. 19.

141 Abhaz ve Gürcü topraklarının farklı idareciler tarafından yönetilmesi hususu Arap coğrafyacı Mes'udî zamanında da vaki idi. Nitekim yazar Kür ırmağının yukarı cenahında iki hâkim arasında gerginliğin olduğunu ifade eder. Bk. Lang 1955, s. 78. Bununla birlikte 1000'li yıllara gelindiğinde Abhazy, Gürcü Krallığı'nın hâkimiyetine girdi. Ancak Gürcistan'ın Mo-

Gürcistan Krallığı'nda, söylemeye cesaretim yok ama, insanı hayretler içinde bırakan mucizevi ve tuhaf bir şey ortaya çıkmıştır. Kendi gözlerimle görmedikçe birilerinin anlatmasına inanmam. Ancak kişisel olarak burada bulunmam ve bizzat kendi gözlerimle görmemden ötürü anlatıyorum. Bu ülkede üç günlük yolda bulunan Hanisem denilen bir yer vardır¹⁴². Burası karanlık ve sisli bir yerdir; hiçkimse birbirini tanıyamaz, dolaşmaya teşebbüs edemez ve patikalarını bilemez. Ahalisi daimi surette yüksek sesli bir inilti ile at kişnemesini ve buradan akan bir ırmağın sesini duyduklarını söyler. Bu efsanenin doğruluğunu Savoreus olarak anılan çok zalim bir Pers kralıyla ilgili Ermeni ve Gürcü krallığındaki hikâyelerden bulabilmek mümkündür. Bu kimse putlara tapar ve Hristiyanlara acımasızca saldırırmış. Günlerden birgün Asya sakinlerinin tamamının (huzuruna) gelmesini, putlara tapınmalarını ve bu emre uymayanların yakılarak cezalandırılmalarını emretmiş. Bu durum üzerine bazı dindar Hristiyanlar putlara tapınacaklarına şehit olmayı seçmişler. Bazıları ise korkularından putlara tapınmışlar ve dünyevî saadetlerini kaybetmemişler. Daha başkaları ise dağlara ve mağaralara kaçmış ve böylelikle takibattan kurtulmuşlar. Mugan olarak anılan yerde sakin olan iyi bir Hristiyan halk ise putlara tapınmak istemeyerek dünyevî her şeyi arkalarında bırakarak kaçmayı düşünmüşler. Hristiyanlar, Grek topraklarına ulaştıklarına inandıkları anda imparatorun zalim oğlu ordusuyla birlikte, tam da kaçarlarken yukarıda bahsedilen Hemsem'de onlara yetişmiş. İmparatorun emri üzerine kellelerini uzatmak mecburiyetinde kalmışlar, (ancak tam öldürülecekleri sıra) İsa efendimize yakarmışlar ve sonrasında bu hüznün inançsızların gözle-

ğol hâkimiyeti altına alınmasından sonra 1249'da çıkan isyandan sağ kurtulan David Narin, Ahbazy'a çekildi ve burada soyundan gelenlerce devam ettirilecek yeni bir krallık kurdu. Onlar, kimi dönemlerde Moğollarla temas kurmuş olmakla birlikte, varlıklarını büyük oranda bağımsız bir şekilde sürdürdüler. Tiflis'teki krallık ise İlhanlı idaresinin çöküşüne kadar Moğollara bağlı kalmaya devam etti. Bk. Lang 1955, s. 83, 84; İnal-ıpa 1965, s. 140-141; Dashdondog 2011, s. 90-91. Ahbazy ile ilgili olarak bk. Barthold ve Minorsky 1986, s. 100-102.

142 Burası Hemşin olsa gerektir.

rini karartmış. Hristiyanlar doğru patikadan ilerleyerek kaçmayı başarmışlar. Lanetli olanlar ise bu karanlık vadide yerleşmek mecburiyetinde kalarak kıyamete kadar buranın sakini olmuşlar. Herkesçe bu şekilde anlatılır ve inanılır.

XI. Kısım

Keldanîlerin Ülkesi

Keldanîlerin¹⁴³ ülkesi doğuda Med dağlarından başlar ve Dicle ırmağı¹⁴⁴ civarındaki eski ve büyük bir kent olan Ninive'ye¹⁴⁵ kadar devam eder. Bu kent, kutsal kitapta Aziz Jonas'ın, sakinlerine, İsa'nın dinini tebliğ etmek üzere gittiği bir yer olarak geçer. Buradaki duacılar bir salgın hastalıktan ötürü kenti terk etmişlerdir. Ninive kenti bugün için tamamıyla harabe halindedir ve kenti bu hâlde gören kimse zamanında buranın büyük bir şehir olduğuna zorlukla inanır.

Keldanî ülkesi kuzeyde Meraga¹⁴⁶ adı verilen kente, güneyde ise okyanusa kadar uzanır. Ülkenin en büyük kenti Bağdat'tır¹⁴⁷. Burası bir zamanların Babil kentiydi ve Nabukednassar İsrail oğullarını Kudüs'ten buraya nakletmişti. Keldanî ülkesinde çok sayıda plato, ufak dağlar ve küçük bir ırmak vardır. İnsanlarının bazıları Nesturî olarak anılır. Bunlar kendilerine özgü Keldanî alfabesine sahiptir. Diğerleri ise Arap alfabesi kullanırlar ve Müslümandırlar.

143 Kaldaniler, Nesturîlerin Katolikliği benimseyen koluna verilen addır.

144 Metinde Tygris.

145 Babil Hükümdarlığı'nın şimdiki Musul yakınlarında kurulmuş başkenti.

146 Metinde Maraga. İran'ın Kuzeyinde yer alan ve bir zamanlar Azerbaycan'ın en meşhur kentlerinden biri olan bu kent, İlhanlılar zamanında en şanlı dönemini yaşamıştır. Nitekim Nâsireddin Tusî'nin etrafında toplanmış bilim adamları Hülegü'nün emri ile Meraga'da bir rasathane kurmuşlardır. Bunun yanında kent, ekonomik olarak da kalkınmış bir vaziyetteydi. Nitekim XIV. yüzyılda Meraga, "Küçük Şam" olarak anılacak derecede zenginleşmişti. Bk. İbn Battuta I, s. 118. Meraga için bk. Minorsky 1991, s. 498-503; Özgüdenli 2013, s. 162, 163.

147 Metinde Baldac.

XII. Kısım

Mezopotamya

Mezopotamya'nın doğu sınırları Dicle¹⁴⁸ ırmağı kenarında büyük bir kent olan Musul'dan¹⁴⁹ başlar ve batıda Fırat¹⁵⁰ ırmağı civarında yer alan Urfa'ya¹⁵¹ kadar uzanır. Burası bir zamanlar efendimiz İsa'nın, şimdi Roma'da bulunan Veronica ikonunu gönderdiği Kral Agaris'in kentiydi.¹⁵² Urfa'nın civarında, İncil'de epey söz konusu edildiği üzere, efendi İsa'nın Fırat ırmağının öte yakasına geçmelerini emrettiği ve bu sözü yerine getiren Abraham ile akrabalarının bir zamanlar yaşadığı Harran¹⁵³ bulunur.

Mezopotamya Grekler tarafından Idiomate olarak anılır.¹⁵⁴ Burası, iki büyük ırmak olan Fırat ile Dicle ırmakları arasındadır. Ülke Samson olarak anılan bir Ermeni dağından¹⁵⁵ güneyde Küçük Arabistan çölüne kadar uzanır. Bereketli ve güzel ovalara sahip olan bu bölgede sadece iki büyük dağ bulunur. Bunlardan birisi Simar¹⁵⁶ diğeri de Lison'dur¹⁵⁷. Ayrıca burada küçük ırmaklar da yer alır, ancak halk içme suyunu çeşme ve sarnıçlardan temin eder. Ahalinin bir kısmı Ermeni ve Süryanî Hristiyanlarından müteşekkil olup, diğerleri Müslümandır. Hristiyanlar, özellikle de Ermeniler süvari ve piyadedirler. Ancak Süryanîler ve Müslümanlar savaş işleyle uğraşmak yerine sanat ve ziraat ile hayvancılıkla meşguldürler. Bunun yanında Mardin¹⁵⁸ adı verilen yerde yaşayan Kürtler ise okçudurlar.

148 Metinde Tygris.

149 Metinde Mosel.

150 Metinde Eufates.

151 Metinde Rohais.

152 Urfa hâkimi IX. Abgar (179–216). Bu kişi İsa'nın çağdaşı olmamakla birlikte dinî literatürde İsa ile mektuplaştığı ve Hristiyanlığı kabul eden ilk krallardan olduğu belirtilmektedir. Bu, ona tarih literatüründe önemli bir yer sağlamıştır. Bk. Barthold, 2004, s. 38.

153 Metinde Karam.

154 El yazması metinde Ydoate. Bk. WU R262, s. 5.

155 Sason dağı. Batman ili dâhilinde.

156 Muhtemelen Irak'ın kuzeyinde bulunan Sincar dağı.

157 Yeri tespit edilemedi.

158 Metinde Meradin.

VIII. Kısım

Türkiye¹⁵⁹

Türkiye, geniş ve bereketli bir ülkedir. Bol miktarda gümüş, demir, eris¹⁶⁰ ve şap çıkarılır.¹⁶¹ Bunun yanında ülkede her tür tahıl, meyve ve şarap da bol miktarda üretilir.¹⁶² Yine ülkede her cinsten hayvan da yetiştirilir. Özellikle atları çok kalitelidir.

Ülke, doğuda Büyük Ermenistan ve Gürcü Krallığı ile komşudur. Batı sınırları Grek denizinin hemen üstünde yer alan Antalya kentine¹⁶³, kuzey sınırı ise Karadeniz kıyılarına kadar ulaşır. Güneyinde Küçük Ermenistan ve Kilikya'nın bir kısmı ile Akdeniz¹⁶⁴ yer alır ki Kıbrıs adasının karşı kıyıları bu ülkeye bağlıdır. Türkiye, doğudaki değişik pek çok halk tarafından Rum¹⁶⁵ olarak anılır. Zira ülke bir zamanlar İmparator Constantinus'a ait olup imparatorun memurları tarafından idare ediliyordu. Ancak Türkler, ülkeyi kendi hâkimiyetleri altına almalarından sonra sultan olarak andıkları kişiyi tahta çıkardılar. Bunu Türklerin ülkeyi tamamıyla ele geçirmeleri takip etti ki, bundan sonra ülke Latinler tarafından Türkiye olarak anılmaya başlanmıştır.¹⁶⁶

Türkiye'de, içinde büyük kentlerin yer aldığı pek çok bölge bulu-

159 Metinde Turquie.

160 Manası tespit edilemedi. Ancak bakır veya kalay olsa gerektir. Zira söz konusu dönem Türkiye'sinin demir ve şaptan sonra en önemli maden ihracı ürünü bunlardı. Bk. Pegolotti, s. 58; Çavuşdere 2009, s. 71.

161 Anadolu XIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra önemli bir şap ticaret merkezi haline gelmiştir. Anadolu'daki şap ticaretine ilişkin bk. Fleet 1999, s. 80-94; Jacoby 2005, s. 219-267; Ersan 2000, s. 55-61.

162 Krş. Çavuşdere 2009, s. 67. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Fleet 1999.

163 Metinde Satalie.

164 Metinde Mare Grecorum.

165 Metinde Grekia.

166 Bizans kaynaklarında Türkistan ve İdil boylarını ifade etmek için kullanılan Türkiye adı Latince eserlerde ilk olarak II. Haçlı seferi sırasında Anadolu'yu ifade etmek üzere kullanılmıştır. İlk dönemlerde Acı Göl ile Larende arasındaki bölgeyi ifade eden kelime zaman içinde günümüz Türkiye'si ile şimdi daha başka ülkelerin topraklarında kalan araziye ifade etmek üzere kullanılmıştır. Türkiye adına dair bk. Özcan 2012a, s. 63-82.

nur. Konya¹⁶⁷ bölgesi büyüktür ve meşhur bir kent olup Türkiye'nin idarecisinin oturduğu Konya¹⁶⁸ burada yer alır. İkinci bölge Kapadokya olarak anılır ki Kayseri¹⁶⁹ buradadır. Üçüncü bölge Isauria'dır¹⁷⁰ ve antik bir kent olan Silifke¹⁷¹ burada yer alır. Dördüncü bölge Frigya'dır¹⁷². Denizli¹⁷³ kenti buradadır. Beşincisi Quisitum¹⁷⁴ olarak anılır. Burada Efes¹⁷⁵ kenti vardır. Altıncı bölge Bithinia'dır¹⁷⁶ ve İzmit¹⁷⁷ kenti burada bulunur. Yedinci Paflagonia'dır. Burada Çankırı¹⁷⁸ bulunur. Sekizinci bölge Geneth¹⁷⁹ olarak anılır ve burada Trabzon¹⁸⁰ kenti vardır.

Trabzon bir krallıktır. Türkler Türkiye'yi ele geçirdiklerinde güçlü kalesi ile tahkimatlarından ötürü Trapesonde ve civarını almaya muvaffak olamadılar. Bundan ötürü kent Constantinopolis'teki imparatorun elinde kalmaya devam etti. İmparator, bu ülkeye dük adı verilen bir idareci gönderdi. Ancak bu kişi, kendisine danışmanlık yapanları yok edip isyan etmek suretiyle ülkeyi hükmü altına aldı. Ardından kendini kral olarak ilan etti. Ama şimdi Trabzon ve çevresini idare eden kişi ken-

167 Metinde Liqunie

168 Metinde Conii.

169 Metinde Casaree Grecie.

170 Metinde Sauria. Bugün İçel.

171 Metinde Saulemicie.

172 Metinde Brikia.

173 Metinde Lichie Grecie. Yazar burada Denizli'nin hemen yanı başında kurulu, Antikçağın en büyük kentlerinden birisi olan Laodacea'dan bahsetmektedir.

174 Kohler'in kelimeyi Quisitum olarak değerlendirmesine rağmen, el yazması metinde geçen ibareyi okuyamadık. Bk. WU R262, s. 6. Eski coğrafya kitaplarında Batı Anadolu'da bu şekilde ifade edilen bir bölge ismi bulunmaktadır.

175 Metinde Epheson. Şimdiki Selçuk.

176 Metinde Pitanca.

177 Metinde Niquie.

178 Metinde Germanopolis.

179 El yazmasında Ienneth. Bk. WU R262, s. 6. Antik isimlendirmede böyle bir tabir yoktur. Buna mukabil kelime Türk hâkimiyetinden sonra bölgeyi ifade için kullanılan Canik kelimesini hatırlatmaktadır.

180 Metinde Trapesonde.

disini imparator olarak adlandırmaktadır.¹⁸¹ Bölgenin ahalisi Grek olup, dinî inanç ve alfabelerinde Grek tarzını devam ettirir. Trabzon'u, bu çalışmada Doğu tarihi ile meşgul olduğumuzdan ülkelere değil de bölgelere dâhil ettik.

Türkiye'de dört farklı halk yaşar. Grekler, Ermeniler, Hıristiyan olup ticaret ve ziraatla meşgul olan Jacobinler [Yakubiler]. Bir diğeri de Türk halkıdır. Onlar Müslümandırlar ve bu toprakların hâkimiyetini Greklerin elinden almışlardır. Kent ve kasabalarda yaşayanları tâcirdir. Onlar ticaret ve *zanaat* ile geçinirler.¹⁸² Diğerleri ise bozkırda daimi surette dolaşır ve yaz kış, hepsi bir arada bulunan çadırlarında koyun ile diğer hayvanları güderek yaşarlar. Piyade ve süvari olarak müthiş savaşçılardır, özellikle yay ve ok kullanmada.

XIV . Kısım

Suriye Krallığı

Suriye¹⁸³ doğuda Fırat ırmağından batıda Mısır çölünün başladığı mıntıkada yer alıp Akdeniz kıyısında bulunan Gazze kentine, kuzeydoğuda Berit kentinden¹⁸⁴ Cracum Montis Regalis'e¹⁸⁵ kadar uzanır ve doğuda Mezopotamya ile komşudur. Kuzeybatı sınırı Küçük Ermenistan ve Türkiye ile çevreliken, güneybatısında herhangi bir ülke ile sınırdış

181 Yazar burada Trabzon'da kurulu Rum idaresinden bahsetmektedir.

182 Söz konusu dönemde Türklerin kent hayatı ve mesleklerine ilişkin bk. Merçil 2000. Korykoslu Hayton'un birkaç cümle ile geçtiği bu husus İbn Battuta'nın seyahatnamesinin önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkar. Burada çeşitli kimselerin onu ağırlamak konusunda birbirleri ile giriştikleri münakaşalar esasında ticarete ciddi bir rekabetin varlığını göstermektedir. Bunun yanında seyyahın onların yaşam estetiklerine ilişkin verdiği bilgiler söz konusu dönem Türkiye'si'nde Türklerin ticaretten önemli gelirler elde ettiklerine işaret etmektedir. Bk. İbn Battuta I, s. 400 vd.

183 Metinde Syrie.

184 Metinde Berity. Burası muhtemelen Berit dağı yakınlarındaki şimdi Gök-sun olarak anılan ilçeyi ifade etmektedir.

185 Bugün Ürdün sınırları içinde yer alan, 1115'te Kudüs Kralı Baldwin tarafından inşa edilen Haçlı kalesi.

değildir, çünkü Akdeniz¹⁸⁶ ile Arabistan çölü iki yandan burayı kuşatmıştır. Suriye, dört eyalet veya bölgeye ayrılmış haldedir. Bir zamanlar hükümdarların yaşadığı her bir bölge büyüklüklerine göre kendi adıyla anılır. Ancak Suriye'nin bu kısımları Doğu tarihine bir ülke olarak değil, birer eyalet olarak geçmiştir.

İlk eyalet, Suriye'nin ana merkezi Şam'dır¹⁸⁷. Bu bölgenin merkezinde Şam¹⁸⁸ kenti bulunur. İkinci eyalet, içinde kutsal kent Kudüs'ün yer aldığı Filistin'dir¹⁸⁹. Üçüncü eyalet Antakya'dır¹⁹⁰. Burada iki büyük kent bulunur. Bunlar Halep¹⁹¹ ve Antakya'dır.¹⁹² Dördüncü eyalet ise Kilikya¹⁹³ olarak anılır ki Aziz Paul'ün doğduğu ele geçirilemez bir kent olan Tarsus buradadır¹⁹⁴. Bu bölge Kilikya Ermenistan'ı olarak anılır. Zira Hristiyanlık düşmanlarının bu bölgeyi Greklerin elinden almasından sonra ülke, uzun süre onların elinde kalmış, Ermeniler ise Kilikya'yı paganların elinden alabilmek uğruna pek çok mücadeleye girişmişlerdir ki, şimdiki Ermeni kralı Tanrı'nın inayeti ile burada hüküm sürmektedir.

Suriye'de birbirinden farklı halklar yaşar. Grekler, Ermeniler, Yakubîler, Nesturîler, Müslümanlar ve bu krallık içinde değerlendirilmeyen diğer iki Hristiyan halkı daha. Bunlar Süryanîler ve Marunîlerdir.¹⁹⁵ Süryanîler, Grek âyinlerini benimserler. Bu halk, uzun yıllar boyunca Roma kilisesine bağlı kalmıştır. Alfabe ve dilleri Arapçadır, buna mukabil kiliseye hizmet edenler Grekçe alfabe kullanırlar.¹⁹⁶ Marunî olarak anılanlar ise âyin tarzını benimserler. Onların da alfabe ve dilleri Arap-

186 Metinde Mare Grecorum.

187 Metinde Sem.

188 Metinde Damascus.

189 Metinde Palestina.

190 Metinde Antioquia.

191 Metinde Halap.

192 Metinde Antiochia Major.

193 Metinde Silicia.

194 Metinde Tarsensis.

195 Metinde Maronini. Marunîlik, Süryanî Kilisesinden ayrılarak Katolik Kilisesine bağlanmış bir koldur.

196 Süryanîlerin Grekçeyi kullanmalarına dair bk. Mango 2008, s. 25, 26.

çadır. Her iki halk da yaşamlarını Lübnan dağı¹⁹⁷ ile Kudüs civarında sürdürür. Güçlü savaşçıları vardır ve toprağı işleyerek yaşamlarını devam ettirirler. Bunlardan Süryanîler sayıca kalabalıkken Marunîler azdır. Yine de aralarından çok cesur savaşçılar çıkar.

Suriye bir sınırından diğerine boylamasına yirmi, enlemesine beş gün sürer. Bazı yerler arasındaki mesafe daha azdır. Zira bu noktalarda Arabistan çölü ile Akdeniz arasında kalan arazi birbirine çok yakındır.

197 Metinde Montem Libani.

II. KİTAP

Ondört başlık altında Asya kıtasındaki bölgeleri ele aldıktan sonra İsa'nın doğumundan sonra Asya'da hüküm sürmüş hükümdarlardan bahsedeceğiz.

I. Kısım

Asya İmparatorlarına Dair

Aziz Luce İncilinde ifade edildiği kadarıyla İsa doğduğu sırada Roma İmparatoru Sezar Augustus¹⁹⁸ tam bir monarşiyle hüküm sürüyordu. Bundan sonraki dönemde Roma İmparatorluğuna karşı isyan eden Hüsrev Anuşirvan¹⁹⁹ adlı bir Pers hükümdarı, kendisini Asya İmparatoru olarak anan ilk kişidir. O, İran, Medya ve Kaldea'yı ele geçirmiş ve gücü o kadar yükselmiştir ki bu ülke ile ahalisini Roma idaresinden kurtarmıştır. Pers idaresi 329 yıl devam etti. Onlardan sonra Asya İmparatorluğunu Müslümanlar ele geçirdiler.

II. Kısım

İsa'nın doğumunun 632. senesinde şeytanın tohumu Müslümanlar Suriye'ye girdiler ve savaşarak çok zengin bir kent olan Şam'ı, uzun yıllar boyunca burayı ellerinde tutmuş Greklerden aldılar. Bunu, Suriye'nin

198 M.Ö. 27–14 arasında hüküm süren Roma İmparatoru.

199 Metinde Cosserossach. 531–579 arasında hüküm süren Sasani hükümdarı.

tamamını ele geçirmeleri takip etti.²⁰⁰ Ardından Greklerin idaresindeki büyük ve meşhur Antakya'yı kuşattılar.²⁰¹ Olanları öğrenen İmparator Herakleios, hilekâr Müslümanlara karşı kente yardım etmesi için büyük bir ordu gönderdi. Herakleios'un ordusu Possene adı verilen yere geldiğinde Müslümanlar da kendi ordularıyla buraya vardılar ve aralarında şiddetli bir mücadele başladı. Neticede Müslümanlar²⁰² savaşı kazandılar. Ancak bu muharebede her iki taraf da çok sayıda asker kaybetti. Nitekim bu mücadelede ölenlerin yığın halindeki kemikleri bugün dâhi söz konusu mahalde görülebilmektedir²⁰³.

Grekler yok edildiğinden Antakya'da büyük bir korku ortaya çıktı ve kent teslim oldu. Evlat katili Müslümanlar bunun ardından bereketli bölgeler olan Kilikya, Kapadokya ve Konya'ya²⁰⁴ ilerlediler. Bu bölgelerin idarecileri kısa zamanda onların hâkimiyetini kabul etti ve hiçkimse onlara karşı duramadı. Böylelikle daha da güçlendiler. Ele geçirdikleri ülkelerde kalyon ve daha başka türde gemiler inşa edip doğrudan Constantinopolis üzerine ilerlediler.

Müslümanlar önce Kıbrıs'a çıktılar ve Aziz Barnabe'nin mezarının bulunduğu adanın Constancia olarak anılan en büyük kentini ele geçirdiler. Kent görülmedik bir yağmaya uğradı, sayısız kalabalıkta insan esir edildi ve kent, yerleşilemeyecek şekilde tamamıyla tahrip edildi.²⁰⁵ Ardından Rodos ve diğer Ege adalarına²⁰⁶ gelip buraları yağmaladılar ve ele

200 Suriye'nin tamamı 633–640 arasında Arap hâkimiyeti altına alınmıştır.

Suriye'nin Arap egemenliğine girmesine dair bk. Hitti 1959, s. 108-118.

201 Antakya Müslümanların eline 637-38'de geçmiştir. Bk. Streck ve Gibb 1986, s. 516, 517.

202 Metinde Agaren.

203 636'da cereyan eden Yermuk muharebesinden bahsedilmektedir. Bk. Kaegi 2000, s. 112 vd; Ostrogorsky 2011, s. 103, 104.

204 Metinde Liquonia.

205 Eski Salamis kenti. Kent 649'da Arapların eline düşmesinin ardından hızla önem kaybetmiş ve nihayetinde Korykoslu Hayton'un da ifade ettiği şekilde tarihe karışmıştır. Kent, bugün için arkeolojik alan hüviyetindedir. Bk. Louth 2006, s. 298.

206 Yazar burada Romanya adaları ifadesini kullanıyorsa da Ortaçağ yazınında Romania daha çok Ege adalarını ifade eder. Bk. Wolff 1948, s. 1-34.

geçirdikleri esirleri sürüp götürdüler.²⁰⁷ Nihayetinde Constantinopolis'e geldiler ve kenti hem karadan hem de denizden kuşattılar. Hristiyanlar, karşılarında kalabalık düşmanı görünce yürekleri korkudan titredi ve Tanrı'nın merhametini dilemeye başladılar. Mevsim yaz olduğundan deniz çarşaf gibi olmasına karşın, Tanrı'nın isteğiyle birden müthiş bir fırtına koptu. Hilekârların kalyonları ile diğer gemileri denizin dibini boyladı ve Müslümanların hepsi yok olup gitti.²⁰⁸ Karadaki ordu ise olup bitenleri görünce hiçbir harekette bulunamadı ve Türkiye üzerinden Suriye'ye döndü.²⁰⁹

III. Kısım

Hristiyanlar, Tanrı'nın kendilerini kurtardığını görünce bu günü, Tanrı'nın adı onuruna bir şenlik günü olarak ilan ettiler ki, şimdiye değin buradaki Hristiyanlarca kutlanmaya devam edilmiştir.²¹⁰ Haksız

207 Bu hadiseler 654'teki sefer sırasında vukû bulmuştur. Hadiselerle ilgili olarak bk. Louth 2006, s. 298.

208 Yazar 678'de Muaviye'nin halifeliği döneminde düzenlenen kuşatmadan bahsetmekteyse de, donanmanın uğradığı kayıp İstanbul önlerinde değil, Grek ateşiyle püskürtülmelerinden sonra Pamphlia kıyısında gerçekleşmiştir. Olaylarla ilgili olarak bk. Canard 1926, s. 61-121; Ostrogorsky 2011, s. 115, 116.

209 Esasen Anadolu'da bulunan Arap ordusu Doğu Roma ordusu karşısında yenilgiye uğramış ve durum karşısında Muaviye yıllık vergiyi de içeren bir barış anlaşmasını imparatora sunmak zorunda kalmıştır. Bununla birlikte bu da yeterli olmamış ve konumundan ötürü iyice moral bulan Doğu Roma İmparatoru IV. Constantin 684'te Kilikya üzerine başarılı bir sefer düzenleyebilmiştir. Bu olayla ilgili olarak bk. Ostrogorsky 2011, s. 116; Louth 2006, s. 302.

210 Yazar paskalyadan önceki perhizin 5. haftasının cumartesi gününe atıf yapmaktadır. Esasen bu günün dinî bir şenlik olarak kutlanması İstanbul'un 626'daki Avar-Sasani kuşatmasından kurtulmasıyla ilgiliydi. Ancak sonrasında bu güne 678 kuşatmasının hatırası da yüklenmiştir. Hetum'un bu şenliği 678 kuşatmasıyla ilgili olarak hatırlaması, 626 muhasarasını yaşadığı dönemin belleğinden silindiğine işaret eder. Şükran ve Zafer festivali olarak anılan bu günde kiliselerde Τη Υπερμάχω (Kontakion of the Annunciation of the Most Holy Theotokos) ilahisi söylenirdi: "Siz bizim komutanımız, savaşın ve zafer kazanan orduların hakimesi. Sizin yardımımızla tehli-

Agaren oğulları²¹¹ ise kendi istekleri uyarınca bir süre sessizliğe büründüler. Ancak bir müddet sonra büyük bir ordu hazır ederek İran'ı istila etmeye karar verdiler. Memleketlerinden çıkıp Mezopotamya'ya ilerlediler ve ardından da İran hükümdarının hâkimiyetindeki Kaldea'ya geçtiler. Kimse Müslümanlara ve Muhammed'in dinine karşı koyamadı. Müslümanlar, sonrasında pek çok kale ile kenti ele geçirdiler ve ülkede dilediklerini yaptılar. İran hükümdarı Yazdigert,²¹² Müslümanların gücünden korkarak elçilerini komşu kral ile prenslerine yolladı ve her yıl vergi ile hediye vereceği vadiyle onların hâkimiyetine geçti. Bunun neticesinde İran'ın komşusu Türkistan hükümdarı, söz konusu yıllarda Türkmen²¹³ olarak anılan insanlardan oluşan 60.000 kişilik bir orduyu hazır etti ve Pers kralına yardım etmek üzere gönderdi. Fison ırmağını alışkanlıkları üzere evlat ve eşleri yanlarında olmak suretiyle geçtiler, ancak hızlı bir şekilde ilerleyemediklerinden yavaş bir şekilde günlerce yol aldılar.

Bu sırada Kaldea'yı da ele geçirmiş olan Müslümanlar, Türkmen ve İran ordularının birleşmesinden çekinerek İran'ı tamamen zapt etmiyorlardı. Ancak sonunda, söz konusu yardım gelinceye kadar alalecele İran'ı istila etmeye karar verdiler. Herşeyden habersiz durumdaki İran hükümdarı kendi halkıyla Müslümanlara karşı koydu ve Meraga kenti civarında savaş başladı. Her iki taraftan da pek çok kimsenin ölümüyle neticelenen muharebenin sonunda İranlılar geri çekildi ve Müslümanlar da onları takibe koyuldu. Kaçmakta olan İran hükümdarı sonunda kendi

keden kurtulmuş olan halk şükranlarımızın sunusu olarak adamaktadır ey Theotokos! (...)"'. Bk. Mango 2008, s. 172; Vicovan 2006, s. 54; Limberis 1994, s. 129; Milliner 2011, s. 46, 47, 49. Meryem Ana'ya atfedilen bu kurtarıcılık ilerleyen yıllarda da devam etti. Mesela İstanbul ile ilgili çeşitli örnekler bir tarafa Timur'un Moskova üzerine yürümesinin an meselesi olduğu günlerde Ruslar Meryem Ana'nın eski bir ikonasına sığınmışlardı. Bk. Acar 2010, s. 3-14.

211 Agaren oğulları: Hacer'in çocukları anlamındadır (ed.)

212 Metinde Asdaiorth.

213 Metinde Turquemanni. (Ancak, o dönemde henüz Türkmen adı yoktu. Türkmen adından ilk bahseden kişi Mukaddesi'dir ve o da eserini 980 yılında yazmıştır. (ed))

adamlarından birisi tarafından öldürüldü ve böylelikle düşman zafer kazandı. Bu hadise 632’de vuku bulmuştur²¹⁴.

IV. Kısım

İran hükümdarı bu şekilde ölürken Müslümanlar İran ve Asya’yı ele geçirmiş oldular. Agarenlerin hilekâr evlatları, Muhammed’in soyundan gelen birisini kendilerine imparator seçtiler. Onu halife²¹⁵ olarak andılar ve tahtının merkezini zengin bir kent olan Bağdat olarak belirlediler. Zapt ettikleri her bir bölgenin başına Latince kral manasına gelen sultan unvanını taşıyan kişileri yerleştirdiler.²¹⁶ Yukarda ifade ettiğimiz kentleri ve kasabaları ele geçirerek Büyük Asya’nın tamamını, Gürcistan’daki Abhazya ve Ermeni Krallığı’nın Aloen olarak ifade edilen bölgesi²¹⁷ hariç, zaptettiler. Bu iki bölge Müslümanlara karşı durdu ve hiçbir şekilde onlara boyun eğmeyi kabul etmedi. Böylelikle Müslüman baskısından kaçan Hristiyanların tamamı burada sığınacak bir yer bulmuş oldu.²¹⁸

214 Yezdigert 642’deki Nihavend muharebesinin ardından İran içlerine çekilmişse de burada da tutunamayarak Merv’e kaçtı. Arapların Merv’e varmalarından sonra Türğişlerden ve çevre güçlerden yardım isteyen Yezdigert, Belh’e kadar ilerleyebilmişse de başarısını devam ettirememiş ve nihayetinde 651’de tarih sahnesinden çekilmiştir. Bk. Yıldız 2000, s. 30; Zarrinkub 2007, s. 25.

215 Metinde Calif.

216 Her iki kelimenin birbiri yerine kullanılmasına dair bk. Barthold 2012, s. 57, 58.

217 Muhtemelen yazar burada Agvanya bölgesinden bahsetmektedir.

218 Kafkaslardaki durum her zaman Korykoslu Hayton’un ifade ettiği şekilde kalmamış, bölge zaman zaman Arap hâkimiyetine geçerken zaman zaman bağımsız bir idareye sahip olmuştur. Bu son durum, onların Araplara karşı durabilecek güçlerinden çok, zamanın müttefikleri Hazar-Doğu Roma idarelerinin bölge üzerindeki etkinliği ile alâkalıdır. Mesela bunlardan Abhazya, bazı dönemlerde Arap hâkimiyetine geçmekle birlikte, bağımsızlığını ancak Hazarların yardımı ile sağlayabilmiştir. Bk. Golden 2001, s. 43, 44; Barthold ve Minorsky 1986, s. 100, 101. Hazar-Arap mücadelelerine dair bk. Yıldız 2000, s. 31, 32, 49-56, 64-68; Gürbüz 1998; Çoğ 2007, s. 150-160. Ermenistan’daki durum ile ilgili olarak bk. Şaginyan 2000, s. 512-516.

Yukarıda bahsedildiği üzere Pers hükümdarına yardıma gelen Türkmenlere dair, aşağıda kolayca anlaşılabilecek olan tarihlerine ilişkin bir takım hususları kısaca zikredebiliriz. Türkmenler Horasan'a²¹⁹ kadar ilerlediler ve Pers kralının muharebede öldürüldüğünü öğrenince daha ileriye gitmeyi arzu etmediler. Horasan'da kalıp soluklanmak isteyerek kendilerini Müslümanlara karşı koruyacaklarını düşündüler. Ancak Müslümanlar, Türkmenlere boyun eğdirmek için büyük bir ordu hazırlamışlardı. Bunu gören Türkmenler savaş mevzunu yeniden gözden geçirdiler. Elçilerini halifeye gönderdiler ve kendisine boyun eğeceklerini, emirlerini memnuniyetle gözeteceklerini ifade ederek kendilerini hâkimiyeti altına almasını istediler. Bu istek Müslümanlar tarafından memnuniyetle kabul edildi. Ancak Müslümanlar, onları Horasan'ın dışında isyana teşebbüs etmeye cüret edemeyecekleri bir yere yerleştirdiler ve üzerlerine yıllık vergi ile daha başka yükümlülükler yüklediler. Böylelikte Persler, Medler ve Keldanîler Muhammed'in inancına geçerken Türkmenler uzun süre kalacakları Müslümanların idaresine adım attılar. Bu hadiseden sonra halife, Türkmen önderlerini yanına çağırarak Müslüman olmalarını, Türkmenlerin de kendilerini takip etmelerini istedi. Bunun gerçekleşmesi halinde onlara büyük destek sağlayacağına dair söz verdi. Türkmenler herhangi bir dine inanmadıklarından halifenin teklifini kabul ederek Müslüman oldular. Zaman ilerledikçe Türkmenlerin 64 halkı Muhammed'in inancına meylecti. Böylelikle diğerlerinden ayrılan ikisi hariç, Türkmen halklarının tamamı Müslüman oldu. Buna karşın ilerleyen yıllarda Müslümanlar, Türkmenleri sıkıştırmaya başlayıp hizmet etmeleri için tehdit ettiler. Fakat bu zaman zarfında Türkmenlerin sayıları ve güçleri de artmıştı. Türkmenler isyan edecek hale geldiklerinde Müslüman idaresinden kurtulmanın yollarını aramaya başladılar ve, daha sonra ifade edeceğimiz üzere, kendi

Hazarların ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun bölge üzerindeki etkinliği, İslamın bölgede hızlı bir yükseliş göstermesine karşın, Kafkasya'nın değişik bölgelerinde Hristiyan varlığının devam etmesinde de etkili olmuştur. Bk. Bartold 1963c, s. 675, 676, 678, 681, 682.

219 Metinde Corassen.

hâkimiyetlerini kurmayı denediler²²⁰.

Müslümanlar, imparatorlukları devrilene kadar Büyük Asya'nın tamamında 418 yıl hüküm sürdüler.

V. Kısım

Müslümanların Asya imparatorluğunu hâkimiyet altına almalarının otuzuncu senesinde aralarında büyük bir anlaşmazlık ortaya çıkınca, halifeye boyun eğmiş olan sultan ve hâkimler ona karşı isyana giriştiler.²²¹ Böylelikle Müslümanların gücü oldukça zayıfladı. Bu sırada Constantinopolis'te Diogenes adlı çok güçlü bir İmparator yaşıyordu. O, büyük bir orduyla Müslümanlara her yönden saldırmaya koyuldu ve İmparator Herakleios²²² zamanında, düşmanın hâkimiyetine geçen çok sayıda kent ve kaleyi zapt etti. Bunlar arasında Antakya'yı da özgürlüğüne kavuşturdu. Mezopotamya'nın bir kısmı ile şimdi Ermenistan olarak anılan Kilikya'nın pek çok kentini de ele geçirip Hıristiyan efendilerine verdi. Ancak daha başka bölgeler, aşağıda ele alacağımız üzere, Türkmenler tarafından zapt edilene kadar Müslüman hâkimiyetinde kalmaya devam etti.²²³

220 Korykoslu Hayton'un anlattıkları tamamen hayal ürünüdür. Zira Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler tamamıyla düşmanlıkla başlamıştır. Daha önce A. Sayılı ve R. Frye tarafından da ifade edildiği gibi, Arapların Maveraünnehr'i ele geçirmelerinde karşılaştıkları en büyük güçlük Türk varlığı olmuştur. Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler ancak Batı Türkistan'ın kesin olarak Arap hâkimiyetine girmesi ve akabinde İslamın Türkler arasında yayılmaya başlamasıyla düzene girmeye başlamıştır. Emevi ve Abbasi dönemlerinde Türk-Arap ilişkilerine dair bk. Yıldız 2000, s. 23-68; Frye, Sayılı 1946, s. 104-110; Klyastorniy 1962, s. 763-776. Türkistan'daki Arap yayılmasına dair daha geniş malumat için bk. Gibb 1970.

221 Arap İmparatorluğunun çözülmesine dair bk. Lewis 2009, s. 128 vd.

222 Metinde Eracli.

223 Antakya ve civarı 969'da Doğu Roma komutanlarından Mihael Burtzes tarafından ele geçirilmişti. Roman Diogenes (1068-1071) zamanında hâlâ Doğu Roma hâkimiyetinde bulunan kent 1084'te elden çıkmıştır. Bk. Streck ve Gibb 1986, s. 517. Bundan ötürü Korykoslu Hayton'un kentin Roman Diogenes tarafından ele geçirildiğine dair verdiği bilgi hatalıdır. Bunun yanında yazarın, Roman Diogenes'in ele geçirdiği toprakları Ermeni beyleri-

VI. Kısım

1051’de Türkmenler Asya’yı ilk defa hâkimiyetleri altına aldılar.²²⁴ Türkmenler sayıca kalabalık ve zenginlikte doygunluğa ulaşmış vaziyetteydiler. Giriştikleri mücadeleleri görerek Müslümanlara saldırmayı ve Asya’yı kolayca ele geçirebileceklerini düşündüler. Daha önce hiçbir önder seçmemiş olmalarına karşın kendilerine bir hükümdar belirlediler. İlk efendileri Selçuk’tu.²²⁵ Ellerindeki imkâna göre ordu kurdular ve aralıksız bir şekilde Müslümanlara saldırarak onları yendiler. Böylelikle kısa zaman içinde Büyük Asya’nın tamamını ele geçirdiler ve kendilerine bağladılar. Ancak halifeye hiçbir sıkıntı vermediler, aksine ona saygı gösterdiler. Türkmenlerin Asya’yı ele geçirmelerinden sonra halife sevgiden çok korku içinde, kimseye karşı çıkmaksızın Türkmenlerin idarecisi olan Selçuk’u Asya’nın hatta yeryüzünün imparatoru olarak tanıdı.²²⁶

Kısa bir zaman sonra Sultan Selçuk öldü ve yerine oğullarından²²⁷ biri olan Tuğrul²²⁸ geçti. Tuğrul, Grek imparatoruna savaş açtı ve Greklerin elindeki pek çok kaleyi ve bölgeyi ele geçirdi.²²⁹ Akrabalarından

ne verdiğine ilişkin kaydı da doğru değildir. Malazgirt muharebesinde Doğu Roma saflarında Ermeni kuvvetleri de bulunmuşsa da, imparator, sefer sırasında uğradığı Sivas’ta büyük bir Ermeni katliamına girişmişti. Bk. Er-san 2007, s. 33.

224 Selçuklu hâkimiyeti 1040’dan itibaren başlamaktadır.

225 Metinde Salioch.

226 Korykoslu Hayton’un anlatısı Selçuk’tan çok torunu Tuğrul Beğ ile alâkalıdır. Zira halifeliği içine düştüğü Şii baskısından kurtarmasından ötürü Tuğrul Beğ’e zamanın halifesi tarafından Melik’ül Maşrik ve’l Mağrib yani Doğunun ve Batının Hükümdarı unvanı verilmiştir. Bk. Turan 1999, s. 135. Halifeliliğin bundan sonraki konumuna dair bk. Bartold 1963c, s. 696.

227 Tuğrul Bey, Selçuk Bey’in torunuydu.

228 Metinde Dolrilssa.

229 Selçuklu Devleti ile Doğu Roma İmparatorluğu’nun arası Türkmenlerin 1045’ten itibaren Anadolu’nun Doğu mıntıkalarında faaliyet göstermele-ri sebebiyle hayli gergindi. 1048’de cereyan eden Hasankale muharebesi, Doğu Roma İmparatorluğu ordusunun Selçuklu Türkmenlerinin yayılmasına karşı durmaya çalıştığı sırada vukû bulmuştur. Muharebeden sonra Türkmenlerin Doğu Roma arazisi üzerindeki baskısı daha da arttı. Nitekim 1054’te Tuğrul Beğ’in komutasındaki ordu Malazgirt’i kuşatırken daha başka kuvvetler de Anadolu içlerine gönderilmişti. Bunlardan bazılarının

Artuk'u²³⁰ Mezopotamya'ya ele geçirmesi için gönderdi ve bu bölge ile Greklerden ele geçirecek olduğu diğer toprakların idaresini ona verdi. Artuk büyük bir orduyla ilerleyerek önce kolayca ele geçirecek olduğu Urfa²³¹ kentini kuşattı, ardından da diğer bölgeleri ve Mezopotamya'nın tamamını hükmü altına aldı. Mardin²³² kentini kendi merkezi haline getirdi ve kendisini sultan ilan etti.²³³

Bir süre sonra Tuğrul öldü ve yerine Alparslan²³⁴ adlı oğlu²³⁵ geçti. Alparslan'ın askerî yetenek sahibi ve babasına bağlılıkla hizmet eden Süleyman²³⁶ adında bir torunu vardı.²³⁷ Alparslan, onu büyük bir orduyla Kapadokya'ya gönderdi ve Greklerden alacak olduğu toprakları kendisine bahşetti. Süleyman ilerleyerek Türkiye'deki pek çok kent ile kaleyi zapt etti ve ardından Türkiye'nin tamamına hâkim oldu. Kendisini sultan ilan etti ve yeni ad olarak Süleymanşah'ı²³⁸ seçti. Goddefridi de

Karadeniz'in iç taraflarına kadar ulaşmaları, Doğu Roma İmparatorluğu'nun Selçuklu akınlarına karşı koymakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Yine de bu saldırılar Korykoslu Hayton'un dediği şekilde bir netice vermemiştir. Ancak bu yanlış, zamanın bilgileriyle karşılaştırıldığında bir hata olarak ele alınamayacağı açıktır. Zira Ebu'l Farac de Erzurum'un Tuğrul Beğ zamanında alındığını ifade etmektedir. Bk. Turan 1999, s. 131. Selçukluların Doğu Roma mülklerini ele geçirmesi Tuğrul Beğ'in yeğeni Alparslan ve oğlu Melikşah zamanında gerçekleşecektir.

230 Metinde Artot.

231 Metinde Rohais.

232 Metinde Meredim.

233 Artuk, Tuğrul'un akrabalarından olmayıp Kayı boyundan Eksük adlı bir beyin oğluydu ve Tuğrul Beğ'in değil, Melikşah'ın komutanlarından. O, Melikşah'ın emriyle Tutuş'un maiyetinde batıya gönderilmiş ve ardından Diyarbakır ile civarının valiliğine getirilmişti. Soyundan gelenler Diyarbakır çevresindeki hâkimiyetlerini XV. yüzyıla kadar devam ettirdiler. Korykoslu Hayton'un ifade ettiği şekilde onun Doğu Roma İmparatorluğu ile mücadeleye girişmesi, Melikşah'a bağlanmasından önceki faaliyetleri ile ilgilidir. Bk. Köprülü 1978, s. 615; Cahen 1986, s. 664.

234 Metinde Alp Asalem

235 Alparslan, Tuğrul Bey'in yeğeniydi.

236 Metinde Soliman.

237 Süleyman, Alparslan'ın büyük amcasının torunudur.

238 Metinde Solimanssa.

Boilliono'nun seferine ilişkin tarihte Süleyman, Hristiyan hacılara saldırıran Hristiyanlığın başlıca düşmanı olarak zikredilir²³⁹.

VII. Kısım

Belli bir süre geçtikten sonra Türklerin imparatoru Alparslan öldü ve imparatorluğunu evlatlarından Melikşah²⁴⁰ devam ettirdi. Melikşah, Mezopotamya sultanı Artuk ile Türkiye sultanı Süleymanşah'a Antakya'yı tüm güçleriyle bir an evvel kuşatmalarını emretti. Bu emir hızla yerine getirildi ve Antakya kuşatmanın ardından zaptedildi. Kent büyük bir şehir olmasına karşın Müslümanlara direnen az sayıda askeri barındırıyordu. İşte bu kentin ele geçirilmesiyle Grekler Asya'daki hâkimiyetlerinin mirasını Hristiyanlık düşmanlarına teslim etmiş oldular.²⁴¹

Bundan kısa bir süre sonra Türklerin imparatoru Melikşah öldü ve ardında iki erkek evlat bıraktı. Bunlardan ilki babasının tahtını devralan Berkyaruk'tu.²⁴² Ancak ondan daha cesur ve askeri kaabiliyete sahip kardeşi İran'ın önemli bir kısmını eline geçirdi.²⁴³ Godfrey Bouillon²⁴⁴, Türkiye üzerinden yol alırken Berkyaruk Pers imparatoru, Süleymanşah ise Türkiye sultanıydı. O, Türkiye üzerinden ilerleyen Hristiyan hacılara pek çok kez saldırmıştır.²⁴⁵

239 Korykoslu Hayton burada tarihî bir hataya düşüyor. Zira Haçlı seferlerinin başladığı 1095'te Süleymanşah ölmüştü ve tahtta oğlu I. Kılıçarslan bulunuyordu.

240 Metinde Melecssa.

241 Antakya, Melikşah'ın herhangi bir emri olmaksızın Süleymanşah tarafından 1084'te ele geçirilmiş, ancak onun Tutuş tarafından yenilgiye uğratılması ve akabinde ölümünün ardından 1086'da Melikşah'ın mülküne dâhil olmuştur. Kentteki Selçuklu hâkimiyeti, Antakya'nın I. Haçlı seferinde Latinlerin eline düşüşüne kadar (1098) devam etmiştir. Bk. Turan 1999, s. 207.

242 Metinde Belquyaroc

243 Mehmet Tapar, ağabeyi Berkyaruk ile uzun mücadelelerinin ardından ülkenin belirli bir kısmını hükmü altına almış, rakibinin ölümünden sonra ise Selçuklu ülkesinin tamamına hâkim olmuştur. Onun zamanına ilişkin olarak bk. Özaydın 1990.

244 Metinde Godoffridi de Boliono.

245 Yukarıda da ifade edildiği üzere Haçlılarla mücadele eden Türkiye Selçuk-

VIII. Kısım

Hristiyan hacılar Türkiye üzerinden yollarına devam ederek düşmanlar tarafından ele geçirilmiş Antakya'yı kuşattılar. Bunu haber alan İran imparatoru ordusunu toplayıp Antakya'ya yardıma gönderdi. Buna karşın, bir zamanlar dinsizlerin zapt ettikleri bu topraklar hacılarımızın eline geçti. Ancak, düşman o kadar güçlü bir şekilde geldi ki, kenti her yerden kuşatabildi. Böylelikle kuşatmış olanlar bu sefer kuşatılmış oldular.²⁴⁶ Neticede hacılarımız düşmanlara savaşa girdi ve onları Tanrı'nın inayetiyle ekin anızı gibi yok ettiler. Düşman kaçarak kurtuldu ve İran'a döndü.²⁴⁷ Burada efendileri Berkyaruk'un öldüğünü öğrendiler. Kardeşi onun yerine geçmek istedi ve idareyi zorla ele geçirdi. Ancak danışmanlarından bazıları kendisine karşı çıkarak tahta çıkmasını kabul etmediler. Türkmenler bundan sonra bir daha hükümdar veya komutan seçerek birbirleriyle iyi geçinemedi, aksine birbirlerinden ayrıldılar ve savaşa tutuştular.²⁴⁸ Gürcüler ve Büyük Ermenistan'daki Ermeniler bunu görünce Türklere büyük bir güçle saldırdılar ve onları İran'dan kovdular.²⁴⁹ İran'dan ayrılan Türkler ise kadın ve çocukla-

lu hükümdarı Süleymanşah değil, oğlu I. Kılıç Arslan'dı.

246 Haçlı ordusu Yağısıyan'ı kenti terke mecbur bıraktıktan sonra Antakya'nın dış kalesini ele geçirmiş ve iç kaleyi muhasara etmiş bulunuyorlardı. Muhasarayı devam ettirdikleri günlerde Selçuklu komutanı ve Musul valisi Kürboga'nın ordusu tarafından kuşatıldılar. Yazarın ifadesi bu durumu tasvir etmektedir. Bu olayla ilgili olarak bk. Runciman 2008a, s. 190, 191.

247 Kürboga'nın başarısızlıkla neticelenen seferine dair bk. Runciman 2008a, s. 181-191; Runciman 1969, s. 316 vd.

248 Burada Korykoslu Hayton'un bilgilerinin gerçeğe ilgisi bulunmamaktadır. Zira Berkyaruk'un ölümünden kısa süre önce devlet ricali Mehmet Tapar'a biat etmiş bulunuyordu. Dahası A. Özaydın'ın işaret ettiği üzere Mehmet Tapar dönemi, o günün tarihçilerine göre Melikşah'ın ölümünden beri süregelen sıkıntıların bittiği ve devletin yeniden eski gücüne eriştiği bir dönem olarak tanımlanmıştır. Bk. Özaydın 1990, s. 42, 43. Bilindiği üzere Büyük Selçuklu Devleti Mehmet Tapar'ın halefi Sultan Sancar'ın ölümünden sonra tekrar ayağa kalkamayarak tarih sahnesinden çekilecektir. Selçuklu Sultanlığının çöküşüne dair bk. Köymen 1947, s. 611, 612.

249 Büyük Selçuklu Devleti'nin güçten düşmesine Kiev Knezi Vladimir Manomah'ın saldırılarından bunalan Kıpçakların ülkeye davet edilmesi ek-

rıyla birlikte Türkiye'ye göçtü. Böylelikle Türkiye sultanı herkesi etkileyecek derecede bir gücün sahibi oldu ve Tatarların gelişine kadar huzur ve azamet içerisinde saltanat sürdü,²⁵⁰ Bunun nasıl sona erdiği aşağıda ele alınmıştır.

IX. Kısım

Harezm ülkesinde, gökyüzünün altında çadır ve obalarında yaşayan, askerî yönden kuvvetli bir halk vardı. Sürülerini idare eder, her nerede olursa olsun savaşa girer, hızlı ve sürekli olarak yer değiştirirlerdi. Harezmîler İran'ın idarecisz kaldığını, efendisinin ülkeyi terk ettiğini ve ülkenin savunmasız durumda olduğunu öğrenince, burayı hiçbir zorluk çekmeden ele geçirebileceklerini ve hiç kimsenin kendilerine direnemeyeceğini düşündüler. Böylece aralarında bir toplantı düzenlediler ve içlerindeki asillerden Celaleddin²⁵¹ adındaki birini kendilerine önder seçtiler.²⁵² İttifak halinde yol alarak İran'a yöneldiler ve hiçbir direnişle karşılaşmaksızın asil bir kent olan Tebriz'e²⁵³ kadar ilerlediler. Burayı merkezleri haline getirdiler ve efendileri Celaleddin'i Büyük Asya İmparatoru ilan ettiler. Asya'nın diğer bölgelerini de, savunmasız durumda buldukları İran'ı zaptettikleri gibi, hiçbir zorluk çekme-

lenince Gürcü Krallığı bir anda Kafkasların en önemli gücü haline geldi. Gürcüler, 1121'de Didgori'de Selçuklu ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra Tiflis'i kurtarmış ve ardından Şirvan'da hâkimiyet mücadelelerine girişmişlerdir. Bk. Golden 2001, s. 46-48; Bartold 1963c, s. 690-692.

250 Bu hadiseden sonra Anadolu'ya Türkmen göçünün vukû bulunduğu kaynaklara yansımamıştır.

251 Metinde Jaladinus.

252 Korykoslu Hayton, burada Harezmşah Sultanlığı'nın kuruluşundan bahsetmekteyse de, bilgileri hatalıdır. Nitekim sultanlık, Selçuklu Sultanı Sancar'ın ölümünden sonra yaşanan güç boşluğunu başarıyla değerlendiren İl Arslan zamanında tesis edilmiştir. Harezmşah Sultanlığı'nın kuruluşuna dair bk. Köymen 2011, s. 467 vd.; Kafesoğlu 2000, s. 73 vd. Burada bahsedilen Celaleddin, Harezmşah Sultanlığı'nın kurucusu değil, son hükümdarı Muhammed Harezmşah'ın oğludur. Korykoslu Hayton'un bu yanlışlığı Celaleddin'in Ortadoğu'daki faaliyetlerinin bölge üzerindeki etkisiyle ilgilidir.

253 Metinde Taurisi.

den ele geçirebileceklerini düşündüler. Böylelikle günler sukunet içerisinde geçti ve İran yeniden büyük kudrete sahip oldu.²⁵⁴ Türkiye'ye yönelindiklerinde burayı da hükümleri altına alıp ülkeye boyun eğdireceklerini düşündüler.²⁵⁵ Ancak Alâeddin²⁵⁶ adındaki Türkiye sultanı bu niyeti anlayınca kalabalık bir ordu topladı ve yiğitçe karşılaşmak üzere Celaledin'in topraklarına girdi. Aralarında müthiş bir muharebe patlak verdi. Neticede Harezmîler kılıçla katledilmekten ancak kaçarak kurtuldular, efendileri hariç.²⁵⁷

Hayatlarını kurtaranlar daha sonra bir araya gelerek Mezopotamya'ya doğru ilerlediler. Urfa civarındaki bir platoda, arkada kalanlarla birlikte ne yapacaklarını düşündüler. Ordularını yeniden toparlayıp başlarına bir efendi seçerek, bir kadının idaresinde bulunan Suriye'yi²⁵⁸ kolayca ele geçirebileceklerini tasarladılar. Ancak söz konusu hâkime, ordusunu Halep'te bir araya getirerek Harezmîlere karşı gönderdi. Aralarında Fı-

254 Korykoslu Hayton'un bahsettiği hadiseler Celaledin'in Moğollar'ın önünden çekilerek İran'daki bazı yerleşim birimlerine hâkim olmasıyla ilgilidir. Nitekim o, 1224'te önce Kirman, Fars, Huzistan'ı kendine bağladıktan sonra Azerbaycan'a yönelmiş ve Tebriz'i ele geçirmiştir. Bunu, Celaledin'in Kafkaslara ilerleyerek bazı kentleri ele geçirmesi ve Gürcülere boyun eğdirmesi takip etti. Celaledin'in İran ve Azerbaycan'daki faaliyetlerine dair bk. Bartold 1963c, s. 708; Yınanç 1978, s. 49, 50; Galstyan 1977, s. 168, 169; Bosworth 1997a, s. 349.

255 Ahlat'ın ele geçirilmesinden sonra Sultan Celaledin'in yazdırdığı mektupta Anadolu'nun ele geçirilmesinin an meselesi olduğunun ifade edilmesi (Cuveyni, s. 369), Korykoslu Hayton'un ifadesini doğrulamaktadır. Türkiye Selçuklu Sultanı Alâeddin'in endişeye kapılması da ilgili kaydı destekler vaziyettir. Taraflar arasındaki gerginliğin ana nedeninin Celaledin'in Türkiye Selçuklu Devleti'nin yayılma sahası olarak gördüğü topraklarda faaliyet göstermesi olduğu ise kaynaklarla sabittir. Taraflar arasındaki ilişkilere dair bk. Uyumaz 2003, s. 50 vd.

256 Metinde Aladinus.

257 Korykoslu Hayton 1230'da cereyan eden Yassıçemen muharebesinden bahsetmektedir. Yassıçemen muharebesi ile ilgili olarak bk. Uyumaz 2003, s. 60-62. Ancak bilindiği üzere Celaledin Harezmşah daha sonraki bir tarihte öldürülmüştür.

258 Korykoslu Hayton, Halep hakimesi Daifa Hatun'dan bahsetmektedir. Onunla ilgili olarak bk. Sauvaget 1986, s. 87.

rat kıyılarında vukû bulan muharebede Harezmîler yenilerek Arabistan çöllerine doğru kaçtılar.²⁵⁹ Ardından Rakka²⁶⁰ olarak anılan kalenin yakınlarından Fırat'ı geçerek Suriye'ye girdiler ve hiçbir zorlukla karşılaşmaksızın Filistin veya Kudüs Krallığı'na kadar ulaştılar. Burada, Godfrey Bouillon'un tarihinde açık bir şekilde ifade edildiği üzere, Hristiyanlara büyük zarar verdiler.²⁶¹ Ancak, neticede Harezm halkı hiçbir şey elde edemedi ve kısa zaman içinde yok oldu²⁶².

Yaşananların böyle bir hâl almasının nedeni, Harezmîlerin her birinin kendi efendilerine itaat etmek istemesi ve ordularını ayırmalarıydı. Bu sırada beş ayrı ordu halinde bulunuyorlarken bazıları Şam sultanına, bazıları Hıms²⁶³ sultanlığına, bazıları Hama sultanına, bazıları da Suriye topraklarındaki başka bir sultanlığına paralı asker olarak hizmet etmeye başlamışlardı²⁶⁴. Daha önce de ifade edildiği üzere, Halep sultanlığı bunlar arasında en güçlü olanıydı. Harezmîlerin en büyük komutanı olan Berke Han,²⁶⁵ halkının kendisini terk ettiğini görünce Babil sultanı'na²⁶⁶ elçiler gönderdi ve emrine girme teklifinde bulundu. Bağdat sultanı bu heyeti memnuniyetle kabul etti ve nezaket göstererek Harezmli komutanı hâkimiyeti altına aldı. Ancak sultan, onların bir arada kalmalarını istemeyerek Harezm ordusunu kendi ordusu içine dağıttı.

259 Burada yazar, Harezmîlerin 1241-1242'de müttefikleri Melik Salih'in rakipleri Halep, Hama ve Hıms emirleriyle giriştiği mücadeleden bahsetmektedir. Olaylarla ilgili olarak bk. Geyikoğlu 1994, s. 137.

260 Metinde Raccabe.

261 Harezmîlerin Ortadoğu'daki faaliyetleriyle ilgili bk. Cahen 1940, s. 636-650; Jackson 1987, s. 32-60; Geyikoğlu 1994, s. 138-142.

262 Harezmîler 1245 veya 1246'da Hıms'ta Eyyubilerle giriştikleri muharebeyi kaybettiler ve bundan sonra tarih sahnesinden çekildiler. Bk. Köprülü 1987, s. 292; Lewis 1997, s. 220.

263 Metinde Hames.

264 Harezmîler Suriye'de sadece Elcezire hükümdarı Melik Salih'in hizmetine girmiş ve onun Halep, Hama ve Hıms emirlikleriyle mücadelelerine destek vermişlerdir. Bk. Köprülü 1987, s. 291.

265 Metinde Baraca Can.

266 Latince metinlerde Babil Sultanlığı, aşağıda da işaret edeceğimiz üzere, genellikle Mısır'ı ifade etmek için kullanılıyorsa da (Pelliot 1924, s. 61) burada yazar kelimeyi Bağdat Halifeliği'ni kast etmek üzere kullanmaktadır.

Harezmli komutan büyük bir iltifata mazhar oldu ve hediyelere boğuldu²⁶⁷. Bugüne kadar onun soyundan gelenler Babil’de büyük bir saygı görmektedir. Onlar buraya az bir sayıda ve güçsüz bir şekilde gelmiş olmalarına karşın Babil sultanlığı onlar sayesinde büyük bir güce kavuştu. Bununla birlikte dağlımalarından ötürü hiçbir şey elde edemediler ve neticede yok olup gittiler. Bundan sonra Asya’daki güç, kitabın üçüncü kısmında ele alındığı üzere Tatarların eline geçti.

267 Harezmlielerin önemli komutanlarından biri olan Muhammed Berke Han b. Devletşah, Celaledin Harezmşah’ın öldürülmesinden sonra Türkiye Selçuklularının hizmete aldığı Harezmliilerdendi. Amasya’nın ikta olarak verildiği Berke Han, diğer Harezmliiler gibi Alâeddin Keykubad’ın ölümünden sonra yaşanan olaylar Türkiye’yi terk ederek Suriye’ye yönelmiş ve Melik Salih’in hizmetine girmişti. Bu süre zarfında Harran, Urfa, Suruc ve Rakka civarının idaresi kendisine verildiği gibi El-Cezire hükümdarının kızkardeşini de eş olarak almıştı. Bununla birlikte Hıms ve Türkiye Selçuklu ordularına karşı Re’s-ül Ayn’da verilen muharebede yenilmiş ve ardından Abbasi Halifeliği’ne sığınmıştır (1241). Berke Han ile ilgili olarak bk. Köprülü 1987, s. 291.

III. KİTAP

I. Kısım

Tatarların²⁶⁸ yaşadığı yer, büyük bir dağ olan Belgian Dağı'nın ötesinde bulunuyordu.²⁶⁹ Tatarlar bu topraklara vahşi hayvanlar gibi yerleşmişlerdi ve ne yazıyı ne de dini bilirdiler. Hayvanlarını güder, onlara otlayacak yer aramak için bir yerden diğerine giderlerdi. Bu sırada bir ordu oluşturacak kadar güçlü değillerdi, aksine komşularına karşı zayıf olup tamamına vergi öder haldeydiler.²⁷⁰ Tatarların büyük bir kısmı bu sırada Moğol²⁷¹ diye anılıyordu.²⁷² Kendi içlerinde iki veya üç halk-

268 Yazar Tatar kelimesini Tartar olarak ifade ediyor ki, söz konusu dönemde bu, artık yerleşmiş bir kullanımdı. Tartar ibaresi, eski mitolojide cehennem manasına gelmekte olup Tatar kelimesiyle benzerliğinden ötürü bir anda Moğolları tanımlamada sıklıkla kullanılır hale gelmiştir. Kelimeye dair bk. Jackson 2005, s. 59; Barthold 2000, s. 149.

269 Aşağıda da ifade edilecek olduğu üzere, diğer kaynaklarda Balcuna olarak geçen bölge göl veya bataklık olarak tasvir edilmekte ve etrafında bir dağın var olduğu ifade edilmemektedir. Yazarın bölgeyi dağlık olarak tanımlaması muhtemelen kendi tasavvurudur.

270 Timuçin'in doğduğu ve gençliğini geçirdiği dönemde Moğolistan'daki boyların herhangi bir dış güce vergi ödediğini gösterir bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla yazarın ifadesi, Moğolların güçsüz olduklarını tasvir etmek maksatlıdır. Bununla birlikte daha başka kaynaklarda da yazarın ifadelerine benzer bilgiler yer almaktadır. Bunlardan Bar Habraeus'un tarihinde Cengiz Han öncesindeki Moğolların Çinlilere, bir Latin kaynağında da Hindistan hâkimlerine vergi ödedikleri ifade edilir. Bk. Bar Habraeus, s. 476; Barthold 2000, s. 146.

271 Metinde Mogol.

272 Moğol kelimesi ilk olarak Çin'deki Tang hanedanlığı zamanındaki hadiselerle ilgili olarak karşımıza çıkar. Buradaki haliyle onlar Mong-wou veya Mong-wa transkripsiyonuyla ifade edilmiştir. Bununla birlikte burada bu halkın hangi boylardan müteşekkil olduğuna işaret edilmemiştir. Bk. Grousset 2001, s. 202/417. dn. Gizli Tarih'teki bilgiler ise bize Moğolların hangi

tan müteşekkildiler ve uyum içinde yaşıyorlardı. Kendilerini koruyan ve idare eden efendilerini seçerlerdi. Sonunda ayrı halka ayrılmaya karar verdiler. Kendi ırklarını asilmişçesine diğerlerinden daha çok onurlandırdılar ve günuze değin Tatarların yedi halkının efendilerini diğerlerine tercih ettiler. Şu çok açık bir şekilde görülebilir ki, Tatarların yedi halkından olanlar, onlar arasında saygın görülür.

Bu halkların birincisi Tatar,²⁷³ ikincisi Tangut,²⁷⁴ üçüncüsü Oyrat,²⁷⁵

boylardan oluştuğu konusunda pek yeterli malumat vermiyor. İlgili kayıtlar için bk. MGT, s. 15, 18, 48, 60, 71, 112, 117, 118. Ancak Cami'üt Tevarih'te bu konuda önemli bilgiler bulunmaktadır. Reşidüddin, eserinin Eski dönemlerde Moğol olarak anılan Türk boyları başlıklı IV. kısmında Moğol boylarını Darlekin ve Nirun olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre Darlekinlerden olan Moğol boyları şunlardır: Uryankat, Kungirat, Uryaut, Huşin, Suldus, İldurkin, Bayaut, Kingit. Bk. Raşid-ad-din I/I, s. 152-178. Nirun boyları ise şunlardır: Katakın, Salciut, Tayciut, Hartakan, Siciut, Çinös, Nuyakin, Urut, Mangut, Durban, Baarin, Barulas, Hadarkin, Curyat, Budat, Duklat, Yisut, Sukan, Kungiyat. Bk. Raşid-ad-din I/I, s. 178-197. Kalan diğer boy ve halkların – Kereyit, Nayman, Cacirat, Tatar, Merkit, Nayman vs. - Reşidüddin zamanında gayri Moğol adledilmesi ilgi çekicidir. Bununla birlikte yazar Moğol adının genel bir ad haline dönüşerek Moğol asıllı olmayan boyların da ilerleyen dönemlerde Moğol olarak anıldıklarını ifade eder. Bk. Raşid-ad-din I/I, s. 92, 102, 103. Reşidüddin'in eserindeki kayıt için ayrıca bk. Grousset 2011, s. 203.

273 Metinde Tartar. Tatarlar, Moğollardan farklı bir boy olarak Göktürkler zamanından beri Moğolistan halklarından biri olarak tarihte yerlerini almışlardır. Tatarların erken dönem tarihlerine ilişkin bk. Togan 1981, s. 66; Gömeç 1997, s. 15; Golden 2002, s. 118, Reşidüddin de eserinde Tatarların Moğollardan farklı bir boy grubu oluşturduklarını ifade eder. Bk. Raşid-ad-din I/I, s. 103. Buna karşın Korykoslu Hayton, eserinin ilerleyen kısımlarında Moğollardan Tatar, daha doğrusu Tartar olarak bahsetmeye devam eder. Yukarıda da ifade edildiği üzere söz konusu kullanım, zamanın gerek Batı gerekse Doğu tarih yazıcılığına yerleşmiştir. Ancak, bunun yanlışlığı pek çok eserde ifade edilir. Mesela Flemenk rahip Willem buna açık bir şekilde işaret ettiği gibi, Plano Carpinili Johannes'in eserinin başlığı da bu yanlışlığı vurgulayıcı mahiyettedir. Bk. Ruysbroeckli Willem, s. 132.

274 Metinde Tangoth. Tangutlar, Cengiz Han zamanında Çin'in kuzeyinde Hsi-Hsia adı verilen bir devlet kurmuş Tibet menşeli bir halktı. Tangutlara dair bk. Kıçanov 1968; Gömeç 1997, s. 60/260. dn.

275 Metinde Eurath. Oyratlar esasen Moğol halkları içerisinde değerlendirilmi-

dördüncüsü Celayır,²⁷⁶ beşincisi Sünit,²⁷⁷ altıncısı Moğol,²⁷⁸ yedincisi ise Tibet'tir.²⁷⁹ Tatarlar komşularının hâkimiyetinde bulunuyorlarken fakir bir demirci,²⁸⁰ rüyasında beyaz zırhlı ve beyaz atlı bir asker gördü. Bu kişi ona adıyla seslendi ve dedi ki: *“Cengiz,²⁸¹ ölümsüz Tanrı'nın isteği, senin diğerleri arasından Moğol halklarının efendisi ve yöneticisi olan, yıllardır komşularına hizmet edenleri özgür kılman, bir zamanlar onlardan hediyeler alan komşuları üzerinde hâkimiyet kurman ve vergileri toplayanlardan vergi toplamandır”*. Cengiz, Tanrı'nın sesini duymaktan büyük bir memnuniyet duydu ve doğrularak herkese gördüğü

yordu. Nitekim Reşidüddin, Oyratları esas Moğol boyları listesine almaya-
rak şimdi Moğol olarak anılan Türk Halkları kısmına dâhil ettiği gibi, dil-
lerinin Moğolca olmasına karşın fonetik farklılık arz ettiğini belirtmekte-
dir. Bk. Raşid-ad-din I/I, s. 118. Oyratlar Cengiz Han'a karşı Camuka ön-
derliğinde ortaya çıkan muhalif grup içerisinde yer almışlarsa da, vukû bu-
lan muharebe neticesinde yenilmiş, sonunda 1207'de Moğollara boyun eğ-
mişlerdir. Bk. MGT, s. 69, 70, 160. Moğol hâkimiyetinde Oyratlara dair bk.
Raşid-ad-din I/I, s. 119-121.

276 Metinde Ielair. Reşidüddin tıpkı Oyratlarda olduğu gibi Celayirleri de şim-
di Moğol olarak anılan Türk Halkları listesine eklemiştir. Bk. Raşid-ad-din
I/I, s. 92. Celayirler Cengiz Han'a ilk katılan boylardan biri olup, arala-
rından Moğol tarihinde çok önemli hizmetlerde bulunmuş komutanlar çık-
mıştır. Bunlar arasında en meşhuru Çin'deki saldırıları sevk ve idare eden
Mukali'dir. Bk. MGT, s. 55, 66; Raşid-ad-din I/I, s. 93-98. Onlar kuvvetle
muhtemelen, Reşidüddin'in de ifade ettiği gibi, aslen Türk olan bir halktı.
Bu hususta ayrıca bk. Grousset 2011, s. 203.

277 Metinde Sonith. Sünitler Cengiz Han zamanındaki mücadelelerde adla-
rından söz ettirmiş bir boy değildi. Nitekim Gizli Tarih'te, bu boyun varlı-
ğını haber veren bir kayıt müstesna, kendilerine değinilmemiştir. Bununla
birlikte ilerleyen yıllarda güç kazandılar ve Moğol tarihinde önemli görev-
ler ifa eden komutanlar çıkardılar. Bunlar arasında İran'da valilik makamı-
na getirilmiş Carmagun ve Baycu Noyan'lar zikredilebilir. Bk. Raşid-ad-din
I/I, s. 99.

278 Metinde Mongli.

279 Metinde Thebet.

280 Diğer bazı kaynaklarda da Cengiz Han'ın, hükümdarlığından önce demir-
cilik yaptığı ifade edilir. Bk. Amitai 2004b, s. 693. Bu inanç, Cengiz unva-
nını almasından önce Demirci manasına gelen Temuçin adını taşımasından
ileri gelmektedir.

281 Metinde Changuis.

rüyayı anlatmaya başladı. Tatarların yedi efendisi bu rüyaya inanmak istemedi, aksine alay ettiler. Ancak bir sonraki gece herkes rüyasında yaş-
lı²⁸² Cengiz'in herkese içini açtığı beyaz atına binmiş askeri gördü. Bu yedi efendi, beyaz askerin ölümsüz Tanrı'nın bir parçası olduğuna iman ederek hemen Cengiz'e itaat ettiler ve emirlerini yerine getirdiler. Böylelikle bu efendiler, halkları ile bir toplantı tertip ettiler ve yüce bir ad verilen Cengiz'e²⁸³ onun tâbi hükümdarları olarak itaat edeceklerine ve bağlı kalacaklarına yemin ettiler.²⁸⁴

II. Kısım

Toplantının ardından toprağa kara bir keçe yaydılar, üzerine büyük bir taht yerleştirdiler ve bunun üzerine de Cengiz'i oturttular. Yukarda ifade edilen yedi efendi, keçeyi kaldırmak suretiyle büyük eğlenceler ve gürültü patırtı içerisinde onu tahta yerleştirip han,²⁸⁵ yani imparator olarak andılar. İmparatorları ve efendileri olarak onun önünde diz çökerek kendisine biat ettiler ve tahta yerleştirdiler. İşte Tatarların ilk imparatoruna böylesi bir tahta çıkış töreni düzenlenmiştir. Altına konulan keçe-

282 Senex.

283 Moğolca'da Çinggis, Çince'de Ch'eng-chi-ssu, Tibetçe'de Çin-gis, Farsça'da Çingiz, Arapça'da Jingiz, Süryanîce'de Şingiz, Ermenice'de Çangiz ve Latince'de de birden farklı hâlde zikredilen ismin kökenine ilişkin kesin bir hükmü varılmış değildir. Ancak Reşidüddin'in ifadesi. kelimenin "hanların hanı" manasına geldiğine işaret etmektedir. Bu ve daha başka görüşler için bk. Pelliot 1959, s. 296-303.

284 Korykoslu Hayton'un anlatısı tamamen hayal ürünüyse de, bir şekilde Timuçin'in iktidarını ilahî bir dayanağa bağlamasından ötürü diğer kayıtlarla uyumludur. Mesela Gizli Tarih'te Korçi'nin gördüğü bir rüyaya ilişkin ifade, açık şekilde Cengiz Han'ın idaresinin ilahi bir idare olarak görüldüğüne delalet ediyor. Bk. MGT, s. 56. Ebu'l Farac da tarihinde, Şaman Kökücü'nün Tanrı'nın dünya hâkimiyetini Timuçin'e verdiğini kendisine bildirmiş olduğunu zikreder. Bk. Bar Habraeus, s. 477, 478. Bunun yanında, Korykoslu Hayton'un ifade ettiği şekilde, bizzat Timuçin'in ilahî unsurla temasa geçtiğine işaret eden kayıtlar da vardır. Bk. Joinville, s. 181; Ebu'l Farac, s. 9. Cengiz Han'ın iktidarının ilahileştirilmesi hususunda ayrıca bk. Grousset 2011, s. 211, 212, 226, 228, 238.

285 Metinde Can.

den kimse şaşırmasın, çünkü daha güzel bir kumaş koyabilmeleri, bu sırada böyle bir şeye sahip olmamalarından ötürü mümkün değildi. Belki de daha güzel yünlülere bilmiyorlardı.

Bazıları onların pek çok ülkeyi zapt etmiş olmalarına ve sonu gelmez sınırlara sahip olmalarına şaşırabilir. Çünkü Asya'nın tamamının, Rusya ve Bulgarya ile Macaristan sınırlarına kadar Avrupa'daki daha pek çok bölgenin idaresi ve zenginliğini ele geçirmişlerdir. Buna karşın eski geleneklerini terk etmek istememişlerdir. Tatarlar özellikle de, imparatorlarının seçiminde atalarının uyguladıkları geleneğe bağlı kalmışlardır.

Bu tarih kitabının yazarı olan ben, kardeş Hayton, efendilerini eski geleneklere uygun olarak imparatorluk tahtına yerleştirmelerinde iki kez bulundum. Bu sırada herkes bir araya gelir, ortalarına bir taht yerleştirilir; yere siyah bir keçe yayılır ve imparator da bunun üzerine oturur. İlk imparatorun soyundan gelen kimselerin varışından bir süre sonra efendiyi keçeyle birlikte kaldırır ve tahta yerleştirirler. Bunun ardından da önünde diz çökerek hükümdarları olarak ona biat ederler. İlk seçim şeklini kaldırmak veya değiştirmeyi asla istemezler.²⁸⁶

286 Korykoslu Hayton'un bahsettiği tahta çıkış seromonisinin Göktürkler zamanında uygulanandan pek bir farklılık arz etmediği anlaşılmaktadır: "Onun reisleri tahta çıktığı zaman yakın hizmetçileri, önemli vezirleri onu keçe kilim üzerine koyarak güneşi takiben dokuz kere çevirirler, herbir çevirişte vezirlerin hepsi onu selamlardı". Bk. Taşağıl 2012, s. 97, 113. Korykoslu Hayton'un anlattığı seremoni Saint Quentinli Simon tarafından da aktarılır. Bk. Simon de Saint Quentin, s. 68. Bununla birlikte keçe üzerinde yükseltirme Cuveyni, Ebu'l Farac, Reşidüddin ve Plano Capinili Johannes gibi Moğol hükümdarının tahta çıkış seromonilerinde bulunmuş veya bunu tasvir eden kaynak yazarları tarafından dile getirilmemiştir. Bunun yerine onlar, hanın etrafında bulunanların başlıklarını çıkarttıklarını, kemerlerini çözerek boyunlarına astıklarını ve akabinde diz çöktüklerini zikrederler. Bunun yanında hanı tahta yerleştirdikleri dile getiriliyorsa da, Ebu'l Farac'ın tahtın dört şilteli olduğuna ilişkin ifadesi hariç, tahtın detayları belirtilmemiştir. Ancak, muhtemelen bu uygulama Simon'un ve Korykoslu Hayton'un anlattıklarından farklı icra edilmemiş olsa gerektir. İlgili kayıtlar için bk. Cuveyni, s. 185, 229, 454, 459; Raşid-ad-din II, s. 19, 119, 132; Ebu'l Farac, s. 16; Bar Habraeus, s. 526; Dowson 1955, s. 63. Moğolların

III. Kısım

Tatarların tamamının uzlaşısı ve isteği ile ilk imparatorları olan Cengiz Han, harekete geçmeden önce herkesin kendisine bağlılıkla itaat edip etmediğini görmek ve sınamak istedi. Bunun için uyulması gereken üç emir yayınladı.²⁸⁷ Bunlardan ilki Tatarların tamamının, isteği üzerine imparator olduğu ölümsüz Tanrı'ya bağlı olmasıydı.²⁸⁸ Bu emirden ötürü Tatarlar buna daimi surette bağlı kaldılar ve ölümsüz Tanrı'ya dua ettiler. Tatarların yazışmalarında Tanrı'nın adını anmalarının nedeni budur.²⁸⁹ Cengiz Han'ın ikinci emri, orduda yer alabilecek her erkeğin sayılmasıydı. Sayıma göre her on kişinin başına bir, her yüz kişinin başına bir, bin kişinin başına bir, on bin kişinin başına da bir kişinin konmasını emretti. 10.000 kişilik bir orduyu tümen olarak isimlendirdi.²⁹⁰

sadece bu kuralı değil, Cengiz Han zamanından kalan pek çok geleneği muhafazaya büyük ihtimam gösterdikleri veya en azından politik gayelerini perdeleyecek kadar önem verdikleri görülmektedir. Nitekim XIV. yüzyılın ikinci yarısında Moğollar Yüen hanedanı imparatoru Togan Timur'un Çin ve Budizm'den etkilenmesi karşısında "Han Moğolluktan ayrıldı" diyerek hoşnutsuzluk gösterirken, 1245'li yıllarda Çin'de bulunan İbn Battuta da Firuz adlı bir kimsenin "Han Cengiz yasasını bıraktı" diyerek isyan ettiğini ifade etmektedir. Bk. Togan 1981, s. 137. Bu hususlar, Moğollarda geleneklere bağlılığın önemli bir siyasî figür olduğuna ve bir meşrulaştırma aracı rolü üstlendiğine işaret etmektedir

287 Korykoslu Hayton 1206 kurultay sırasında oluşturulan ve ilerleyen yıllarda yenileri eklenen yasalara (Grousset 2011, s. 231) gönderme yapmaktadır.

288 Yazarın ifade ettiği yasa maddesi, dinlere saygısızlık gösterilmemesiyle ilgilidir. İlgili madde için bk. Alinge 1967, s. 143-146. Cengiz Han yasasındaki maddeleri genel bir bakış açısı ile değerlendiren şu incelemeye de bk. Vernadsky 1938, s. 337-360.

289 Klasik dönem Moğol yazışmalarının tamamı Ölümsüz Tanrı'nın adının zikri ile başlar ve bunların önemli bir kısmında da Tanrı'nın dünya hâkimiyetini Cengiz Han nesline verdiği vurgulanır. Örnek olması açısından bk. Ebu'l Farac, s. 37, 38; Grigor'ev 1842, s. 112, 118, 124, 126; Rache-wiltz 1971, s. 104; A.T. Özcan 2010b, s. 98. Bu hususta Moğolların dış dünya ile yazışmalarını konu alan şu incelemeye bk. Voegelin 2000, ss. 76-125. Ayrıca bk. Grigor'ev 1842, s. 58-62; Kamalov 2009, s. 144.

290 Moğol askeri düzeni 1206 kurultayı sırasında kurulmuş ve bu esas üzerinden geliştirilmiştir. Ordu nizamının teşkili ve gelişimine dair bk. MGT, s. 134; Cuveyni, s. 90, 91; Polo I, s. 174, 175.

Yukarıda kendilerinden bahsedilen Tatarların yedi efendisinin geçmiştten gelen asillik haklarından feragat etmelerini emretti. Bundan ötürü mücadele ettiler ve o, bu hükmü zorla yerine getirdi. Cengiz Han'ın üçüncü emri ise herkesi hayretler içinde bıraktı. Bu emre göre yedi büyük komutanın herbiri en büyük evladını getirecek ve kendi eliyle kafalarını kesecekti. Bu emir çok vahşi ve adaletsiz olarak değerlendirilseyse de, kimse itaatsizlik etmeye cüret edemedi. Dahası, hem Tanrı'nın isteği ile hükümdar olarak belirlendiği, hem de halktan çekindikleri için ne emrettiyse onu yerine getirdiler.²⁹¹ Bu şekilde onların yeminine sadık kaldıklarını anladıktan ve ölünceye kadar kendisine bağlı kalacaklarını gördükten sonra günlerden bir gün, her nereye ilerlemek istiyorsa, silahlarıyla kendisini takip etmelerini emretti.

IV. Kısım

Böylelikle Tatarların tamamı imparatorun emri üzerine savaşa hazırlandılar. En yakındaki komşularına karşı atlandılar ve onları hâkimiyetleri altına aldılar. Bir zamanlar hizmetlerinde bulunduklarını memleketlerinden sürdüler. Bunu Cengiz Han'ın tebası haline getirdiği daha başka halkların üzerine ilerlemesi, büyük başarı yakalaması ve düşmanları üzerine her nerede olurlarsa olsunlar galebe çalması takip etti.²⁹² Bir keresinde Cengiz Han beraberinde az bir kimseyle yolda giderken yeterince kalabalık bir düşmanla karşılaşmıştı. Cengiz Han bu muharebede diğerlerine örnek olmak isteyerek en öne atılmış, ancak

291 Hiçbir tarihi kaynakta Cengiz Han'ın böyle bir emrinden bahsedilmez.

292 Cengiz Han, Kereyit boy beyi Tuğrul ve Cacirat boy beyi Camuka ile ittifak halinde Merkitleri ezdikten sonra Camuka ile mücadele etmiş, onu Moğolistan'dan sürmesinin ardından Tuğrul ile ittifak halinde Tatarları bertaraf etmiştir. Bunu Naymanların doğu kolu üzerine yürümesi ve akabinde Tuğrul ile mücadeleye girişmesi takip etti. Bundan zaferle ayrılan Cengiz Han artık Moğolistan'daki bütün boylara boyun eğdirmiş bir hükümdar olarak sınırlarını batı ve güneye doğru yaymak üzere Nayman toprakları ile Kuzey Çin üzerine yürümüştür. Cengiz Han'ın bu döneme kadarki biyografisi için bk. Roux 2001, s. 73-120; Biran 2007, s. 12-44; Prawdin 1940, s. 21-76.

koyunlar arasındaki aslan gibi ilerleyip düşmanını yok ederken, üzerine oturduğu atı mızrakla öldürülmüştü. Efendilerinin savaş meydanında yıkıldığını gören Tatarlar, kurtulmalarının mümkün olmadığını düşünüp sağ kalabilmek için kaçmaya başladılar. Kaçakları takip eden düşman, imparatorun savaş meydanında kaldığını bilmiyordu. Cengiz Han ölüm tehlikesinden kurtulmak için dikenli çalılar arasına girdi ve kalınca bir çalının arkasına sindi. Düşmanları takipten karargâhlarına dönüp yağmaya giriştiler ve ardından da saklanmış kimseleri aramaya başladılar. Ancak bu sırada bir kuş, *duc* olarak anılan puhu kuşu,²⁹³ imparatorun ardına saklandığı çalının üstüne kondu. Kuşun çalının üstünde olmasından ötürü bunun ardında kimsenin olmayacağını düşünen düşmanları “*Eğer burada saklanmış bir kimse olsaydı buraya kuş konmazdı*” diyerek burayı aramaktan vazgeçtiler.²⁹⁴

V. Kısım

Gece yarısı olunca İmparator Cengiz Han düşman korkusundan patika bir yolu kullanarak saklandığı yerden ayrıldı. Sonunda kendi adamlarının yanına vardı ve başından geçenleri bir bir anlattı. Tatarlar ölümsüz Tanrı’ya şükrettiler ve efendileri Cengiz Han’ın kurtulmasında rol biçtikleri puhu kuşunu Tanrı’dan sonra o kadar onurlandırdılar ve saygı gösterdiler ki, bundan böyle aralarında bu kuşun tüyüne sahip olanları uğurlu kimseler olarak gördüler. Böylelikle Tatar büyükleri bu kuşun tüyünü başlarında taşımaya başladı. Ben de bu tarih kitabında, Tatarların tamamının, başlarında bu tüyü taşımalarının nedenini bilene

293 Buffo/bubo.

294 Yazarın anlatısı herhalde Cengiz Han’ın henüz hiçbir siyasî gücünün bulunmadığı dönemde eşi Börte’nin Merkitler tarafından kaçırılması sırasındaki hadiselerle ilgilidir. Nitekim Gizli Tarih’te Timuçin’in düşmanlarının eline geçmemek için Burkan Kaldun dağına saklanması, düşmanlarının onu aramaları gibi temalar Hayton’un anlattıklarıyla uyumludur. Bunun yanında Gizli Tarih yazarının Cengiz Han’ın yakalanmamasını Burkan Kaldun’un ormanlık bir alan olmasına bağlaması teması ile Hayton’un çalılık anlatısı arasında açık bir bağ bulunmaktadır. Gizli Tarih’teki ifadeler için bk. MGT, s. 40.

göre aktardım.²⁹⁵

Cengiz Han müşkülattan kurtulabilmesinden ötürü Tanrı'ya şükretti. Ardından ordusunu biraraya getirdi ve yukarda anlatılan düşmanlarına yiğitçe saldırmak suretiyle hâkimiyeti altına aldı. Böylelikle Cengiz Han, ikinci bir rüya görene kadar Belgian dağının çevresindeki bölgelerin tamamının imparatoru ve efendisi oldu, buradakileri idare etti; barış ve sukunet içerisinde hâkimiyeti altında tuttu.

Bu tarih kitabında bir tarihleme koymamama kimse şaşırmasın. Çünkü doğru bilgileri araştırmama karşın bu hususta bir bilgiye ulaşmadım. Bunun, onların tarihlerinin bir zaman dizimine sahip olmamasından kaynaklandığına inanıyorum. Zira Tatarların, tarihlerinin başlangıçtan itibaren tuttukları bir kitap yoktur. Bundan ötürü de olaylara ilişkin bilgiler ve zaman dizimi herhangi bir kayıt tutulmadan geçer gider ve zaman içinde unutulur.²⁹⁶

VI. Kısım

Cengiz Han, Belgian dağı civarındaki toprakların tamamını ele geçirdikten ve barış ile huzur içinde kendine bağladıktan sonra bir gece ikinci bir rüya daha gördü. Beyaz savaşçı ona dedi ki: *“Cengiz Han, ölümsüz Tanrı'nın isteği, Belgian dağının batısına geçmendir. Ülkelere ve hükümdarlıkları ele geçireceksin ve ahalisini imparatorluğunun tâbisi kılacaksın. Sana konuşanın ölümsüz Tanrı'nın bir parçası olduğuna inanıldığından ayağa kalk ve halkınla birlikte Belgian dağında, dağın denize karıştığı yere kadar ilerle. Bu mıntıkaya tırmanarak ve doğruya doğru dokuz kere diz çöküp ölümsüz Tanrı'ya dokuz kez tapınacaksın. Mutlak güç sahibi olan, sana geçmek için uygun yeri gösterecektir.”*²⁹⁷

295 1299'da Bağdat'ta bulunan Dominiken rahip Monte Crucisli Riccoldo'nun seyahatnamesinde de Moğolların puhu kuşunu onurlandırmalarına dair bir anlatı bulunur. Bk. PMAQ, s. 119. Bu anlatımın kaynağının ne olduğunu tespit edemedik.

296 Reşidüddin ve Ötemiş Hacı da eserlerini kaleme alırken benzer hisler içindedydiler. Bk. Raşid-ad-din I/I, s. 46 vd.; Ötemiş Hacı, s. 28, 29.

297 Korykoslu Hayton'un verdiği bilgiler, Cengiz Han'ın Harezm seferine gi-

VII. Kısım

Rüyayı gören Cengiz Han, aklında herhangi bir şüphe olmaksızın neşe içinde uyandı. Zira ilk rüya gerçeğe dönüştüğü için diğerinin de gerçek olacağına inanıyordu. Bundan ötürü vakit kaybetmeden halkını topladı ve sahip oldukları herşeyle birlikte, çoluk çocuk kendisini takip etmelerini emretti. Böylelikle engin bir dağın büyük bir denize karıştığı ve hiçbir geçit veya yolun bulunmadığı bir yere vardı. Cengiz Han bundan sonra kendisine ölümsüz Tanrı'nın emrettiği şekilde atından indi. Halkının tamamı da aynı şekilde yaparak, buradan geçilebilecek yolu göstermesi için herşeye gücü yeten ve ölümsüz Tanrı'nın şefkat ve iznini istemek üzere doğuya doğru²⁹⁸ diz çöküp dokuz kez tapındılar.

rişmesinden hemen önceki zamana aittir. Yazarın kaydı, Harezmi seferi öncesinde Cengiz Han'ın kutsal bir varlık tarafından uyarıldığına ilişkin rivayetleri aktaran Ebu'l Farac ve Joinville'in anlatılarıyla örtüşmektedir. Bk. Ebu'l Farac, s. 9; Joinville, s. 181. Bununla birlikte burada anlatılan olay en doğru şekilde Reşidüddin tarafından aktarılır. Buna göre Cengiz Han, Burkan Kaldun dağına, kemerini boynuna asmış hâlde dokuz kere diz çökerek çıkmış ve başlıksız halde başını toprağa koyarak üç gün Tanrı'ya ibadet etmiş ve yakarmıştır. Bk. Raşid-ad-din I/II, s. 189. Ayrıca bk. Grousset 2011, s. 228. Korykoslu Hayton'un anlatısı, içinde dağ unsurunun varlığından ötürü Câmîu't-Tevârih'teki bilgilere daha yakındır. Nitekim Moğollar da, Türklerde olduğu gibi dağ, ilahî bir özellikle değerlendiriliyordu. Mesela Timuçin, Merkitlerin baskınına uğradığında Burkan Kaldun dağına sığınarak kurtulması üzerine “Burkan Kaldun için her sabah tapınmalıyım” dediğinde hiç şüphesiz, J. P. Roux'nun da ifade ettiği üzere, dağı Tanrı'nın bir sureti olarak veya en azından ilahî bir kudrette değerlendiriyordu. Bk. MGT, s. 41. Ayrıca bk. Roux 2001, s. 86, 87, Grousset 2011, s. 229. Moğollarda dağın kutsal olarak görüldüğü diğer kaynaklara da yansımıştır. Mesela *Chronica Maiora*'da da bu kendini “Tanrıları dağlardır” ifadesiyle gösterir. Bk. Özcan 2012b, s. 448; Özcan 2013b, s. 44. Ritüeldeki dokuz sayısının ise hükümdarın huzuruna çıkarken uyulan bir kuralla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Elde Cengiz Han ve halefleri dönemine ait olmamakla birlikte Çağatay Hanlarının huzuruna çıkanların dokuz kere diz çöktüklerine ilişkin bilgiler vardır. Bk. Esin 1973, s. 185. Bu ritüel Moğol komutanlarının huzuruna çıkarken üç kez tekrarlanıyordu. Bk. Müverrih Kiragos, s. 27; Simon, s. 74..

298 Moğollarda doğunun kutsal olarak görülmesine ilişkin bk. Müverrih Kiragos, s. 27, 44.

Gece oluncaya dek dua etmekle meşgul oldular ve sabah olunca denizin dağdan dokuz adım geri çekildiğini gördüler. Böylelikle önlerine geniş bir yol açılmış oldu. Bunu görünce hepsi şaşkına döndü ve ölümsüz Tanrı'ya şükürlerini sundular.²⁹⁹ Açıldığını gördükleri yolu kullanarak ilerlediler ve batıya yöneldiler.

Bununla birlikte Tatar hikâyelerinde anlatıldığı kadarıyla Belgian dağından geçişleri sırasında, birkaç gün boyunca içecek su ve diğer sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardı. Ancak bereketli bölgelere ulaşmalarının ardından ihtiyaçlarının tamamını büyük bollukta giderdiler ve günlerce burada kaldılar. Ancak Tanrı'nın isteğiyle Cengiz Han kurtulması pek müşkül bir hastalığa yakalandı. Cengiz Han bunun üzerine on iki evladını yanına çağırdı ve birbirleriyle iyi geçinmelerini, uyum içinde olmalarını tembihledi. Onlara bir örnek verdi. Her bir evladından bir ok getirmesini istedi. Bunları getirmelerinin ardından büyük evladına, eğer yeteri kadar güçlüyse kendi elleriyle hepsini kırmasını söyledi. O, on iki

299 Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Korykoslu Hayton'un Belgian dağı olarak ifade ettiği bölge diğer kaynaklarda Balcuna olarak geçmektedir. Burada iki sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Korykoslu Hayton'da Belgian bölgesi, bozkır ve dağ olarak ifade edilirken, Moğolların Gizli Tarihi ve Yuan shi'deki bazı kayıtlarda Balcuna göl olarak tanımlanır. Korykoslu Hayton'un bir gölü, dağ veya bozkır olarak ifade etmesi, aradan geçen yıl ve coğrafi uzaklık şartlarını göz önüne alacak olursak, makul bir hata olarak karşılanabilir. İkinci olarak ise Korykoslu Hayton, Belgian bölgesini Moğolların batıya doğru yayılmalarıyla ilişkili bir bölge olarak ifade ederken, diğer kaynaklarda Balcuna, Cengiz Han'ın Kereyit beyi Tuğrul'a yenilmesinden sonra çekildiği ve sonrasında doğuya yönelerek rakibini alt ettiği bir mıntıka olarak karşımıza çıkmaktadır. Bk. MGT, s. 106; Cleaves 1955, s. 367-372, 376, 379, 397. Ancak gerek Flos Historiarum Terre Orientis'in ve gerekse diğer kaynakların, bölgeyi, Moğol tarihinin mühim bir coğrafyası, adeta tarihî bir sıçrama noktası olarak görmeleri; Moğolların burada karşılaştıkları sıkıntıyı ortak bir tema olarak kullanmaları, her iki bölgenin aslında aynı muhiti işaret ettiğini göstermektedir. İlgili ifadeler için bk. Cleaves 1955, s. 376, 379, 382, 397, 399, 407, 410, 418-419. Yine Korykoslu Hayton, Belgian dağından geçtikten sonra Moğolların Tanrı'ya şükrettiklerini ifade ederken, Yuan shi'deki biyografilerde de çekilen sıkıntı hatırasına Cengiz Han'ın yemin ettiğinden bahsedilmesi ortak bir tema olarak dikkati çeker. Bk. Cleaves 1955, s. 379, 382, 397.

oku da aldı ve kırmaya çalıştı, ancak kıramadı. Bunun ardından okları kırmayı için ikinci ve üçüncü ile diğer oğullarına da teker teker verdi. Ancak hiçbirisi bunları kırmaya muvaffak olamadı. Bunun üzerine okların ayrılmasını ve en küçük oğlunun okları teker teker kırmasını emretti. O da bunları aldı ve hepsini kolaylıkla kırdı. Cengiz Han bunun üzerine oğullarına döndü ve dedi ki:

— “Oğullarım, size verdiğim okları niçin kıramadınız?”

— Onlar da cevap verdiler: “Efendimiz baba çünkü hepsi bir aradaydı”.

— “Peki, niçin en küçük kardeşiniz bunları kırdı?”

— “Çünkü teker teker ve ayrılmış hâlde kırdı.”

Cengiz Han bunun üzerine dedi ki: *Sizler her zaman bir yürek olur ve bir birinize karşı uyumlu davranırsanız, imparatorluğunuz daima ayakta kalır. Ama aranızda sorun patlak verir de birbirinizden ayrılırsanız hâkimiyetiniz bir hiçe döner.*³⁰⁰

Cengiz Han, Tatarların bugüne kadar bağlı kaldıkları bundan başka daha pek çok güzel örnekler ve emirler verdi. Onların dillerinde bunlara Cengiz Han Yasakları³⁰¹ yani Cengiz Han kanunları adı verilir.³⁰²

VIII. Kısım

Bundan sonra, ölmeden, kurduğu imparatorluğun başına oğullarından bilge ve iyisini³⁰³ veliaht olarak tayin etti. Onun adı Ögedey'di.³⁰⁴ Ar-

300 Benzer hikâye Cuveynî ve Monte Crucisli Riccoldo'nun eserlerinde de yer alır. Bk. Cuveynî, s. 95, 96; PMAQ, s. 119, 120.

301 Metinde Yasac Changuis Can.

302 Cengiz Han yasasına dair bk. Ryazanovskiy 1931, s. 7-31; Alinge 1967, s. 143-146.

303 Diğer kaynaklarda da Ögedey, akl-ı selim ve ülke idaresinde maharetli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Mesela Cuveynî'nin ifadeleri için bk. Cuveynî, s. 95, 181, 182.

304 Metinde Hoccota. Ögedey, Harezm seferi öncesinde veliaht tayin edilmiştir. Bk. MGT, s. 175-181.

dından Cengiz Han öldü ve Ögedey Han babasının makamına yerleşti.³⁰⁵ Onun zamanıyla ilgili bilgi vermeden önce Tatarlar arasında dokuz sayısının ne kadar önemli sayıldığından bahsedeceğim. Tatarlar, Belgian dağında beyaz savaşçının emrine göre ölümsüz Tanrı'nın adını andıklarında dokuz kez diz çökmeleri ve dağdan dokuz adımlık geniş bir yol açılması anısına dokuz rakamını kutsal saymışlardır. Herhangi bir kimse bir hatasını affettirmek veya memnuniyetini kazanmak için imparatora bir şey sunmak istediğinde hediyesinden dokuz tane takdim eder. Yani mesela dokuz at veya dokuz yırtıcı kuş sunar. Eğer fakir bir kimse efendisine hediye vermek isterse dokuz tane ok veya dokuz tane deriden ayakkabı bağı hazırlar ve bunlar memnuniyetle kabul edilir. Bu hediyeleri kutsal sayarlar. Bu alışkanlık Tatarlar arasında bu güne kadar takip edilmiştir.³⁰⁶

IX. Kısım

Babasının yerine geçen Ögedey Han faal ve yetenekli bir kimseydi.

305 Ögedey, Moğol Hanlığı tahtına babasının ölümünden iki sene sonra, 1229'da çıkmıştır. Ögedey'in tahta çıkışına dair bk. MGT, s. 190, 191; Raşid-ad-din II, s. 19; Cuveyni, s. 185.

306 Hediyelerde takip edilen bu kuralın varlığı Gizli Tarih'ten de takip edilebilmektedir. Bk. MGT, s. 189. Josaphat Barbaro ise Deşt-i Kıpçak'ta hediyelerin onlu olarak hazırlandığından bahseder. Ancak herhalde yazar rakamı yuvarlayarak ifade etmiştir. Bk. Barbaro, s. 12. Bu kural ilerleyen zamanlarda da devam etmiştir. Mesela Timur'un bu hususa dikkat ettiğine ilişkin elde deliller vardır. Bk. Clavijo, s. 217. Ayrıca bk. Yüksel 2004, s. 94; Paydaş 2006, s. 117. Moğolların dokuz rakamına atfettikleri önem daha başka hususlarda da kendisini gösterir. Bk. MGT, S. 41; Raşid-ad-din, I/II, s. 189; Bar Habraeus, s. 526. Ayrıca bk. Pelliot 1963, s. 861. Ancak bunun Moğollardan çok Türklere özgü olduğu ve Türklerden Moğollara geçtiği bazı Çince kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bk. Taşağıl 2012, s. 97, 113. Moğollardaki hediyeleşmedeki dokuz temasının da yine Türklerden geldiği üzerinde düşünülebilir. Zira eğer bu adet, Osmanlılara İlhanlılar kanalıyla geçmemişse, eski Türk âdetlerinden neşet etmişti. Bu âdetin Osmanlılar zamanında uygulandığına dair pek çok örnek vardır. Mesela Sultan Ahmed'in sünnet törenine iştirak edenlerden Ömer Paşa'nın hediyeleri kürkler hariç tamamı dokuz adetti. Bk. Pamuk 2003, s. 110/8. dn.

Halkı onu sevmiş ve hiçbir zaman itaattan ayrılmamıştı. Ögedey Han, Asya'nın tümüne nasıl hâkim olabileceğini düşünüyordu. Bunun için de önce Asya'ya hâkim olan hükümdarın gücünü sınamak ve bizzat sefere çıkmadan önce, saldırmayı düşündüğü en güçlü hükümdar hakkındaki bilgi edinmek istedi. Zira en güçlüsünü yenerse diğerlerini de kolayca hükmü altına alacağını düşünüyordu. Bundan ötürü zeki ve dinç bir kişi olan Cebe Noyan komutasındaki 10.000 atlıyı ileriye doğru gönderdi. Ona, Asya sınırlarına varması, buradaki bölgelerin durumlarını öğrenmesini, eğer kendisine direnebilecek kudrette bir hükümlanlığa varırsa daha fazla ilerlemeyerek geri dönmesini, zira böylesi bir durumda ordunun tamamıyla bizzat kendisinin onların üzerine gideceğini söyledi. O da, Ögedey Han neyi emrettiyse yerine getirdi.³⁰⁷

Cebe Noyan 10.000 atlıdan oluşan ordusuyla Asya'nın bahsi geçen bölgelerini zapt etti. Kent ve kaleler, halkın hazırlık yapmasına fırsat verilmeksizin ele geçirildi. Cebe Noyan her nerede bir asker gördüyse kılıcını kınından çekti ve katletti, ancak halka dokunmadı. Atları, silahları ve erzakı ele geçirdi ve her neye ihtiyaçları varsa istedi. Altın veya diğer zenginliklere ise dokunmadı. Daha da ilerlemek niyetiyle sonunda engin Kafkas dağına vardı.³⁰⁸ Aleksander'ın, onlara karşı, deniz ile Kaf-

307 Metinde Gebesada olarak geçen bu kişinin, Cengiz Han'ın emriyle Harezmsah Muhammed'i yakalamak için Subetay Noyan ile sefere çıkan Cebe Noyan olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Müverrih Kiragos'un Carmagun Noyan ile ilgili anlatısı da esas itibarı ile buradaki kayıtlarla benzeşiktir. Bk. Müverrih Kiragos, s. 21.

308 Cebe ve Subetay Noyanlar, Cengiz Han'dan, ülkesini terk etmiş olan Harezmsultanı Muhammed'i takip etmek ve bu sırada karşılarına çıkan yerleşim birimlerini ele geçirmekle görevlendirilmişlerdi. Bk. Raşid-ad-din I/II, s. 209; Ebu'l Gazi Bahadır Han, s. 123. Neticede onlar Belh, Farzin, Nişabur, Tus, Isfarayn, Mazenderan, Damgan, Rey, Kazvin, Tebriz'i ele geçirdiler ve bunu Gürcü sınırlarına girmeleri takip etti. Gürcülerle savaştan galip ayrılan Moğol ordusu Meraga'ya çekilerek burada kışlamış ve ardından Diyarbakır ve Erbil'e yönelmiş, ancak Muzafferiddin Kökbörü'nün üzerlerine yürütmesinden çekinerek Hamedan'a ilerlemişlerdir. Bu kenti ele geçirdikten sonra, Nahcivan üzerinden Arran, Erdebil ve Gence'de faaliyet gösterdiler ve bunu Şemaha yoluyla Gürcistan'a girmeleri takip etti. Aralarında vuku bulan ikinci muharebede Gürcüleri ikinci kez ağır bir yenilgiye uğ-

kas dağları arasına inşa ettirdiği ve güçlendirdiği sette bulunan bir kentin ahalisinin rızası olmadan bu dağdan geçmek mümkün değildi. Ancak 10.000 Tatar kente girdi ve şehri hâkimiyet altına aldı. Kendilerini koruyacaklarına dair söz verdikleri halkı sözlerini reddederek esir ettiler. Ahali, ayırt edilmeksizin Tatarların ölümcül kılıcı ile katledildi. Ardından da kentin duvarlarını, geri döndüklerinde önlerinde hiçbir engel kalmaması için, tamamıyla yok ettiler. Bu kent bir zamanlar Aleksandreta olarak anılıyordu, ancak şimdi buraya Demir Kapı denmektedir³⁰⁹.

Tatarlar kent surlarını yıkıp buradan ayrıldıklarında, ilerlediklerine dair şaiye Gürcistan sınırlarına çoktan ulaşmıştı. Bu sırada Gürcistan Krallığı'nı idare etmekte olan İvane³¹⁰ adındaki prens, halkından büyük bir ordu topladı ve Mugan olarak anılan bir platoda Tatarlarla karşılaştı. Burada aralarında bir muharebe vuku buldu ve her iki taraftan da pek çok kişi öldü. Neticede Gürcüler kaçtı ve (Tatarlar) muharebeyi kazandılar.³¹¹ Ardından günlerce ilerlediler ve Türkiye sultanının Erzurum³¹² adlı kentine vardılar. Esir ettikleri birinden, Türkiye sultanının kalabalık orduyla yakın bir mıntıkada bulunduğunu öğrendiler. Bunun üzerine Tatarlar daha ileriye gitmeye cüret edemediler.³¹³

ratan Moğollar, bundan sonra Alanların üzerine yürüyerek onları dağıttılar. Moğollar bundan sonra Çerkes ve Abhaz topraklarında da mücadelelerde bulunduktan sonra Kıpçaklara saldırdılar ve bunu Mayıs 1223'te Kalka suyu kıyısında Rus-Kıpçak müttefik kuvvetlerine ağır bir yenilgi tattırmaları takip etti. Sefer ile ilgili olarak bk. İbnü'l Esir, s. 339-341; Raşid-ad-din I/II, s. 208-214, 226-228; Ch'i Tang 1970, s. s. 148; Kıçanov 2001, s. 35; Aknerli Grigor, s. 21-25; Müverrih Kiragos, s. 13-16.

309 Söz konusu kent, Şirvan bölgesinin en önemli yerleşim birimi Şemaha olsa gerektir. Buradaki mücadelelere ilişkin bk. Raşid-ad-din I/II, s. 228.

310 Metinde Yvanus.

311 Yukarıda da ifade edildiği üzere Moğollarla Gürcüler arasında bir yıl arayla iki ayrı muharebe vuku bulmuştur. Korykoslu Hayton burada diğerinden daha kanlı geçen ikinci muharebeden bahsetmektedir. Bu muharebeye dair bk. Raşid-ad-din I/II, s. 228; Müverrih Kiragos, s. 14; Aknerli Grigor, s. 22, 23. Ayrıca bk. Bedrosian 1979, s. 95; Dashdondog 2011, s. 48-49

312 Metinde Arseron.

313 Cebe ve Subetay'ın saldırıları bir ara Diyarbakır taraflarına kadar ulaşmışsa da, seferin Erzurum üzerinden gerçekleşip gerçekleşmediği kaynakları-

Türkiye sultanı ise Tatarların faaliyetlerine ilişkin söylentileri duyarak hızla kalesine doğru ilerledi. Tatarlar düşmanlarına karşı direnecek güce sahip olmadıklarını düşünerek onlardan uzak durdular ve farklı bir istikametten Almalık³¹⁴ adlı kentin yakınındaki hükümdarlarının yanına döndüler. Her neyle karşılaştı ve öğrendilerse ona birer birer anlattılar. Sonrasında da buradan harekete geçtiler.

X. Kısım

Ögedey Han Asya'daki bölgelerin durumunu öğrendikten sonra hiç kimsenin kendisine karşı duramayacağını ve Asya'yı kolaylıkla ele geçireceğini düşündü. Üç oğlunu yanına çağırdı ve herbirine kalabalık bir ordu, büyük miktarda para ve sürüler verdi. Onlara Asya'nın değişik bölgelerine ilerlemelerini ve hükümdarlarını idarelerine almalarını emretti. En büyüğü Cuçi³¹⁵ batıya doğru Fison ırmağına kadar ilerledi ve buradan öteye kimsenin geçmesine izin vermedi. Çünkü Büyük Asya'yı ele geçirmek niyetindeydi.³¹⁶

mıza yansımamıştır. Ancak Korykoslu Hayton'un burada kronolojiyi karıştırma ihtimali de bulunmaktadır. Zira Bar Habreus, 1240'ta Moğollar'ın Erzurum kalesini muhasara etmeleri üzerine Selçuklu ordusunun buraya yönelmediği, Moğolların ise bu durum karşısında çekildiklerini ifade eder. Bk. Bar Habraeus, s. 539. Benzer husus, Moğolların Kars'ı ele geçirmelerinden hemen sonraki hadiselerde de karşımıza çıkar. Bk. Dashdondog 2011, s. 59.

314 Metinde Almalech. Almalık, İli vadisinin yukarı kesimlerinde yer alan bir kenttir. Moğol istilasının başladığı sırada kentin başında bulunan hükümdar, Cengiz Han'a tâbi olmuşsa da Nayman asıllı Küçlüg tarafından öldürülmüştü. İlerleyen dönemlerde Almalık'taki yerel idare, varlığını Çağatay soyuna biat etmekle sürdürmüştür. Almalık kentine dair bk. Barthold ve Spuler 1986, s. 418, 419.

315 Metinde Iochi. Cuçi, Ögedey'in oğlu değil, ağabeyidir.

316 Cuçi daha babası Cengiz Han'ın sağlığında hanlığın batı kesimlerinin idaresinde söz sahibi bir kimse olarak karşımıza çıkar. Merkezi ise İrtiş'ti. Bk. MGT, s. 160; Raşid-ad-din II, s. 78; Bartold 1963a, s. 59; Safargaliev 1960, s. 28. Ancak 1207'den sonra Cuçi'nin toprakları yeni bir taksimata daha tâbi tutuldu ve neticede o, Selenge ile Almalık arasındaki bölgelerin elinden alınmasına karşılık, Altay dağları yakınlarındaki bölgelerden Harezmi ve Hazar Denizi'nin güneyindeki Mazenderan da dâhil olmakla Bulgar ve

Batu³¹⁷ adındaki ikinci oğluna ise kuzey ülkelerini ele geçirmesini emretti.³¹⁸ Çağatay³¹⁹ adındaki küçük oğluna da güneye doğru ilerlemesini buyurdu.³²⁰ Bu şekilde oğullarını üç ayrı kısma gönderirken kendisi de Asya'da kalmaya karar verdi. Ordusunu bu kadar geniş topraklara kadar yaymasının ardından geri kalan ordusunun bir kısmını Kıtay'a, bir başka kısmı ise Tarse'ye gönderdi.³²¹ Burada onlar yoksunu oldukları alfabeyi ve ahalisinin tapındığı putlara tapmayı öğrendiler³²². Ancak Tatarlar putlara tapıyorlarsa da daha önce söylendiği üzere ölümsüz Tanrıyı diğerlerinden daha yüce olarak kabul ederler.

Saksın ile “Moğol atlarının nallarının değdiği yere kadar” olan toprakları elde etmiştir. Bk. Cuveyni, s. 96. Ayrıca bk. Bartold 1963b, s. 147.

317 Metinde Batho. Batu, Ögedey'in oğlu değil, ağabeyi Cuçi'nin oğludur.

318 Aşağıda da ifade edileceği üzere Batu, 1236'da başlayıp 1243'te nihayete eren Moğolların Batı seferine komuta etmiş ve seferin sonlanmasını müteakip İdil boylarında Altın Orda olarak anılacak olan Hanlığı kurmuştur.

319 Metinde Chagatay. Çağatay da, Ögedey'in oğullarından olmayıp ağabeyidir.

320 Çağatay, babası Cengiz Han'ın ölümünden sonra Uygurların hâkimiyetindeki Beşbalık'tan Buhara ve Semerkant'a kadar olan bölgenin idaresini elde etmiştir. Bk. Cuveyni, s. 96.

321 Ögedey tahta geçtiği 1229 kurultayında Carmagun Noyan'ı İran'a, Subetay ve Köktay Noyanları Deşt-i Kıpçak'ın doğu kesimlerine gönderirken, Çin üzerine girilmiş seferin de devam ettirilmesini emretmişti. Bu maksatla 1230'da Tuluy'un komutasında başlayan sefer önemli başarıların sağlanmasıyla neticelenmiştir. Sefere ilişkin bk. Raşid-ad-din II, s. 21-26. Ayrıca bk. Allsen 2006, s. 370-372. Korykoslu Hayton'un, Uygur toprakları için kullandığı, Tarse üzerine girilen seferle ilgili kronolojik bir hataya düştüğü dikkati çekmektedir. Zira Uygurlar, Harezm seferinden önceki bir tarihte Cengiz Han'a elçi göndererek hâkimiyet altına girmişlerdi. Bk. Özcan 2013a, s. 148, 149.

322 Korykoslu Hayton'un ifadeleri Budistlikle ilgili bir tapınımdan çok Plano Carpinili Johannes ve Marco Polo'nun etraflıca bahsettiği Moğol ongonlarıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Zira bir sonraki ifade bunu gösterir. Ongonlarla ilgili olarak bk. Wyngaert 1929, s. 38; Dowson 1955, s. 9; Polo I, s. 173; Polo II, s. 243, 244. Bu idollerin varlığı Çernigov Knezi Mihail'in öldürülmesiyle ilgili kayıtlarda da karşımıza çıkar. Bk. Wyngaert 1929, s. 38; Dowson 1955, s. 10; PSRL, II, s. 184.

XI. Kısım

Ögedey Han faal ve yetenekli komutanlardan biri olan Baycu'yu³²³ seçti ve kendisine onların dilinde *Camachi*, yani keşif birliği³²⁴ olarak ifade edilen 30.000 kişilik bir Tatar ordusu³²⁵ verdi.³²⁶ Onlara, yukarda bahsedilen 10.000 kişilik Tatar ordusunun geçtiği yolu kullanarak başka hiçbir diyara uğramadan Türkiye'ye kadar ilerlemelerini ve eğer mümkünse, Asya'daki hükümdarlıklar içinde en güçlüsü olan Türkiye sultanının direnme gücünü sınamalarını emretti.³²⁷ Fakat onlar, Türkiye sultanının gücüne karşı durabilmeleri mümkün olmadığından savaşa girişmediler ve farklı bir diyarda istirahataya çekildiler. Ancak yakınlarda bulunan (Han) oğullarından birisine, kendilerine yardım etmesi için haber gönderip söz konusu yardımın ulaşmasından sonra güven içerisinde mücadeleye girişebildiler.³²⁸ Böylelikle Baycu, 30.000 atlı ile Türki-

323 Metinde Bayto. Baycu, Moğolların Sünit boyuna mensuptur. Bk. Raşid-ad-din I/I, s. 99.

324 Conquistadores.

325 Korykoslu Hayton burada öncü kuvvet manasına gelen tamma ile bu birimin komutanı tammacı unvanlarını ifade etmektedir. Tammacı unvanına dair bk. Ostrowski 1998, s. 262-277; May 2004a, s. 43-48. Ordunun 30.000 kişiden oluşması, tümenin bu sayıdan oluşmasından ziyade Baycu'nun emrine verilen kuvvetle ilgilidir. Zira bir noyan, bir tümenin başında olabileceği gibi birkaç tümene de komuta edebilirdi. Bk. Uyar 2009, s. 37.

326 Baycu, Ögedey Han tarafından Carmagun Noyan'ın felç geçirmesi üzerine 1241'de İran'a gönderilmiştir. Korykoslu Hayton'un ifadesinin aksine diğer kaynaklarda Baycu'nun yanına ordu verilip verilmediği ifade edilmez. Baycu'nun İran'a gönderilmesine ilişkin bk. Spuler 1987, s. 46, 47.

327 Kaynaklarımızda Ögedey Han'ın, Baycu Noyan'a böyle bir emir verdiği ifade edilmez. Dahası, Türkiye Selçukluları bu sırada Moğol hâkimiyetini kabul etmiş bulunuyordu. Bk. Göksu 2009a, s. 1288. Yazarın ifadesindeki yanlışlık, Baycu'nun bu sırada Selçuklu hakimiyetinde bulunmayan Erzurum üzerine giriştiği sefer (Göksu 2009a; Dashdondog 2011, s. 60-61) ve akabinde Mugan'a dönmesinin Moğol komutanının Selçuklu tehlikesi karşısında geri çekildiği şeklinde değerlendirilmesinden ileri geldiği anlaşılmaktadır.

328 Batu'nun komuta ettiği Batı seferinin sonlanmasından sonra Moğol ordunun önemli bir kısmı Moğolistan'a geri dönmüştü. Bununla birlikte kaynaklara yansımamış olmasına karşın Fedorov-Davidov bir takım birliklerin Kafkaslardan Mugan'a gelerek Baycu Noyan'a katılmış olduklarını ifade

ye Krallığına vardı. Daha önce Tatarların kaçtığı sultanın öldüğünü ve yerine Gıyaseddin³²⁹ adlı oğlunun geçtiğini öğrendi. Gıyaseddin, Tatarların ilerledikleri şaiyasını haber alarak büyük bir korkuya kapıldı. Bundan ötürü de kim olursa, barbar veya Latin, paralı asker olarak yanına çağırdı. Tatarlara karşı hizmetine aldıkları arasında iki bin Latin askeri de vardı ki, bunların başında Kıbrıslı Johannes de Liminata ve Venedikli Bonifacius de Monilis adlı iki komutan bulunuyordu.³³⁰

XII. Kısım

Türkiye sultanı ordusuna kattığı birliklerin yanında, komşularının ve dostlarının tamamına da her kim yardımına gelirse büyük zenginlik ve hediyeler vereceğine dair vaatlerle elçiler gönderdi. Böylelikle etrafında kimisi Tatarlardan endişe eden, kimisi yardıma gönderilen, kimisi de bizzat şahsen gelenlerden olmak üzere büyük bir kalabalık toplanmış oldu.³³¹ Bu surette biraraya gelmiş kalabalık orduyla sultan, Tatarları ülkesinden çıkarmak isteyerek Tatarların bulunduğu yere doğru ilerledi. Tatarlar, sayıca üstün olmamalarına karşın³³² muharebeyi yigirtçe kabullendiler ve Köseadağ³³³ olarak anılan mevkiye savaşa giriştiler.

eder ki ihtimal dâhilindedir. Bk. Fedorov-Davidov 1966, s. 233.

329 Metinde Guyotadin.

330 Selçuklu Hükümdarı Gıyaseddin'in Köseadağ muharebesi öncesinde ordusunu güçlendirme teşebbüsüne dair bk. Turan 1977, s. 625; Ersan 2010, s. 63, 64; Göksu 2009b, s. 4-6; Dashdondog 2011, s. 61-62. Selçuklu ordusunda Latinlerin varlığı Saint Quentinli Simon ve Ebu'l Farac tarafından da ifade edilmiştir. Bk. Simon de Saint Quentin, s. 52, 53; Bar Habraeus, s. 541. Ayrıca bk. Göksu 2009b, s. 6.

331 Selçuklu ordusu Sivas'ta toplanmış ve ardından muharebenin vuku bulacağı Erzincan'a doğru yönelmiştir. Bk. Cahen 1994, s. 144; Göksu 2009b, s. 5-7. Selçuklu ordusunun sayısına ilişkin bk. Ersan 2010, s. 65; Göksu 2009b, s. 7; Galstyan 1976, s. 28; Dashdondog 2011, s. 62.

332 Selçuklu ordusunun muharebeye 70.000–80.000 kişilik bir orduyla iştirak etmesine karşın Baycu Noyan'ın komutasında 40.000 kişi bulunuyordu. Bk. Ersan 2010, s. 64-65; Göksu 2009b, s. 7. Moğol ordusunda Gürcü ve Ermeni askerleri de yer alıyordu, ancak bunların sayısı kaynaklara yansımamıştır. Bk. Galstyan 1977, s. 173, 174.

333 Metinde Cossadac. Diğer Ermeni kaynaklarında muharebe mevkisi Cham-

Çok sayıda insanın ölümüyle neticelenen muharebede Tanrı'nın isteğiyle Tatarlar muzaffer oldular ve düşmanları kaçtı.³³⁴ Bundan sonra Tatarlar 1244'te³³⁵ Türkiye'yi ele geçirdiler.³³⁶

Muharebeden bir süre sonra Ögedey Han öldü³³⁷ ve imparatorluğun başına oğullarından Güyük Han³³⁸ geçti.³³⁹ Kendisi kısa bir süre hayatta kaldı.³⁴⁰ Ondan sonra yerine, güçlü ve zeki bir kimse olup düşmanlarından pek çok bölgeyi alan akrabası Möngke Han³⁴¹ geçti.³⁴² O, bir adayı zaptetmek üzere deniz yolunu kullanarak Kıtay'dan hareket etti. Bu adanın kuşatması devam ederken, adanın oldukça zeki ahalisi suya dalarak İmparator Möngke Han'ın içinde bulunduğu geminin altına konumlan-

katuk olarak ifade edilmesine karşın (Galstyan 1976, s. 28; Dashdondog 2011, s. 61) Korykoslu Hayton'un Türkçe bir isim tercih etmesi dikkate değerdir.

334 Selçuklu ordunun çekilmesine dair en ehemmiyetli bilgiler Aknerli Grigor, Müverrih Kiragos ve Ebu'l Farac tarafından verilmiştir. Bk. Aknerli Grigor, s. 35; Müverrih Kiragos, s. 50, 51; Bar Habraeus, s. 542. Muharebeye ilişkin ayrıca bk. Göksu 2009b, s. 1-14.

335 Muharebe 26 Haziran 1243'te cereyan etmiştir. Bk. Cahen 1994, s. 145.

336 Köseadağ muharebesini Kayseri, Sivas, Divriği ve Malatya'nın ele geçirilmesini, Selçuklu elçilerinin Baycu'nun huzuruna giderek Selçuklu Devleti'nin Moğollara teslimini bildirmeleri takip etti. Bundan sonra Moğollar, bu sırada Selçuklu hâkimiyetinde bulunmayan Anadolu'nun güneydoğusundaki yerleşim birimlerine saldırdılar. Bk. Dashdondog 2011, s. 63; Galstyan 1977, s. 175.

337 Ögedey Han, Köseadağ muharebesinden iki yıl önce 1241'in sonlarında ölmüştü. Bk. Cuveyni, s. 193; Raşid-ad-din II, s. 43. Ayrıca bk. Barthold 1990, s. 507.

338 Metinde Guyo Can.

339 Güyük 1246'da, babasının ölümünden neredeyse beş sene sonra Moğol Hanlığı tahtına oturmuştur. Papalık elçisi Johannes de Güyük'ün Han ilan edildiği kurultayda (24 Ağustos 1246) diğer pek çok devlet temsilcisiyle birlikte hazır bulunmuştur. Bk. Dowson 1955, s. 63. Ayrıca bk. Barthold 1990, s. 512; Rachewiltz 1971, s. 99.

340 Güyük 1248'de Beşbalık'ın doğusunda ölmüştür. Bk. Cuveyni, s. 235. Güyük'ün ölüm yeri ile ilgili olarak bk. Barthold 1990, s. 516.

341 Metinde Mango Can.

342 Möngke Han, Moğol Hanlığı'nın başına 1251'de geçmiştir. Bk. Cuveyni, s. 458, 459; Raşid-ad-din II, s. 132.

maları için adamlar gönderdiler. Onlar, geminin altında bir delik açınca caya dek suyun altında kaldılar. Su geceleyin azar azar delikten gemiye doldu. Hiçkimse geminin batacağını hesap etmemişti. Neticede Möngke Han boğuldu.³⁴³

Bu ülkeden dönen Tatarlar, (Möngke Han'ın) kardeşi Kubilay Han'ı³⁴⁴ İmparatorları ve efendileri olarak seçtiler.³⁴⁵ Kubilay, kırk iki sene Tatarların imparatoru olarak kaldı.³⁴⁶ Hristiyanlığı kabul etti³⁴⁷ ve Catay'da

343 Mögke Han Çin seferinde bulunduğu sırada 1259'da kolera veya dizanteriden ölmüştür. Bk. Barthold 1990, s. 533-534; Grousset 2011, s. 292; Rachewiltz 1971, s. 147; Dardess 2010, s. 362.

344 Metinde Cobila Can.

345 Kubilay'ın tahta çıkışı kardeşi Arık Böke ile bir dizi mücadelenin ardından gerçekleşmiştir. Hadiselerle ilgili olarak bk. Raşid-ad-din II, s. 156 vd. Ayrıca bk. Barthold 1990, s. 533 vd.; Grousset 2011, s. 293-294; Dardess 2010, s. 364, 365.

346 1259-1294 arasında Moğol Hanı olan Kubilay 35 sene iktidarda kalmış ve 80 yaşında ölmüştür. Bk. Arat 1977, s. 948-949.

347 Kubilay'ın Hristiyan olmadığı, hizmetinde bulunmuş Marco Polo'nun seyahatnamesindeki ifadelerle sabittir. Bk. Polo I, s. 212, 213. Kubilay, elde bulunan delillere göre, etrafındakilerin inandığı dinlerin tamamıyla yakın ilişkide bulunmuş, ancak atalarının dinine inanmaya devam etmiştir. Kubilay Han'ın dinlerle münasebetlerine ilişkin bk. Rossabi 2006, s. 457-465. Bu husus Marco Polo'nun seyahatnamesinde de karşımıza çıkar. Bk. Polo I, s. 58, 212, 213. Ayrıca bk. Hornstein 1941, s. 407. Bu gibi gerekçelerle Kubilay'ın Hristiyanlığı kabul etmesinden çok, bu dine saygı göstermiş bir hükümdar olduğunu söylemek daha doğrudur. Ebu'l Farac'ın tarihine Kubilay bu özelliği ile girdiği gibi, bu husus Monte Corvino'nun mektuplarına da yansımıştır. Bk. Bar Habraeus, s. 578; Halbertsma 2008, s. 56. Kubilay'ın Hristiyanlıkla yakın ilişki halinde bulunmasını teşvik eden bir diğer husus, Moğolların Hristiyanlığa sempatiyle yaklaşmalarıyla da ilgiliydi. Nitekim elde bulunan deliller, Moğolların semavî dinler arasında Hristiyanlığa diğer hiçbir dine göstermedikleri kadar olumlu baktıklarını gösterir. Kubilay Han'ın Hristiyan olarak zikredilmesi esasen bu dönem için yeni bir husus değildir. Nitekim Moğolların Orta Doğu'ya gelmelerinden önce de Avrupalılar doğuda Rahip Johannes adında Hristiyan bir kralın varlığına inanmışlardır. Muhtemelen Sultan Sancar'ın Karahıtay ordusu karşısında aldığı yenilgiden esinlenen bu haberler, Moğolların Harezmşahlar üzerine kazandıkları galibiyetin duyulmasıyla yeniden ortaya çıktı ve Ortadoğu'da Müslümanlar karşısında sıkıntılı günler yaşayan Haçlılara mo-

Jong adı verilen kenti inşa ettirdi. Burası dendiğine göre Roma'dan da büyükmüş.³⁴⁸ Tatarların altıncı imparatoru olan Kubilay Han, ölümüne kadar bu kentte kaldı. Şimdi Tatarların büyük imparatorlarından bahsetmeyi bırakarak, Ögedey Han'ın oğulları ile Hüleğü'den³⁴⁹ ve onların soyundan gelenlerden bahseceğim.

ral kaynağı oldu. Bk. Richard 1957, s. 232; Jackson 2005, s. 20, 21; Morgan 2007, s. 178. Aradan geçen zamanda, doğudan gelen haberlerdeki azalma, bu inancın sönmeye yüz tutmasına neden olduysa da, Moğolların ortaya çıkmasıyla Rahip Johannes miti yeniden Avrupalı entelektüellerin gündemine yerleşti. Bu arada muhtemelen Küçlük ile ilişkili olan (Richard 1957, s. 234-236) Rahip David adlı bir diğer efsanevi şahsiyet daha ortaya çıktı. Avrupalıların bu haberleri büyük heyecanla karşılamalarının nedeni, varlıklarına inanılan Hristiyan hükümdarların Moğollarla bağlantı olduğunun düşünülmesinden ileri geliyordu. Kısa süre sonra bu krallarla Moğol hanları arasında bağlantılar da kuruldu. Mesela bazı Latince eserlerde Güyük Han, Johannes'in kızının oğlu olarak gösterilmesi ilgi çekicidir. Bk. Hornstein 1941, 410; Aigle 2005, s. 150; Jackson 2005, s. 99; Özcan 2012b, s. 444, 445; Özcan 2013b, s. 70. Papaz Johannes mitine dair ayrıca bk. Hornstein 1941, s. 435-445; Richard 1957, s. 225-244; Rachewiltz 1971, s. 29-40; Rachewiltz 1996, s. 59-74. Moğol hanlarının Papaz Johannes ile akrabalıkları olduğuna dair ifadelere karşın, Möngke Han'ın huzuruna kadar çıkabilen Rubruklu Willem, bu inancın Nasturilerin bir uydurması olduğunu anlamıştır. Bk. Ruysbroeckli Willem, 134, 135. Bu konuda incelemeler de rahibin kanısı paralelindedir. Bk. Rachewiltz 1971, s. 40, 50. Bundan sonraki dönemlerde Rahip Johannes miti etkisini kaybetmişse de tamamıyla silinmemiştir. XVII. yüzyılda Safevi Şahı Abbas'ın da Katolik Hristiyanlığa geçtiği şaiyası (Acar 2012, s. 495) işte böyle bir kökene dayanıyordu.

348 Kubilay Moğol başkentini Karakorum'dan Pekin'e taşımış ve ardından 1266'da burada Ta-tu adlı yeni semti inşa ettirmiştir. Moğolların Da-du olarak andıkları kent, daha çok Türklerin adlandırdıkları şekilde, Hanbalık olarak anılmıştır. Nitekim burası, Reşidüddin, Marco Polo ve Ebu'l Farac'ın eserlerine de bu adla girmiştir. Bk. Raşid-ad-din, II, s. 158; Polo I, s. 210, 213, 219, 224; Bar Habraeus, s. 578. Yapımında Çinlilerin yanında Müslüman mimar ve mühendislerin de çalıştığı bu semt, Kubilay Han'ın ilerleyen yıllarında eklenen yeni binalarla görkemli ve çağının en müreffeh kentlerinden birisi haline gelmiştir. Nitekim Marco Polo'nun tasvirleri de buna işaret etmektedir. Bk. Polo I, s. 219 vd., 251 vd. Ayrıca bk. Rossabi 2006, s. 454-457.

349 Metinde Halaono.

XIII. Kısım

Ögedey Han'ın ilk oğlu Cuçi,³⁵⁰ babasının kendisine verdiği halkın tamamıyla batıya doğru ilerledi. Bereketli, hoş ve imkânlar açısından uygun bir yere ulaştı. Hiç kimseyle mücadele etmeksizin otağını bu bölgeye huzur ve sükûnet içinde kurdu. Bunun ardından da Türkistan ile Küçük İran'ı ele geçirdi ve hâkimiyetini Fison ırmağı kıyılarına kadar yaydı. İhtiyaçları bol bir şekilde karşılandığından daimi surette burada kalmaya karar verdi. İlerleyen yıllarda madden ve nüfus açısından zenginleşti. Cuçi'nin halefleri bugüne kadar bu bölgenin hâkimi olmuşlardır. Nitekim şimdi bu topraklar birincisi Çapar³⁵¹ ikincisi ise Duva³⁵² adındaki iki kardeş tarafından idare edilmektedir.³⁵³ Ülke, onlar arasında bölgelere ayrılmış vaziyette huzur ve sükûnet içerisinde.³⁵⁴

350 Metinde Iochi. Yukarıda da ifade edildiği üzere Cuçi, Ögedey Han'ın ağabeyidir.

351 Metinde Chapar.

352 Metinde Dothay.

353 Korykoslu Hayton burada hata yapmaktadır. Zira Çapar, Ögedey'in; Duva da Çağatay'ın neslinden geliyordu. Bk. Raşid-ad-din II, s. 12, 13, 90.

354 Korykoslu Hayton'un ifadeleri, Cemal Karşı'nın Duva'yı Çapar idaresinin "sağlam direği" olarak andığı siyasî ortamın havasını aksettirmektedir. Bk. Barthold 2006, s. 168. Bunun yanında 1304'te Moğollar arasında varılan barış anlaşması da Korykoslu Hayton'un ifadelerinde yer tutmuş olsa gerektir. Bu anlaşmaya göre Moğollar kendi aralarında savaş yapmamaya ve düşmanlarıyla mücadelelerinde birbirlerine destek vermeye söz vermişlerdi. Hatta bu husus, İlhanlı sarayından Fransa kralına gönderilen bir mektuba da yansımıştır. Söz konusu mutabakata dair bk. Barthold 2006, s. 166, 167; Ch'i-ch'ing 2006, s. 503. Korykoslu Hayton'un eseri yazmasından bir sene önce, babası Kaydu'nun halefi olarak Altay dağları mıntikasını elinde tutan Çapar (1301–1306), Kubilay'ın halefi Olcaytu Timur'un 1303'teki seferinden ve Çağatay Hanı Duva ile mücadelelerinden iktidarını kaybederek çıkmıştır. Bk. Togan 1981, s. 313, 314; Kafalı 2005, s. 121; Grousset 2011, s. 343, 344. Duva Han (1277–1307) zamanı ise Çağatay Hanlığı'nın yeniden yükselişe geçtiği bir dönemdir. O, Ögedey'in torunu Kaydu ile ittifak yaptıktan sonra Horasan sınırlarında kontrolü sağladığı gibi Gazne üzerine sefere girişmiş, Büyük Hanlık üzerine taarruzlarında başarı sağlamış ve Çapar'ın yenilgisinden sonra üzerine yürüyen Büyük Hanlık ordularına Türkistan yolunu kapatmıştır. Duva zamanına ilişkin olarak bk. Kafalı 2005, s. 117-122; Grousset 2011, s. 342-344. Büyük Hanlık ile Çapar ve

XIV. Kısım

Batu, babasının yanına kattığı halk ile kuzeye doğru ilerlemiş ve Kumanya'ya ulaşmıştı. Kumanlar kalabalık bir ordu topladılar. Böylelikle, topraklarını iyi şekilde koruyacaklarını ve Tatarlara karşı durabileceklerine inanıyorlardı. Neticede kolaylıkla yenildiler³⁵⁵ ve Macaristan'a kadar kaçtılar. Bugün dâhi Macaristan'da pek çok Kuman³⁵⁶ vardır.³⁵⁷

Batu, Kumanya'yı ele geçirdikten sonra Rusya'ya ilerleyerek bu ülkeyi de zaptetti.³⁵⁸ Ardından Hazarya³⁵⁹ ile Bulgarya'yı³⁶⁰ da hâkimiyet altına aldı.³⁶¹ Kumanların kaçtığı yolu kullanarak ilerledi ve Macar Krallığı'na kadar ulaştı. Bu noktada ele geçirdikleri bir ırmağın kıyısında Kumanlardan bazılarıyla karşılaştı. Kumanlardan bazıları kaçmayı bashedilar, çünkü Tatarlar ırmağı geçemediler. Batu bundan sonra Avusturya düklüğüne doğru akan bir ırmağın kıyılarına varıncaya dek Almanya'ya doğru ilerledi. Tatarlar buradaki bir köprüden geçmeye teşebbüs ettiklerinde Avusturya dükü ile diğer komşu dükler bu köprüyü müdafaaya giriştiler. Bundan ötürü Tatarlar bu köprüyü kullanmaktan vazgeçtiler. Batu, büyük bir telaş içine düştü ve atların üzerinde karşı kıyıya yüzerek geçilmesini emretti. İlk önce de, bunun hem kendisi için hem de adamları için ölüm tehlikesi yaratıp yaratmadığını öğrenmek adına, bizzat ken-

Duva arasındaki ilişkilere dair ayrıca bk. Ch'i-ch'ing 2006, s. 501-504.

355 Moğol orduları Deşt-i Kıpçak'a ilk önce 1222-1223'te varmışlar ve muhtemelen Kuban'da Yuri adlı bir Kıpçak başbuğunun idaresindeki Kıpçak ordusunu yendikten sonra 1223'te Kalka muharebesinde birleşik Rus-Kıpçak ordusunu ağır bir hezimete uğratmışlardı. Muharebeye ilişkin bk. Özcan 2010a, s. 26-36.

356 Metinde Choman.

357 Kotan'ın önderliğindeki Kıpçaklar 1238 dolaylarında memleketlerini terk ederek batıya göçtüler. Bu göç ve ilerleyen dönemlerde Macaristan'daki Kıpçak varlığına ilişkin bk. Vasary 2005; Brend 2001, s. 103-127.

358 Moğollar 1237'nin sonlarında giriştikleri Rusya saldırılarını 1241'e kadar devam ettirdiler ve Novgorod ile Pskov hariç tutulacak olunursa Rusya'nın tamamını ele geçirdiler. Bk. Özcan 2010a, s. 53-97; Fennell 1990, s. 76-90.

359 Metinde Gazarie.

360 Metinde Bulgarie.

361 İdil ile Azak arasındaki saha 1238'den sonra, İdil'in yukarı mecralarında-ki Bulgar Hanlığı toprakları ise 1236'da Moğol saldırılarına uğramıştır. Bk. Özcan 2010a, s. 47-53; Koç 2010, s. 173-180.

disi ilerledi. Bununla birlikte atları, diğer yakaya daha varmadan, ırmağın genişliği ve debisinden ötürü yoruldu. Böylelikle Batu ve Tatarların büyük bir kısmı Almanya'daki ırmakta boğuldu.³⁶² Denilene göre, suya atılmamış olanlar büyük bir keder içerisinde daha önce ele geçirdikleri Rusya ve Kumanya'ya döndüler.³⁶³ Bundan sonra Tatarlar bir daha asla Almanya'ya saldırmadılar. Batu'nun halefleri, ele geçirdikleri Harezm, Kumanya ve Rusya'yı idare ettiler.³⁶⁴ Batu'nun hâkimiyetini, devletini huzur ve sükûnet içinde idare ettiren Tokta³⁶⁵ devam ettirmektedir.

XV. Kısım³⁶⁶

Ögedey Han'ın üçüncü oğlu Çağatay,³⁶⁷ babasının yanına kattığı halk ile birlikte güneye doğru ilerledi ve Küçük Hindistan'a kadar vardı. Burada

362 Batu'nun Avrupa seferi sırasında yenildiğine ilişkin haber Ebu'l Farac'ın tarihinde ve Rus kroniklerinde de bulunur. Bk. Bar Habraeus, s. 532; PSRL VII, s. 157-159; PSRL XV, s. 394-395; PSRL XVIII, s. 69. Rus kaynaklarındaki bilgiler ve değerlendirmesi için ayrıca bk. Halperin 2007, s. 99-113. Bu kayıtlar şüphesiz ki tamamen hatalıydı. Zira elde bulunan diğer kayıtlar, ki bunlara Rus kronikleri de dâhildir, Batu'nun 1255'te, büyük ihtimalle son birkaç ayı içinde öldüğünü göstermektedir. Ancak var olan yanlışlık, Batu'nun Avrupa seferi sırasında yenildiğine ilişkin güçlü bir dedikodunun varlığını ortaya koyması açısından önemlidir.

363 Batu, başarılı geçen Avrupa seferini müteakiben İdil boylarına dönmüş ve 1243'te hanlığını kurmuştur.

364 Korykoslu Hayton'un yaşadığı dönemde Deşt-i Kıpçak gibi Rusya da Moğol hâkimiyetinde bulunuyordu ve Rus knezleri ancak Moğol Hanı'nı ziyaret ettikten sonra aldıkları yarlıklar sayesinde bölgelerinde idare sürebiliyorlardı. Tokta zamanında Rusya'daki Moğol idaresine dair bk. Özcan 2010a, s. 226-248. Harezm'de ise Altın Orda Hanlığı hâkimiyeti zaman zaman Çağatay hanları tarafından tehdit edilmekle birlikte söz konusu dönemde de devam ediyordu. Harezm'deki Altın Orda Hanlığı egemenliğine dair bk. Egorov 1985, s. 125-141.

365 Metinde Tochtay.

366 Hayton iki hususta yanılmaktadır. Bunlardan ilki Barak, Cuçi'nin değil, Çağatay'ın torunuydu. İkincisi ise eserin kaleme alındığı dönemde Barak (1266-1271) hayatta bulunmuyordu ve Çağatay Hanlığını, yukarıda kendisine değinilen oğlu Duva idare ediyordu. Barak ile ilgili bk. Kafalı 2005, s. 105-113; Grousset 2011, s. 337-339.

367 Yukarıda da ifade edildiği üzere Çağatay, Ögedey'in ağabeyidir.

pek çok çöl, büyük dağlar ve gözden çıkarılmış kıraç topraklarla karşılaşmasından ötürü daha ileriye gidemedi. Ancak bu sırada ahalisini ve sürülerinin önemli bir kısmını da kaybetmişti.³⁶⁸ Ardından batıya doğru yöneldi ve büyük çabaların ardından kardeşi Cuçi'ye ulaştı. Başına gelenleri anlatması üzerine Cuçi, ele geçirdiği toprak ve ahalinin bir kısmını samimiyetle kendisine verdi. İki kardeş bundan sonra aynı topraklar üzerinde yaşamaya başladı. Onların soyundan gelenler de aynı yerlerde varlıklarını sürdürdüler. Bununla birlikte küçük kardeşin halefleri, büyük kardeşin haleflerine karşı büyük saygı içerisindedirler. Kendilerine düşen pay güvence altındadır ve huzur ile sükûnet içinde yaşarlar.³⁶⁹ Cuçi'nin devletini bugün Barak³⁷⁰ adındaki birisi idare etmektedir.

XVI. Kısım³⁷¹

1253'te Ermenistan'ın memnuniyetle hatırlanan Kralı Hetum, Tatarların Türkiye'ye kadar olan ülkelerin tamamını kendilerine bağladıklarını görerek,³⁷² bilge kimselerin görüşlerini kabulle, şefkat ve sevgisi-

368 Bilindiği üzere Çağatay, babası Cengiz Han'ın ölümünden sonra eskiden Karahıtayların sahibi bulunduğu bölgenin idaresini almıştır. Çağatay'ın elde ettiği bölgenin güneyine sefer düzenlemememişe de soyundan gelenler doğuda Ögedey ve Kubilay, batıda da Cuçi ve Hülegü soyu arasında kalmış olmalarından ötürü Afganistan ve Hindistan'a saldırarak topraklarını genişletme yoluna gittiler. Bununla birlikte bu saldırılar bazı kentlerin yağmalanmasından başka bir netice vermedi. Çağatay'ın soyundan gelenlerin Hindistan istikametinde düzenledikleri seferlere dair bk. Grousset 2011, s. 338, 344, 345; Jackson 1978, s. 243.

369 Korykoslu Hayton'un ifadeleri Ögedey soyunun başındaki Çapar'ın, Çağatay hanı Duva'nın yanına sığınmasıyla ilgili hadiseleri akla getirmektedir. Zira babası Kaydu'nun Büyük Hanlık'la giriştiği mücadelelerden sonra ölümünü müteakiben Ögedey Ulusu'nun başa geçen Çapar, Büyük Hanlık ordusunun Altayların güneyine doğru giriştiği sefere karşı koyamayarak ülkesini terk etmiş ve 1305'te Duva'ya sığınmıştı. Hadiselerle ilgili olarak bk. Grousset 2011, s. 343.

370 Metinde Barach.

371 Buradaki metin A.G. Galstyan tarafından da çevrilmiştir. Galstyan'ın çevirisi genel hatları ile Korykoslu Hayton'un ifadelerini tutmakla birlikte metni yansıtmak noktasında eksiktir. Bk. Antlaşma metni, s. 127-131.

372 İ. Hetum'un Moğollarla temasa geçmesinde Köseadağ muharebesinin büyük etkisi olduğu Kiragos tarafından da ifade edilir. Bk. Kiragos, s. 52. Bunun yanında Galstyan'ın da ifade ettiği üzere, Kafkaslardan Kilikya'ya göçen Erme-

ni kolayca elde etmek ve daimi bir barış sağlamak için³⁷³ bizzat Tatarların büyük imparatoruna gitmeye karar verdi. Önce Tatar imparatorunun iznini almak üzere kardeşi ve Ermenistan'ın başkomutanı Simbad'ı gönderdi.³⁷⁴

Ancak izni aldıktan sonra yola çıkabildi.³⁷⁵

-
- nilerin Moğolların gücü ile ilgili verdikleri bilgiler Kilikya Ermeni Kralının Moğollara biat etmesinde önemli yer tutuyordu. Bk. Galstyan 1976, s. 27, 30.
- 373 Simbad'ın yola çıkarılış gayesi Aknerli Grigor tarafından "Moğolları son derece gelişmiş olan ve Hristiyanların yaşadığı ülkesinden uzak tutmak için onlara itaat etmeye, vergi ve kalanı ödemeye karar verdi" sözleriyle açıklanıyor. Bk. Aknerli Grigor, s. 37.
- 374 Korykoslu Hayton, Ermenilerin Moğollarla ilk kez 1253'te temas kurduğunu ifade etmesine karşın, diğer kaynaklar bunun Köseadağ muharebesinden hemen sonra başladığını göstermektedir. Bk. Müverrih Kiragos, s. 52. Ayrıca bk. Dashdondog 2011, s. 66, 79. Bu döneme kadar krallığı Selçuklularla dostane ilişkilere sahip olmasına karşın (Galstyan 1976, s. 30) I. Hetum, Sultan Gıyaseddin'in Moğol tehlikesine karşı kendisine sığınmış annesini, eşini ve kızını gönülsüzce Baycu Noyan'a teslim etmiştir. Bk. Müverrih Kiragos, s. 52. Ayrıca bk. Galstyan 1976, s. 31; Dashdondog 2009, s. 85; Dashdondog 2011, s. 79/47. dn. Bazı Ermeni beylerinin bu durum karşısında isyan etmelerini de beraberinde getiren (Dashdondog 2009, s. 85) bu kararını kardeşi Simbad'ın babası Konstantin ile birlikte 1246'da Moğolistan'a gitmesi ve 1248'e kadar burada kalması takip etti. Onun seyahati, Kıbrıs'taki Latinlere yazdığı bir mektubunda (1248) etraflıca tasvir edilmiştir. Bu metin şurada yayımlanmıştır: Lavrentii Mosheimi 1741, s. 49-54 (Appendix monumenta et epistolas). Latince olan bu metnin İngilizce özeti şuradadır. Bk. Cathay I, s. 162/1. dn. Simbad'ın seyahatinden Aknerli Grigor da bahseder. Buna mukabil yazar, seyahatin, zamanında daha çok Batu Han'ı işaret etmek üzere kullanılan (Ötemiş Hacı, s. 31 vd; Vernadsky 2007, s. 177; Dasdondog 2011, s. 81) Sayın Han'a yapıldığını ifade etmektedir. Bk. Aknerli Grigor, s. 37-38. Bazı tarihçiler bu kayıttan hareketle Simbad'ın Moğolistan'a değil, Batu Han ile görüşmek üzere İdil boyuna gittiğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte diğer bazı tarihçiler burada ifade edilen Sayın Han tabirinin Güyük Han için kullanıldığı fikrindedirler ki, doğrusu bu olmalıdır. Bu görüşler şu çalışmalarda değerlendirilmiştir: Galstyan 1976, s. 33, 34; Dashdondog 2009, s. 86, 87; Dashdondog 2011, s. 80, 81. Nitekim Kiragos'un ifadeleri de bu yargıyı desteklemektedir. Bk. Müverrih Kiragos, s. 63. Biz de Simbad'ın Moğolistan'a gittiğini düşünüyoruz. Onun Moğolistan'a seyahat ettiği hususu, Latince mektubun Semerkand'ta bulunduğu sıralarda kaleme alınmasından da anlaşılabilir. Zira Semerkand ve civarı, bir Ermeni prensinin Altın Orda Hanı'na yapacağı seyahatte kullanabileceği güzergâh üzerinde bulunmuyordu.
- 375 Aknerli Grigor, Simbad'ın Güyük Han ile yaptığı görüşme sırasında I.

Kralın kardeşi, büyük hediyeler ve gösterişli maiyetiyle birlikte yola çıktıktan sonra Tatarların efendisinin yanına vardı³⁷⁶ ve gönderilme amacına uygun şekilde anlaşma yaptı.³⁷⁷ Anavatanına dört yıl sonra dönmek için³⁷⁸ ardından başından geçenleri krala anlattı. Bunun üzerine Ermenistan kralı, maiyetiyle birlikte hemen gizlice harekete geçti. Çünkü herkesin kullandığı yol olan Türkiye’den geçerken tanınabileceği hususunda endişeliydi.³⁷⁹ Ancak Tanrı’nın isteğiyle Türkiye sultanı, Tatarların komutanlarından birisi tarafından saf dışı edilmişti. Ermeni kralı bu komutanın yanına vardı. Bu kişi onu memnuniyetle kabul etti ve imparatora gitmekte olan Ermeni kralı olduğunu öğrenince kendisine hürmet göstererek güvenli bir şekilde Kumanya ve Demirkapı’nın ötesine git-

Hetum’un Moğolistan’a gelmesinin bizzat han tarafından emredildiği ifade eder ki, kronolojiye uygundur. Bk. Aknerli Grigor, s. 38. Ayrıca bk. Dashdondog 2011, s. 84.

376 1246’da Güyük’ün han ilan edildiği kurultayda hazır bulunan devlet temsilcilerinden bahseden Plano Carpinili Johannes’in listesinde Ermeni bir prensin varlığından bahsetmemesi (Dowson 1955, s. 62), Simbad’ın Moğolistan’a 1246 kurultayından sonra ulaştığını göstermektedir.

377 Simbad’ın Güyük ile görüşmesi ve kendisine verilen imtiyazlara dair bk. Müverrih Kiragos, s. 63. Ayrıca bk. Dasdondog 2011, s. 82.

378 Onun memleketine 1250’de dönmek için bk. Dashdondog 2009, s. 89.

379 Kiragos’a göre I. Hetum, Selçukluların düşmanı Moğollarla ittifak kurduğu için sultanın nefretini üzerine çekmiş ve bu sebeple yolculuğunu “tebdil-i kıyafetle” yapmıştır. Bk. Müverrih Kiragos, s. 69. Ermeni kralının seyahatini bu şekilde yaptığı diğer kaynaklara da yansımıştır. Bk. Simbad Sparapet, s. 99. Benzer kayıt Ebu’l Farac tarafından da tutulmuştur. Hatta o, I. Hetum’un rençber elbisesi giydiğini ifade eder ki herhalde doğrusu buydu. Bk. Bar Habraeus, s. 555, 556. Kralın aldığı önlemin gerekçesi tarihî gerçeklere uygundur. Zira Köseadağ muharebesine destek vereceğine söz vermelerine karşın muharebeye iştirak etmemeleri üzerine Selçuklular Ermeniler üzerinde kurdukları baskıyı iyice artırmışlardı. Selçuklular Sis üzerine giriştikleri seferi lehlerine bir barış anlaşmasıyla bitirdilerse de I. Hetum’un Selçuklu saldırılarının bununla kesilmeyeceğini düşündüğü açıktır. İşte bu durum, bir yandan I. Hetum’un Moğollarla ittifak kurmasını beraberinde getirirken bir yandan da kıyafet değiştirerek yol almasını zorunlu kılmıştır. Selçukluların Köseadağ muharebesinden sonra Ermenilerle mücadelelerine dair bk. Ersan 2007, s. 189, 190; Gökhan 2012, s. 101

mesini sağladı.³⁸⁰ Bir diğer hükümdarın yanına vardığında o da kralın Tatarların imparatoru ve efendisi olan Möngke Han'ın bulunduğu Almalık kentine³⁸¹ ulaşmasını sağladı.³⁸²

Möngke Han, Ermeni kralının gelişinden ziyadesiyle memnun oldu. Çünkü Tatarların Belgian dağından geçmelerinden beri hiçbir büyük prens onu ziyarete gelmemişti.³⁸³ Bundan ötürü Ermeni kralı büyük teveccühe mazhar oldu ve imparator, yakınındaki büyük bir evi³⁸⁴ krala tahsis ederek kendisini onurlandırdı. Ayrıca pek çok hediyeler de verdi.

380 Korykoslu Hayton'un bahsettiği bu kişi, bu sırada Kars'taki ikametgâhında bulunan Moğol valisi Baycu'dur. Bk. Müverrih Kiragos, s. 69. Ayrıca bk. Ersan 2007, s. 192; Dashdondog 2011, s. 86. Korykoslu Hayton'un bahsettiği güvenli geçiş imkanı Baycu'nun Ermeni kralına bir payza verdiğine işaretle etmektedir.

381 Möngke Han, eğer bir sene önce kışı geçirdiği yeri tercih etmeyip, daha batıya doğru ilerlememişse bu sırada Almalık'ta değil, Karakorum'a 5–6 günlük mesafede bulunan kışlağında olsa gerektir. Zira Rubruklu Willem, Möngke Han'ın yanına giderken Almalık'tan 2–3 Aralık tarihinde geçmiş, yolculuğuna ancak bir ay kadar devam ettikten sonra hanın kışlağına varmıştır. Çin sınırına yirmi günlük mesafedeki yeri belli olmayan bu mıntıka, Karakorum'a çok yakındı. Nitekim Möngke buradan ayrıldığında yazı geçirecek olduğu Karakorum'a bir hafta dolmadan varmıştı. Bk. Ruysbroeckli Willem, s. 176, 181, 211, 221.

382 I. Hetum, Derbend'i geçtikten sonra, önce Sartak'ı, ardından da Altın Orda Hanı Batu'yu ziyaret etmiş ve 13 Mayıs 1253'te yola çıkıp Yayık ile İrtiş'i geçerek 13 Eylül'de Möngke Han'ın yanına varmıştır. Bk. Müverrih Kiragos, s. 69, 70.

383 Burada yazarın ifade etmek istediği esasında, aşağıda da vurgulayacağı "kendi isteği ile Moğol hanını ziyaret eden ilk hükümdar"dır. Zira daha önceki tarihlerde çeşitli hükümdarlar Moğolistan'a gelmişlerdi. Mesela Rusya Grandükü Yaroslav Vsevolodoviç, Güyük'ün Büyük Han seçildiği 1246 kurultayına iştirak etmişti. Bk. PSRL I, s. 471; PSRL X, s. 133. Yazarın burada, Ermenilerin herhangi bir çağrıda bulunulmadan Moğollara biat etmek üzere temaslarda bulunmalarını vurgulamak istediği görülüyor. Nitekim I. Hetum, kendisine herhangi bir elçi gönderilmeden Moğollara biat etmişti. Bk. Dashdondog 2011, s. 96.

384 Burada yazar otağ manasına gelecek tenrorius kelimesi yerine domus kelimesini tercih ediyor.

Öyle ki bugüne değin kendisine gösterilen hürmet anlatılır durur.³⁸⁵

Ermeni kralı burada günlerce dinlendikten sonra memleketine dönmek için imparatora izin istedi. İmparator, nazik bir tavır içerisinde gitmekte serbest olduğunu, kendi isteğiyle gelmesinden ötürü memnuniyet duyduğunu ve her ne arzu ederse isteyebileceğini bildirdi. Kral bunun üzerine düşünerek yedi istekte bulundu.

Ermeni kralının isteklerinden ilki imparatorun halkı ile birlikte diğer tüm inançları geride bırakarak Hristiyanlığa geçmesi ve vaftiz olmasıydı. İkinci olarak ise Tatarlarla Hristiyanlar arasında olabildiğince uzun bir barış sağlanmasını istedi. Üçüncü olarak Tatarların hâkim oldukları ve olacakları toprakların tamamında, Hristiyan kiliseleri ile buradaki din adamlarının, ister papaz ister dinî bir rütbeye sahip olmayan kilise görevlileri³⁸⁶ olsun, tüm yükümlülüklerden muaf tutulmalarını rica etti. Dördüncü isteği, imparatorun, İsa'nın kabrinin ve kutsal toprakların Müslümanların elinden kurtarılmasına yardım etmesi ve buraları Hristiyanlara bırakmasıydı. Beşinci olarak, Türkiye hükümdarlığına boyun eğdirmiş Tatarlara, Bağdat ile Muhammed inancının başı ve öğreticisi Halifeliliği yok etmek üzere harekete geçmelerini emretmesini istedi. Altıncı olarak, kendi çıkarlarına uygun olmak üzere Tatarların, özellikle de kendi sınırlarına yakın olanların, ihtiyaç duyulduğunda yardımına gelmelerini rica etti. Yedinci isteği ise hukukî olarak Ermenilerin hakkı olan, ancak Müslümanların koparıp da Tatarların onlardan geri aldıkları toprakların tamamı ile buna ilaveten Ermeni kralının Müslümanlardan alacak olduğu bölgelerin Ermenilere verilmesi idi. (İmparator) Bunları huzur ve sükûnet içinde kabul etti.³⁸⁷

385 I. Hetum'un Möngke Han tarafından iyi karşılanması, müellifin ifade ettiği gibi oldukça önemli görülmüştür ki, dönemin pek çok kaynağına girebilmiştir. Bu kayıtlara ilişkin bk. Ersan 2007, s. 193/778. dn.

386 Laici.

387 Diğer kaynaklarda da Ermeni kralının istekleri dile getirilir, ancak oldukça kısa geçilmiştir. Bk. Müverrih Kiragos, s. 70.

XVII. Kısım

Böylelikle Möngke Han, Ermeni kralının isteklerinin tamamını öğrenerek kâtiplerini ve danışmanlarını yanına çağırdı. Ermeni kralına takdim edilen beratta³⁸⁸ şu şekilde karşılık verdi:³⁸⁹

“Ermeni kralı çok uzun yollardan imparatorluğumuza zorla değil, kendi isteği ve arzusu ile gelmiştir. Buna teşekkür etmemiz uygun olacaktır. Bundan ötürü biz, Ermeni kralına sözümüz şudur ki, istekleriniz kabul edilerek Tanrı’nın inayetiyle bunların tamamını yerine getireceğiz. Öncelikle ben, Tatarların imparatoru vaftiz olup İsa’nın inancını kabul edeceğim³⁹⁰ ve herkes de benim yaptığım gibi bugün Hristiyanların inandıkları şekilde Baba, oğul ve kutsal ruhun adıyla vaftiz olacaklardır. İmparatorluğumun hâkimiyetindeki herkes de buna uygun şekilde karar vereceklerdir. Kimseye şiddet göstermeyeceğiz, zira zorbalık istemeyiz.

İkinci isteği, Tatarlarla Hristiyanlar arasında daimi surette barış olması dilediğimizi ifade ederek cevaplıyoruz. Bununla birlikte imparatorluğumuza gelen ilk Hristiyan hükümdar olan siz, Hristiyanlarla bizim aramızda veya bizimle onlar arasındaki barış ve uyumun ana garantörlüğünü tesis etmek mecburiyetindesiniz. Onlar da buna daimi surette bağlı kalsınlar.³⁹¹

388 Accepto consilio.

389 Möngke Han’ın Ermeni kralı I. Hetum’a bir yarlık verdiği hususunda bir şüphe duymamakla birlikte mektubun içerisindeki kimi hususlar, içeriğinin gerçekten de Hayton’un aktardığı gibi mi olduğu üzerinde şüphe uyandırmaktadır. Bu konu ayrıca incelenmeye müsait bir konudur. Bu hususları yeri geldikçe dipnotlarda kısaca tartışacağız.

390 1254’te Möngke Han’ın yanında bulunan Rubruklu Willem’in, Sergis adlı bir Ermeni din adamının Möngke Han’ı vaftiz etmeye niyetlendiğini haber vermesine bakacak olursak, Korykoslu Hayton’un ifade ettiği yemin tamamıyla uydurmadır. Rubruklu Willem’in kaydı için bk. Ruysbroeckli Willem, s. 198. Bununla birlikte daha başka kaynaklarda da Möngke Han’ın Hristiyanlığı kabul ettiği ifade edilir. Bunlardan birisi Stefan Orbelian tarafından kaleme alınan eserdir. Bk. Stefan Orbelian, s. 38.

391 Esasen Möngke Han’ın Batılılarla ittifak fikrine pek yakın durmadığı özellikle Rubruklu Willem’in seyahatindeki notlardan anlaşılmaktadır. Arala-

Bunun yanı sıra Hristiyanların kiliselerinin tamamının ve Hristiyan din adamlarının, buraya bağlı bulunan her bir kimsenin, dinî bir rütbeye sahip olmayan kilise görevlilerinin³⁹² veya din adamlarının imtiyaz yoluyla serbest bir şekilde imparatorluğumuzda memnuniyet içinde yaşamasını istiyoruz. (Bu imtiyaz sayesinde) Hiçbir kimse onların herhangi birine sıkıntı veremez ve ekonomik ziyana yol açamaz.³⁹³

rında Dashdondog'un da yer aldığı bazı araştırmacılar da Möngke Han'ın böyle bir istekte bulunmasına şüpheyle yaklaşmışlardır. Bk. Dashdondog 2011, s. 87-88. Bununla birlikte Ermeni kralı I. Hetum'un Kilikya'ya dönmesinin ardından Haçlı prenslikleriyle temas kurarak, onları, Moğollarla işbirliği halinde harekâta girişmeye davet etmesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte bu temas, Antakya Prensi VI. Bohemond haricinde bir taraftar bulamamıştır. Bk. Nersessian 1969, s. 653; Dashdondog 2011, s. 89. VI. Bohemond ve Moğollarla ilişkisine dair bk. Amitai 1992, s. 57.

392 Seculares.

393 Ermeni kilisesinin vergiden muaf tutulmasına dair bk. Müverrih Kiragos, s. 70. Ayrıca bk. Nersessian 1969, s. 652, 653; Ersan 2007, s. 193. Moğolların kiliseleri vergiden muaf tutmaları sadece Kilikya Ermeni Krallığına verilmiş bir hak değildi. Daha önce Cengiz Han ve ardılları zamanında örnekleri görüldüğü üzere (Grousset 2011, s. 229/510. dn, 253) Moğollar dini kurumları, hana ve ailesine dua etmeleri için vergiden muaf tutuyorlardı. Mesela Moğolların vergi toplamasıyla ilgili bilgi veren Rus kaynakları, kiliselerin vergiden muaf tutulduklarına şahitlik ettikleri gibi (PSRL, I, s. 475; PSRL, X, ss. 140-142) Altın Orda hanları tarafından Rus kilisesine tevci edilen vergi muafiyeti belgeleri de günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlardan Özbek Han'ın 1313'te Rus kilisesi başkanı Petr'e bahsettiği yarlığında Han: "Metropolit sessiz ve nazik (bir şekilde) karmaşadan uzak olarak hayatına devam etsin. Candan ve iyi amaçla bizim, eşlerimiz, çocuklarımız ve aile efradımız için dua etsin. Ve biz daha önceki Hanların yarlıklarının onlara verildiği ve bağışlandığı gibi bu düzenleme ve ayrıcalığı (onlara veriyoruz). Biz, Tanrı bize merhamet etsin ve bizi korusun diye bu yarlığı onlara veriyoruz" demektedir. Bk. Grigor'ev 1842, s. 115. Diğer yarlıklardaki hususlar için bk. Kamalov 2009, s. 133 vd. Vergiden muaf tutulmak hususu Asya toplumlarında daha çok Moğollarla biliniyorsa da, herhalde bu da diğer pek çok unsurda karşımıza çıktığı üzere Türklerden Moğollara geçmiş bir uygulamaydı. Bunun tarihî gelişimini takip edebilmek mümkün görünmemekle beraber, Moğolların tarih sahnesine çıkmalarından yüz sene evvel Selçuklu Sultanı Melikşah Ermeni kilisesini vergiden muaf tutmuştu. Bk. Urfalı Mateos, s. 176. Kilise teşkilatının vergiden muaf tutulma-

Kutsal Topraklarla ilgili olarak: eğer mümkünatı olsaydı İsa adına bizzat buraya giderdim. Buraya sefer düzenlemek hususunda kararlıyız. Ancak burada tanzim edilecek çok işimiz olmasından ötürü kardeşimiz Hülegü'yü Kudüs'ü ve Kutsal Toprakları dinsizlerin elinden almak ve tekrar Hristiyanlara vermekle³⁹⁴ görevlendirdik.³⁹⁵

Bağdat'taki Halife ile ilgili olarak: Türkiye'de bulunan Tatar komutanı Baycu'ya ve diğer bölgelerde bulunan daha başkalarına, kardeşimize itaat etmelerini ve bizim en başlıca düşmanımız Halife'nin yok edilmesini emrettik.

Tatarlara boyun eğen Ermeni kralının sahibi olduğu imtiyaz belgesi, kendi isteğine uygun olarak kaleme alınmış ve bizim isteğimizle de onaylanmıştır. Bu nedenle Ermeni kralının, Müslümanların geçmişte zapt ettikleri ve sonrasında Tatarların hâkimiyet altına aldıkları top-

sının Osmanlılar zamanında devam ettiğine ilişkin örnekler de vardır. Bk. İnalçık 1991, 410/9. dn.

394 Möngke Han'ın burada aktarılan sözlerinin, Moğolların Kudüs ve civarını Hristiyanlara vermek niyetinde olduklarını göstermek maksatlı uydurulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1260'da Ketboga Suriye'nin güneyine indiği vakit Haçlılarla temas kurduğunda Kudüs'ü ele geçirip onlara teslim edeceğine ilişkin bir vaatte bulunmamıştı. Bu vakayı, Korykoslu Hayton'un aktardığı ifadenin doğru olmadığı hususunda belirleyici bir noktaya koyuyoruz. Daha önce ilgili ifadeyi ele alan P. Jackson, yazarın tutumunu, hanedanını ve halkını yüceltmek isteğine bağlamış ve ilgili kaydı "fantezi" olarak değerlendirmiştir. Ancak ona göre bu fantezi sadece ilgili ifadeyle sınırlı olmayıp yarlığın tamamına yöneliktir. Bk. Jackson 1980, s. 486. Bu konuda ayrıca bir çalışma yapmak niyetinde olduğumuz için bu noktada sessiz kalmayı tercih ediyoruz. Ancak bu konuda B. Dashdondog'un da bazı görüşleri olmuştu. Bk. Dashdondog 2009, s. 92, 93.

395 Diğer kaynaklarda da Hülegü, Haşhaşileri ortadan kaldırmak, İran'daki düzeni sağlamak ve Abbasi halifeliğine boyun eğdirmekle "görevlendirilen bir kişi" olarak ortaya çıkmaktadır. G. Lane bundan ötürü Hülegü'nün İran'a gönderildiğinde konumunun, Çin'e komutan olarak gönderilen ağabeyi Kubilay'dan farksız olduğunu vurgulamaktadır. Hülegü'nün hayatının geri kalan kısmını bölgenin hükümdarı olarak devam ettirmesi, Möngke Han'ın ölüp yerine Kubilay'ın geçmesinden sonradır. Bk. Allsen 2001a, s. 20-23; Lane 2003, s. 16, 18, 74-75. Dolayısıyla Hayton'un Hülegü ile ilgili ifadeleri doğruyu yansıtmaktadır.

rakların kendisine verilmesi isteğini bahşediyor; memnuniyet içinde burarlardan feragat ediyor ve kardeşimiz Hüleü'nün, bu toprakların tamamını kendisine (=Ermeni kralına) vermesini istiyoruz. Ayrıca Müslümanlardan alacağımız (geçmişte Hristiyanlara ait olmayan) topraklar ile kalelerin bahsi geçen krala, onu güçlendirmek adına özel bir hediye olarak verilmesini istiyor ve emrediyoruz.”³⁹⁶

XVIII. Kısım

Möngke Han, Ermeni kralının isteklerini memnuniyet içinde bir imtiyazla bahşettikten ve onayladıktan sonra vaftiz edilmek istedi. O, hanedanının tamamı ve çok sayıda kadınlı erkekli asiller ile önemli kimseler, Ermeni kralının hazinedarı olan bir piskopos tarafından vaftiz edildi.³⁹⁷ Bunun yanında Kutsal Toprakları ele geçirmek üzere görevlendirdiği kardeşi Hüleü'yü takip edecek olanları tertip etti.³⁹⁸ Böylelikle Hüleü ve Ermeni kralı aynı zamanda yola çıkarak³⁹⁹ beraberce Fi-

396 Diğer kaynaklarda da Möngke'nin Ermeni kralı Hetum'a yarlık verdiği ifade ediliyorsa da, içeriğine dair yegâne kayıt burada yer almaktadır. Korykoslu Hayton'un sunduğu metnin girizgâhı klasik Moğol ferman girizgâhlarından farklılık arz etmekle beraber, metinde klasik yazına uygun ibareler bulunmaktadır. Mesela Bundan ötürü biz, Ermeni Kralına sözümüz şudur ki ifadesi diğer yarlıklarda da karşımıza çıkan klasik bir usluptur. Bk. A. Wyngaert 1929, s. 307; Voegelin 2000, s. 87, 94, 97, 101; Ruysboeckli Willem, s. 258; Grigor'ev 1842, s. 112; Kamalov 2009, s. 133-140.

397 Bu kayıt, yukarıda da ifade edildiği üzere, Möngke Han'ın Hristiyan olduğuna dair söylentilerden sadece biridir.

398 Hüleü'nün emrine verilen ordunun sayısı tam olarak belli değilse de 40.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır. Seferin organizasyonuna dair bk. Boyle 1968, s. 340, 341; Lane 2003, s. 18, 19.

399 I. Hetum 1254'ün Kasım ayında Möngke'nin huzurundan ayrılmış ve Hüleü'nün ordasına Talas'ta iken dâhil olabilmıştır. Bk. Müverrih Kırâgos, s. 70, 71. Buradaki kaydın yanında Korykoslu Hayton'un ifadesinin yanlışlığını kronolojik olarak da tespit edebilmek mümkündür. Zira Hüleü, ağabeyi Büyük Han Möngke'nin yanından Ermeni kralı Hetum'un gelişinden en az altı ay önce, 1252 sonu 1253 başında, ayrılmış bulunuyordu. Bk. Lane 2003, s. 20.

son ırmağını geçtiler.⁴⁰⁰ Hülegü kalabalık ordusuyla her yeri istila etti ve altı aydan kısa bir sürede bu sırada herhangi bir idarecinin bulunmamasından ötürü zahmetsizce zapt ettiği İran'a boyun eğdirdi. Hülegü hiçbir direnişle karşılaşmadan Haşhaşilerin⁴⁰¹ yaşadıkları bölgeye kadar olan yerleri de hükmü altına aldı.⁴⁰²

Haşhaşiler dinsiz bir halk olup efendilerinin öğretisi haricinde herhangi bir kanun veya inanca sahip değillerdi. Onlar bu kişinin emri ile kendilerini isteyerek öldürür ve heba ederlerdi.⁴⁰³ Denilene göre *Tyda-go* olarak anılan ele geçirilemez bir kalede yaşıyorlardı.⁴⁰⁴ Bu kale ihtiyaç duyulan herşeye sahipti ve bundan ötürü de saldırıdan hiçbir şekilde korkulmuyordu.⁴⁰⁵ Hülegü, komutanlarından birisini 10.000 kişilik Ta-

400 Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Korykoslu Hayton, Fison adını Ceyhun ırmağı için kullanmaktadır. Söz konusu cümleyi eseri içinde değerlendiren G. Lane de aynı kanaati ifade etmiştir. Bk. Lane 2003, s. 19. Reşidüddin'e göre Hülegü'nün Ceyhun'u geçiş tarihi 1 Ocak 1256'dır. Bk. Reşidüddin, s. 17; Raşid-ad-din III, s. 25.

401 Metinde Assasini.

402 Moğol-Haşhaşi ilişkileri, Celeleddin Harezmsah'ın her iki tarafın düşmanı olmasından ötürü dostluk çerçevesinde başlamışsa da Celeleddin'in ölümünden sonra düşmanca bir hâl almıştır. 1250'ye geldiğinde Hülegü'nün Batı seferinin en önemli saikinin Haşhaşiler olması, ilişkilerin geldiği noktayı tasvir etmektedir. 1255'te Möngke Han'ın ordasında bulunan Rubruklu Willem'in, Haşhaşi suikastçılarının Möngke Han'a suikast hazırlıkları içerisinde olduklarına ilişkin dedikodulardan haberdar olması siyasî atmosferin gergin bir hâlde bulunduğuna işaret etmektedir. G. Lane'in ifadesiyle, Moğollarda paronoyaya dönüşmüş Haşhaşi korkusu diğer kaynaklara da yansımıştır. Moğollar esasında bunda pek haksız da sayılmazlardı. Nitekim Kafkasya'daki önemli Moğol komutanlarından birisi olan Çağatay Noyan'ın bir Haşhaşi tarafından öldürülmesinin üzerinden henüz kısa bir süre geçmişti. Bk. Lane 2003, s. 24; Dashdondog 2011, s. 123, 124. Ayrıca bk. Lockhart 2006, s. 229. Moğol-Haşhaşi ilişkilerine dair bk. May 2004b, s. 231-239; Boyle 1986, s. 342-346.

403 Haşhaşilerin örgüt yapısı ve suikastçıların yetiştirilme tarzları en iyi şekilde Marco Polo tarafından anlatılmıştır. Bk. Polo I, s. 117-123. Ayrıca bk. Lewis 1969, s. 99-134; Lockhart 2006, s. 221-225.

404 Yazar burada Kartal Yuvası manasına gelen (Houtum-Schindler 2010, s. 165, 166. krş. Lockhart 2006, s. 220) Alamut kalesini kast etmektedir.

405 Kalenin kuşatılmaya karşı zahire sıkıntısı yaşamayacak imkânlara sahip ol-

tar ordusuyla İran'daki bu kaleyi ele geçirmesi için gönderdi. Bununla birlikte dediğimiz gibi kale kuşatılmaya dayanıklıydı ve komutan burayı alana kadar geri dönmedi. Tatarlar bu kaleyi tam yirmi yedi sene yaz kış kuşatma altında tutmuşlardır.⁴⁰⁶ Neticede Haşhaşiler ihtiyaç maddeleri veya daha başka bir şeyden ötürü değil, kıyafetlerinin yıpranmasından ötürü⁴⁰⁷ teslim oldular. Hülegü kuşattığı kaleyi henüz ele geçirmemiş olduğu bir sırada, uzun süredir krallığından ayrı düşmüş olan Ermeni kralı memleketine dönme izni aldı. Hülegü, kendisine hürmetle muamele etti ve çok sayıda hediye verdi. Türkiye'de bulunan Baycu'ya da, kralın sağ salim memleketine dönmesi için kendisine eşlik etmesini emretti ve bu emri yerine getirildi.⁴⁰⁸ Üç ayın ardından⁴⁰⁹ Kral Hetum Ermenistan'a döndü⁴¹⁰.

XIX. Kısım

Hülegü, İran'da ihtiyaç duyduğu gereksinimlerini elde etmek işiyle meşgul olduktan sonra hazırlandı ve Sorloth adı verilen bereketli bir bölgeye doğru harekete geçti.⁴¹¹ Bütün bir yazı burada huzur içinde geçirdi.

duğu Cuveynî ve Marko Polo tarafından da dile getirilmiştir. Bk. Cuveynî, s. 574; Polo I, s. 123.

406 Alamut kalesi, yazarın ifadesine karşın birkaç günlük mücadelenin ardından müdafilerin aman dilemesi üzerine Moğolların eline geçmiştir. Bk. Cuveynî, s. 573, 574; Reşîdüddin, s. 25; Raşîd-ad-din III, s. 31. Yazar Alamut'u, yirmi seneden uzun süre Haşhaşilerin elinde kaldıktan sonra Abaka zamanında ele geçirilen Girdgkuh kalesiyle (1271) karıştırmaktadır. Bk. Reşîdüddin, s. 25; Raşîd-ad-din III, s. 31. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 360; Lane 2003, s. 25.

407 Defectum vestium.

408 Baycu Noyan'ın Ermeni kralına eşlik ettiği daha başka kaynaklarda da ifade edilir. Bk. Bar Habraeus, s. 562; Simbad Sparapet, s. 99; Nersessian 1959, s. 158.

409 I. Hetum'un yolculuğu toplamda üç buçuk yıl sürmüştür. Bk. Ersan 2007, s. 194.

410 Simbad'ın eserinde I. Hetum'un Eylül ayında memleketine vardığı ifade edilir. Bk. Nersessian 1959, s. 159.

411 Yazarın bahsettiği bölge Hamedan'da yer alıyor olsa gerektir. Zira Hülegü, Meymun Diz ve Alamut kalelerini ele geçirdikten sonra Hamedan'daki

Kış gelince Muhammed inancının ve kanunlarının başı olan Halife'nin yaşadığı Bağdat'ı kuşattı.⁴¹² Hülegü, Türkiye'de bulunan 30.000 kişilik Tatar ordusunun da (Bağdat'a) gelmesini emretti.⁴¹³ Her taraftan gelen kuvvetlerin bir araya toplanmasının ardından kente dört bir yandan şiddetli bir taarruza girişti ve büyük bir kayba uğramadan ele geçirdi.⁴¹⁴ Kentte yaşayan Müslümanların tamamı, kaçarak hayatlarını kurtarabilen pek az kişi müstesna, ölümcül kılıçla katledildi.⁴¹⁵ Halife ise canlı hâlde ele geçirildi ve Hülegü'nün huzuruna götürüldü.⁴¹⁶ Bağdat'ta o

bir bölgeye yerleşmiş ve Bağdat seferine kadar burada kalmıştır. Bk. Reşidüddin, s. 27; Raşid-ad-din III, s. 33. Burasının Hülegü'den sonra başa geçen İlhanların yaylak olarak kullandıkları Soğurluk olma ihtimali, fonetik benzerliği de göz önüne aldığımızda, yüksektir. Soğurluk ile ilgili olarak bk. Boyle 1968, s. 367.

412 Bağdat seferi Ocak 1257'te başlamışsa da Moğol kuvvetlerinin kentin önüne gelmeleri bir seneyi bulmuştur. Bu zaman zarfında Moğol ordusu, Baycu Noyan'ın secaati ile halifelik ordusunu bertaraf ederek Bağdat yolundaki son engeli de ortadan kaldırmıştır. Bağdat kuşatması 22 Ocak'ta başlamış, ilk saldırı ise 29 Ocak 1258'de vuku bulmuştur. Bk. Reşidüddin, s. 42; Raşid-ad-din III, s. 40, 42. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 347, 348.

413 Hülegü, Baycu Noyan'a Anadolu'dan ayrılmasını ve Musul üzerinden Bağdat'a gelerek kentin batısında konuşlanmasını emretmiştir. Bk. Reşidüddin, s. 39; Raşid-ad-din III, s. 40.

414 Bağdat 10 Şubat 1258'de düşmüştür. Bk. Reşidüddin, s. 45; Raşid-ad-din III, s. 44.

415 Bağdat'taki katliam 13 Şubat'ta başlamış 15 Şubat'ta Hülegü'nün kente girişine kadar iki gün devam etmiştir. Bk. Reşidüddin, s. 45; Raşid-ad-din III, s. 44. Ebu'l Farac ise Bağdat yağmasının yedi gün sürdüğünü ifade etmektedir. Bk. Ebu'l Farac, s. 35. Kentteki katliamın boyutlarının ne seviyeye ulaştığını kestirebilmek zordur. Mustavfi, 800.000 kişinin öldürüldüğünden bahsederken, Hülegü Fransa kralı IX. Louis'ye yazdığı mektubunda 200.000 kişinin katledildiğini ifade etmektedir. Bk. Morgan 2007, s. 151. Bununla birlikte bu tablonun bahsedildiği kadar ağır olmadığı da anlaşılmaktadır. Nitekim Bağdat kuşatması sırasında kentte bulunan pek çok kişinin bundan sonraki dönemde de varlıklarını korudukları bilinmektedir. Bk. Lane 2003, s. 32.

416 Halife, 10 Şubat 1258'de asker ve halka direnişi sonlandırmalarını emrederek bizzat Moğollara teslim olmuştur. Bk. Reşidüddin, s. 45; Raşid-ad-din III, s. 44; Bar Habraeus, s. 569; Müverrih Kiragos, s. 77. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 348; Grousset 2011, s. 358.

kadar çok büyük bir zenginlik ele geçirildi ki, dünyanın geri kalanının tamamında bu kadarının bulunduğu inanmak zordur. Tatarlar ganimeti aralarında bölüştüler ve her bir asker büyük servet sahibi oldu,⁴¹⁷ Bağdat 1258’de ele geçirilmiştir.

Hülegü Bağdat’ta istediği her şeyi yaptıktan sonra halife önüne getirildi.⁴¹⁸ O, halifeyi cezalandırmadan önce yanlıklarını yüzüne vurdu ve bu kadar büyük bir hazinenin olduğunu görünce halifeye sordu:

-“Görünenlerin hepsi senin mi?”

-“Elbette” diye cevap verdi halife.

-“Peki, niçin topraklarını Tatarların gücünden korumak için bu kadar zenginlikle paralı asker ve komşularını çağırmadın?”

Halife:

- “Çünkü halkımın gücünün buna yeteceğini düşündüm” cevabını verdi.

Hülegü bunun üzerine şöyle dedi:

-“Halife, sen Muhammed inancına inananların hepsinin efendisi ve öğreticisisin; ancak, sen daha başka şeylere saygı duymuşsun. Bundan ötürü böylesi bir efendi alışılmış yiyecekler yememeli. Altına susadığın için altın iç. Bundan ötürü de sevdiğin zenginliklerin tamamını sana yiyecek olarak veriyoruz.”⁴¹⁹

Ardından halifenin bomboş bir odaya konmasını ve önüne inci ile

417 Hülegü’nün Bağdat yağması sırasında ele geçirilen zenginliklerin büyük kısmını askerleri arasında bölüştürdüğü bir gerçektir. Bununla birlikte halifelik hazinesinin Hülegü’ye kalarak hanlık hazinesine dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Bk. Reşîdüddin, s. 45, 46; Raşid-ad-din III, s. 44; Ebu’l Farac, s. 35.

418 Reşidüddin’in aktardığına inanacak olursak halife ile Hülegü arasındaki ilk görüşme dostâne gelişmiştir. Hülegü’nün kente girdiği 15 Şubattan sonraki görüşmede ise İlhan, tutumunu değiştirerek halifeyi sorgulayan ve eleştiren bir kimliğe bürünmüştür. Bk. Reşîdüddin, s. 45, 46; Raşid-ad-din III, s. 44.

419 Halife ile Hülegü arasındaki bu konuşma daha başka kaynaklarda da yer bulmuştur. Bk. Reşîdüddin, s. 46; Raşid-ad-din III, s. 44, 45; Marco Polo I, s. 85, 86; Aknerli Grigor, s. 51, 52; Müverrih Kiragos, s. 77, 78; PMAQ, s. 120, 121.

altın atılmasını, hiçbir yiyecek ve içecek verilmemesini buyurdu. Böylelikle bu zavallı ve aç gözlü kimsenin acınacak yaşamı acı bir şekilde noktalandı.⁴²⁰ Ondan sonra da Bağdat'ta hiçbir kimse halife olarak bulunmadı.

Hülegü, Bağdat ile çevresindeki toprakları ele geçirdikten sonra bölgeleri, ele geçirenler arasında bölüştürdü. Zapt edilmiş kale ve yerleşim yerlerinde yaşayan Hristiyanlara hürmet ve nezaketle muamele edilmesini emretti.⁴²¹

420 Halife 20 Şubat 1258'de Vakaf'ta öldürülmüştür. Bk. Reşidüddin, s. 46; Raşid-ad-din III, s. 45. Ancak Reşidüddin, halifenin idamının ne şekilde gerçekleştiğine değinmez. Hayton'un aktardığı bilginin ise en azından gerçeği yansıtır bir takım öğelere sahip olduğu muhakkaktır. Nitekim Nasıreddin Tusî'nin Tarih-i Cihangüşâ'ya yazdığı zeyilde Hülegü ile halife arasında Korykoslu Hayton'un da aktardığı şekilde bir konuşma olduğu görülmektedir. Ancak onun ifadeleri, halife ve evlatlarının idam edilerek öldürüldüğüne işaret etmektedir. Bk. Tusî, s. 589, 590. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 348, 349. Ebu'l Farac, halifenin çuval içine konduktan sonra ayaklar altında ezilerek öldürüldüğünü ifade eder. Bk. Bar Habraeus, s. 570. Bu kayıt Grousset ve Morgan tarafından da kabul edilmiştir. Bk. Grousset 2011, s. 359; Morgan 2007, s. 152. Benzer bilgi Cuzcanî'nin eserinde de bulunur. Ancak o, halifenin kilime sarıldıktan sonra atların ayaklarının altında ezildiğini bildirir ki, doğrusu bu olsa gerektir. Bk. Dashdondog 2011, s. 132. Aknerli Grigor'un, halifenin ayaklar altında ezilerek öldürüldüğüne ilişkin anlatısı da ilgili kayıtları desteklemektedir. Bk. Aknerli Grigor, s. 52. Dolayısıyla Korykoslu Hayton'un aktardığı hikâyenin gerçeğe bir alâkası yoktur. Ancak bunların yazarın uydurması olmayıp zamanın bir şaiyası olarak halk arasında meşhur bir anlatı olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Marco Polo da halifenin açlıktan öldüğünü ifade eder. Bk. Marco Polo I, s. 86. Korykoslu Hayton'un çağdaşı Monte Crucisli Riccoldo'nun eserinde ise halifenin "hazinesinde saklamakla suçlandığı" altının eritilerek "gözlerine süzül-düğü" ifade edilir. Bk. PQMA, s. 121. Genceli Kiragos ve Vardan ise halifenin bizzat Hülegü'nün ellerinde can verdiğini ifade ederler. Bk. Müellif Kiragos, s. 78; Vardan, s. 217.

421 Bağdat'ın ele geçirilmesi sırasında Hristiyanların hayatlarına dokunulmamış olmasından diğer Ermeni kaynak yazarları da bahseder. Bk. Müverrih Kiragos, s. 79. Ayrıca bk. Petruşevskiy 1977, s. 232; Grousset 2011, s. 359. Yine de aksi bilgiler de vardır. Bk. PQMA, s. 121. Bununla birlikte kentin ele geçirilmesinden önce Bağdat içine atılan oklara iştirilmiş notlarda Moğollar sadece Hristiyanların değil, aynı zamanda Müslüman din adamları-

Müslümanlar ise ağır bir yük altında bırakıldı.⁴²² Hülegü'nün Dokuz Hatun⁴²³ adlı Hristiyan bir karısı vardı. O, İsa'nın doğumuna gelmiş kralların soyundan geliyordu. Bu kadın efendi, inançlı bir şekilde, Hristiyanlara, Müslüman tapınaklarının tamamını yıkmaları ile Muhammed ibadetlerini yasaklama izni bahşetmişti. Her ne isterse Hülegü kabul ederdi. Bizzat bu kadın Müslüman tapınaklarını tamamıyla yıkmıştır. Neticede Müslümanlar bu dönemde o kadar büyük bir baskıya uğradılar ki, biraraya gelmeye bile cesaret edemediler.⁴²⁴

XX. Kısım

Hülegü bir sene istirahat ettikten sonra Ermeni kralına, halkıyla birlikte Mezopotamya'daki Urfa kentine gelmesi için elçi gönderdi.⁴²⁵ Zira

nın da hayatlarının bağışlanacağına söz vermişlerdir. Bu sözü ne derece tuttuklarını tespit edebilmek mümkün değilse de, İbn Tavus, Şerafeddin Ebul-fazl Muhammed ve daha pek çoklarının hayatta kalabilmeleri bir fikir verebilmektedir. Bk. Lane 2003, s. 32. Ancak Hülegü'nün Bağdat kuşatmasından sonraki faaliyetlerinde Hristiyanlar da katliama uğramışlardır. Bk. Bar Habraeus, s. 574, 575; Lane 2003, s. 52, 53.

422 Hülegü ve halefi Abaka zamanında Müslümanların eski dönemlerdeki konumlarından çok şey kaybettikleri bir gerçekse de (Bar Habraeus, s. 623) İlhanlıların Hristiyanları Müslümanları öldürmeye teşvik eder bir tutumlarının olmaması (Lane 2003, s. 54), Moğolların Müslüman tebayı tamamıyla yok saymadıklarına işaret etmektedir.

423 Metinde Docos Caton.

424 Dokuz Hatun Kerayit asıllı olup Reşidüddin'in ifadesine göre devlet işlerinde etkin bir bayandı. Bu özelliği ile İlhanlı topraklarında çok sayıda kilisenin yapılmasına ön ayak olmuştur. Bk. Reşidüddin, s. 4; Raşid-ad-din III, s. 18. Bu ve daha başka özellikleriyle Dokuz Hatun, Doğu Hristiyanları arasında sevilen bir şahsiyet haline gelmiştir. Bk. Bar Habraeus, s. 557, 574, 585; Vardan, s. 217, 222; Piskopos Stepanos, s. 69. Bu konuda ayrıca bk. Rachewiltz 1971, s. 150. Hatta Stefan Orbealian, onu Doğu Roma İmparatoru Constantin'in annesi olup zamanında Hristiyanlığın yayılmasında büyük hizmetleri olan Helen'e benzeterek Dokuz Hatun'un Hristiyanlar üzerindeki tesirini tasvir etmeye çalışır. Bk. Stefan Orbealian, s. 46. Bugün Vatikan'da bulunan, muhtemelen doğu menşeli, bir minyatürde Dokuz Hatun'un Hülegü ile birlikte başında hale ile tasvir edilmesi bu açıdan önemlidir. Bk. Lane 2003, s. VIII; Dashdondog 2011, s. 155. Dokuz Hatun ile ilgili olarak ayrıca bk. Grousset 2011, s. 359, 360.

425 Hülegü, 12 Eylül 1259'da Azerbaycan'dan ayrıldıktan sonra Hakkâri üzerinden Urfa üzerine yürümüş, burayı ele geçirdikten sonra da Nusaybin ve

bu sırada Kutsal Toprakları ele geçirmeye ve Hristiyanlara vermeye niyetlenmişti. Bu meşakkatli işe Möngke Han'ın emri üzerine Ermeni kralının da iştirak etmesini istiyordu. Kral Hetum kalabalık bir süvari ve piyade eşliğinde yola çıktı. Bu dönemde Ermenistan 12.000 atlı ve 60.000 piyadelik bir ordu çıkarabilecek kadar güçlüydü. Kendi gözleriyle bunu gören ben, askeri gücün doğruluğunu tayin edebiliyorum.

Ermeni kralı, Hülegü'nün emriyle Urfa'ya varıp da Kutsal Toprakların ele geçirilme toplantısına katıldığında Hülegü'ye şunları söyledi: *“Efendim, Halep sultanı Kutsal Kent Kudüs'ün içinde bulunduğu Suriye'nin tamamını elinde tutmaktadır. Benim görüşüme göre Kutsal Toprakları sonra ele geçirmeye teşebbüs ediniz. Önce Suriye'nin merkezi Halep kuşatılmalı. Zira eğer Halep hâkimiyetiniz altına geçerse, diğer bölgeleri kolaylıkla zapt edebilirsiniz.”* Kralın görüşü Hülegü tarafından memnuniyetle karşılandı. Nihayetinde, etrafı güçlü bir surla çevrilmiş durumda, kuvvetli, kalabalık ve zengin bir kent olan Halep kuşatıldı. Hülegü, yerin altına kazılan tünellerle, mancınıklarla, büyük ok atan aletler, daha başka silahlar ve değişik milletlerden teşkil edilmiş kalabalık ordusuyla kente her yönden saldırıya geçti. Kentin zapt edilemeyeceğine inanılıyorsa da Halep dokuz günün ardından ele geçirildi⁴²⁶ ve Tatarlar büyük zenginlik sahibi oldular. Kentin ortasındaki iç kale onbir gün daha dayanabilmişse de toprak altından kazılan kanal sayesinde burası da zaptedildi.⁴²⁷ Halep'in ele geçirilmesinden sonra Tatarlar 1260'da Suriye'ye de hâkim oldular.

Bu sırada Şam'da bulunan Halep sultanı Melik Nâsır,⁴²⁸ Halep'in ele geçirdiğini ve karısı ile evlatlarının esir edildiğini öğrenince Hülegü'nün ayağına gitmek, önünde diz çökmek ve merhamet dilemekten başka çare göremedi. Bu yolla karısı ve çocukları ile ülkenin idare-

Harran'ı da zapt etmişti. Oğlu Yeşmud Meyyafarikin'i, Bedreddin Lülü'nün oğlu Melik Salih ise Diyarbakır'ı ele geçirmişlerdi. Bk. Boyle 1968, s. 350. 426 18 Ocak'ta kuşatılan Halep 24 Ocak 1260'ta ele geçirilmiş, kentin iç kale-i ise 25 Şubata kadar dayanmıştır. Bk. Boyle 1968, s. 350.

427 Halep kuşatmasına iştirak eden I. Hetum, altı günlük Halep yağmasında büyük rol üstlenmiş, kentin en büyük camisinin ateşe verilmesi de onun dahilyle olmuştur. Bk. Grousset 2011, s. 364; Boyle 1968, s. 350; Ersan 2007, s. 195. Bununla birlikte kentte Müslümanların yanında Hristiyanlar da zarar görmüşlerdir. Bk. Bar Habraeus, s. 574.

428 Metinde Melec Naser.

sinin bir kısmını geri alacağını ümit ediyordu. Ancak sultanın ihanet ettiğini düşünen Hüleğü onu, evlatları ve eşiyle birlikte İran'a gönderdi.⁴²⁹ Böylelikle Suriye'nin geri kalan kısımlarını hiçbir zahmet çekmeden ele geçirmiş oldu.⁴³⁰ Daha önce söylenilenlere uygun olarak Hüleğü, elde edilen ganimetin önemli bir kısmı ile zapt edilen toprakları Ermenistan kralına verdi. Fakat kral bunlardan sadece Ermenistan'a yakın olanlarını kabul etti ve sonrasında bunları tahkimatlarla güçlendirdi. Ardından Hüleğü, başında Ermeni kralının akrabalarından birisinin bulunduğu Antakya prensliğine elçiler gönderdi. Hüleğü ona iltifatta bulundu ve Müslümanlar tarafından ele geçirilmiş toprakları zamanı gelince kendisine verileceğine ilişkin imtiyaz belgesi bahsetti.⁴³¹

XXI. Kısım

Hüleğü, Halep ve çevresini hâkimiyet altına aldıktan sonra Şam ve civarını da ele geçirdi.⁴³² Bunun ardından, Hristiyanlara teslim etmek üzere Müslümanların elinde bulunan Kudüs'e gitmeye niyetlendi. Ancak ne yazık ki kendisine Möngke Han'ın öldüğünü ve yerine kimsenin geçmediğine ilişkin acı bir haber ulaştı.⁴³³ Memleketindekiler onu tahta çıkarmak için günlerce varışını beklemişlerse de,⁴³⁴ gelmeyince kardeşini tahta oturtular.

429 Halep sultanı, Moğolların Şam'ı almalarından sonra, önce Kerak kalesine sığınmış, ancak Ketboga'nın buraya ilerlemesi karşısında direnmenin fayda vermeyeceğini anlayarak, hayatının bağışlanması ümidiyle Moğollara teslim olmuş, Moğolların Suriye'nin idaresini kendisine vereceklerine söz vermelerine karşın Ayn Calut muharebesinin ardından idam edilmiştir. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 35; Reşidüddin, s. 53, 55, 60; Raşid-ad-din III, s. 50, 53, 54; Bar Habraeus, s. 574, 576.

430 Hüleğü, Halep'in ele geçirilmesinin ardından Hama üzerine yürümüş ve burayı da ele geçirmiştir. Bk. Boyle 1968, s. 350, 351.

431 Hüleğü'nün I. Hetum'a verdiği imtiyazlar için ayrıca bk. Ersan 2007, s. 195.

432 Şam Hüleğü'nün emri ile Ketboga tarafından Şubat sonu Mart başı 1260'ta sulhen ele geçirilmiştir. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 35; Reşidüddin, s. 54, 55; Raşid-ad-din III, s. 50. Ayrıca bk. Amitai 1987, s. 237; Lewis 1997, s. 220.

433 Möngke Han, Hüleğü'nün haberi almasından yaklaşık bir yıl önce 11 Ağustos 1259'da ölmüştü. Bk. Boyle 1968, s. 351.

434 Reşidüddin, bazı emirlerin Hüleğü'nün tahta çıkma ihtimali üzerinde durduklarına dair ifadeler kullanır ki, Korykoslu Hayton'un kaydını destekler

XXII. Kısım

Hülegü, kardeşinin ölüm haberini alınca büyük bir kedere boğuldu⁴³⁵ ve imparatorluğu elde etmek üzere anavatana dönmeyi düşünerek⁴³⁶ Ketboga⁴³⁷ adındaki komutanını, Kudüs ile diğer toprakları Hristiyanlara vermesini emrederek 10.000 kişilik bir Tatar ordusuyla⁴³⁸ Suriye’de bıraktı.⁴³⁹ Hadiselerin gelişiminde Hülegü hızlı bir şekilde doğuya doğru

mahiyettir. Bk. Raşid-ad-din, II, s. 160.

435 Hülegü’nün, ağabeyinin ölüm haberinden ötürü büyük teessüre kapıldığını Reşidüddin de ifade eder. Bk. Reşidüddin, s. 55; Raşid-ad-din III, s. 50.

436 Diğer bazı kaynaklarda da Hülegü’nün Büyük Hanlık tahtına çıkmak niyetinde olduğuna işaret eden kayıtlar vardır. Bk. Amitai 2004a, s. 28; Lane 2003, s. 74. J.A. Boyle da Korykoslu Hayton’un kaydını “ihtimal dâhilinde” olarak değerlendirmiştir. Bk. Boyle 1968, s. 351. Hülegü’nün Fransa Kralı IX. Louis’ye yazdığı mektubunda ise geri çekilişini otlakların tükenmesiyle ilişkilendirilir. Bk. Morgan 2007, s. 156. Ancak Hülegü’nün çekilmesindeki ana nedenin, desteklediği Kubilay’ın rakibi Arık Böke’nin Altın Orda Hanı Berke tarafından desteklenmesinin Büyük Hanlık meselelerini nazik bir hale getirmesiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Berke’nin Arık Böke’ye destek vermek üzere Türkistan’a yönelme ihtimalini değerlendirdiği anlaşılan Hülegü’nün böyle bir durumda Altın Orda sınırlarına dayanmak veya Türkistan’a yönelerek bu harekâta mani olmak gibi bir niyet taşıdığı anlaşılmaktadır.

437 Metinde Guiboga.

438 Bar Habraeus da Hülegü’nün Ketboga’yı 10.000 kişilik bir orduyla bölgede bıraktığını ifade eder. Bk. Bar Habraeus, s. 575, 576. Daha başka kaynaklarda birbirinden farklı rakamlar veriliyorsa da, sayının yine bu civarda olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Vardan, Ketboga’nın ordusunun 20.000 kişiden oluştuğunu ifade eder. Bk. Vardan, s. 218. Daha başka kaynaklardaki bilgiler için bk. Amitai 2004a, s. 27/12. dn. Ayrıca bk. Lewis 1997, s. 222. Bu haliyle Ketboga’nın ordusu Ayn Calut’taki muharebede Memlûk ordusundan sayıca daha cılız durumdaydı. Bk. Boyle 1968, s. 351; Lewis 1997, s. 222. Buna karşın Memlûk kaynaklarında verilen bilgiler aksi istikamettir. Mesela İbni Tagrıberdi, Moğol ordusunun Memlûk ordusundan sayıca kalabalık olduğunu ifade eder. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 37. Moğol ordusuna muharebede 500 kişilik bir Ermeni birliği de iştirak etmişti. Bk. Nersessian 1959, s. 160.

439 Ketboga’nın Filistin seferi sırasında, başında kimin bulunduğu belli olmayan bir takım Moğol birliklerinin Kudüs’e ulaşarak faaliyet gösterdikleri gerçekse de (Amitai 1987, s. 238) Hülegü’nün Ketboga’ya Korykoslu Hayton’un ifade ettiği şekilde bir görev vermesi hususu şüphelidir. Bazı Arap kaynakları Hülegü’nün, Ketboga’ya Mısır’ı ele geçirmesini emrettiği-

ilerledi⁴⁴⁰ ve oğullarından Abaka'ya⁴⁴¹ Tebriz'de kalmasını emretti. Hülegü, imparatorluk tahtını elde etmek üzere günlerce ilerledikten sonra, ne yazıkki bir elçi huzuruna çıkarak kendisine asillerin ve Tatar büyüklerinin İmparatorluk makamına kardeşi Kubilay'ı⁴⁴² yerleştirdikleri haberini verdi.⁴⁴³

XXIII. Kısım

Hülegü, olanları duyunca ciddi şekilde telaşa düştü ve bulunduğu Tebriz yakınlarından daha ileriye gidemedi. Ancak ne yazık ki, daha Tebriz'de bulunduğu bir sırada, Alamanya'daki ırmakta boğulan Batu

ne ilişkin bilgi verseler de, Reşidüddin ve Baybars el-Mansurî, Ketboga'nın Suriye'nin korunmasıyla görevlendirildiğini ifade ederler. Ermeni kralı I. Hetum'un kardeşi Simbad'ın eserinde de Ketboga, Hülegü'nün Suriye'de kalması emrini dinlememesinden ötürü eleştirilir. Bk. Nersessian 1959, s. 160. Yine Hülegü de Fransa Kralı IX. Louis'ye yazdığı mektubunda da, Ketboga'nın adı ifade edilmeden Suriye'deki Haşhaşi kalelerinin yok edilmesi için Suriye'de az bir kuvvet bırakarak bölgeden ayrıldığını ifade eder. Bk. Amitai 1987, s. 239, 240. Bu gibi hususlar Hülegü'nün komutanını Suriye'nin Moğol hâkimiyetinde kalmasından başka bir amaç gütmeyerek bölgede bıraktığını, Ketboga'nın Filistin seferinin ise Hülegü'nün emri hilafına kendi tasarrufuyla vukû bulduğunu göstermektedir.

440 Hülegü'nün Halep'ten ayrılma tarihi bilinmemektedir. Bununla birlikte Reşidüddin'in onun 6 Haziran 1260'ta Ahlat'a vardığını haber vermesine bakacak olursak, Nisan sonu Mayıs başı gibi bir tarihte Suriye'den ayrılmış olsa gerektir. Bk. Reşidüddin, s. 55; Raşid-ad-din III, s. 50.

441 Metindeasf.

442 Metinde Cobila.

443 Hülegü'nün Kubilay'ın tahta geçişini öğrenmesi üzerine yolculuğunu yarıda kestiği daha başka Latince kaynaklarda da ifade edilir. Bk. Jackson 1978, s. 230/197. dn. Hülegü'nün İran'da beklemeye çekilmesinin bu haberle ilişkili olduğu muhakkaktır. Dahası, onun Büyük Han'a gönderdiği zenginlikleri, ağabeyinin ölümü üzerine geri çağırması (Jackson 1978, s. 230, 231) Hülegü'nün gelişmeleri İran'da beklemeyi tercih ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte Hülegü, Kubilay'ın Büyük Hanlık tahtını elde etmek hususunda güç kazanmasına paralel olarak Büyük Hanlık iddiasını bir kenara iterek ağabeyinden yana tavır koyacaktır.

Han'ın⁴⁴⁴ hâkimiyetindeki toprakların efendisi olan Berke Han'ın⁴⁴⁵ büyük bir kuvvetle onu mirasından mahrum etmeye yeltendiğini⁴⁴⁶

444 Yukarıda da ifade edildiği gibi bu kayıt hatalıdır.

445 Metinde Barca.

446 Altın Orda Hanlığı ile İlhanlılar arasındaki mücadeleler, Azerbaycan başta olmak üzere, Kafkasların tamamı, İran, Anadolu ve Suriye'ye kadar olan toprakların hâkimiyetinin kime ait olduğu meselesinden ortaya çıkmıştır. Buna göre Berke ve halefleri söz konusu toprakların Cengiz Han tarafından Harezm seferi sırasında Cuçi nesline miras bırakılmış olmasına karşın Tuluy hanedanının bu bölgeleri “gasp ettikleri”ni ileri sürmüşlerdir. Bu mücadelelerde Berke'nin, halifenin öldürülmesini de mevzu-i bahis etmesi dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bu hususun, Baybars'a gönderdiği bir mektubundaki ifadeden anlaşıldığı kadarıyla (Lane 2003, s. 71), ancak ikinci önemde görüldüğü anlaşıyor. Söz konusu mücadelenin esaslarına dair geniş bir literatür oluşmuş vaziyettedir. Bk. Lane 2003, s. 58-78; Alizade 1946, s. 20, 33, 34; Boyle 1968, s. 352, 353; Yakubovskiy 2000, s. 40, 41, 111, 112; Zakirov 1966, s. 9-15; Seyfeddin 1968, s. 14, 15, 22; Seyfeddin 1981, s. 72, 73; Egorov 1985, s. 196; Mirgaleev 2009, s. 348-350; Dashdondog 2011, s. 151, 152; Kamalov 2003, s. 33 vd. Cuçi neslinin İran, Azerbaycan, Gürcistan ve batısında kalan bölgedeki hakları meselesi ise çok açık değildir. Cuveynî'nin aktardığı kadarıyla Cengiz Han, Cuçi'ye Cend'ten batıya doğru “Moğol atlarının nallarının değdiği yere kadar” olan sahayı bırakmıştır. Bk. Cuveyni, s. 96. Cuçi nesli, “nalların değmiş olduğu” topraklara Cebe ve Sübetay'ın Harezmşah Sultan Muhammed'i takip ederken geçtikleri İran ve Kafkasya'yı da dâhil olduğu fikrinde oldukları anlaşıyor. Buna karşın Cengiz Han'ın toprakları paylaştirmasında henüz ele geçirilmemiş İran'ın mevzu bahis edilmediği görülür. Daha önce T.T. Allsen'in de ifade ettiği üzere İran, Cengiz Han ve ilk iki halefinin Büyük Hanlıkları sırasında “ortak kullanım hakkı”na sahip bir bölge olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bk. Allsen 2001b, s. 175. Ancak yine de bu değerlendirme Cuçi Ulusu ile Cengiz Han'ın halefleri olarak Büyük Hanlık makamını dolduranlar arasında ciddi bir anlaşmazlık meselesi olmuştur. Özellikle Büyük Han Ögedey'in Cuçi Ulusu'nun güney sınırını Derbend ile sınırlamak eğiliminde olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim Cengiz Han'ın ölümünden iki sene sonra 1229'da tertip edilen Kurultay kararına göre Carmagun Noyan İran ve Kafkasların Moğol sınırlarına dâhil edilmesiyle görevlendirildiği gibi, Büyük Hanlığa vergi göndermekle de mesul tutulmuştu. Bk. MGT, 191, 195; MGTç, s. 241, 244. Buna karşın Ögedey'in ölümünden sonra idarenin dul eşi Töregene'nin elinde olduğu sırada Batu'nun Kafkasya ve Anadolu'da etkinlik kurmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim 1243 Köseadağ muharebesinden sonra Selçuklu elçilik heyeti Baycu Noyan ile yaptıkları anlaşmayı tasdik için Batu Han'ın yanı-

işitti.⁴⁴⁷ Bütün bu dedikoduları öğrenen Hülegü ordusunu topladı ve donmuş bir nehrin üzerinde düşmanıyla karşılaştı.⁴⁴⁸ Burada büyük bir muharebe vukû buldu.⁴⁴⁹ Ancak at ve insandan mürekkep büyük bir ka-

na gittikleri gibi, benzer heyetler Kafkasya'dan da geliyordu. Bk. Lane 2003, s. 62; Bedrosian 1979, s. 192; Allsen 2001b, s. 174. Buna karşın Büyük Hanlık Kafkasya üzerindeki haklarından asla vazgeçmemiştir. Nitekim Güyük Han zamanında Kafkasya'ya gönderilen Elçigiday, İran ve ötesindeki bölgelerde bulunan Altın Orda haklarını yok etmekle de görevlendirilmişti. Bu husus el-Ömerî'nin eserinde açık şekilde ifade edilir. Bk. Ömerî, s. 244, 245. Ayrıca bk. Lane 2003, s. 66. Möngke Han'ın Hülegü'yü İran'a göndermesi ve halefi Kubilay'ın da onu bölgenin meşrû hükümdarı ilan etmesi, bu açıdan bakıldığında, Büyük Hanlık politikasının devamı paralelinde alınmış bir karardır.

447 Müellifin Altın Orda-İlhanlı mücadelelerini doğrudan Terek kıyısındaki muharebe ile başlatmasına karşın buraya kadar taraflar arasında çeşitli çarpışmalar yaşanmıştır. Elimizdeki bilgilere göre mücadelenin fitili 20 Ağustos 1262'de Hülegü'nün kuzeye, Berke Han'ın öncü komutanı Nogay'ın ise güneye doğru ilerlemesiyle ateşlenmiştir. Şemaha'da 1262'nin Ekim-Kasım'da iki tarafın öncü kuvvetleri arasındaki mücadeleyi Nogay'ın kazanmasının ardından 14 Kasım'da daha kuzeyde yer alan Şabaran'da ikinci bir çarpışma daha vukû bulmuş ve bu sefer çekilen taraf Nogay olmuştur. Bunu 20 Kasım'da Hülegü'nün idaresindeki ana İlhanlı ordusunun kuzeye ilerleyerek bir süre sonra Şemaha'ya varışı izledi. 8 Aralık'ta Derbend İlhanlıların eline düşerken 15 Aralıkta Nogay'ın ordusu ikinci kez geri çekilmeye mecbur bırakıldı. Bunu Hülegü'nün İlhanlı ordusunun komutasını oğlu Abaka'ya vermesi, İlhanlı ordusunun Altın Orda ordusunu takibi ve Terek kıyısındaki nihai karşılaşma izledi. Bk. Boyle 1968, s. 353; Kamalov 2003, s. 58.

448 Elimizde bulunan kaynaklar muharebenin Terek'in kuzey cenahında cereyan ettiğine işaret etmektedir. Bk. Boyle 1968, s. 352; Kamalov 2003, s. 59.

449 15 Kasım 1262'de Nogay'ın kuvvetlerini geriye atmasının ardından Hülegü, İlhanlı ordusunun idaresini oğlu Abaka'ya vererek düşmanı kuzeye doğru takip etmesini emretti. Kaynaklar bu noktada İlhanlı ordusunun Terek'i geçtikten sonra askerlerin üç gün şenlik yapmalarına neden olacak şekilde Altın Orda ordusunun çadırları boşaltıp, hayvan sürülerini arkalarında bırakarak bölgeyi terk ettikleri bilgisini vermektedirler. Bunlara göre Berke Han “düşmanın ahlaksız hareketlerini duyunca” “karınca ve çekirgeye benzer” ordusunu toplayıp İlhanlı ordusunun üzerine ilerlemiştir. Bk. Boyle 1968, s. 352; Kamalov 2003, s. 59. İ. Kamalov bu durumu “Altın Orda hanının çok zor durumda kaldığı” şeklinde izah etmişse de, esas itibarıyla hadiseler, Altın Orda ordusunun İlhanlı ordusuna pusu kurduğuna işaret etmektedir. Bize

labalığın üzerinde bulunmasından ötürü buz kırıldı⁴⁵⁰ ve her iki ordudan yaklaşık 30.000 Tatar askeri suya gömüldü.⁴⁵¹ Neticede taraflar kayıplarından ötürü memleketlerine büyük keder içinde döndüler.⁴⁵²

XXIV. Kısım

Hülegü'nün Suriye ve Filistin'de bıraktığı Ketboga ülkeyi huzur ve sükûnet içinde idare etti ve Hristiyanlara aşırı şefkat gösterdi.⁴⁵³ Zira o da (tıpkı Dokuz Hatun gibi) İsa'nın doğumunda hazır bulunanların soyundan geliyordu.⁴⁵⁴ Şevk içerisinde Kutsal Toprakları Hristiyanlara

göre çatışmaların ilk anından itibaren Berke Han ve komutanlarının izlediği taktik bu şekilde bir görünüm almaktadır. Buna göre, daha önce Kalka muharebesiyle (1223) neticelenecek Rus-Kıpçak ittifak ordusunun Moğolları takibinde de görülebileceği üzere (Özcan 2010a, s. 29, 30), Altın Orda ordusu İlhanlı ordusunu ülkenin içeri kısımlarına çekmiş ve “ansızın”, “çok kalabalık bir ordu ile” İlhanlılar üzerine saldırmıştır. G. Lane de muharebeyi bir pusu olarak nitelendirmiştir. Ancak onun değerlendirmesini ayrıcalıklı kılan husus, yenilgiye uğrayan Abaka'nın aynı taktiği Çağatay Hanı Barak'ı yendiği muharebede kullandığına da işaret etmesinden ileri gelmektedir. Bk. Lane 2003, s. 76.

450 Diğer kaynaklarda da buzun kırılmasının, kaçan İlhanlı ordusunun kaybını daha da artırdığı ifade edilir. Bk. Reşîdüddin, s. 70; Raşid-ad-din III, s. 60; Ibn Vasıl, s. 85; El Aynî, s. 354, 355. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 354.

451 Terek muharebesi 13 Ocak 1263'te cereyan etmiştir.

452 Berke Han'ın muharebe meydanını gezmesi ve muharebeyi takiben Derbend'e giderek ele geçirmesi gibi hususlar, mücadelelerden Altın Orda Hanlığı'nın galip ayrıldığına işaret etmektedir. Bk. Reşîdüddin, s. 70; Raşid-ad-din III, s. 60; Ibn Vasıl, s. 85; El Aynî, s. 354, 355; Ibn Kesir, s. 204.

453 Harekât sırasında Ketboga'nın Hristiyanlara şefkat gösterdiğine ilişkin bir bilgi bulunmamağaysa da, sefer sırasında Latinlerle ilişkilerinin iyi bir zemine sahip olduğu anlaşılıyor. Antakya Latin kralı Bohemond, tıpkı Ermeni kralı Hetum gibi Moğol seferine destek verirken Ketboga Safad'a geldiğinde Haçlılar tarafından kabul edilmiş ve kendisine büyük bir otağ da hazırlanmıştı. Bk. Amitai 1987, s. 239; Lewis 1997, s. 220. Bu gibi hususlara karşın, söz konusu dönemde kaleme alınmış Latince eserlerdeki ifadeler, Haçlıların Moğollara sempatiyle yaklaşmadıklarına işaret etmektedir. Bk. Schein 1979, s. 808. Bu durum 1264'e kadar da devam etmiştir. Bk. Richard 1989, s. 513, 514.

454 Bazı çalışmalarda Ketboga'nın Nayman asıllı olduğu ifade edilmişse de

vermeye çalışırken ne yazık ki iblis, onunla Hristiyanlar arasında anlaşmazlık tohumları ekti. Bu, şu şekilde oldu.

Sidon bölgesindeki Bellifortis adlı bölgede çok sayıda Müslüman yerleşim birimi vardı ve Tatarlar buraları sayımdan geçirmişlerdi. Sidon ve Bellifortis'ten⁴⁵⁵ bazı kimseler biraraya gelerek civardaki köy ve kasabaları harap edip çok sayıda Müslümanı katlettiler. Geri kalanlarına ise hayvanlarıyla beraber el koydular. Bu durum üzerine Ketboga'nın akrabalarından birisi, kendine eşlik eden süvarileriyle vakit kaybetmeksizinin aldıklarını geri vermeleri için Hristiyanları takibe koyuldular. Ancak Hristiyanlar ona saldırdılar ve beraberindeki Tatarlardan bazılarıyla birlikte onu öldürdüler. Bununla da yetinmeyip kafalarını kesip yanlarında taşıdılar.

Ketboga, akrabası ile beraberindeki Tatarların bu şekilde öldürüldüklerini haber alınca hemen ordusuyla Sidon kentini kuşatma altına aldı ve (kentin dışında) nerede bir Hristiyanla karşılaştıysa katletti. Sonunda Sidon'u ele geçirdi, ateşe verdi ve surlarının önemli bir kısmını yıktı. Yine de bir adaya kaçarak hayatlarını kurtardıklarından kent ahâlisinin pek azı öldü.⁴⁵⁶ Fakat bundan sonra, Suriye'deki Hristiyanlar Tatarlara güvenmemeye başladı. Tatarlar için de Suriye'deki Hristiyanlar bundan böyle itimada şayan görülmedi.⁴⁵⁷ Bununla birlikte kısa za-

(Grousset 2011, s. 358, 363; Atwood 2004, s. 295) inceleyebildiğimiz kaynaklarda soyuyla ilgili bir bilgiye tesadüf edemedik.

455 Burası Müslümanların Şakif olarak andıkları Beaufort olsa gerektir.

456 Bu hadiselerle ilgili olarak bk. Grousset 2011, s. 365.

457 Nitekim Moğollar Şam taraflarında bulunduğu sırada Memlûk elçileri Akka Latin Krallığı'nı ziyaret ederek Moğollara karşı çıkılan seferde kendilerine yardım edilmesini istemişlerdi. Latinler bu isteği tam olarak karşılamamakla birlikte Memlûk ordusunun Filistin kıyılarından serbest bir şekilde geçmelerine izin verdikleri gibi limanlarını kullanmalarına da rıza göstermişlerdi. Dahası, Moğol komutanı Ketboga Ürdün'ü geçtiği sırada Akka'ya gelmiş olan Baybars ve bazı önemli Memlûk komutanları misafir edilmişlerdi. Bk. Lewis 1997, s. 221; Koprman 2005, s. 97; Aktan 1999, s. 415; Grousset 2011, s. 366. Haçlıların bu tutumunun nedeni, Moğolların kendilerine saldırmasından endişe etmeleriydi. Nitekim Moğolların Orta Avrupa ve Balkanların yıkımı ile neticelenen 1241–1242 Batı seferinin üzerinden henüz kısa bir süre geçmişti ve hâlihazırda Avrupa'da yeni bir Mo-

man sonra Tatarlar, aşağıda anlatılacağı üzere, Mısır sultanı tarafından Suriye'den çıkarıldılar.

XXV. Kısım

Hülegü yukarda değinildiği üzere Berke ile savaş halinde olduğu sırada, Mısır sultanı ordusunu toplayarak Mısır'dan yola çıktı ve Filistin'deki Haymalot adı verilen yere geldi. Burada Tatar komutanı Ketboga ile savaşa girdi. Bunun neticesinde Ketboga yenildi ve çarpışmalar sırasında öldürüldü.⁴⁵⁸ Muharebeden kaçan Tatarlar ise Ermenistan'a geldiler.⁴⁵⁹ Hadiseleri, Suriye'nin deniz kıyısında bulunan bazı Hristiyan kentleri hariç, ülkenin sultanın idaresine geçmesi takip etti.⁴⁶⁰

ğol seferinden çekiniliyordu. Nitekim Papalığın böylesi bir seferi önlemek için Güney Rusya Grandükü Daniil Romanoviç ile ittifak kurmak üzerine yaptığı temaslara ilişkin yazışmalar günümüze kadar ulaşmıştır. Söz konusu yazışmalar ve Papalığın politikasına dair bk. Bol'sakova 1976, s. s. 122-129; Paşuto 1949, s. 52-76. Moğol tehlikesine yönelik algının Ketboga'nın Suriye'de bulunduğu sırada hâlâ tüm canlılığını koruduğu bir gerçektir. Nitekim Papa IV. Aleksandr, Moğol tehlikesi karşısında bölgede bulunan Haçlılardan, Moğollara itaat etmiş durumdaki Antakya Prensi Bohemond'u kınamalarını istemiştir. 1260'ta bazı birliklerin Ortadoğu'ya gönderilmesi de Moğol tehlikesinin ne kadar yakın bir ihtimal olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bk. Rachewiltz 1971, s. 150. Bununla birlikte Ayn Calut muharebesinden sonra Orta Doğu'daki Latinlerin Moğollara bakışı değişmeye başladı. Nitekim 1261'de Akka'daki Latinler Moğollara elçi göndererek Memlûklerin Moğollar üzerine saldırıya geçeceklerini haber vermişlerdi. Latinler Moğolların yanında olma siyasetini ilerleyen yıllarda da sürdürmüşlerdir. Bk. Amitai 1992, s. 58.

458 3 Eylül 1260'ta cereyan eden Ayn Calut muharebesiyle ilgili olarak bk. Amitai 2004a, s. 39-43; Özbek 2002, s. 127-133.

459 Muharebeden kaçan Moğol askerlerinin Kilikya Ermeni Krallığı'na sığındıklarından bahseden Vardan, Ermenilerin Moğollara büyük yardımda bulunduklarını ifade etmektedir. Bk. Vardan, s. 218. Moğol askerlerinin Ermenilere sığınmaları diğer kaynaklarda da ifade edilir. Bk. Ersan 2007, s. 195.

460 Ayn Calut muharebesinden sonra Memlûkların girdiği sefere ilişkin bk. Humphreys 1977, s. 358 vd.

XXVI. Kısım

Hülegü, Mısır sultanının Suriye’yi işgal ettiğini ve ordusunu buradan çıkardığını öğrenince vakit kaybetmeden kuvvetlerini topladı. Ayrıca Mısır sultanına karşı tüm güçleriyle karşı koymak üzere hazırlık yapımları için Ermeni ve Gürcü kralları ile doğudaki diğer Hristiyanlara elçiler gönderdi.⁴⁶¹ Hülegü daha henüz yeni yola çıkmıştı ki, bir hastalığa yakalandı ve on beş gün sonra da öldü.⁴⁶² Bu hadise Kutsal Toprakların büyük bir karmaşa içine düşmesine neden oldu.

Hülegü’nün ölümü üzerine yerine oğlu Abaka geçti. Makamının onaylanması için amcazadesi Kubilay Han’dan izin istedi ve o da büyük memnuniyet içerisinde bu izni verdi.⁴⁶³ Çünkü onun tahta geçme-

461 Hülegü, diğer kaynaklarda da ifade edildiği üzere, Ayn Calut’taki yenilgiden ötürü müthiş bir üzüntü duymuştur. Simbad’ın eserine göre ilhan, haber üzerine “aslan gibi kükremiş” ve “intikam yemini” etmiştir. Bk. Nersessian 1959, s. 161. Gerçekten de Hülegü, kısa süre sonra Suriye’ye bir ordu gönderdiyse de bu kuvvet, bazı başarılar elde etmiş olmakla birlikte 10 Aralık 1260’da püskürtülmüştür. Bk. Amitai 2004a, s. 50-52; Boyle 1968, s. 352. İlhan bundan sonra Altın Orda Hanlığı ile Kafkaslarda mücadeleye giriştiğinden Suriye meselesine eğilmek fırsatını yakalayamadı. Yine de yeni bir Suriye seferi hazırlığından da geri durmuyordu. Nitekim bu maksatla Avrupa devletleriyle ilişkiye geçmek üzere 1262’de Macaristanlı John adlı bir Hristiyan din adamını Avrupa’ya göndermişti. Bu elçilik heyetinde Hülegü, Kudüs’ü Hristiyanlara vermeyi kabul ederek Suriye’ye ortak sefer düzenleme teklifinde bulunmuştur. Bunu iki yıl sonra İngiltere’ye ulaşan bir diğer elçilik heyeti takip etti. Ancak bu heyetin faaliyetlerine ilişkin bilgiler eksiktir. Bk. Richard 1949, s. 291-297; Richard 1979, s. 295-303; Aigle 2005, s. 152; Paviot 2000, s. 308. Elçilik heyetinin Hülegü’ye getirdiği mektuba dair bk. Rachewiltz 1971, s. 151. Bunun yanında Hülegü, Ermeni Kralı Hetum’u Suriye’yi daimi surette taciz etmesi hususunda teşvik ettiği de görülüyor. Nitekim I. Hetum’un, Hülegü’nün son kurultayından dönmesinden hemen sonra (1264) Suriye seferine girişmesi (Simbad Sparapet, s. 108, 109; Nersessian 1959, s. 162) Hülegü’nün telkin ve emirleriyle alâkalı olsa gerektir. Bk. Akkuş-Yiğit 2011, s. 56

462 Hülegü 8 Şubat 1265’te zatürreden ölmüştür. Bk. Reşîdüddin, s. 73; Raşîd-ad-din III, s. 62. Ayrıca bk. Spuler 1987, s. 77. Ancak burada olduğu gibi daha başka kaynaklarda da onun zehirlendiği ifade edilir. Bk. Piskopos Stepanos, s. 69.

463 Abaka, Kubilay’ın yarlığının kendisine ulaşmasından önce İlhanlı tahtı-

si Hülegü'nün diğer oğulları tarafından da yerinde karşılanmıştır.⁴⁶⁴ Neticede Abaka, han olarak anıldı.⁴⁶⁵ Abaka Han 1264'te başa geçmiştir.⁴⁶⁶

XXVII. Kısım

Abaka Han zeki bir kimseydi ve idaresindeki toprakları başarıyla yönetti.⁴⁶⁷ İki husus hariç şanslı bir kimseydi. Bunlardan ilki babasının aksine vaftiz edilmek istememiş, bunun yerine putlara tapınmış ve puta tapanların din adamlarına bağlanmıştır.⁴⁶⁸ İkinci olarak yaşadığı süre bo-

-
- nı elde etmişse de Kubilay'ın izin belgesi gelene kadar tahta oturmamıştır. Bk. Reşidüddin, s. 78; Raşid-ad-din III, s. 67. Bu tutum, söz konusu dönemde Cengiz hanedanının diğer üyeleri tarafından paylaşılmayan Büyük Hanlığın şube hanlıklar üzerindeki hâkimlik haklarından ileri geliyordu. İlhanlı-Büyük Hanlık hâkim-metbû ilişkisine dair bk. Allsen 2001a, s. 25-29, 31-34, 36-38, 54, 55. Büyük Hanlığın İlhanlılar üzerindeki etkisi İlhanlı sikkelerinde de kendisini göstermiştir. Bk. Seyfeddin 1968, s. 43 vd., 53 vd.
- 464 Türk ve Moğollarda âdet olduğu üzere, Abaka'nın tahta çıkma töreninde de bir dizi tahtı reddetme ve ikna süreci yaşanmıştır. Bk. Reşidüddin, s. 78; Raşid-ad-din III, s. 66.
- 465 Korykoslu Hayton, Hülegü'den sonra tahta geçenleri han olarak ansa da, onlar Gazan Han'a kadar asla han unvanını takınmayarak kendilerini, hana bağlı manasına gelen İlhan olarak anmışlardır. Bk. Allsen 2001a, s. 21, 22, 26, 29, 31.
- 466 Abaka 19 Haziran 1265'te İlhanlı tahtına çıkmıştır. Bk. Reşidüddin, s. 78; Raşid-ad-din III, s. 66.
- 467 Abaka'nın idarede başarılı bir hükümdar olduğu, dönemin diğer kaynak yazarları tarafından da ifade edilir. Bk. Lane 2003, s. 43, 95.
- 468 Korykoslu Hayton, Hülegü'nün Hristiyan olduğuna ilişkin kesin bir hüküm verse de, Vardan'ın ifadeleri, Hülegü'nün Hristiyan olmadığını göstermektedir. Hatta bir yerde yazar, Hülegü'nün dul eşi Dokuz Hatun'un talebine karşın Ermeni din adamlarının Hülegü'ye cenaze merasimi düzenlemeyi reddettiklerinden bahseder. Bk. Spuler 1987, s. 236. Hülegü hakkında epeyce malumat sahibi olan Stefan Orbelian da Hülegü'yü bir Hristiyan olarak değil, bu dini destekleyen bir kişi olarak gösterir. Bk. Stefan Orbelian, s. 45. Müverrih Kiragos ise, Hülegü'nün Budist olduğu yönünde oldukça ilgi çeken bir takım deliller sunar. Bk. Müverrih Kiragos, s. 86. Hülegü'nün daha İran'a gelmeden Budistlerle yakın ilişki içerisinde olduğuna işaret eden deliller (Prazniak 2014, s. 653-655, 664) Kiragos'un ifadelerini doğrulamakla birlikte Hülegü'nün cenaze töreninde yolların kapatılması ve defni sırasın-

yunca komşularıyla savaş halinde olmuş ve bundan ötürü de bir türlü, Mısır sultanına bağlı toprakları istila edememiştir.⁴⁶⁹ Mısır sultanı bu ne-

da Budist geleneğe aykırı bir şekilde atalarının da tatbik ettiği insan kurban edilmesine ilişkin bilgiler, Hülegü'nün Budist olduğuna yönelik kaniya gölge düşürmektedir. Cenaze törenindeki uygulamalara dair bk. Togan 1981, s. 260; Barthold 1987, s. 582; Boyle 1968, s. 354, 355; Lane 2006, s. 186. Bu husus, söz konusu adetin “anane” olduğu yolunda bir görüşle reddedilebilecekse dâhi Hülegü'nün Fransa Kralı IX. Louis'ye yazdığı mektubunda da Gök Tanrı'ya ve Tebtengri Kökçü'ye atıflarda bulunulması Hülegü'nün eski dine mensup olduğunu gösterir. Bk. Meyvaert 1980, s. 252, 253. Yine Suriye seferi sırasında Harım'dan kendisine gönderilen haberde “dininin mechul” olduğunun ifade edilmesi (Bar Habraeus, s. 574) hiç kuşku yok ki Ortadoğu'da bilinmeyen bir dine işaret etmekteydi ki bu, bölgede tanınan bir din olan Budizmden çok Moğol ve Türklerin eski dini olsa gerektir. Buna mukabil gerçek olan, Hülegü'nün sadece eşi Dokuz Hatun'un etkisiyle değil, aynı zamanda yetiştirilme itibarıyla da Hristiyanlara büyük sempati duyduğudur. Bu husus en çok da Vardan'ın anlatısında kendini gösterir. Bk. Stefan Orbelian, s. 46. Yine ölümünden sonra Hristiyanlığın yayılmasına büyük hizmetler etmiş olan Roma İmparatoru Constantin'e benzetilmesi de Hülegü'nün Hristiyanlığa yakın durduğu konusunda önemli bir delildir. Ayrıca bk. Grousset 2011, s. 360, 361, 369. Babası kadar ileri gitmemekle birlikte Abaka'nın da Hristiyanlarla temasta olduğuna ilişkin misaller vardır. Bk. Grousset 2011, s. 369. Bar Habraeus'un anlattığı kimi Hristiyan-Müslüman çekişmelerinde, Abaka'nın Hristiyanlardan yana tavır koyması bu açıdan belirleyici bir husustur. Bk. Bar Habraeus, s. 588, 590, 592. Abaka ve Hristiyanlarla ilişkisine dair ayrıca bk. Stefan Orbelian, s. 46. Buna mukabil hiçbir kaynakta Abaka'nın Hristiyan olduğu ifade edilmez. Reşidüddin'in ifadeleri onun Budistliğe meyline işaret etmekle birlikte (Reşidüddin, s. 241) muhtemelen o da, babası Hülegü gibi, eski inanca bağlı kalmıştır. Bk. Togan 1981, s. 260; Lane 2003, s. 42.

469 Abaka'nın uzun iktidarı süresince, 1281'deki Suriye seferi ile bir takım sınır çatışmaları (Amitai 2004a, s. 122-129; Paviot 2000, s. 311) hariç, Memlûklerle ciddi bir mücadele içerisine girmemesinde Çağatay ve Altın Orda hanlıklarıyla mücadeleye tutuşmasının önemli bir yeri vardı. İlhanlıların komşularıyla mücadelesi, aşağıda da ifade edileceği üzere, bizzat Sultan Baybars tarafından da destekleniyordu. Hatta Baybars'ın İlhanlılarla mücadelesinde Altın Orda Hanlığı ile kuracağı ittifak önemli bir konuma sahipti. Bk. Kanat 1999, s. 430. Abaka'nın Altın Orda ve Çağatay Hanlıklarıyla mücadelelerine dair bk. Boyle 1968, s. 356-361; Kamalov 2003, s. 61, 62, 67-69; Spuler 1987, s. 79-82; Kafalı 2005, s. 109-112, 114.

denle uzun süre huzur içinde yaşadı ve gücünü her geçen gün artırdı. Nitekim Müslümanlar, Tatarların ele geçirdiği bölgeleri zapt ettikleri gibi, Tatarların üzerlerine ağır yükümlülükler yükledikleri Tatar komutanları da Mısır'a kaçmıştır.⁴⁷⁰

Bu sırada Mısır sultanı büyük bir kurnazlık yaparak deniz yolundan bazı elçilerini Kumanya ve Rusya'da bulunan Tatarlara gönderdi ve onlarla anlaşmaya vardı. Buna göre Abaka Han sultana doğru ilerlediğinde kuzeydeki Tatarlar onun topraklarına saldıracaklar, böylelikle de sultanın toprakları tehlikeden uzak kalacaktı. Karşılık olarak da sultan, onların topraklarının saldırıya uğraması durumunda Abaka Han'a saldıracaktı.⁴⁷¹ Bu anlaşma ve ittifak sayesinde sultan, Hristiyanların toprakları ve kalelerini herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın

470 Takip edebildiğimiz kadarıyla Moğollardan Memlûklere sığınan ilk kimse 1262'de beraberinde önemli bir kalabalığı da getiren Seyfeddin Şaragan Aga'dır. Onu, bir sene sonra 1263'te Karmun Aga veya daha doğru şekilde Geremün Aga takip etmiştir. Ancak onlar, İlhanlılara değil Altın Orda Hanlığı'na bağlı komutanlardı. Bk. Nobutaka 2006, s. 57, 58, 77. Onlar, İlhanlı seferine destek amacıyla Hülegü'nün yanına gönderilmiş, ancak Altın Orda-İlhanlı gerginliğinin ortaya çıkması üzerine memleketlerine dönemeyerek Berke Han'dan Memlûklere sığınmaları talimatını almışlardı. Bk. Kanat, 2001, s. 37. Ancak kaynaklarda Seyfeddin Nogay (Nobutaka'da Seyfeddin Baklak) adlı bir kişi daha bulunmaktadır ki o, İlhanlı hâkimiyetindeki Şiraz'ın yöneticisi olarak anılmaktadır. Bk. Nobutaka 2006, s. 58, 77; Amitai 2008, s. 127. Muhtemelen Korykoslu Hayton'un bahsettiği de o ve onunla birlikte olanlardır.

471 Söz konusu dönemde Altın Orda Memlûk Sultanlığı arasında kurulan diplomatik ilişkilere dair bk. Abdüzzahir, s. 69, 70; Ibn Vasıl, s. 83, 84; Rukneddin Baybars, s. 89, 90; Nuveyrî, s. 123, 124; Mufaddal, s. 147-152; Ibn Kesir, s. 204; Makrizî, s. 300-305. Konunun incelendiği şu çalışmalara da bk. Zakirov 1966, s. 22 vd.; R. Amitai 2004a, s. 78-86; Kanat 2001, s. 35 vd. Kırtay al-Haznadarî' Baybars'ın Moğol-Haçlı yakınlaşmasından çekindiğini şu sözlerle ifade ettiğini aktarır: "Eğer Franklar İskenderiye, Damiatta ve Akka yoluyla benim üzerime yürürlerse Moğolların bana doğudan saldıracaklarından korkarım. Benim durumun ikisini aynı anda karşılamakta zayıf kalacaktır". Bk. Lane 2003, s. 51, 52; Amitai 1992, s. 63. Baybars'ın iki cephe arasında kalmamaya özen gösteren bir politika takip etmesi, bu korkunun bir neticesidir. Baybars'ın dış politika hamlelerine ilişkin bk. Bk. Bal 2005, s. 295-310; Lewis 1997, s. 224, 226; Amitai 1992, s. 52, 53, 63, 64.

kolaylıkla ele geçirmeye muktedir oldu. Neticede Hristiyanlar, Godfrey Bouillon'un kitabında detaylı bir şekilde aktarıldığı üzere, Antakya kenti ile daha başka kaleleri ve Suriye'de ellerinde tuttukları toprakları kaybettiler.⁴⁷² Konumuza dönmek adına bu ve daha başkalarını hızlı bir şekilde atlı.

XXVIII. Kısım

Bu sırada Mısır sultanı Bundukdar,⁴⁷³ Ermeni Krallığı'nı ele geçirebilecek kadar güçlenmişti. Ermeni Krallığı büyük bir güce sahip olmasına ve Müslümanlara büyük acılar tattırmış olmasına karşın, toprakları büyük bir yıkıma maruz kalabilirdi. Bu durum üzerine Ermeni kralı beraberindekilerle Tatar efendisinin yanına gitti.⁴⁷⁴ Mısır sultanı Bundukdar bunu öğrenince Ermeni topraklarına girmeye karar verdi.⁴⁷⁵ Ancak buna şahsen girişmek yerine, komutanlarından birini kalabalık bir

472 Yaşanan hadiselerle ilgili olarak bk. Spuler 1987, s. 83.

473 Metinde Bendocdar.

474 Bu hususta ayrıca bk. Akkuş-Yiğit 2011, s. 57, 58.

475 Baybars'ın 1265–1266 Sis seferi, Ermeni kralının 1264'te Suriye'ye saldırması ve Müslümanların Hac kervanlarını vurması ile ülkesinden Mısır'a uzanan ticaret yolu üzerinde girişilen yağmacılıkla ilgiliydi. Bu şekilde ihtiyaç duydukları demir ve kereste gibi mamulleri temin edememele-ri Memlûkleri, gerek iç pazardaki ihtiyaçların gerekse askerî ihtiyaçlarının karşılanması noktasında büyük sıkıntıya sokuyordu. Bunun yanında Ermenilerin Kuzey Suriye için daimi bir tehdit olması da seferin önemli gerekçeleri arasında yer almaktadır. Nitekim I. Hetum, yukarıda da değinildiği üzere, 1264 yılı içinde iki kez Suriye'ye girerek ülkede zarar ziyana yol açmıştı. Bk. Simbad Sparapet, s. 108-112; Nersessian 1959, s. 162; Kanat 1999, s. 430; Ersan 2007, s. 199-201; Akkuş-Yiğit 2011, s. 56-58. Bunun yanı sıra sefer, müellifin aktardığı şekilde birden bire başlamamıştır. Nitekim elde bulunan kaynaklar, sefer öncesinde Baybars'ın I. Hetum'a elçi göndererek, Ermenilerin ele geçirdikleri kaleleri teslim etmesi ve ülkesinden ihtiyaç duyulan mamullerin temininde sıkıntı çıkarmaması gibi taleplerde bulunduğu, Ermeni Kralının ise buna hakaretle karşılık verdiğini ifade ederler. Bk. Simbad

Sparapet, s. 110, 111; Nersessian 1959, s. 164. Ayrıca bk. Ersan 2007, s. 201; Akkuş-Yiğit 2011, s. 57; Dashdondog 2011, s. 161.

orduyla buraya gönderdi.⁴⁷⁶ Ermeni krallarının oğulları, bu durum üzerine çıkarabildikleri kadar bir ordu toplayarak ülkenin giriş kapısında dinsiz Agarenlerle karşılaştılar.⁴⁷⁷ Neticede Ermeni ordusu yenildi ve kralın iki oğlundan birisi ölürken diğeri esir edildi. Böylelikle Müslümanlar Ermeni topraklarına girdiler ve ülkeyi yağmalayıp elde ettikleri sınırsız zenginliği memleketlerine götürdüler. Hristiyanlar ise büyük sıkıntı çektiler.⁴⁷⁸

Dinsizlerin yıkımından endişe duyan ve Hristiyanlık inancını yükseltmeyi gaye edinen Ermeni kralı, krallığında olup biten talihsizlikleri öğrenince, eğer yapabiliyorsa onlara ulaşmayı ve intikam almayı düşündü. Bunun için Hristiyanlara yardım etmek ve Muhammed inancını ortadan kaldırmak için birkaç kez bizzat Abaka'nın yanına gitti veya elçilerini gönderdi. Ancak bu sırada komşusu olduğu (kuzeydeki) Tatarlarla savaş halinde bulunan Abaka, özür dileyerek kralın isteğini yerine getiremeyeceğini söyledi.⁴⁷⁹ Tatarların yardımını alamayan kral, mese-

476 Seferin başkomutanlığını Hama Emiri El-Melik el-Mansur üstlenmiş, Emir İzzeddin İlhan/Ogan ile Emir İzzeddin Kalavun da kendisine iştirak etmişlerdir. Bk. Ersan 2007, s. 201, 202; Amitai 2004a, s. 116-118; Akkuş-Yiğit 2011, s. 58.

477 Korykoslu Hayton burada 24 Ağustos 1266'da Derbsak'da vuku bulan muharebeden bahsetmektedir. Bk. Akkuş-Yiğit 2011, s. 59.

478 1266 seferi Baybars zamanında Ermeniler üzerine düzenlenen seferler içinde en önemlisidir. Nitekim Memlûkler 24 Ağustos'ta Ermeni ordusunu bertaraf ettikten sonra Ceyhan'ı geçip Amudeyn kalesini zapt etmiş ve zaferden sadece bir gün sonra Ermeni Krallığı'nın başkenti Sis önlerine geçmişlerdi. Hama hâkimi el-Melik el-Mansur Sis'i yakıp yıkarken Emir Kalavun Misis, Adana, Tarsus ve Ayas limanlarına doğru sürdüğü akınını başarıyla icra etmiş, ardından Sis'e dönmüştü. Hadiselerle ilgili olarak bk. Ersan 2007, s. 202; Nersessian 1969, s. 653, 654; Kanat 1999, s. 431; Akkuş-Yiğit 2011, s. 59, 60; Dashdondog 2011, s. 162.

479 Elde bulunan delillere göre I. Hetum, Memlûk seferini öğrenir öğrenmez memleketini oğulları Leon ile Toros'a emanet ederek Elbistan'daki Moğol komutanı Neftçi'nin yanına gitmiş ve zorla da olsa destek sağlayabilmiştir. Bk. Ersan 2007, s. 202; Lane 2003, s. 45; Akkuş-Yiğit 2011, s. 59. Korykoslu Hayton'un bahsettiği ziyaretin, 1267'de gerçekleştiğini Simbad'ın eserinden öğreniyoruz. Buradaki bilgilere göre I. Hetum, Abaka'dan sultanın arkadaşı Sungur'un bulunmasını istemiştir. Bk. Nersessian 1959, s. 165.

leyi kısa bir süre içinde değerlendirerek Mısır sultanına elçiler gönderdi ve oğlunu sultanın esaretinden kurtarmak için anlaşma yoluna gitti. Aynı şekilde sultan da elçilerini krala yollayarak, eğer Tatarlar, Sunkur⁴⁸⁰ adındaki arkadaşını serbest bırakır ve Hülegü'nün ele geçirdiği Halep kalesini geri verirlerse oğlunu bırakacağını söyledi. Bunun üzerine Ermeni kralı, oğluna karşı sultanın arkadaşı Sunkur'un serbest bırakılması için Tatarları ikna etmeye çalıştı. Nihayetinde sultan, kralın oğlunu geri gönderdi ve karşılığında da arkadaşına kavuştu.⁴⁸¹ Ayrıca kral, Tarbsach kalesini sultana verdiği gibi onun isteği üzerine iki diğer kaleyi de yıktırdı. Böylelikle Ermeni kralı, oğlu Levon'u esaretten kurtarmış oldu.⁴⁸²

Bundan kısa süre sonra iyi hatırlanan, kırk beş yıl ülkeyi idare eden ve Hristiyanlara güzel günler yaşatan Kral Hetum öldü. Tahtı Mısır'daki esaretinden kurtarılan oğluna geçti.⁴⁸³ (Oğlunun esaret altında bulundu-

Dahası Korykoslu Hayton'un, Abaka'nın Altın Orda Hanlığı saldırısından çekinmesine ilişkin kaydı doğrudur. Zira bu sırada İlhanlıların kuzey sınırı Altın Orda hanı Berke tarafından taciz edilmekteydi. Bk. Boyle 1968, s. 356; Kamalov 2003, s. 61, 62.

480 Metinde Sangolascar. Bu kişinin asıl adı Şemseddin Sungur al Aşkar'dır.

481 Sungur, Hülegü'nün Suriye seferi sırasında Moğollara esir düşmüş ve Semerkant'a gönderilmişti. Bk. Amitai 2004a, s. 118; Lane 2003, s. 45. O, Baybars'ın ölümünden sonra yaşanan gelişmelerin ardından Şam'da bağımsız bir idare kurmuş ve neredeyse Filistin'e kadar olan bölgelerin hâkimlerinin desteğini elde etmişti. Sungur, nihayetinde 1280'de tüm gücünü kaybetmiş hâlde, Memlûk Sultanlığı ile mücadelenin kifayetsizliğini görerek İlhanlılarla temasa geçecek ve Abaka'yı Suriye'ye sefer düzenlemeye teşvik edecektir. Bk. Amitai 2004a, s. 181, 182; Ersan 2007, s. 211; Lane 2003, s. 45, 46.

482 Leon'un esaretten kurtulması sırasında Ermeni kralı ile Memlûkler arasındaki temaslara dair bk. Simbad Sparapet, s. 112-114; Bar Habraeus, s. 587, 588. Ayrıca bk. Ersan 2007, s. 203-206; Amitai 2004a, s. 118-120; Lane 2003, s. 45; Akkuş-Yiğit 2011, s. 62-65.

483 I. Hetum 1269'da tahttan feragat etmiş ve 1271'de "gözünde patlak veren irinli bir apse yüzünden" ölmüştür. Bk. Bar Habraeus, s. 590. Ayrıca bk. Akkuş-Yiğit 2011, s. 66. Değişik kaynaklarda ise ölümü 1269, 1270 olarak verilmektedir. Bk. Sebastatsi, s. 51; Simbad Sparapet, s. 114. Hayton'un anlatısının aksine III. Leon babasının tahtına İlhan Abaka'nın onayıyla geçebilmiştir. Bk. Bar Habraeus, s. 589. Ayrıca bk. Nersessian 1969, s. 654;

ğu sırada) Hetum dünya işlerini bir kenara itmiş, dinî bir hayatı benimsemiş, adını değiştirerek Macarius adını almıştı. O 1270’de ölmüştür.⁴⁸⁴

XXIX. Kısım

Kral Hetum’un oğlu Kral Levon faal ve aynı zamanda bilge bir kimseydi. Ülkesini başarıyla idare etti ve hem halkını hem de Tatarları memnun etti. İktidarı süresince Tatarları kullanmak suretiyle Müslümanları yok etmeyi yürekten arzuladı.

Abaka, kendisine karşı savaş ilan eden komşularından birisini yen-

Lane 2003, s. 45. Leon’un bu tutumu, Moğolların hâkimiyet anlayışıyla ilgiliydi. Nitekim Moğol hâkimiyetindeki diğer ülkelerde de hükümdarlar tahtlarına ancak bağlı bulundukları Moğol hanının onayıyla geçebiliyorlardı. Mesela Rus knezleri Yaroslav Vseveledoviç ile Daniil bizzat Batu’nun elçileri tarafından huzura davet edilmişlerdir. Hatta bunlardan sonuncusuna davet “eğer elindeki kentleri tutmak istiyorsan” şeklinde tebliğ edilmiştir. Bk. SV, s. 259; PSRL, XXI, s. 253; PSRL, II, s. 184. Benzer husus, Moğolların Carmagun Noyan komutasında giriştikleri sefer sırasında da karşımıza çıkar. Nitekim Vanakan kuşatması sırasında Moğollar kent hâkimine “Niçin ölmek istiyorsunuz? Bize gelin, biz size gözkulak olacağız ve sizi yerlerinizde bırakacağız” diye seslenmişlerdir. Bk. Müverrih Kiragos, s. 27. Ayrıca bk. Bedrosian 1979, s. 117. Yine aynı mücadeleler içerisinde Arslan Noyan’ın Sivnik prenslerinden birisinin idaresindeki Hrashkaber kuşatması sırasındaki sözleri de ilgi çekicidir. Bk. Dashdondog 2011, s. 59. Davete olumlu karşılık verilmediği durumlarda ise kişinin hüküm hakkının elinden alındığına dair elde pek çok delil vardır. Mesela Selçuklu sultanı İzzeddin, Güyük’ün tahta çıkış töreni için aldığı daveti geri çevirmesi üzerine makamını, kendisini temsilen Moğolistan’a gönderdiği kardeşi Rükneddin’e kaptırmıştır. Bk. Bar Habraeus, s. 545, 548. Bu konuda çok önemli bir misal, Baydu’yu ziyaret etmek üzere yola çıkan ancak, tahtını kaybetmesi üzerine Gazan Han’ın yanına vasil olan II. Hetum ile ilgili bir kayıttır. “Hetum derhal hazırlanarak onu ziyarete gitti ve ona büyük hediyeler verdi. Hanlar Hanı ona ‘Sen bizi değil, Baydu’yu ziyarete geldin’ dedi. Hetum da şöyle cevap verdi: ‘Ben Cengiz Han’ın bütün ahfadına ubudiyet göstermekle mükellemim. Tahta kim oturuyorsa ihtiramlarımı ona arza geldim’”. Bk. Bar Babraeus, s. 656. Moğolların idarede uyguladıkları bu esasa dair bk. Spuler 1987, s. 390, 391; Kamalov 2009, s. 149; Grousset 2011, s. 335, 353; Özcan 2010a, s. 119, 143, 149vd.

484 I. Hetum’un yerine oğlu III. Leon geçmiştir.

di ve onları topraklarına kadar kovaladı.⁴⁸⁵ Bu sırada Mısır sultanı Bundred, ordusunun tümüyle Türkiye'ye girdi ve pek çok Tatarı katletti. Bunu çok sayıda kent ile kasabanın onun hükmü altına girmesi takip etti.⁴⁸⁶ Zira Tatarların Türkiye'deki komutanlarından Pervane⁴⁸⁷ adındaki Müslüman, isyan ederek Tatarların tamamını buradan kovmaya teşebbüs etmişti.⁴⁸⁸ Abaka, Ermeni kralının elçisi vasıtasıyla bunu öğrenince, zaman kaybetmeksizin ordusuyla 15 gün 15 gece yolculuk yaparak buraya doğru ilerledi. Sultan, Tatarların hızla kendisine karşı ilerlediğini öğrenince ordusuyla birlikte Mısır sınırlarındaki Pas Blanc'a doğru çekildi.⁴⁸⁹ Ancak Tatarların, Müslüman ordusunun geri kısmına saldırılarıyla iki bin kişilik bir ordu esir edildi. Bunun yanında, burada yaşamakta olan zengin beş bin hanelik Kürt ahalisi de yerlerinden sürüldü.⁴⁹⁰ Abaka, Mısır sınırlarına kadar geldi, ancak doğru bir ön-

485 Müellif burada Abaka'nın Çağatay hanı Barak'a karşı kazandığı zaferden (22 Temmuz 1370) bahsetmektedir. Abaka'nın zaferine dair bk. Boyle 1968, s. 359, 360; Spuler 1987, s. 81; Lane 2003, s. 89, 90.

486 Baybars, 1277 seferi sırasında Ermeni Krallığı topraklarını tarumar ettikten sonra Elbistan ovasında 18 Nisan 1277'de bir Moğol ordusunu yenmiş ve akabinde Kayseri'ye giderek Türkiye Selçuklu tahtına oturmuştu. Seferle ilgili olarak bk. Amitai 2004a, s. 168-178; Göde 1994, s. 83-98; Güneş 2010, s. 343-360.

487 Metinde Parvana.

488 Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin bir dönemine damga vuran ve bundan ötürü bazı yabancı kaynak yazarlarının Sultan zannettiği (Togan 1981, s. 234) Muinüddin Pervane, milli hislerden çok Moğol valisi Ecey ve halefi Boga ile ilişkilerinin bozulmasından ötürü içine düştüğü şahsi kaygılarla 1272'den itibaren Memlûk sultanı Baybars ile temas kurmuş ve onu Türkiye'ye sefer düzenlemeye ikna etmişti. Bk. Spuler 1987, s. 84, 85; Kanat 2001, s. 43, 44; Göde 1994, s. 94, 95.

489 İbni Tagrıberdi'nin "askerlerin sıkılması"nın gerekçe göstermesine karşın (İbni Tagrıberdi, s. 55) Baybars'ın Türkiye'den çekilmesinde en önemli neden, Anadolu'daki kuvvetlerden almayı umduğu destekten yoksun kalan ordusuyla Abaka'ya karşı koyamayacağını anlamasıydı. Bu geri çekilme B. Spuler'in aksine G. Lane tarafından bir taktik çekilme olarak vasıflandırılmıştır ki, doğrusu bu olsa gerektir. S. Özbek ise bu tutumu, Baybars'ın iktidarını kaybedeceğinden çekinmesiyle izah eder. Bk. Göde 1994, s. 95; Kanat 2001, s. 44; Spuler 1987, s. 85; Lane 2003, s. 47; Özbek 2013, s. 167.

490 Kaynaklarda böyle bir bilgiye tesadüf edemedik.

görü ile yaz şartlarını göz önüne alarak daha ileri gitmedi. Çünkü burası çok sıcaktı ve Tatarlar, uzun yollardan hızla gelmiş hayvanları ile bu ağır yükümlülük ve kavurucu sıcakla karşı karşıya kalamadılar.⁴⁹¹ Abaka bunun ardından Türkiye'ye döndü ve sultandan aldığı toprakları yakıp yıktı⁴⁹² ve hâin Pervane ile beraberindekileri tutuklattırdı. Onları, Tatar âdetlerine göre ikiye biçirdi, yiyeceği yemeği hainin vücuduna koydurdu ve ardından da buradan yemek yedi. Yemeleri için komutanlarına da bunu sundu. İşte Abaka, adi hâin Pervane'den intikamını böyle almış oldu⁴⁹³.

XXX. Kısım

Abaka, Türkiye'de yapmak istediklerini tamamladıktan ve adamları, düşman ve isyancılardan elde ettikleri yağmalarla zenginleştikten

491 Abaka'nın seferini Suriye'ye kadar uzatmak kararından iklim şartlarını göz önüne alarak vazgeçtiği diğer kaynaklarda da dile getirilir. Bu kayıtlar için bk. Boyle 1968, s. 361; Kanat 2001, s. 44. Bazılarında ise bu, Altın Orda Hanlığı tehlikesiyle ilişkilendirilmiştir. Bk. Sebastatsi, s. 52, 53. İbni Tagrıberdi'nin hadiseyi "Abaka'nın korkması" ile ilişkilendiren ifadesine karşın seferin yarım kalmasını "Allahın Müslümanlara bir lütfu" olarak vurgulaması, Abaka'nın faaliyetlerinin Memlûkler üzerinde büyük bir telaşa neden olduğuna işaret eder. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 56.

492 Abaka, Baybars'ı takip etmekten vazgeçtikten sonra Anadolu'ya girmiş, geniş bir sahayı içine alan ve neticede kaynaklarda yüzbinlerce kişinin ölümüyle sonuçlandığı ifade edilen bir intikam seferi düzenlemiştir. Yakılıp yıkılan kentler arasında en büyük tahribat Sivas'ta yaşanmıştır. Bk. Reşîdüddin, s. 113; Raşid-ad-din III, s. 88. Ayrıca bk. Koprman 2005, s. 101-102; Akkuş-Yiğit 2011, s. 74.

493 Pervane Muinüddin, 2 Temmuz 1277'de yapılan yargılama ve Baybars'ın yanından dönen İlhanlı elçilerinin Memlûk seferinin Selçuklu devlet adamı tarafından teşvik edildiği raporunun getirilmesi neticesinde idam edilmiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 114; Raşid-ad-din III, s. 89. Korykoslu Hayton'un Pervane'nin cesediyle ilgili ifadelerini diğer kaynaklarla destekleyemiyoruz. Bununla birlikte J.A. Boyle, anlatının içinde kimi gerçek unsurların olabileceğini ifade etmektedir. Bk. Boyle 1968, s. 361. Herhalde ilgili ifadeyi, Muinüddin'in cesedinin ölümünden sonra parçalanmasının bir yansıması olarak değerlendirmek lazımdır. Nitekim Ebu'l Farac de maktul devlet adamının paramparça edildiğini beyan eder. Bk. Bar Habaraeus, s. 600.

sonra kendisine eşlik eden Ermeni kralını yanına çağırdı ve kendisinden Türkiye'nin tamamını ele geçirmesini istedi. Zira Abaka, hâkimiyetini sürdürebileceği hususunda itimatsız hale geldiği bu ülkede Sarasinlerin⁴⁹⁴ idare sürmelerini istemiyordu. Kral ve babası ise Tatar hükümdarına karşı dostluk duymuş ve bağlı kalmışlardı. Bilge ve öngörü sahibi kral, Abaka'ya hediyelerini takdim etti ve Türkiye'yi idare etmeyi, iki krallığı birden iyi bir şekilde yönetmesinin mümkün olmadığını ifadeyle reddetti. Çünkü Mısır sultanının Ermeni Krallığı'na yeniden saldırma girişiminde olmasından ötürü, ülkenin savunulmasını yeterli görüyordu. Bundan ötürü Ermeni kralı, Abaka'ya, Türkiye'de hiçbir isyan çıkmayacak bir düzen kurmasını, bunu yaparken de herhangi bir Müslümanı başa geçirmesini, bunun yerine Türkiye'yi iyi bir şekilde idare edebilecek bir Tatarın atanmasını tavsiye etti. Abaka da kralın önerisini kabul etti ve bundan böyle hiçbir Müslüman herhangi bir idari göreve atamadı.⁴⁹⁵

XXXI. Kısım

Bundan sonra Ermeni kralı, Abaka'dan, Kutsal Toprakların kurtar-

494 Sarasin kelimesi İbrahim Peygamberin karısı Sara'nın adından bozularak oluşturulmuştur. İlk dönemlerde Arapları ifade eden kelime, zaman içinde Müslümanların tamamını içine alarak kullanım görmüştür. Kelime için bk. Mansouri 2010, s. 59, 60.

495 1277 seferinden önce de Türkiye Selçuklu ülkesinde Moğol valileri görev yapıyorlardı. Bunlar arasında Hoca Noyan, Engürek Noyan, Alınak Noyan ve Samagar Noyan gibi isimler zikredilebilir. Bununla birlikte, Anadolu'daki Moğol idaresinin mahiyeti 1277'den sonra hızla değişti. Daha önceki dönemlerde Moğol valileri ülkenin işleyişine karışmadıkları gibi Selçuklu bürokrasisi Muinüddin Pervane örneğinde de görülebileceği üzere, ülkenin idaresinde en yetkili merci olma özelliğini devam ettiriyordu. Diğer yandan Korykoslu Hayton'un abartarak ifade ettiği üzere, bundan sonra Moğollar ülke idaresini doğrudan doğruya Moğol valilerine bağlamış; ülke, idareden mali sisteme varıncaya kadar ağır bir Moğol tesirine girmiştir. Aksarayî'nin Baybars'ın Anadolu'ya gelişinin halk üzerinde olumsuz tesirler bıraktığına ilişkin ifadeleri de bununla alâkalıdır. Bk. Togan 1981, s. 235, 236. Buna mukabil Korykoslu Hayton'un Türkiye'deki nizamın kurulmasında Ermenilere biçtiği payın, Moğolları Avrupalılara hoş gösterebilmek üzere uydurulmuş bir anlatı olduğu muhakkaktır.

rılmasını istedi ve Abaka da bunu memnuniyetle kabul etti. Ayrıca, Kutsal Toprakları ele geçirmek için Papalığa ve Batıdaki Hristiyan kral ile hükümdarlara elçiler göndermeye de karar verdi. Eğer yukarda zikredilenler, Kutsal topraklara ordu gönderirlerse, zaptettikleri yerler Hristiyan idaresine geçebilecekti. Bunun üzerine Ermeni kralı ülkesine döndüğünde elçilerini Papalığa ve batıdaki krallara gönderdi.⁴⁹⁶ Aba-

496 Abaka'nın Batı temasları 1267'de başlamıştır. İktidara geçmesinden birkaç sene sonra böylesi bir düşünce içine girmesi, Memlûklerin hızla Haçlı kalelerini ele geçirmelerinin Avrupa'da Haçlı seferini yeniden gündeme getirmesiyle yakından alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu gayretlere ilişkin bk. Richard 1989, s. 515 vd. İlhan, 1267 ve 1268'de gönderdiği mektuplarına olumlu bir cevap alamadıysa da, 1269'da Aragon Kralı I. James, Moğollarla birleşmek üzere Suriye'ye bir ordu göndermiştir. Sonunda başarısızlıkla neticelenen bu karar, Avrupa'da Moğollarla ittifaka daha sıcak bakan bir anlayışın belirmeye başladığını göstermesi açısından önemlidir. Bunu 1271'de İngiltere Prensi Edward'ın Moğollarla ittifak kurmaya karar vermesi takip etti. Edward'ın elçileri, Reginald, Godefroi ve John, 1271'de Abaka Han'ın huzuruna çıkarak efendilerinin isteğini iletiler. Görüşme olumlu geçmiş ve elçiler İlhanın, Memlûklerin her iki tarafın da düşmanı olduğunu ve onlara karşı ortak bir sefer düzenlenmesi gerektiğinden bahseden 4 Eylül 1271 tarihli mektubuyla geri döndüler. Ancak beklenmedik çekilde İlhanlıların doğu sınırının Çağatay Hanlığı tehdidi altına düşmesi (Spuler 1987, s. 79-82; Kafalı 2005, s. 109-112, 114; Grousset 2011, s. 338, 339, 370, 371) Abaka'nın tasarlanan sefere bütün gücü ile katılmasını engellemiştir. Başında Samagar Noyan'ın bulunduğu 10.000 kişilik bir ordu Suriye'ye gönderilmişse de, amaçlanan etki sağlanamadı. Harım ve Afamiya'da faaliyet gösteren bu ordu, Memlûk ordusu ile karşılaşabileceği anda "Memlûk kuvvetiyle karşı karşıya gelmemek için" bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 50. Moğolların Memlûk ordusunu bertaraf ederek Kudüs yolunu kendisine açacağını düşünen Edward için bu çekilişin manâsı seferinin sonu manâsına geliyordu. Nitekim 24 Eylül 1272'de memleketine dönme kararı aldı. Ancak A. Barany'nin de ifade ettiği üzere (Barany 2010, s. 7) Moğol-Avrupa ittifakının böylesi bir seviyeye ulaşması, Sultan Baybars üzerinde büyük etki uyandırmıştır. Sultanın, Prens Edward'ın Şam'a ilerlemesinin an meselesi olduğu sırada ona on yıllık bir saldırmazlık anlaşması teklif etmesi (Aktan 1999, s. 421), sultanın kendini emniyetsiz hissettiğini göstermektedir. Bu, aynı zamanda böyle bir ittifakın Memlûkler üzerinde ne derecede bir tesir bırakabileceğinin de bir kanıttı. Buna mukabil Papa X. Gregory'nin 1272'de Haçlı seferi ilanında Moğollarla ittifaka dair herhangi

ka ise Türkiye’de nizamı tesis etmesinin ardından ailesini gönderdiği Horasan’a döndü.⁴⁹⁷

Yukarda ifade edildiği üzere Tatarlara büyük darbe indiren ve onların utanç içerisinde geri çekilmelerine neden olan Mısır sultanı Bundukdar, Şam’a ulaşmadan öldü. Ölüm nedeni, içeceğine zehir katılmasıydı.⁴⁹⁸

bir ifadenin yer almaması, Moğolların potansiyel bir müttefik olmasına karşın Papalıkta hâlâ şüpheyile karşılanan bir güç olarak görüldüklerine işaret etmektedir. 1274’te Lyon’da toplanan Haçlı seferi görüşmelerine, aralarında Ashbyli David’in de bulunduğu bir Moğol heyetinin iştirak etmesi, taraflar arasındaki bakış açısının ne derecede farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bizim için burada önemli olan bir diğer husus ise, Moğol-Batı ilişkilerinde Ermenilerin rolüdür. Söz konusu döneme kadar Ermeniler, Avrupa’dan Haçlı seferine davet mektupları almalarına karşın (Richard 1989, s. 517), Moğolların Batı ile kurdukları ilişkilerinde herhangi bir etkinliğe sahip olamamışlardır. Bununla birlikte 1275’in sonlarına ait bir mektupta Moğolların, Ermenilerden Avrupa ile temas kurmada yardım istedikleri ifade edilmektedir. 1276’da, İlhan Abaka ve Ermeni kralının elçilerinin İngiltere’yi ziyaret etmeleri, 1275’teki talebin yerine getirildiğine işaret etmektedir. Bu talebin 1277’de de tekrarlandığını düşünmememiz için hiç bir neden yoktur. Nitekim J. Paviot’nun asılsız olarak değerlendirmesine karşın, 1280’de bir Moğol elçilik heyetinin İngiltere’yi ziyaret ettiğini görüyoruz ki bu heyet, muhtemelen Korykoslu Hayton’un bahsettiği temasın bir neticesidir. Abaka Han’ın Avrupa ile ilişkilerine dair bk. Paviot 2000, s. 309-312; Kohler, Langlois 1891, s. 46-48, 54, 56; Richard 1989, s. 520-523; Amitai 2004a, s. 96-105; Barany 2010, s. 6-11; Aigle 2005, s. 152-154; Amitai 1992, s. 53-55, 59; Lockhart 1968, s. 24; Hornstein 1941, s. 406/6. dn.; Lane 2003, s. 48-50, 57. Abaka’nın Avrupa temaslarının Büyük Han Kubilay tarafından da teşvik edildiği dikkat çekmektedir. Bk. Marco Polo I, s. 61. Bu konuda ayrıca bk. Barany 2010, s. 6.

497 Abaka’nın doğuya yönelmesinin nedeni, Afganistan sınırındaki Nikudar veya Karaunas olarak anılan Moğol boylarının 1278-1279’da Kirman ve Fars eyaletlerine düzenledikleri saldırıydı. Neticede İlhan, bu saldırıları püskürtmeyi başarmıştır. Hadiselerle ilgili olarak bk. Reşîdüddin, s. 118, 119; Raşîd-ad-din III, s. 91, 92; Bar Habraeus, s. 602, 603. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 362, 363.

498 Baybars 30 Haziran 1277’de dizanteri neticesinde ölmüştür. Bk. Köprülü 1979, s. 360; Akkuş-Yiğit 2011, s. 74. Bununla birlikte Ebu’l Farac da içkisine zehir katılmasından ötürü öldüğünü ifade etmektedir. Bk. Bar Habraeus, s. 601.

Doğu Hristiyanları bu haberden büyük memnuniyet duyarlarken, Müslümanlar büyük bir kedere gömüldüler. Zira Selahaddin'in ölümünden beri bu kadar güçlü bir hükümdara sahip olmamışlardı.⁴⁹⁹ Bundukdar'ın ölümünün ardından Melik Said⁵⁰⁰ adındaki oğlu sultanlık makamına yerleştiyse de, kısa idaresinden sonra yoldaşlarından el-Elfi,⁵⁰¹ bundan sonraki kısımda bahsedileceği üzere, idareyi eline geçirerek Mısır sultanı oldu.⁵⁰²

XXXII. Kısım

Abaka, sultana karşı yürüme vakti geldiğinde⁵⁰³ karargâhından ayrıldı. Kardeşi Mengü Timur'u⁵⁰⁴ 30.000 kişilik bir orduyla Suriye üzerine gönderdi⁵⁰⁵. Ona, sultanı yenmesi müşkül olursa bizzat kendisinin ge-

499 Daha önce B. Lewis'in de işaret ettiği üzere, Selahaddin Eyyubi ve Baybars'ın hayatları birbirine paralellik gösterir. Komutan olarak başlayan yükselişlerini meşakkatli bir şekilde elde ettikleri sultanlıkları takip etmiş ve Mısır merkezli devletlerini İslam düşmanı olarak görülen halklara karşı korumuşlardır. Bk. Lewis 1997, s. 223, 224.

500 Metinde Malec Sait.

501 Metinde Elfi. 1279 ile 1290 arasında Memlûk Sultanı olan eMelik Mansur Seyfeddin Kalavun'dur.

502 Melik Said Berke Han, babasının ölümünden sonra 1277'de çıktığı Memlûk tahtından 1279'da azledilerek sürgüne gönderildi. Yerine geçen yedi yaşındaki kardeşi Melik Adil Bedreddin Sülemiş ise daha bir yıl tahtta kalamadan ağabeyinin akibetine uğradı. Bk. Koprman 2005, s. 104-105; Amitai 2004a, s. 179-180; Akkuş-Yiğit 2011, s. 76-77.

503 Seferin düzenlenmesini teşvik eden hususlardan birisi, zamanında İlhanlılar tarafından esir edilen ve I. Hetum'un oğlu Leon'a karşılık serbest bırakılan Sungur el-Aşkar'ın Abaka'yı Memlûklere karşı kışkırtmasıdır. Baybars'ın ölümünden sonra Şam'da bağımsızlığını ilan eden Sungur, Memlûk sultanı Kalavun tarafından yenilmesi üzerine İlhanlılara müracaat etmişti. Herhalde Abaka, önemli bir Memlûk emirinin sığınmasını Memlûklerin iç karmaşaya düştüğü şeklinde değerlendirerek Suriye seferi kararı almıştır. Bk. Amitai 2004a, s. 181-183; Akkuş-Yiğit 2012, s. 12; Boyle 1968, s. 363.

504 Metinde Mangodamor. Koryoslu Hayton Mengü Timur'u ordu komutanı olarak takdim etse de, ordunun sevk ve idaresi Tigna ve Duladay'ın elindeydi. Bk. Reşîdüddin, s. 124, 125; Raşîd-ad-din III, s. 96.

505 Arap kaynaklarında Moğol ordusunun üç kısımdan oluştuğunu ifade edilir.

leceğini, sultanın kendisine karşı çıkmaya cesaret edememesi durumunda Suriye'yi ele geçirmesini, karargâhını buraya kurmasını, ülkeyi Hristiyanların idaresine vermesini ve Mısır'ı işgal edene kadar geri dönmemesini emretti.⁵⁰⁶ Mengü Timur böylelikle yola koyuldu ve günler süren yolculuğun ardından Ermeni sınırlarına vardı. Ermeni kralı, beraberindeki kalabalık süvarilerle kendisine katıldı.⁵⁰⁷ Ardından hep beraber Suriye'ye girerek ülkenin orta kesimlerinde bulunan, bugün Chamella olarak anılan⁵⁰⁸ Hıms'a⁵⁰⁹ varıncaya dek ülkeyi yağmalayarak ilerlediler.⁵¹⁰ Bu kentin gözalıcı ovasında Mısır sultanının ordusuyla Ta-

Buna göre bu üç ordunun her birinin başında Samagar Noyan, Abaka'nın yeğeni Baydu ve Abaka'nın kardeşi Möngke Timur bulunuyordu. Korykoslu Hayton'un sözünü ettiği ordunun bunlar arasından Möngke Timur'a bağlı olan olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1281 seferi sırasında Memlûk istihbaratı İlhanlı ordusunun toplamda 50.000'i Türk-Moğol olmak üzere 80.000 kişiden mürekkep olduğunu öğrenmişlerdi. Bk. Ayalon 1986, s. 402; Amitai 2004a, s. 183, 188-189; Akkuş-Yiğit 2012, s. 13. Diğer bazı kaynaklarda da Moğol ordusunun 30.000 kişiden oluştuğu hususunda kayıtlar varsa da, R. Amitai bunların gerçeği yansıtmadığını ifade eder ve ilgili rakamın sadece ordudaki Türk-Moğol askerlerini işaret etmiş olma ihtimalini vurgular. Bk. Amitai 2004a, s. 194. Bazı Latince kaynaklarda Moğol ordusunun 100.000 kişiden oluştuğuna ilişkin bilgiler ise (Paviot 2000, s. 312) gerçeği yansıtmaktan uzak olup, herhalde Avrupa hükümdarlarını bölgeye sefer düzenlemeye teşvik maksatlı olarak kaleme alınmışlardır. Aynı rakamı veren İbni Tagrıberdi'nin maksadı ise elbette zaferin şanını daha da artırmak maksatlıydı. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 67.

506 Mısır'ın işgali hususu ancak bölgenin yağmalanmasıyla ilgili olabilir. Zira böylesi bir ordunun Mısır'a kadar olan bölgeyi ele geçirerek Memlûk idaresini sonlandırması beklenemeyeceği gibi, kaynakları değerlendiren R. Amitai de seferin amacının Kuzey Suriye'nin ele geçirilmesi olduğunu dile getirmektedir. Bk. Amitai 2004a, s. 183-184.

507 İlhanlı ordusunda Gürcü ve Selçuklu askerleri de bulunuyordu. Bk. Amitai 2004a, s. 189.

508 La Chamella, Haçlıların Hıms kenti için kullandığı bir tabirdir. Bk. Paviot 2000, s. 315.

509 Metinde Hames.

510 Korykoslu Hayton iki taarruzu tek bir harekât olarak takdim ediyorsa da, Moğollar ilki 1280 ve ikincisi 1281 olmak üzere iki ayrı sefer düzenlemişlerdir. Bunlardan ilkinde Moğollar Ekim 1280'de Halep'i ele geçirerek büyük yıkımda bulunmuşlar ve kısa süre sonra, muhtemelen Sungur

tar ordusu karşı karşıya geldi. Böylelikle Müslümanlar, bir kısmı Hristiyanlardan mürekkep Tatar ordusuyla müthiş bir savaşa girdi.⁵¹¹

Ordunun sağ kanadını idare eden Ermeni kralı, beraberindeki Hristiyanlarla Muhammed ordusunun sol kanadına saldırıya geçti⁵¹² ve düşmanlarını Hıms, sonrasında buradan da üç menzil daha geriye doğru attı.⁵¹³ Mengü Timur'un ordusunda Alinak⁵¹⁴ adlı bir komutan, ordunun diğer bir tarafından sultanın ordusuna karşı atıldı ve düşmanlarını üç günlük yola kadar kaçırdı. Cara adlı bir kente ulaşınca kadar eline geçirdiklerini merhamet göstermeksizin katletti.⁵¹⁵ Artık sultanın gücünün

el-Aşkar'ın sefere destek vermemesi üzerine, Suriye'yi terk etmişlerdir. 1280 seferi sırasında Orta Doğu'daki Haçlı kontluklarından destek istendiği de dikkati çekmektedir. Nitekim 5 Ekim 1280'de Hebron piskoposu Geoffrey'in İngiltere Kralı I. Edward'a yazdığı bir mektubunda Moğolların Anadolu'dan 50.000 askerin katıldığı ordu ile - ki Arap kaynaklarında üç ordudan birisi olup başında Samagar Noyan'ın olduğu ifade edilen ordu bu olsa gerektir - Müslümanlarla mücadeleye giriştiklerini ve Akka'ya elçi göndererek erzak yardımı istediklerini dile getirmektedir. Bunun yanında Markab kalesindeki Haçlıların Memlûk hâkimiyetindeki bir takım bölgelere saldırılarda bulunmaları, bununla da yetinmeyerek üzerlerine gönderilen iki Memlûk ordusunu yenilgiye uğratmaları (Aktan 1999, s. 423) Moğol seferini göz önüne alarak giriştikleri bir mücadele olsa gerektir. Nitekim Memlûkler de hadiseyi bu şekilde değerlendirmiş olacaklar ki, bir sonraki sene Tatarlara yardım etmelerinden ötürü Markab kalesine saldırmışlardır. Bk. Amitai 1992, s. 60, 61. F. Akkuş-Yiğit tarafından bir keşif seferi olarak nitelenen 1280 Moğol saldırısını bir sene sonra Eylül 1281'de ikinci sefer takip etti. Hadiselerle ilgili olarak bk. Amitai 2004a, s. 184; Akkuş-Yiğit 2012, s. 13; Paviot 2000, s. 312.

511 Muharebe 29 Ekim 1281'de gerçekleşmiştir. Bk. Amitai 2004a, s. 195.

512 Korykoslu Hayton'un burada Ermeni kralını öne çıkarmak adına gerçekleri tahrif ettiği anlaşılmaktadır. Zira Reşidüddin, Ermeni kralından hiç bahsetmeksizin Moğol ordusunun sağ kanadında Mazuk Aka ile Hindikur'un bulunduğunu ifade eder. Bk. Reşidüddin, s. 124; Raşid-ad-din III, s. 96.

513 Düşmanı kovalayan kanat, aşağıda daha esaslı bir şekilde ele alacağımız üzere, İlhanlı ordusunun sol kanadıdır.

514 Metinde Alinak.

515 İlhanlı ordusunun sol kanadına komuta eden Alinak, Memlûk ordusunun sağ kanadına saldırarak Hıms gölü civarına kadar püskürtmüştür. Bk. Reşidüddin, s. 124; Raşid-ad-din III, s. 96; İbni Tagrıberdi, s. 68. Bundan

yok edildiğine inandıkları bir anda hiç savaş tehlikesiyle karşılaşmamış Mengü Timur, Arapça'da Bedevi⁵¹⁶ olarak anılan Müslümanlardan akla sığmayacak şekilde korktuğundan,⁵¹⁷ kendisine iştirak edip düşmanı kaçıran Ermeni kralı ve diğer komutanlar ile muharebe meydanını arkasında bırakarak maiyetiyle geri çekildi.⁵¹⁸ Herşeyi kaybettiğini düşünen

sonra Alinak'ın emrindeki kuvvete istirahat emri verdiği görülüyor. D. Ayalon, bu kararın nedenini, Alinak'ın, Moğol ordusunun ana kısmının düşmanları üzerine zafer kazanacağına konusunda duyduğu güvenle ilişkilendirir. Yazar bu hususta haklı olabilir. Bununla birlikte İbni Tagrıberdi, bu kuvvetin daha çok Hıms civarını yağmalar bir hâl içerisine girdiklerine işaret eden ifadeler kullanır ki, herhalde bu da söz konusu kararda etkiliydi. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 68. Ancak gerçek ne olursa olsun Alinak'ın emrindeki ordunun yeniden muharebeye girişmeyerek Hıms gölü civarından ayrılması, muharebenin İlhanlıların yenilgisiyle nihayet bulmasına neden oldu. Zira eğer Alinak, bu noktadan muharebe alanına dönerek Memlûk ordusuna geriden taarruzda bulunsaydı idi, Memlûk ordusunun yaşayacağı karmaşayı tahmin etmek pek de zor değildir. Buna karşın, kaçan Memlûk sol kanadından bazı emirlerin Memlûk merkez kısmına dâhil olarak muharebeye devam etmeleri zaferin Memlûk tarafında kalmasının önemli bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Alinak'ın idaresindeki sağ kanadın taarruzu ve neticelerine dair bk. Amitai 2004a, s. 196; Ayalon 1986, s. 403.

516 Metinde Beduini.

517 Korykoslu Hayton da dâhil olmak üzere mevcut kaynakların önemli bir kısmı, Mengü Timur'un tecrubesizliğine vurgu yapmaktadır. Söz konusu kayıtlara ilişkin bk. Amitai 2004a, s. 197, 198. Reşidüddin de Mengü Timur'un genç ve savaş konularında tecrubesizliğini ifade etmekle birlikte, geri çekilmede daha çok Tigna veya Tekne Noyan ile Duladay veya Doladay Yarguçı'yı suçlamaktadır. Bk. Reşidüddin, s. 124; Raşid-ad-din III, s. 96. Ancak Mengü Timur'un yaralandığına ilişkin bilgiler (Amitai 2004a, s. 198), Memlûk saldırısının daha Mengü Timur kaçmadan muharebeyi İlhanlıların aleyhine döndürdüğüne şüpheyi mahal bırakmaksızın göstermektedir.

518 Alinak'ın, ordusuna istirahat emri verdiği sırada muharebenin daha çok Moğol sol kanadı ile Memlûk sağ kanadı arasında geçtiği ve ardından bunun merkez kısma sirayet ettiği anlaşılmaktadır. Moğolların şiddetli saldırısına karşı başarıyla direnen Memlûk sağ kanadı, sonunda bir karşı saldırı ile Moğol sol kanadını püskürtmeyi başardı. Korykoslu Hayton'un ilgili kaydı, muharebenin kaybedilmesinde Bedevi saldırısını temel bir noktaya yerleştirmektedir. Bu husus, diğer kaynaklarla da uyumludur. Eldeki kayıtlara göre Bedeviler, muhtemelen Moğol sol kanadının arkasından düzenledikleri

sultan, bir anda savaş meydanının terk edildiğini görünce dört bin kişilik bir kuvvetle dağa doğru tırmanışa geçti ve buraya hâkim oldu.⁵¹⁹

Mücadeleden dönen Ermeni kralı, savaş meydanında Mengü Timur'u bulamayınca büyük bir hayal kırıklığına uğradı. Geri çekildiğini öğrenince de onu takiben kendisi de ricat etti.⁵²⁰ Yukarda kendisinden bahsedilen Tatar komutanı Alinak da Müslümanları kovaladığı son noktada iki gün boyunca efendisi Mengü Timur'un geleceği, zaferi takiben düşmana ve ülkesine boyun eğdireceği ümidiyle bekledi. Ancak Mengü Timur'un geri çekildiğini öğrenince zaman kaybetmeksizin o da geri döndü.⁵²¹ Fırat ırmağına ulaştıklarında, Mengü Timur'un burada sekiz

saldırı neticesinde Moğol saflarının bozulmasına neden olmuş ve bunu, kanadın dağılması ve akabinde Memlûklerce kovalanması takip etmiştir. Bundan sonra Memlûklerin hem sağ kanadı hem de merkez kısmıyla karşı karşıya kalan Mengü Timur, ordusuna çekilme emri vermek zorunda kalmış ve bu da muharebenin neticesini kesin olarak tayin etmiştir. Bk. Amitai 2004a, s. 197; Ersan 2007, s. 111.

519 Moğol merkez ordusunun çekilmesinden sonra Memlûk ordusu Moğolları takibe girişmişti. Buna dâhil olmayan Sultan Kalavun ise muharebe meydanında beraberinde bin kişilik birlikle kalmıştı. Koryoslu Hayton'un, sultanın dağda olduğuna ilişkin kaydı doğrudur. Bununla birlikte sultan daha muharebenin başında dâhi tepelik bir alana konuşlanmış bir durumda idi. Bk. Amitai 2004a, s. 192.

520 Alinak bu sırada Sultan Kalavun'a yakın bir noktada bulunmasına karşın sultanın beraberinde sadece bin kişilik bir birliğin bulunduğu habersizdi. Alinak'ın, ana Moğol ordusunun terk ettiği muharebe meydanına gelmesinden sonra Moğol ordusunu takip etmekte olan Memlûk kuvvetlerine tararruzda bulunmak yerine geri çekilişe iştirak etmesi, muhtemelen kayıpların daha da artmasını engellemek isteğiyle ilgiliydi. Bununla birlikte geri çekiliş tam bir kaçışa dönüşmüş, Moğol askerinin büyük kısmı Memlûklerce, geriye kalanlarsa bölge ahalisince yok edilmiş;; bazı Arap yazarlarına inacak olursak, diğerleri birbirlerini "atları için" öldürmüşlerdir. Tasvir edilen bu tablo, Moğol ordusunun hezimetinin kaçış sırasında daha da arttığına işaret etmektedir. Öyle ki Arap yazarlarından Baybars el-Mansurî, Moğolların muharebe sırasında bile geri çekilişteki kadar kayıp vermediklerini dile getirmektedir. Bk. Amitai 2004a, s. 198, 199; Ayalon 1986, s. 403; Akkuş-Yiğit 2012, s. 13.

521 Yukarıda ifade ettiğimiz gibi müellif, Ermeni kralını öne çıkarmak için kralın komutası altında bulunduğu Alinak'ı farklı bir kanadın komutanı olarak

gündür beklediğini öğrendiler.⁵²²

Zafer kazananların, sadece bir komutanın mağlubiyeti yüzünden yenildiklerini yaşadığım sırada gördüm. Bu hadiselerin ardından muharebeden kurtulan Tatarlar memleketlerine döndüler. Ermeni kralı ise ordusuyla birlikte yaptığı yolculuk sırasında büyük zorluk ve sıkıntılarla karşılaştı. Zira yolun uzunluğu ve hayvanların yiyeceklerinin karşılanamamasından ötürü atlar o kadar yorulmuştu ki, adım atmaya mecalleri kalmamıştı. Bundan ötürü Hristiyanlar, birbirlerinden ayrı hâlde, kötü durumdaki yollardan, Müslümanların sık ve acımasız saldırılarına uğrayarak sonunda Ermenistan'a ulaştılar. Ermeni krallık ordusunun önemli bir kısmı yok olmuş, asillerin de neredeyse tamamı öldürülmüştü.⁵²³ Mengü Timur'un bu talihsizliğe uğraması 1282'de⁵²⁴ gerçekleşmiştir.⁵²⁵

XXXIII. Kısım

Olanlardan haberdar olmasının ardından Abaka Han, kentlerde az bir kuvvetin bırakılmasını ve geriye kalan askerlerin bir an evvel hazırlanmasını emretti.⁵²⁶

takdim etmektedir.

522 İbni Tagrıberdi'ye inanacak olursak, Fırat'ın geçilmesi sırasında da pek çok Moğol askeri hayatını kaybetmiştir. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 68.

523 Ricat, Ermeniler için de en az Moğollar kadar felaketle neticelendi. Kaynaklarda Ermeni ordusundan sadece 20 kişinin memlekete döndüğüne ilişkin kayıt abartılıysa da, uğranılan kaybı tasvir etmesi açısından önemlidir. Hadiselerle ilgili olarak bk. Amitai 2004a, s. 199; Akkuş-Yiğit 2011, s. 80-81; Akkuş-Yiğit 2012, s. 14.

524 Doğrusu 1281.

525 Taraflar arasındaki mücadelenin Memlûk zaferiyle neticelenmesine karşın, muharebenin Avrupa'daki yankıları farklı olmuştur. Nitekim kroniklerde, muharebenin Moğollar tarafından kazanıldığını ve Kutsal Toprakların önemli bir kısmının Müslümanlardan kurtarıldığından bahsedilmiştir. Bk. Schein 1979, s. 809.

526 Halbuki Abaka, yenilgi haberinden sonra yeni bir sefer düzenlemek yerine bir süre Musul'da oyalanmış ve ardından 1282'nin Mart ayında Hamedan'a dönmüştür. Bk. Boyle 1968, s. 364; Amitai 2004a, s. 200, 201. Bununla birlikte Memlûklerin, muharebeden hemen sonra Akka'daki Haçlılarla on yıllık bir saldırmazlık anlaşma imzalamaları ve bu anlaşma maddelerinden bi-

Ancak Abaka, Babil sultanına⁵²⁷ karşı ilerlemek üzere ordusunu biraraya getirdiği sırada öldü. Ne yazık ki şeytanın oğlu Müslümanlardan bir takım kimseler İran'a geldiler ve Abaka'ya hizmet eden kimilerine o kadar çok hediye verdiler ki, bir günde Abaka ve kardeşi Mengü Timur'a ölümcül zehiri içirtmeyi başardılar.⁵²⁸ Kadere bak ki, ikisi de acı çekerek sekiz gün içerisinde öldü. Bu işi yapanlar, olayın açığa kavuşmasının ardından asıldılar. Abaka Han 1282'de ölmüştür.

XXXIV. Kısım

Abaka'nın ölümünden sonra Tatar büyükleri toplandı ve Hülegü'nün evlarından Teküdar'ı⁵²⁹ efendileri ve imparatorları olarak seçtiler.⁵³⁰ O, (hayattaki) kardeşlerinin en büyüğü idi.⁵³¹ Çocukluk çağında vaftiz edil-

risinin doğrudan doğruya Moğollara karşı istihbarat temini ile ilgili olması (Aktan 1999, s. 424-426), Memlûk cephesinde Moğolların yenilgi sonrası yeni bir sefer hazırlayacakları hususunda bir algının ortaya çıktığını göstermektedir. Muhtemelen Korykoslu Hayton'un ifadeleri de bu algı ile alâkalıdır.

527 Daha önce de ifade edildiği üzere, Ortaçağ Latin yazınında Mısır, umumiyetle Babil adıyla ifade edilmiştir. Bk. Pelliot 1924, s. 61; Schein 1979, s. 806, 807, 818. Bu ad, Kahire'nin eski adı olan Heliopolis yakınlarındaki Babylon kalesinden, Arapçası Babilyûn, gelmektedir.

528 Söz konusu dönemde Abaka'nın zehirlenerek öldüğü genel bir kanaat halinde bulunmasına karşın (Bar Habraeus, s. 616; Sebastatsi, s. 54) Abaka 1 Nisan'da aşırı içkiden, kardeşi Mengü Timur ise kederinden 26 Nisan 1282'de ölmüşlerdir. Bk. Spuler 1987, s. 86, 88; Boyle 1986, s. 364. Zehirlenme dedikodusu herhalde Mengü Timur'un zehirlenmesiyle ilgili bir hadiseden temel alıyordu. Ancak bu, onun ölüm nedeni değildir. Bk. Bar Habraeus, s. 609.

529 Metinde Tangodar.

530 İlhan Teküdar Ahmet, tahta 6 Mayıs 1282'de geçmiş, resmi tören ise bir buçuk ay sonra düzenlenmiştir. Bk. Boyle 1968, s. 365.

531 Teküdar, Hülegü'nün yedinci oğlu ve hayattaki kardeşlerinin en büyüğüydü. Tahta geçişi sırasında en büyük rakibi Abaka'nın oğlu Argun olsa da nihayetinde devlet erkânının desteğiyle İlhanlık makamını elde etmişti. Bk. Boyle 1968, s. 364; Erdem 2004, s. 104. Bazı kaynaklarda ise Teküdar'ın, tahtı Argun'dan gaspettiği ifade edilir ki, bu ifadenin Teküdar'ın dinî tercihi ve uygulamalarının, kaynak yazarlarının içinde yaşadığı toplum tarafın-

miş ve Nicholaus adı verilmişti,⁵³² ancak ilerleyen yaşlarında ibadet şekillerini sevdiği Müslümanlardan ötürü Hristiyanlığı reddederek iğrenç İslamı kabul etti ve Muhammed Han⁵³³ olarak anılmak istedi.⁵³⁴ Tüm gayretini⁵³⁵ Tatarların tamamının, sahtekâr Muhammed'in inancını kabul etmelerine hasretti. Buna geçmek istemeyenleri hediyeler, ödüller ve makam mertebe ile cezbettti. Nihayetinde Muhammed Han zamanında pek çok Tatar, bugün de çok açık bir şekilde görüldüğü üzere, İslama geçmiş oldu.⁵³⁶

dan olumsuz karşılanmasıyla alâkalı olduğu görülüyor. Bk. Polo II, s. 229, 233, Piskopos Stepanos, s. 73.

532 Çocukken Hristiyan olduğu hususunu Ahmet Teküdar, Papa IV. Clement'e gönderdiği mektubunda da ifade etmiştir. Bk. Hornstein 1941, s. 407. Vaftiz edilmesinde muhtemelen, Hristiyan olan ve dindaşlarını ziyadesiyle gözetten annesi Kutay Hatun'un önemli bir yeri vardı. Kutay Hatun'a ilişkin bk. Bar Habraeus, s. 602.

533 Metinde Mahomet Can.

534 Aslında Ahmet Han. Tahta geçtiğinde Müslüman olan Ahmet Teküdar'ın İslamı ne zaman kabul ettiği kaynaklara yansımamıştır.

535 Yazar burada cognamine kelimesini kullanmıştır. Ancak doğrusu conamine olsa gerektir.

536 İlhanlı idaresinin kurulduğu ilk zamanlardan itibaren kimi önemli kişiler İslama geçmişlerdi. Mesela Kongirat boyundan Toka Timur, Musa adını alarak Müslüman olmuştu. Yine Arap kaynaklarının ifadesine göre Baycu da yaşamının son zamanlarında Müslümanlığa meyletmişti. Celayir boyuna mensup olan Argun Aka da İslamı kabul edenlerdendi. Bk. Togan 1981, s. 264; Pfeiffer 2006a, s. 372, 373; Lane 1999, s. 477, 478. Bununla birlikte elde, İslamın İlhanlı aristokrasisi arasında Keyhatu'dan önce büyük rağbet gördüğüne ilişkin doğrudan bir delil bulunmamaktadır. Yine de çeşitli kaynaklarda Ahmet Teküdar'ın Türkleri önemli makamlara yerleştirdiğinden ve Hristiyan memurların vakıflarının kesilerek bunların Müslümanlara bağlanmasından bahsedilmesi, Ahmet Teküdar zamanında başlayan İslamlaşmanın Argun zamanında da devam ettiğini göstermektedir. Bunun akışları, Ramon Llull ve Monte Crucisli Riccoldo'nun eserlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bk. Piskopos Stepanos, s. 74; Spuler 1987, s. 263; Togan 1981, s. 227; Hautala 2013, s. 274. İlhanlıların İslamlaşmasında rol oynayan din adamları arasında özellikle Abdurrahman Baba, İşan Mengli gibi Kalenderî dervişleri önemli yere sahipti. Herhalde onların dinî rütüellerinde Şamanist ve Budist geleneklerin tesiri altında kalmaları, İlhanlılar üzerindeki etkilerinin ana nedenini oluştuyordu. Bar Habraeus'un bir derviş-

Şeytanın oğlu Muhammed, Hristiyan kiliselerinin yıkılmasını ve ibadetlerinin yasaklanmasını, bunun yerine Muhammed'in inancı ve dinin serbest bir şekilde yayılmasını emretti. Bu durumda Hristiyanları sürgün ederken Tebriz'deki kiliselerin temelinden yıkılmasını buyurdu.⁵³⁷ O, Mısır sultanına da elçilerini göndererek barış akdetti ve ülkesindeki Hristiyanların Müslüman yapıldığını, İslamı kabul etmeyenlerin kafasının uçurulduğunu anlattı.⁵³⁸ Müslümanlar bunu büyük bir memnu-

le ilgili olarak ifade ettiği “Bu adamın sözü doğru çıktığı için onun her söylediğine, yani şeytanları kovaladığına, cinlerin esrarını anladığına dair söylediği her söze inanmaya başladılar. Kendisi prensler ile gayet serbest konuşur, gayet samimi münasebetlerde bulunurdu. O kadar ki en nihayet saltanatın bütün idaresi, bilhassa Ahmet'in kısa hâkimiyeti sırasında ona emanet olundu” sözleri bu açıdan önemlidir. Bk. Bar Habraeus, s. 611 vd., 618; Piskopos Stepanos, s. 74. Ayrıca bk. Togan 1981, s. 267; Pfeiffer 2006a, s. 383, 384; Prazniak 2014, s. 674, 675. İşte bu düzenlemeler, İlhanlı devletinde İslamın bir daha geri döndürülemez bir yükselişe geçmesine neden oldu. Aşağıda da ifade edileceği üzere, Gazan'ın İslamı kabul etmesinin ona devlet erkânının desteğini sağlaması, Ahmet Teküdar zamanındaki dönüşümün bir neticesi olarak karşımıza çıkar. Bu açıdan bakıldığında Ahmet Teküdar'ı tahtından eden İslamı kabul etmenin, on yıl kadar sonra Gazan Han'ı İlhanlığa taşıması İlhanlılardaki değişimin bir sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşüm, zamanın iki yazarının dikkatinden de kaçmamıştı. Bar Habraeus, İlhan Argun zamanındaki hadiselerden bahsederken Moğollar arasında İslamın yaygın hale geldiğini ifade etmiş, Marco Polo da Moğol adetlerine değinirken Çin'e giden Moğolların Budist, Batıya gidenlerin ise Müslüman olmaya başladıklarını dile getirmiştir. Bk. Bar Habraeus, s. 631; Polo I, s. 178.

537 Benzer şekilde Stefan Orbelian da Ahmet Teküdar'ın “Hristiyanlığın izlerini silmek” niyetinde olduğunu ifade etmektedir. Bk. Stefan Orbelian, s. 49. Bu ifadelerle karşın Ebu'l Farac, İlhanı cömert ve merhametli bir kişi olarak tasvir ettiği gibi, kilise teşkilatını vergiden muaf tuttuğunu dile getirmektedir. Bk. Ebu'l Farac, s. 53; Bar Habraeus, s. 610. Sikke kesim tekniği ile ilgili olabilecekse de, Gürcistan'da Teküdar zamanında kesilen sikkelerde Hristiyan teoloji ile ilgili tabirlerin varlığını koruması dikkate değerdir. Bk. Seyfeddin 1968, s. 49. Buna karşın Korykoslu Hayton'un aksi kaydı, İlhanlı sarayında Ermenilerin eski kudretlerine sahip olamamalarından kaynaklı bir huzursuzlukla ilişkili olsa gerektir. Bu konuda bk. Lane 2003, s. Dashdondog 2011, s. 176.

538 Karşılıklı yazışmalara dair bk. Ebu'l Farac, s. 53-59. Diğer kaynaklardaki

niyetle, Hristiyanlar ise büyük üzüntü ve korkuyla karşıladılar. Ancak, Tanrı'nın merhametine sığınmaktan başka çare bulamadılar ve yaşananları, Hristiyanların daha önce asla çekmedikleri kadar büyük bir acı olarak telakki ettiler. Bu şeytan Muhammed, aynı zamanda Ermeni ve Gürcü kralları ile Doğudaki diğer Hristiyan önderlerine de elçiler gönderdi ve zaman kaybetmeksizin yanına gelmelerini emretti. Ancak, Hristiyanlar bu emri yerine getirmeyi reddederek başka bir kurtuluş yolu görmeksizin kendilerini müdafa etmeye karar verdiler.⁵³⁹ Hristiyanlar bu döneme kadar, Muhammed inancı altında yaşamaktansa ölümü arzu edecek kadar büyük acılar çekmemişlerdi.⁵⁴⁰

Ümitleri hiçbir zaman geri çevirmeyen Tanrı, Hristiyanlara teselli verdi. Zira Muhammed'in kardeşi veya akrabası olan Argun,⁵⁴¹ karşılaştığı kötü muameleden ötürü ona isyan etti.⁵⁴² Tatarların Büyük İmparato-

metinlerin de ele alındığı şu incelemeye de bk. Allouche 2007, s. 243-254. Ayrıca bk. Pfeiffer 2006b, s. 167-202; Dashdondog 2011, s. 177, 178.

539 Ahmet Teküdar ile Hristiyan tabileri arasında böyle bir gerginliğe tesadüf etmedik. Aksine Gürcü Kralı II. Dimitri, Argun ile mücadelesinde Ahmet Teküdar'ın yanında yer almıştır. Bk. Seyfeddin 1968, s. 48; Boyle 1968, s. 366.

540 Yazarın buradaki ifadelerinin Memlûk Sultanı Kalavun'un 1283'te başlattığı Çukurova seferi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu sefer sırasında Kuteybe ve Kâhta kalelerini ele geçirmesinin ardından Sultan Kalavun, Karasungur el-Mansurî'nin komutasındaki bir orduyu Ermeniler üzerine göndermiş; Memluklar Ayas'ın tahrip edilmesinin ardından İskenderun yakınlarında bir Ermeni ordusunu bozduktan sonra saldırılarını Antep'e kadar uzatmışlardır. Bu harekâtın son safhasında Memlûkler önemli bir ticaret noktası olan el-Tînî kalesini harap ettikten sonra zengin ganimetler ve sayısız esirle memleketlerine dönmüşlerdir. Sefere ilişkin bk. Ersan 2007, s. 212, 213; Akkuş-Yiğit 2011, s. 81-84; Akkuş-Yiğit 2012, s. 14-16. Korykoslu Hayton'un değerlendirmesinin İlhanlılar tarafından da paylaşıldığı görülüyor. Nitekim Argun'un Papa IV. Honorius'a gönderdiği mektubunda, Ahmet Teküdar'ın Müslüman âdetlerini benimsemesinden ötürü Hristiyan topraklarının müdafaasız kaldığı ifade edilmektedir. Bk. Abel-Remusat 1824, s. 169.

541 Metinde Argon.

542 Teküdar'ın ilhan ilan edildiği kurultayda adı Hanlık makamı için anılan adaylardan Argun Residüddin'in ifadesiyle "yanında bir ordu bulunmadı-

ru Kubilay Han'a, kötü Muhammed'in, atalarının adımlarını arkasında bırakarak aşağılık İslamdan etkilendiğini, bazı Tatarları da buna çektiğini haber verdi. Kubilay Han bunu haber alınca büyük bir sıkıntıya gark oldu. Ona, doğru yola dönmesini ve kötü alışkanlıklarını terk etmesini, aksi takdirde üzerine yürüyeceğini bildirdi.⁵⁴³ Bunu haber alan Muham-

ğından" Teküdar'ın ilhanlığına ses çıkarmamıştı. Bununla birlikte daha bugünlerden itibaren ilhanlık niyeti güttüğü görülmektedir. Bk. Reşîdüddin, s. 130; Raşîd-ad-din III, s. 99. Sonunda Anadolu valisi olan amcası ve müttefiki Kongurtay'ın 1284 başlarındaki idamını fırsat bilerek harekete geçmeye karar verdi. Kongurtay'ın infazını hoş karşılamayan ve Teküdar'ın Müslüman olmasından rahatsız olan Moğol aristokrasisinin de desteğini alan Argun isyan başlattı. Hadiselerle ilgili olarak bk. Spuler 1987, s. 91, 92; Erdem 2004, s. 105 vd.

543 Abaka Han'ın tahta çıkışındaki uygulamanın aksine Ahmet Teküdar, Büyük Han Kubilay'a müracaat etmemişti. Bk. Reşîdüddin, s. 129, 130; Raşîd-ad-din III, s. 99, 100. Bununla birlikte Ahmet Teküdar'ın adına kesilmiş sikkelerin bazılarında Büyük Han'ın adına da yer verilmiştir. Bk. Allsen 2001a, s. 26, 27; Buharalı 1995, s. 268. Ancak, Kubilay için, kendisine müracaat edilerek makamının onayının talep edilmesi, sikkelerde isminin bulunmasından daha önemliydi. İşte bu bakış açısı içerisinde Büyük Han, Ahmet Teküdar'ın "ataların inancını reddetmesi, bunun yerine Arapların inancını takip etmesi"nden "müzdarip" Argun'un habercisini ilhanı kınayan bir fermanla uğurladı. Dahası, Kubilay'ın Ahmet Teküdar'ı meşrû bir han olarak görmediği de anlaşıyor. Nitekim Yüan shi'deki ilhanlar listesinde Ahmet Teküdar'ın adına yer verilmemiştir. Bk. Prawdin 1940, s. 372; Allsen 2001a, s. 26. Argun'un Ahmet Teküdar'ı İslama geçmesinden ötürü kınadığına ilişkin bilgiler Marco Polo ve Ebu'l Farac'ın eserlerinde de bulunur. Bk. Polo II, s. 232; Bar Habraeus, s. 618, 619. İslama geçen Moğolların kınanması mevzuu sadece Argun ile Ahmet Teküdar arasındaki ilişkilerde değil, Moğol dünyasının diğer kısımlarında da karmıza çıkmaktadır. Mesela Rus kroniklerinin Berke Han'ın ölümünden sonra Moğollar arasında kargaşa çıktığına ilişkin kayıtları, Egorov tarafından "Müslüman ve Eski Dine inananlar arasında bir mücadele" şeklinde değerlendirilmiştir ki, biz de buna iştirak ediyoruz. Bk. Egorov 1974, s. 39. Bundan daha kesin olarak, Altın Orda hanı Tuda Mengü, Müslümanlığından ötürü eski dine bağlı kimselerce "aklı sulandığı" gerekçesi ile tahtından edilmişti. Bk. Kafalı 1976, s. 63; Vernadsky 2007, s. 218. Altın Orda Hanlığı'ndaki bu güçlü aristokratik yapı ancak Özbek Han'ın tahta geçmesiyle birlikte bertaraf edilerek Deşt-i Kıpçak'ta İslam neşet etmiştir. Bk. Safargaliyev 1960, s. 64; Fedorov-Davidov 1973, s. 103, 104.

med, nefretle karşılık verdi.⁵⁴⁴ Yukarıda bahsedilen kardeşi ve akrabası haricinde hiç kimse ona karşı çıkmak istemedi. Bunun üzerine Argun'u öldürmeye niyetlendi ve onu yakalamak üzere kalabalık bir orduyla harekete geçti.

Düşmanına karşı duramayan Argun dağlara çekildi ve güçlü bir kaleye kapandı. Neticede Muhammed, ordusuyla Argun'un bulunduğu kaleyi kuşattı. Argun, beraberindekilerle kuşatmaya direndiyse de, sonunda kendisi ile beraberindekilerin hayatlarının koruma altına alındığı bir anlaşmayla Muhammed'e teslim oldu.⁵⁴⁵

XXXV. Kısım

Muhammed Han, Argun'u ele geçirdikten sonra onu komutanlarından birine teslim etti ve ardından da oğulları ile eşlerini gönderdiği Tebriz'e doğru yola çıktı.⁵⁴⁶ Tebriz'in sekiz günlük bir mesafeye yaklaştığında, komutana Argun'un öldürülmesi ve kafasının kendisine gönderilmesini emretti.⁵⁴⁷ Ama kendisi daha erken öldü.

Muhammed tarafından verilen emirleri günahla yerine getirenler arasında, Argun'un babası Abaka Han tarafından büyütülmüş büyük ve azametli bir kişi de bulunuyordu.⁵⁴⁸ Bu kimse, merhamet hisleri içerisinde, güvendiklerine haber vermeden⁵⁴⁹ gece yarısı silahlandı ve

544 Ahmet Teküdar'ın, Kubilay Han'a yolladığı mektup diğer kaynaklarda geçmez. Bununla birlikte Kubilay'dan uyarı almasına çok sinirlendiği anlaşıyor. Nitekim bu işte sorumluluğu olduğunu düşündüğü Katolikos Mar Yaballaha ile yardımcısı Rabban Sauma'yı tutuklattırıştır. Bk. Grousset 2011, s. 372, 373.

545 Ahmet Teküdar ile Argun arasındaki mücadeleye dair bk. Boyle 1968, s. 365, 366; Erdem 2004, s. 108, 109.

546 Ahmet Teküdar, Argun'u Alinak'a teslim ettikten sonra başkente yönelmiş ve Alinak'ın komutasındaki İlhanlı ordusunun kendisini takip etmesini emretmiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 143; Raşid-ad-din III, s. 107, 108; Bar Habraeus, s. 614.

547 Teküdar Han'ın böyle bir niyeti diğer kaynaklara da yansımıştır. Bk. Ebu'l Farac, s. 60; Reşîdüddin, s. 143; Raşid-ad-din III, s. 108.

548 Bahsi geçen kişi, zamanın önemli emirlerinden Buga idi.

549 Esasen Buga, Argun'un esir edildiği karargâha geldiğinde bazı emirlerle

(Muhammed'in Argun'u teslim ettiği) komutan ile maiyetini öldürdü.⁵⁵⁰ Bunun ardından Argun'u ölüm tehlikesinden kurtardı ve hükümdar ilan etti. Kimisi korkuyla, kimisi memnuniyetle⁵⁵¹ Argun'un iktidarını kabul etti ve hükmü altına girdiler.⁵⁵² İşte böylece başa geçen Argun, kendisine sadık maiyetiyle birlikte zaman kaybetmeksizin Muhammed'in peşine düştü ve Tebriz'e gelmeden onu yakaladı. Ardından da esirin ortadan ikiye biçilmesini emretti.⁵⁵³ İşte bu Tanrı ve Hıristiyanlık düşmanı

görüşerek onları Argun'dan yana tavır takınmaları hususunda ikna etmişti. Bk. Ebu'l Farac, s. 60; Bar Habraeus, s. 614, 615; Reşîdüddin, s. 144; Raşid-ad-din III, s. 108; Polo II, s. 237. Ayrıca bk. Erdem 2004, s. 109. Bir Ermeni kaynağında ise hadiseler Hüleçü ile ilişkilendirilerek anlatılır. Bk. Piskopos Stepanos, s. 77.

550 Buga, Argun'a haberci göndererek Alinak ile eğlence düzenlemesini ve onu sarhoş etmesini istemiş, Argun'un bunu başarmasından sonra onu tutulduğu otağdan kurtarmış ve kendi karargâhına getirmiştir. Bunu silahlanıp Alinak ve beraberindekileri öldürmeleri ile esir olarak eşlik ettikleri orduyu kendi saflarına dâhil etmeleri takip etti. Böylelikle Ahmet Teküdar, ordusundan mahrum kalarak büyük tehlike altına girmiştir. Nitekim Argun'un üzerine yürümek istediklerinde yanındakiler artık çok geç olduğunu ve kaçmaktan başka çaresinin kalmadığını ifade etmişlerdir. Bk. Ebu'l Farac, s. 60; Bar Habraeus, s. 615; Reşîdüddin, s. 144, 145; Raşid-ad-din III, s. 109; Polo II, s. 238, 239. Ayrıca bk. Erdem 2004, s. 110.

551 Argun'a itaat etmeyen emirlerin öldürülmelerinden Stepanos da bahseder. Bk. Piskopos Stepanos, s. 77. Ayrıca bk. Dashdondog 2011, s. 179.

552 Reşîdüddin'in ifadesiyle "geceleyin tutuklu olan Argun, sabahleyin yer-yüzünün padişahı oldu". Bk. Reşîdüddin, s. 145; Raşid-ad-din III, s. 109. Yine de bu durumun ortaya çıkmasında en önemli pay sahibi Buga idi. Sadece Argun'u kurtarmakta değil, aynı zamanda Hüleğü'nün en küçük evladı Hüleçü'yu tahta çıkarmak isteyenlere de karşı çıkan Buga, meselenin kilitlendiği bir noktada elini kılıcına götürerek "Bu kılıç elimde olduğu sürece Argun'dan başka kimse tahta oturamaz" demiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 146; Raşid-ad-din III, s. 110. Bununla birlikte o, Argun'un iktidarının ilerleyen zamanlarında gözden düşecek ve sonunda idam edilecektir.

553 Yazar burada Ahmet Teküdar'ın başının kesilerek öldürüldüğünü ifade ediyorsa da, 10 Ağustos 1284'te beli kırılmak suretiyle öldürülmüştür. Bk. Boyle 1968, s. 367. Reşîdüddin de ilhanın, Kongurtay'ı öldürttüğü şekilde öldürüldüğünü ifade eder. Ancak Kongurtay'ın idamı ile ilgili kısımda bunun detayına girmediğinden onun satırları bu hususta yeterli malumat vermez. Bk. Reşîdüddin, s. 148; Raşid-ad-din III, s. 111. Ebu'l Farac ise onun

adi köpek Muhammed, iktidarının daha iki yılını bile doldurmadan böylesiyle ölmüş oldu.

XXXVI. Kısım

Hristiyanlığın düşmanı Muhammed'in ölümünün ardından 1285'te iktidara Abaka'nın oğlu Argun geçti.⁵⁵⁴ Ancak imparatora saygısından ötürü, onun kendisine bu unvanı takınmasını emredinceye kadar han olarak anılmak istemedi. Bunun için Argun, Tatarların imparatoruna elçiler gönderdi. İmparator onları memnuniyet içinde karşıladı ve adi Muhammed'in ölümünden de mutlu oldu. İmparator, Argun'un hükümdarlığını onayladı ve herkes tarafından Han olarak anılmasını istedi. Hanesinden önemli kimseleri ona gönderdi ve bunlar da Argun'u hanlık tahtına kotardılar. Argun bundan sonra herkes tarafından han olarak anılmaya başladı.⁵⁵⁵

Argun, güzel ve güçlü bir görünüme sahipti ve idare tarzı zeki ve bilgeceydi.⁵⁵⁶ Hristiyanları sever ve onlara saygı duyardı. Nitekim Muhammed'in yıktırdığı Hristiyan kiliselerini de onartmıştır.⁵⁵⁷ Ayrıca

ne şekilde öldürüldüğü hususunda sessiz kalır. Bk. Bar Habraeus, s. 616. Bir Ermeni kaynağında Teküdar'a işkence edildiği ifade ediliyorsa da, bunun gerçekte ilgili olmadığı anlaşılmaktadır. Bk. Piskopos Stepanos, s. 77. Onunla birlikte Argun Hasan Megli Şeyh'in de

554 Argun Han tahta 11 Ağustos 1284'te geçmiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 151; Raşid-ad-din III, s. 113.

555 Kubilay'ın elçileri Argun'un İlhanlık yarlığını 23 Şubat 1286'da getirmişlerdir. Bk. Reşîdüddin, s. 157; Raşid-ad-din III, s. 116. Ayrıca bk. Allsen 2001a, s. 27, 28. Argun, ancak bundan sonra, 7 Nisan 1286'da, resmî olarak ilhanlık tahtına oturmuştur. Bk. Reşîdüddin, s. 157. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 368.

556 Argun'un iyi özellikleri, diğer yazarlarca da ifade edilir. Bk. Ebu'l Farac, s. 61; Raşid-ad-din III, s. 129/1. dn.

557 Ahmet Teküdar zamanındaki konumlarının aksine Hristiyanlar Argun zamanında son derece rahat bir hayat geçirdiler. Argun'un Hristiyanlarla ilişkilerine dair bk. Spuler 1987, s. 239-241. Korykoslu Hayton'un ifadelerinin benzerini, çağdaşı rahip Monte Crucisli Riccoldo'nun eserinde de bulabilmek mümkündür. Yazara göre Argun kan dökücü bir kimse olmakla birlikte Hristiyanların dostuydu. Bk. PMAQ, s. 21. Ayrıca bk. Beazley 1906, s. 189.

Ermeni ve Gürcü kralları ile doğunun Hristiyan önderleri, Kutsal Toprakları ele geçirmesi ve paganların elinden kurtarması için, alçakgönüllü bir şekilde, kendisinden yardım istemek ve görüşünü öğrenmek üzere onu ziyarete gitmişlerdir.⁵⁵⁸ Argun da İsa ile Hristiyanlığın şanı adına elinden geleni yapacağını memnuniyet içinde ifade etmiştir.⁵⁵⁹ Bu amaç-

558 Korykoslu Hayton'un hadiseleri hakkıyla ifade etmemesine karşın, bu dönemde Ermeni Krallığı Memlûkler karşısında savunmasız durumdaydı. Zaten birkaç yıl önce büyük bir Memlûk saldırısına uğrayan Ermeni kralı III. Leon elçilerini Sultan Kalavun'a göndermiş ve ağır bir yıllık vergi ödemek ile sultan adına sikke kestirmek kaydıyla sulhu sağlamayı başarmıştı (7 Haziran 1285). Dönemin kaynak yazarlarından birisi "Ermeni ülkesi alınıp mamur edilse ancak bu kadar gelir elde edilebileceğini" ifadeyle, Ermenilerin ödedikleri verginin yüksekliğini ince bir üslupla tasvir etmektedir. Bk. Ersan 2007, s. 213, 214; Akkuş-Yiğit 2012, s. 16, 17; Gökhan 2012, s. 104.

559 Argun, Batı krallıkları ve Papalıkla da temasa geçerek onları Orta Doğu'ya yeni bir Haçlı seferi düzenlemeye teşvik etmiştir. Bu maksatla ilk önce 1285'te Papa IV. Honorius'a gönderdiği mektubunda Moğolların Hristiyanlıkla ilişkilerinin eski zamanlardan beri iyi olduğunu vurguladıktan sonra Müslümanların ülkesinin, her iki tarafın memleketinin ortasında bulunduğunu ve saldırdıkları takdirde güçlerinin tüketilmesinin mümkün olduğunu ifade edilmektedir. Argun'un bu mektubunun girizgâhının İsa'nın adıyla âmin şeklinde başlaması ve ancak bundan sonra mektubun klasik Moğol girizgâh usulüne kayması, Argun'un Batı ile temaslara ne denli önem verdiğini göstermektedir. Söz konusu mektup için bk. Mosheim 1741, s. 84, 85 (appendix)/no. XXV; Abel-Remusat 1824, s. 168, 169. Ayrıca bk. Grosset 2011, s. 374. 1287'ye gelindiğinde Rabban Sauma adlı Türk kökenli bir Nasturi din adamı Avrupa'ya elçi olarak gönderildi. Önce Roma'ya giden Sauma, Paris'te Fransa Kralı, Bordeaux'da da İngiltere Kralı ile görüşerek efendisinin mektup ve hediyelerini sundu. Bunu Roma'ya giderek Papa IV. Nicholas ile görüşmesi ve 1288'de İran'a dönmesi takip etti. Günümüze erişen seyahat raporunun kimi ayrıntıları bizim için kıymetlidir. Mesela bir yerde Sauma, kardinallerle konuşurken Moğollar arasında Hristiyanlığın ne kadar yaygın olduğundan bahsettikten sonra Argun'u kastederek "O Suriye'yi zapt etmek arzusundadır ve Kudüs'ü kurtarmak için sizin yardımınızı talep etmektedir" demiştir. Bununla birlikte tüm çabasına karşın, seyahatinin sonlarında hiçbir şey elde edemeden İran'a döndüğünün farkına varmıştı. İtalya'daki bir kardinale hitaben sarf ettiği sözleri bunu açık şekilde göstermektedir: "Sana ne diyeyim aziz ve muhterem kardinal? Ben Argun Han ve patrik tarafından elçilikle Kudüs işi için geldim. İşte tam bir sene geçti, dönüşte Moğollara ne diyecek, ne cevap vereceğim?". Rabban

la tüm gücüyle sultanın üzerine ilerleyebilmek için komşularıyla barış

Sauma'nın seyahati için bk. Budge 1928; Rossabi 2008; Mclean 1899, s. 299-318. Ayrıca bk. Grousset 2011, s. 372-376. Görünüşte başarısızlığa uğrasa da, Rabban Sauma'nın seyahati Doğu'da başarılı bir diplomatik faaliyet olarak görülmüştür. Bk. Bar Habraeus, s. 639. Bu düşünceye sahip olanlar haksız da sayılmazlardı. Zira Papalık hiçbir dönemde, onun seyahati sonrasına kadar Moğol ittifakına kucak açmamıştı. Mesela Papa IV. Nicholas, A. Barany'nin dikkat çektiği üzere, 1291'de kaleme aldığı mektubunda Moğol ittifakına inancını açık bir şekilde ifade etmekten çekinmemiştir. 1289'a gelindiğinde bu sefer bir Batılı, Ghisolfilı Buscarello adlı Cenovalı İtalyan, İlhanlı sarayından Avrupa'ya gönderilmiştir. Papalıktaki temasların ardından Buscarello, Fransa'ya giderek Kral Güzel Filip ile görüşmüş ve kendisine, Argun Han'ın Suriye'ye sefer düzenlendiği takdirde Kudüs'ün Fransızlara terki vaadini içeren 1289 yazında kaleme alınan mektubunu sunmuştur. Bu mektupta ilhan, Fransa kralına - ölümünü hesaba katmadan - Ocak 1291'de sefere çıkacağını ve Şubat civarında Şam'da olacağını ifade ediyor, kralı da 20.000-30.000 kişilik bir orduyla Şam'ın ele geçirilebileceğini düşündüğü sefere iştirake çağırıyordu. Mektuptaki ifadeler Argun'un seferi titizlikle planladığını şüpheye mahal bırakmaksızın göstermektedir. Ancak han, Buscarello'nun seyahatinin uzun sürmesinden ötürü başına bir şey geldiğinden şüphelenmiş olacak ki, daha İtalyan asıllı elçi İngiltere'de bulunduğu sırada, yeni bir elçilik heyeti daha göndermiş ve bununla da yetinmeyerek bir süre sonra bir üçüncü heyeti yola çıkarmıştır. Bunlardan ilkinin başında Zagan ve yeğeni Gorgi, ikincisinde ise Saabedin adlı bir din adamı bulunuyordu. Ancak bu sırada Buscarello, I. Edward'ın Argun'u yüreklen-dirici mektubunu ve ilhanın kraldan istediği şahinleri efendisine teslim etmek üzere yola çıkmıştı. Ona Geoffrey adlı bir İngiliz elçi de eşlik ediyordu. Bu heyet İran'a vardığında tahtta Keyhatu'yu bulacaktı. Aynı zamanda Papalık da Fransisken din adamı Giovanni da Monte Corvino'yu diplomatik ve dinî faaliyetler içinde bulunmak üzere İran'a göndermişti. Bk. Paviot 2000, s. 314, 315; Schein 1979, s. 809; Lockhart 1968, s. 25, 26; Grousset 2011, s. 376; Barany 2010, s. 11-14, 16, 17; Morgan 2007, s. 184, 185. Argun dönemi İlhanlı-Avrupa ilişkilerini konu alan belgelerin neredeyse tamamı şu incelemede neşredilmiştir. Bk. Chabot 1894, s. 566-638. Bütün yoğunluğuna karşın Argun zamanındaki İlhanlı-Avrupa ilişkileri neticesiz kaldı. Yine de bu kadar ilişki içerisinde Argun'un ve onunla yakın temas halinde bulunan Batılıların ilgi çekici bir takım teşebbüsler içerisine girdikleri bir vakıadır. Nitekim Cenevizli oldukları anlaşılan bir takım gemi mühendislerinin, Memlûklere güney sınırlarından saldırı düzenlenmesi ile Mısır'a uzanan Hint deniz yolunu İlhanlı kontrolüne almak üzere Basra'da tersane kurmaya teşebbüs etmeleri dikkat çekicidir. Bk. Bar Habraeus, s. 631, 632. Ay-

anlaşması imzaladı.⁵⁶⁰ Ancak onlarla anlaşma tertip edip uzlaştığı sırada ne yazık ki, iktidarının dördüncü senesinde, Tanrı'nın isteği üzerine öldü.⁵⁶¹ İktidarını kardeşlerinden Keyhatu⁵⁶² devam ettirdi. Aşağıda anlatılacağı üzere Cengiz Han'dan bu yana Tatarlar arasında en az yararlı ve güçlü kimse bu kişidir.

XXXVII. Kısım

1289'da Argun Han'ın ölümünün ardından yerine kardeşi Keyhatu geçti.⁵⁶³ Keyhatu, hiçbir kanun ve dine bağlı olmadığı gibi,⁵⁶⁴ askerî konularda da yetenekli değildi. Kendini tamamen zevk ile günaha adanmıştı ve vahşi bir hayvaninkine benzer hayat sürerdi. Mide ile çenesini içki ve yiyeceklerle tatmin etmekten başka altı yıllık iktidarında hiçbir iş görmedi.⁵⁶⁵ Kendisinden nefret edildiğinden, yakınları tarafından

rıca bk. Balard 1978, s. 728.

560 Argun dönemi, Altın Orda Hanlığı'nın Kafkasya'daki birkaç saldırısı ile Horasan'daki bir takım karışıklıların önlenmesi ve Hakkârî civarındaki Kürt ayaklanmasının ezilmesi gibi pek de önemli olmayan hadiselerle geçmiştir. Bk. Spuler 1987, s. 97; Boyle 1968, s. 370, 371.

561 Argun, Budist din adamlarının uyguladıkları kürler neticesinde, ki bu uygulamalara ilişkin Marco Polo esaslı bilgiler verir (Polo II, s. 173), kanı-na karışan sülfür ve civa dolayısıyla 9–10 Mart 1291'de ölmüştür. Bk. Spuler 1987, s. 96, 97, 479; Boyle 1968, s. 371, 372. Marco Polo, Argun'un ölümündeki bu nedeni sezmıştır. Bk. Polo II, s. 241. İbni Tagrıberdi'nin Argun'un zehirlendiğine ilişkin dedikoduları iştmesi de bu açıdan önemlidir (İbni Tagrıberdi, s. 77). Daha sonra bu dedikodular İlhanlı devlet teşkilatında bir dizi takibatın başlamasına da neden olacaktır.

562 Metinde Kegaton. Keyhatu, Abaka Han'ın ikinci oğluydu. Bk. Reşîdüddin, s. 176; Raşîd-ad-din III, s. 130.

563 Keyhatu İlhanlık tahtına 23 Temmuz 1291'de çıkmıştır. Bk. Reşîdüddin, s. 177; Raşîd-ad-din III, s. 131.

564 Keyhatu Budistti. Budistler tarafından çok kıymetli inci manasına gelen İrincin Dorçı adıyla anılan ilhan, bu adı sikkelerinin üzerine darp ettirecek kadar benimsemiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 176; Raşîd-ad-din III, s. 130. Ayrıca bk. Spuler 1987, s. 99; Reşîdüddin, s. 176/182. dn.

565 Keyhatu'nun bu özellikleri diğer kaynaklarda da yer bulmuştur. Bk. Bar Habraeus, s. 640, 641. Ayrıca bk. Spuler 1987, s. 99, 100. Keyhatu, kısa bir süre iktidarda kalacak Baydu hariç Batıya elçi göndermemiş tek ilhan-

boğuldu.⁵⁶⁶ Ölümünden sonra yerine akrabalarından Baydu⁵⁶⁷ geçti.⁵⁶⁸ Baydu Hristiyanı ve Hristiyanlara büyük ihsanlarda bulunmuştu.⁵⁶⁹

dır. İngiltere kralının elçisi Langleyli Geffrey'in huzuruna gelerek İngiltere kralının teşvik edici bir mektubunu da iletmiş olması, durumu bu açıdan daha da vahim hale getirmektedir. Nitekim elçinin günümüze erişen harcaması defterinin arasına sıkışmış kimi ayrıntılar, Keyhatu'nun İngiltere kralına, gönderdiği bir leopar hariç, pek ilgi göstermediğine işaret etmektedir. Bk. Desimoni 1884, s. 539-643. Ayrıca bk. Lockhart 1968, s. 27, 28; Paviot 2000, s. 315; Barany 2010, s. 17, 18. Keyhatu, Memlûk sultanı Eşref'in Fırat üzerindeki son derece mühim bir kale olan Rumkale'yi (şimdi Gaziantep sınırları içinde) kuşatmasına karşı Tagaçar komutasında gönderdiği ordu hariç Memlûklerle mücadele içine de girmemiştir. Bk. Boyle 1968, s. 373. Kubilay Han'ın yanına dönerken İlhanlı sarayına uğrayan Marco Polo da Keyhatu'nun ülkede hiçbir otoritesinin olmadığını beyan etmektedir. Bk. Polo I, s. 70.

566 Keyhatu, Baydu'nun başlattığı isyan neticesinde iktidarını kaybetmiş ve 24 Mart 1295'te henüz 24 yaşında iken muhtemelen yay kirisi ile boğularak öldürülmüştür. Bk. Reşîdüddin, s. 186; Raşid-ad-din III, s. 137. Ayrıca bk. Spuler 1987, s. 102; Boyle 1968, s. 375, 376.

567 Metinde Baydo.

568 Argun'un ölümü sırasında dâhi Baydu'nun ilhanlığını destekleyen bir partinin bulunduğu bakacak olursak, tahta çıkışı pek de tesadüf değildir. Söz konusu destekçilere ilişkin bk. Stefan Orbelian, s. 54. Baydu, bundan çok daha evvel önemli bir şahsiyet olarak kendisini göstermişti. Mesela Abaka Han'ın ölümünden sonraki toplantıda Baydu meselelerde etkin bir kimlikle karşımıza çıkar. Bk. Reşîdüddin, s. 129. Bu konumu sonraki dönemde de devam etmiştir.

569 Reşîdüddin Baydu'nun dinî tercihiyle ilişkin doğrudan bir bilgi vermemekle birlikte, Gazan'ın huzuruna çıkan Şeyh Mahmud'un Baydu'nun "papaz, keşiş ve rahipler tarafından eğitildiği"ne dair sözlerini aktarır. Bk. Reşîdüddin, s. 244. Oğulların çoğunun çocukluk yıllarını Hristiyanlığı kabul etmiş kimselerin eğitimi ile geçirmelerine ilişkin elde pek çok delilin olmasından hareketle Reşîdüddin'deki kaydın doğruluğu şüphe götürmez. Ancak yine de ilgili değerlendirme, Baydu'nun Hristiyan olduğuna dair kat'i bir delil sayılmaz. Zamanın bir diğer tanığı olan Marco Polo ise açık bir şekilde Baydu'yu, Korykoslu Hayton gibi Hristiyan olarak takdim etmektedir. Bk. Polo II, s. 242. Ayrıca bk. Hornstein 1941, s. 408/8. dn. Ancak onun hadiselere uzak bir şahsiyet olmasından ötürü ilgili kaydını şüphe ile ele almak gerekir. Buna karşın Baydu'nun dinî konumu en iyi şekilde Ebu'l Farac tarafından tanımlanmıştır. Ona göre Baydu, başlangıçta Hristiyanlığı kabul et-

Ancak aşağıda ele alınacağı üzere kısa zamanda ölmüştür.

XXXVIII. Kısım

1295'te Keyhatu'nun ölümünden sonra Tatarların efendisi Baydu oldu.⁵⁷⁰ Bu kişi o kadar dini bütün bir Hristiyandı ki, kiliseler inşa ettirmiş ve Tatarlar arasında hiç kimsenin İslam kurallarını vaaz etmeye yeltenmemesini emretmiştir.⁵⁷¹ Maiyetinden pek çok kimse Müslüman olmuş olduğundan, kimse bu emri dikkate almadı. Onlar, gizli bir şekilde Argun'un oğlu Gazan'a⁵⁷² elçi gönderdiler ve eğer Hristiyanlığı reddederse⁵⁷³ Baydu'yu kendisine teslim edeceklerine ve kendisini hükümdar ilan edeceklerine söz verdiler.⁵⁷⁴ Hristiyanlığa pamuk ipliğiyle bağlı

miş ve bunu ilandan çekinmemişse de, Moğollar arasında İslamlaşmanın tesiri ile bu dini siyaseten kabul etmiş, buna karşın Hristiyanlarla bağını kesmemişti. Bk. Bar Habraeus, s. 655. Bu kayıt, Stefan Orbelian'ın ifadeleriyle de desteklenmektedir. Bk. Stefan Orbelian, s. 56, 57. Ancak biz, Baydu'nun gerek Hristiyanlık ve gerekse İslam ile ilişkisinin atalarının bu dinlerle ilişkilerinden çok da öte bir manaya sahip olmadığını düşünüyoruz. Herhalde Gök Tanrı dinine inanan Baydu, Hristiyanlığa saygısını abartılı bir şekilde gösteriyordu. J.A. Boyle'un Baydu'nun dinî tercihi ile ilgili kanaati de bu yöndedir. Bk. Boyle 1968, s. 379.

570 Baydu'nun tahta ne zaman geçtiği kaynaklarımıza yansımamıştır.

571 Diğer bazı kaynaklarda da Baydu'nun İslamın yayılmasını engelleyici faaliyetleri ifade edilir. Bk. Hornstein 1941, s. 408/8. dn.

572 Metinde Cassan.

573 Gazan, gençlik yıllarında Hristiyan değil Budistti. Bk. Reşîdüddin, s. 241, 242; Raşîd-ad-din III, s. 162, 163. Ancak Hayton'un onun Hristiyan olduğuna ilişkin kanaati Avrupa'daki pek çok yazar tarafından da paylaşılmıştır. Bk. Schein 1979, s. 806.

574 Gazan Han'ın İslamı benimsemesinde en etkili kişi, babası Argun zamanının önemli emirlerinden Nevruz'du. Bk. Reşîdüddin, s. 242; Raşîd-ad-din III, s. 163; Stefan Orbelian, s. 57. Ayrıca bk. Spuler 1987, s. 106. Korykoslu Hayton'un, yukarıda da ifade edildiği üzere, Gazan'ın İslamı kabulünden önce Hristiyan olduğuna ilişkin kaydı hatalıysa da, Baydu'nun maiyetinden Gazan'a gizlice haber yollanması hususunda haklıdır. Nitekim Gazan'ın İslama geçmesinden hemen sonra huzuruna gelen Baydu'nun elçilerinden Şeyh Mahmud, ona Baydu'nun yanında bulunan, ancak Gazan'ı destekleyen emirlerin mektuplarını da iletmiştir. Gazan, Şeyh Mahmud'u, kendini destekleyen emirlere verilmek üzere Altın Tamga ile göndermiştir.

Gazan da hükümdarlığı arzulayarak isteklerine uygun olarak Hristiyanlıktan vazgeçti ve isyana kalkıştı.⁵⁷⁵ Baydu, bu durum üzerine ordusunu topladı. Gazan'ı canlı hâlde yakalamak niyetindeyken, maiyetinden birisinin ihanetiyle karşı karşıya kaldığı tehlikeyi önemsemedi.⁵⁷⁶ Savaş meydanına geldiklerinde ne yazık ki Müslüman olanların hepsi Gazan'a kaçtı ve Baydu pek az bir kuvvetle kalakaldı. Beraberindekilerin kendisini terk ettiklerini gören Baydu kaçmaya karar verdiyse de, peşindeki düşmanları tarafından kaçarken öldürüldü.⁵⁷⁷

XXXIX. Kısım

Gazan, Baydu'nun ölümünün ardından Tatarların başına geçti.⁵⁷⁸

Bk. Reşîdüddin, s. 244, 245; Raşîd-ad-din III, s. 164. Hadiseler genel olarak değerlendirildiğinde Baydu ile Gazan Han arasındaki mücadelelerin, İlhanlı bürokratlarının din tercihlerinin bir neticesi olduğu görülür. Bununla birlikte şunu da ifade etmek lazımdır ki, Gazan Han, İslamı İlhanlıların resmî dini haline getiren kişi olmasına karşın, eski kültürünü tamamiyle reddetmiş de değildi. Mesela babasının dul kalmış hanımlarından birini eş olarak aldığı gibi, eski dinî uygulamaları da yerine getirmekten çekinmemiştir. Mesela bir ağacın etrafında "sema" yapması, İslam tasavvufundan çok eski Şamanist kökleriyle ilgiliydi. Bk. Reşîdüddin, s. 291, 292. Bu hususlar ile ilgili olarak bk. Boyle 1968, s. 380, 393.

575 Gazan Han Şubat 16 Haziran 1295'te Müslümanlığa geçmiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 243; Raşîd-ad-din III, s. 164.

576 Bahsedilen kişi, Baydu'yu Gazan'a karşı yüreklendirici sözlerle teşvik eden, ancak muharebeden kısa süre önce kuvvetleriyle birlikte Gazan'a iltihak eden Tagaçar'dır. Bk. Reşîdüddin, s. 247, 248.

577 Hadiseleri tafsilatıyla anlatan Reşîdüddin, Gazan ile savaşmanın eşliğinde bulunan Baydu'nun, kendisine bağlı Tagaçar, ardından Emir Çoban, Emir Kurumuşi, Emir Doladay ve Emir İl Timur gibi önemli emirlerin Gazan'a sığınmaları karşısında gücünün tükendiği ve neticede, etrafındaki birkaç emirle kaçmak zorunda kaldığını ifade etmektedir. Baydu, Nahçıvan'da yakalanmasının akabinde Tebriz'e getirilmiş ve 4 Ekim 1295'te öldürülmüştür. Bk. Reşîdüddin, s. 247, 248, 252; Raşîd-ad-din III, s. 165. Stefan Orbelian'ın anlattıkları bundan farklı değildir. Bk. Stefan Orbelian, s. 58, 59. Baydu'nun yanındakilerin Gazan Han'a kaçışından Marco Polo da bahseder. Bk. Polo II, s. 242. Hadiselerle ilgili olarak ayrıca bk. Boyle 1968, s. 377-379.

578 Gazan Han'ın resmen İlhanlı tahtına oturma töreni 3 Kasım 1295'te icra

İktidarının başlangıcında, yukarda anlatıldığı şekilde, kendisini iktidara taşıyanlara İslamı benimseyeceğine dair verdiği sözün aksine hareket etmedi ve böylelikle Hristiyanlara büyük acılar yaşattı.⁵⁷⁹ Ancak tahta iyice yerleştikten sonra Hristiyanlara saygı gösterdi ve muhabbetle muamele etti.⁵⁸⁰ Hayatı boyunca Hristiyanların yükselmesi ve rahat etmeleri için çalışırken, Müslümanların kayba uğraması için de pek

edilmiştir. Bk. Reşidüddin, s. 253. Buna karşın Gazan, iktidarını onaylatmak için Büyük Han'a bir elçi göndermemiş ve ondan bir onay da beklememiştir. Buna karşın yine de Gazan Han zamanında kesilen sikkelerde ilhan adının Büyük Han'dan sonra zikri geleneği devam etmiştir. Bk. Seyfeddin 1968, s. 28.

579 Nitekim Gazan Han, Baydu'nun öldürülmesinden hemen sonra Nevruz'un da teşviki ile (Spuler 1987, s. 19) sadece Tebriz ve Bağdat'ta değil, aynı zamanda hâkimiyetindeki toprakların tamamında kiliselerin, sinagogların ve Budist mabetlerinin yıkılmasını emretmiştir. Bk. Reşidüddin, s. 248, 252; Raşid-ad-din III, s. 165. Stefan Orbelian ise yaşananları tamamıyla Nevruz'un faaliyetlerine atfeder. Hatta Kilikya Ermeni kralı II. Hetum'un Gazan Han'ı ziyareti sırasında Gazan'ın yaşananlardan haberi bile olmadığını vurgular. Bk. Stefan Orbelian, s. 58-60. Gazan Han'ın iktidarının başında yaşanan bu hadiseler kendisini arkeolojik delillerde de gösterir. Nitekim, İran ve Azerbaycan'daki kimi Buda mabetleri camiye çevrilirken içerisinde yer alan sanat unsurları tahrip edilmiştir. Bk. Prazniak 2014, s. 665. Gazan'ın emirlerinin Nahçıvan'da da büyük bir şiddetle yerine getirildiği görülüyor. Bk. Grigoryan 1990, s. 108, 109. Dinî mabetlerin yok edilmesinin yanında, Katolikos III. Jabalaha'da karşımıza çıktığı üzere, pek çok Hristiyan din adamı baskıyla karşı karşıya kaldı. Bu hadiseler en iyi şekilde Ebu'l Farac ve Stefan Orbelian tarafından anlatılmıştır. Bk. Bar Habraeus, s. 657; Stefan Orbelian, s. 59, 60. Ayrıca bk. Spuler 1987, s. 242, 243; Boyle 1968, s. 379. Ancak yaşananlarda ortaya konan şiddette, Moğol idaresinde elli seneyi aşkın bir süre kendisini baskı altında hisseden Müslüman ahalinin dahlinin önemli yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

580 Diğer kaynaklarda, Ermeni kralı II. Hetum'un ricası üzerine Gazan Han'ın Hristiyanlara saldıranların cezalandırılacaklarına dair bir kanun çıkardığından bahsedilir. Bk. Bar Habraeus, s. 656; Stefan Orbelian, s. 60; Sebastat-si, s. 58; Anonim Vekayiname, s. 155. Ayrıca bk. Ersan 2007, s. 217; Spuler 1987, s. 243; Nersessian 1969, s. 656; Hornstein 1941, s. 409. Korykoslu Hayton'un böyle bir bilgiye yer vermemesi onun, II. Hetum'a karşı olumsuz bakışıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu tutumu, aşağıda da göreceğimiz üzere, 1299 seferinde de karşımıza çıkar.

çok işler yaptı. Nitekim ilk olarak kendisine hergün gelip İslama geçmesi ve Hristiyanlara baskı uygulamasını telkin eden pek çok önemli kimseyi öldürtmüştü;⁵⁸¹ ardından sultana saldırıp, mümkünse ortadan kaldırmak niyetiyle hâkimiyetindeki Tatarların bir seneden daha az bir zamanda eksiklerini gidermelerini ve orduya katılmalarını emretti. Bu emir, Ermeni ve Gürcü kralı ile Doğudaki diğer Hristiyan önderlere de gönderildi.⁵⁸² Zamanı gelince Gazan,⁵⁸³ beraberindekilerle birlikte doğrudan Bağdat üzerinden yürüdü.⁵⁸⁴ Bir başka komutan ise Gazan'ın emri ile farklı bir yoldan ilerliyordu.⁵⁸⁵

Gazan, sultanın topraklarına ulaştığında artık Tatarlar tamamıyla bir araya gelmiş bulunuyordu.⁵⁸⁶ Sultan Melik Nâsır,⁵⁸⁷ Gazan'ın yalaş-

581 Gazan Han, İslamı kabul etmesinde etkili olan ve tahta geçmesinde herkesten çok yararı dokunan Emir Nevruz'u 14 Ağustos 1297'de Herat'ta idam ettirmiştir. Bk. Reşidüddin, s. 270; Raşid-ad-din III, s. 177.

582 Ermeni Kralı düzenlenen bu sefere 5.000 kişilik orduyla iştirak etmiştir. Bk. Ersan 2007, s. 220; Nersessian 1969, s. 657.

583 Gazan bu seferden bir sene önce Suriye'ye ilerlemeye karar vermişse de Süleymiş'in isyanından ötürü bunu ertelemişti. Hadiselerle ilgili olarak bk. Yûnînî, s. 120, 121; İbni Tagrıberdi, s. 97, 98.

584 Gazan Han'ın Suriye seferinin ortaya çıkmasında Memlûklerin Mardin'e kadar düzenledikleri bir saldırının önemli bir etken olduğu görülmektedir. Gazan Han'ı tam bir İslam sultanı olarak takdim eden Reşidüddin, ilhanın bu saldırı haberine çok öfkelenişini ve "Suriyelilerin İslam diyarlarındaki kötülüklerini def etmek için ulemadan fetva aldığı"nı ifade eder. Bk. Reşidüddin, s. 277; Raşid-ad-din III, s. 182. Gazan'ın Memlûklere sefer düzenlemesinde Mardin saldırısının önemi Gazan Han'ın Memlûk sultanına gönderdiği fermanında da karşımıza çıkar. Bk. Yûnînî, s. 182; İbni Tagrıberdi, s. 105. Oysaki Gazan'ın "öfkelenmesi"nin ana nedeni, söz konusu dönemde güneyden gelecek tehlikelere karşı Doğu Anadolu'nun dalgakıranı vazifesi üstlenen Mardin'in tehlike altına girmesiydi.

585 Yazar, Gazan'ın öncü birliklerine komuta eden Kutlukşah'tan bahsetmektedir. Harekâtına dair bk. Reşidüddin, s. 278; Raşid-ad-din III, s. 182.

586 Korykoslu Hayton harekâtın detaylarını vermemiştir. Ancak Moğollar, Cember ve Sıffin'den Fırat'ı geçerek Halep önlerine varmışlardı. 5.000 kişilik Ermeni ordusunun da iştirak ettiği bu kuşatma sırasında Halep, 12 Aralık 1299'da Moğolların eline düştü. Bk. Reşidüddin, s. 278; Raşid-ad-din III, s. 182. Ayrıca bk. Ersan 2007, s. 220.

587 Metinde Malec Naser.

makta olduğunu öğrenince kuvvetlerini topladı ve kalabalık bir orduyla Suriye'nin orta kısımlarındaki Hıms önlerinde belirdi.⁵⁸⁸ Gazan, sultanın kendisine karşı kalabalık bir ordu topladığını öğrenince, vaktini kuşatmayla harcamak istemeyerek⁵⁸⁹ ilerlemeye başladı ve sonunda sultanın bulunduğu yere ulaştı.⁵⁹⁰ Sultanın bir günlük gerisinde⁵⁹¹ atlarının ihtiyaç duyduğu geniş bir çayırın bulunduğu yere konuşlandı ve adamlarına, zor bir yolculuğa katlanan atları dinlenene kadar bu mevkide kalacaklarını bildirdi.⁵⁹²

Gazan'ın ordusunda, bir zamanlar Şam'ın komutanı olup, sultanın kendisini hapse atacağı korkusuyla Gazan'a kaçan Kıpçak adlı hain bir Müslüman vardı. Bu Kıpçak, Gazan tarafından memnuniyetle karşılanmış ve büyük itimat kazanmıştı.⁵⁹³ İşte bu lanetlenmiş hain Kıpçak,

588 Yûnînî'nin kayıtları Memlûk ordusunun sahaya vardığında oldukça yorgun bir vaziyette bulunduğunu ifade eder. Yazarın vermiş olduğu bu bilgi yenilginin acısını hafifletmekle de ilgili olabilir. İlgili kayıt için bk. Yûnînî, s. 133.

589 Gazan Han Halep'ten güneye ilerlemiş ve Hama'yı kuşatmadan yoluna devam etmişti. Bk. Reşîdüddin, s. 278; Raşid-ad-din III, s. 183.

590 Burası Hıms kentidir.

591 Memlûk ordusunun Moğol ordusunun yakınına konuşlandığından Yûnînî de bahseder. Bk. Yûnînî, s. 133.

592 Hıms'ın "üç fersah" gerisindeki bir ırmağa varan Gazan Han, askerlerine, kendilerine üç gün yetecek kadar suyu kırbalarına doldurmalarını emrettikten sonra orduyu çayırılık bir alana sürmüştü. Bu noktayı çöl olarak ifade eden Reşîdüddin, İlhanın bunu yapmakla düşmanın gerisine sarmak istediğini ifade etmektedir. Bk. Reşîdüddin, s. 278; Raşid-ad-din III, s. 183. Ayrıca bk. Amitai 2002, s. 18.

593 1277'deki Elbistan muharebesinde Moğol safında savaşırken Memlûklere esir düşen Seyfeddin Kıpçak, Ketboga'nın tahttan indirilmesinden sonra 1296'da Lâçin'in başa geçirilmesinde önemli rol üstlenmiş ve hizmetinin karşılığını Şam naipliğini elde ederek almıştı. Bununla birlikte na'ib al-saltanah, saltanat naipliği makamını rakibi Mengü Temür el-Husamî'ye kaptırınca, Seyfeddin Bektemür, Farisiddin İlbekî ve Seyfeddin İzaz ile birlikte İlhanlılara kaçmaktan başka çare bulamamış ve Gazan Han tarafından memnuniyetle karşılanarak Hamedan emirliğine getirilmiş, ancak o Gazan'ın huzurunda kalmak isteyerek bu teklifi geri çevirmişti. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 92; Yûnînî, s. 112, 113. Ayrıca bk. Amitai 2008, s. 123-124, 132; Amitai 2004c, s. 22-23, 40; Uyar 2007, s. 4.

Gazan'ın planını öğrenerek bunu sultana bir mektupla bildirdi. Bu mektupta, Gazan'ın ordusundaki atların çok yorgun olduğunu, bundan ötürü dinlenmeye ihtiyaç duyduklarından Gazan'ın bu otlakta günlerce kalmak niyetinde olduğunu haber vermişti.⁵⁹⁴ Bunun üzerine sultan zaman kaybetmeksizin savaşa girişmeye karar verdi.⁵⁹⁵ Zira düşman atları ne kadar yorgunsa Gazan üzerine o kadar kolay bir zafer kazanabilirdi. (Bu zamana dek) Hıms yakınlarında Gazan'ı beklemek ve hiçbir yere kıpırdamamamak niyetindeki Mısır sultanı, hainin haberini alınca süvarileri yanına alarak Gazan'a hiç beklemediği bir anda saldırmak üzere hızla harekete geçti.⁵⁹⁶

594 Seyfeddin Kıpçak'ın sefer öncesinde Gazan Han'a verdiği bilgilerin zaferin kazanılmasında önemli yer tuttuğu bir gerçektir. Bk. Uyar 2007, s. 4. Hayton'un, Seyfeddin Kıpçak'ın muharebe öncesinde veya sırasında Memlûklerle temas halinde bulunduğuna ilişkin şahitliğini doğrulayabilecek ikinci bir delil bulunmamaktadır. Hadiseleri inceleyen R. Amitai de bu ifadeleri kabule yanaşmamıştır. Bk. Amitai 2004c, s. 25. Dahası Şam iç kalesi komutanı Emir Ercevaş'a söylediği sözlere karşı aldığı "Müslümanların kanının sorumluluğu asıl sizin boynunuzadır. Dimaşk'tan çıkıp Gazan'a giden ve onu Dimaşk'a gelmeye gıcımlayan sizlerdiniz" cevabı, Seyfeddin Kıpçak'ın bu ana kadar Memlûkler ile hiçbir temas kurmamış olduğunu, bunun aksine hâlihazırda "hain" olarak görüldüğüne işaret eder. Bk. Yûnîni, s. 143; İbni Tagrıberdi, s. 100, 101. Bu gibi gerekçelerle Korykoslu Hayton'un Seyfeddin Kıpçak'ı ihanetle suçlaması, adı geçen emirin Ermenilerin Şam yağmasında aşırıya kaçma isteklerine engel olması (Ersan 2007, s. 220; Akkuş-Yiğit 2011, s. 98) ile Gazan Han'ın Şam'dan ayrılmasından sonra Memlûklere sığınmasının (Amitai 2008, s. 124, 133) İlhanlılar nezdinde uyandırdığı olumsuz hislerin neticesi olsa gerektir. Seyfeddin Kıpçak, İlhanlılardan yüz çevirip tekrar Memlûklere dönmesinden sonra muharebenin ilk anında zor durumda kalan Moğol ordusunu çarpmaya teşvik etmesini "İlhanın esir edilmesi" ile ilişkilendirmesi, Moğollara ihanet etmesini "itiraf"tan çok, durumunun vehâmeti içerisinde söylediği "kendisini aklama" yalanı olarak ele almak gerekir. Bu konuda bk. Amitai 2004c, s. 25.

595 Memlûk ordusunun başında Sultan Melik Nâsır bulunuyorsa da asıl idare Emir Salar'ın elindeydi. Bk. Amitai 2002, s. 18.

596 Gazan Han'ın, üç günlük suyu yanlarına almaları emrini yerine getiren askerlerin hareketlerinin Memlûk komutanları tarafından Moğolların ricat ettikleri şeklinde değerlendirildiği ve bu durum karşısında biranevvel saldı-

Gazan, casusların sultanın ilerlediğini haber almaları üzerine ordu-suna, savaş düzeni almalarını ve (düşmana doğru) ilerlemelerini emretti. Aslan gibi cesur Gazan, etrafındakilerle birlikte, çevresine sonunda muharebeden kurtulamayacak seçilmiş süvarilerden büyük bir kalabalığı toplamış sultana doğru yürüdü. Ancak atların dinlenmesi için çayırılık alana yayılmış durumdaki diğer adamları Gazan’a katılmakta geç kaldı.⁵⁹⁷ Bunun üzerine Gazan,⁵⁹⁸ askerlerine atlarından inme emri-verdi ve hemen ardından etrafını atlarla bir sur gibi çevreleterek uzun kamçılı düşmana hızla ok yağdırttı. Tatarlar, atlarından inmek, etraflarını atlarla çevrelemek ve yayı ellerine almak suretiyle düşmanı yenebileceklerine hükmettiler. Tatarların hepsi görülmedik bir ok atma kabiliyetine sahip olduklarından, önlerinden geçen atları öylesine vuruyorlardı ki, hemen arkasındaki at dâhi bundan zarar görüyordu.⁵⁹⁹ Sonunda uzun kırbaç taşıyanlar hızla muharebeye giriştiler. Önde yere yıkılanın yerini doldurarak Tatarların üzerlerine atıldılar. Ancak Müslümanlardan yere serilmeyen veya Tatar oklarıyla yaralanmayan pek azı bu mücade-

rı kararı almalarına neden olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Reşidüddin, s. 278, 279; Raşid-ad-din III, s. 183. Korykoslu Hayton ise bu zannı bilmediğinden, hadiseleri Emir Seyfeddin Kıpçak’ın ihaneti ile ilişkilendirmiştir.

597 Reşidüddin de Gazan Han’ın “hazır bulunan askerlerle” sultana mukabele ettiğini ifade edererek çarpışmanın ilk anlarında Moğolların muharebeye tüm kuvvetleriyle iştirak etmediklerini vurgulamaktadır. Bk. Raşid-ad-din III, s. 183.

598 Korykoslu Hayton’un ayrıntıları atlamasına karşın Memlûk ordusunun sol kanadının taarruzu karşısında İlhanlı ordusunun sağ cenahı dağılma emaresi göstermiş ve bu sırada ifade edildiği kadarıyla Moğol ordusundan 5.000 asker öldürülmüştür. Bk. Yûnînî, s. 133. Ayrıca bk. Yûnînî, s. 133/209. dn. Buradaki bilginin doğruluğu Câmiu’t-Tevârih’ten de doğrulanabilmektedir. Zira eserin sahibi Reşidüddin, Kutlukşah’ın davul vurulması emrini vermesi karşısında Memlûk ordusunun Gazan’ın burada bulunduğunu zannettiklerini ve hep birlikte buraya hücum ettiklerini ifade eder. Bk. Reşidüddin, s. 279; Raşid-ad-din III, s. 183. Herhalde Gazan, ordusunun Kutlukşah’ın idaresindeki sağ kanadında ortaya çıkan durum üzerine askerlerine “at in” emri vermiştir.

599 Moğol ordunun muharebenin başında atlarından inerek düşmanlarını ok yağmuruna tutmalarından Reşidüddin de bahseder. Bk. Reşidüddin, s. 279; Raşid-ad-din III, s. 183.

leden hayatını kurtarabildi.⁶⁰⁰

Muharebe hattındaki Mısır sultanı bu durum karşısında hemen geri çekildi. Gazan bunu fark edince savaşıclarına atlarına binmelerini ve düşmana saldırmalarını emretti.⁶⁰¹ Kendisi de, arda kalan ordu, ana orduya katılana kadar, bizzat ön safta olmak üzere beraberindeki az bir kuvvetle düşmanını biçerek sultanın safına doğru hücumla geçti. Bunu bütün ordunun taarruza katılması takip etti⁶⁰² ve vuruşma şafaktan geceye kadar devam etti.⁶⁰³ Sonunda sultan, askerleriyle birlikte mucizevî bir iş başaran Gazan'ın cesaretine karşı koyamayarak beraberindekilerle geri çekildi. Bunu, Gazan'ın gecenin sisi arasında düşmanlarını takibe koyulması ve onları yok etmesi izledi.⁶⁰⁴ Müslümanlar o kadar büyük

600 Reşidüddin'in etkileyici ifadelerine de bk. Reşidüddin, s. 279; Raşid-ad-din III, s. 183.

601 Reşidüddin de Gazan'ın, Memlûk ordusunun geri çekilmeye başladığı sırada nihai hücum emrini verdiğini ifade etmektedir. Bk. Reşidüddin, s. 279; Raşid-ad-din III, s. 184.

602 Yûnînî'nin kayıtları muharebenin neticesini Memlûk ordusunun sağ kanadına inen darbenin belirlediğine işaret etmektedir. Bk. Yûnînî, s. 133, 134. Bir an için başarıyı İlhanlı ordusunun sol kanadını idare eden komutana vermek makul görünse de, Reşidüddin'in ifadeleri İlhanlı ordusunun bu dönemin nizamına aykırı bir tarzda muharebe meydanına çıktığına işaret etmektedir. Buna göre İlhanlı ordusunun bir sağ kanadı olmakla birlikte merkez kısım sağ tarafı Çoban'ın sol tarafı da Gazan'ın idaresinde olmak üzere iki ayrı kısım hâlde bulunuyordu. Bk. Reşidüddin, s. 279; Raşid-ad-din III, s. 184. Dolayısıyla muharebenin kaderini ordunun merkez kuvvetlerinin sol kısmına komuta eden Gazan'ın saldırısının belirlediği anlaşılmaktadır.

603 Yûnînî'nin ifade ettiği kadarıyla muharebe sabaha karşı beşte başlamıştır. Bk. Yûnînî, s. 133. Reşidüddin de muharebenin başlangıç saatini ifade etmemekle birlik gün boyu sürdüğünü belirtir. Bk. Reşidüddin, s. 279; Raşid-ad-din III, s. 184; Boyle 1968, s. 388. Yûnînî'nin eserini tercüme eden L. Guo Korykoslu Hayton'u, muharebenin öğleden sonra başladığını ifade etmesinden ötürü eleştiriyorsa da (Yûnînî, s. 133/208. dn.) yazarın ifadesi açık bir şekilde muharebenin şafakta başladığını göstermektedir: ...inter eos invicem ab ortu solis usque nonam. Bk. RHC, s. 317.

604 Esasen İlhanlı ordusunun Memlûk ordusunu takibe girişmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Yûnînî ve onun satırlarının takipçisi İbni Tagrıberdi'nin ifadeleri de bunu açık bir şekilde göstermektedir. Dahası Yûnînî, Moğolların takibe girişmediklerini ifade ettikten sonra bazı Moğol askerlerinin esir

bir yıkıma uğradılar ki cesetleri yeryüzünü kapladı.⁶⁰⁵

Muharebenin ardından Gazan, aynı gece, Tanrı'nın yardımıyla Müslümanlara karşı büyük bir zafer kazanmanın verdiği coşku içerisinde Canetum adlı bir yere konuşlandı. Bu muharebe 1301'de İsa'nın doğumu şenliklerinden önceki Çarşamba gününde gerçekleşmiştir.⁶⁰⁶

XL. Kısım

Bir süre sonra Gazan, Mulay⁶⁰⁷ adlı bir komutanına⁶⁰⁸ Ermeni kralının da eşlik edeceği 40.000 kişilik Tatar ordusuyla sultanı savaş meydanından on iki günlük mesafedeki Mısır çöllerine kadar kovalamasını ve Gazze⁶⁰⁹ yakınlarında, gelecek yeni talimatını beklemesini emretti. Böylelikle Mulay ve Ermeni kralı 40.000 kişilik Tatar ordusuyla⁶¹⁰ sultanı hızla takibe giriştiler ve her nerede bir Müslümana denk geldiyse-ler kılıçla kestiler. Üç gün sonra Gazan, Ermeni kralına geri dönmelerini emretti.⁶¹¹ O, Gazan'a dönerken Mulay ilerleyişine devam etti ve düş-

Memlûk askerlerini sertbest bıraktıkları şaiyasının da varlığını gösterir ifadeler kullanır ki, en azından bazı askerlerin böyle bir lütfü gördüklerini kabul edebiliriz. Bk. Yûnînî, s. 134; İbni Tagrıberdi, s. 100. Ancak, bu bireysel bir tutumdur ve Gazan Han'ın bu kararının daha çok baskına uğramamakla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yine de Gazan Han için bunun kullanılabilir bir siyaset malzemesi olarak görülebilecek kadar kıymetli bir "lütf" gibi değerlendirildiği görülüyor. Nitekim Memlûk sultanına gönderdiği ferman-da takibe girişilmemesini özel bir şekilde vurgular ve bunu erdemine bağlar. Bk. Yûnînî, s. 182; İbni Tagrıberdi, s. 105.

605 Yûnînî ve onun satırlarını takip eden İbni Tagrıberdi'nin tasvirlerine de bk. Yûnînî, s. 134, 136, 137; İbni Tagrıberdi, s. 99, 100.

606 Muharebe 22 Aralık 1299'da gerçekleşmiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 278; Raşîd-ad-din III, s. 183.

607 Metinde Molay.

608 Baybars el-Mansurî, Mulay'ın yanı sıra Moğol ordusunda Esenbuga, Hujak ve Hülecü adlı komutanların da yer aldığını ifade etmektedir. Bk. Amitai 1987, s. 244.

609 Metinde Gazera.

610 Vassaf ise Mulay'ın komutasında 10.000 asker olduğunu belirtmektedir. Bk. Amitai 1987, s. 245.

611 Bazı kaynaklar Ermeni Kralı II. Hetum'un Mulay'ın seferi sırasında-

manı yok etti.⁶¹² Sultan ise gece gündüz hörgüçlü devesinin tepesinde kaçıyordu. Nihayetinde kendisine kılavuzluk eden Bedevilerle birlikte pek müşkül bir hâlde Babil'e ulaştı.⁶¹³ (Komutası altındaki) Müslümanların her biri kurtulmak ümidiyle farklı bir yere dağılmış durumdaydı. Bunların önemli bir kısmı Tripolis yoluna düşmüşlerdi ki Lübnan dağlarındaki Hristiyan ahali tarafından acımasızca katledildiler.⁶¹⁴

Seferden dönen Ermeni kralı, Gazan tarafından ele geçirilen ve bugün Chamela olarak anılan Hıms kentinde Gazan'a ulaştı.⁶¹⁵ Ele geçiril-

da Kudüs'e ulaştığı ve burada bir süre kaldığına ilişkin bilgi veriyorlarsa da, tam aksi ifadelere sahip olanlar da vardır. İlgili kayıtlar için bk. Amitai 1987, s. 245-247. Bununla birlikte Mulay'ın ordusundaki Ermenilerin tamamının geri dönme emrine dâhil edilmedikleri görülmektedir. Nitekim Melik Nâsır'ın 3 Ekim 1301'de Gazan Han'a yolladığı mektubunda, ilhanı, Gürcü ve Ermeni askerlerinin İslamın Mekke'den sonra ikinci kutsal kenti olan Kudüs'e girmeleri ve burada işledikleri "günah"lardan ötürü suçlaması (Yûnînî, s. 196; Schein 1979, s. 810) Mulay'ın ordusunun içerisinde Ermeni askerlerinin bulunmaya devam ettiği hususuna aydınlık kazandırmaktadır. II. Hetum'un Kudüs'te bulunmasına ilişkin kayıtlar da herhalde Kudüs'e ulaşan bu askerlerin faaliyetlerinin Ermeni kralına atfedilmesinden ileri gelmektedir. Nitekim bunlardan birisinde II. Hetum'un Kahire'ye kadar ulaştığı bile ifade edilir ki, bunun gerçekte hiç bir alâkası yoktur. Bk. Nerses Palients, s. 173.

612 Memlûk ordusunun olası bir seferine karşı koymak üzere Filistin'e gönderilen Emir Mulay'ın faaliyetleri Moğolların Mısır'a kadar ulaşabileceğine yönelik bir korku yarattığı anlaşılmaktadır. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 102. Bununla birlikte o, seferini Mısır'a doğru yöneltme emri almamıştı. Ocak ayının ortalarına kadar bu bölgede faaliyet gösteren Moğol komutanı sonunda 23 Ocak 1300'te Şam'da bulunan Gazan Han'ın huzuruna çıkabilmiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 281; Raşid-ad-din III, s. 185. Yûnînî ise bunu Şubat başına tarihler. Bk. Yûnînî, s. 153. Bu tarihi daha ileri bir tarihe atan kaynaklar da vardır. İlgili kayıtlar için bk. Amitai 1987, s. 247.

613 İbni Tagrıberdi durumu Sultanın "kaçacak delik aradığı"nı ifade ile tasvir etmektedir. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 100.

614 Memlûk ordusunun kaçıışı gerçekten de tam bir felakete dönüşmüş ve sultan, gayet müşkül durumda Kahire'ye ulaşmıştır. Ordusundan arda kalanlar ise Dürzü ve diğer yerel halkların saldırılarına uğrayarak yolculuklarını binbir güçlüklerle tamamlayabilmişlerdir. Bk. Amitai 1987, s. 243; Amitai 2004c, s. 22.

615 Hıms 27 Aralık 1299'da Moğolların eline geçmiştir. Bk. Reşîdüddin, s.

mezden evvel sultan ve adamlarının hazinesinin tamamı Chamela kalesinde bulunuyordu ki, sonsuz bir meblağ tutuyordu. Tatarlar, sultanın savaş halinde bulunduğu bir sırada bu kadar büyük bir zenginliğe sahip olmasından ötürü şaşkınlık içindeydiler. Gazan, hazineyi toplattırdı ve sefer neticesinde elde edilen yağmanın tamamını adamları arasında dağıttı. Böylelikle herkes büyük bir zenginliğe sahip oldu.⁶¹⁶

Bu tarih kitabını hazırlayan ben, Tatarların Hülegü zamanından beri sultanla yaptıkları mücadelelerin içinde bulundum. Ancak Tatarların Gazan'ın iki günde yaptığını, başka bir hükümdarın becerebildiğini ne gördüm ne de duydum. Zira savaşın ilk gününde sultanın kalabalık ordusuna karşı beraberindeki az bir kuvvetle karşı koymuş, kendini diğer meşhur ve övgüyle bahsedilen askerlerin arasına aldırarak ve bu niteliği Tatarlar arasında yüzyıllarca anlatılacak kadar ispat etmiştir. Muharebenin ikinci günü büyük bir zenginlik sahibi olmuş ve bunu kendine ayırdığı bir kılıç ile üzerinde sultanın damgasının yer aldığı bir kese hariç adamları arasında memnuniyet içerisinde paylaştırmıştır. Özellikle de bu kadar küçük bir vücutla bu kadar büyük bir gücün üstesinden gelmesi hayranlık uyandırıcıydı. Zira 100.000 kişilik bir ordunun içerisinde bu kadar küçük bir vücuda ve çirkin bir görünüme sahip bir kişi zorlukla bulunabilir. Ancak, herkes bir diğerini iyiliği ve erdemiyle geçebilir. Nitekim zamanımızda yaşamış olan Gazan, kendi halkı ve bahsettiğimiz diğer kimseler içinde en değerlisiydi. Gazan'ın alt ettiği sultan bugün de yaşamaktadır. Bunun aksine Müslümanlara felaket getiren kimseler, ancak Gazan'ın Agarenler üzerine kazandığı zaferi nakleden kitaplara geçebilmişlerdir.

XLI. Kısım

Beş günlük istirahat ve ele geçirilen zenginliklerin asker arasında bölüştürülmesinin ardından Gazan, Şam'a doğru ilerlemeye başla-

280; Raşid-ad-din III, s. 184.

616 Hıms'taki Memlûk hazinesinin yağmalandığından ve askerler arasında dağıtıldığından Reşidüddin de bahseder. Bk. Reşidüddin, s. 280; Raşid-ad-din III, s. 184.

dı. Şamlılar, Gazan'ın harekâta giriştiğini öğrendiklerinde, kenti merhametsizce ele geçireceğine dair büyük bir korkuya kapıldılar.⁶¹⁷ Bilge kişilerin önerisi ve ahalinin tamamının rızasıyla, merhametini sağlamak üzere Gazan'a elçi göndererek çeşitli hediyeleri ve kent anahtarını takdim ettiler.⁶¹⁸ Gazan da hediyeleri ve ahalinin isteğini kabul etti. Elçilere, kente geri dönmelerini ve ordunun ihtiyaç duyduğu erzakı hazırlamalarını emretti⁶¹⁹ ve Şam'ın kendi şahsi mülkü olarak korunacağından şüphe duymamalarını istedi. Elçiler büyük memnuniyet içinde dönmelerinden sonra Gazan, Şam ırmağı kıyılarına vardı ve karargâhını buraya kurdurdu. Askerlerine de kente herhangi bir zarar vermemelerini buyurdu.⁶²⁰ Şam sakinleri Gazan'a çok sayıda hediye gönderdiler ve or-

617 Yûnînî'nin satırları Şam'da ortaya çıkan korkuyu tasvir etmekten başka saldırıya uğraması muhtemel bir kent ahalisinin psikolojisine de işaret etmesi açısından çok kıymetlidir. Bk. Yûnînî, s. 135, 136.

618 Şam elçileri Gazan Han'ın Hıms'tan ayrılmasından birkaç gün sonra 31 Aralık 1299'da ilhanın huzuruna gelmişlerdir. Bk. Reşîdüddin, s. 280; Raşîd-ad-din III, s. 184. Bu ziyarete ilişkin ayrıca bk. İbni Tagrıberdi, s. 100.

619 Gazan Han ile Şam heyeti arasındaki konuşmaya dair bk. Reşîdüddin, s. 280; Raşîd-ad-din III, s. 184; İbni Tagrıberdi, s. 100.

620 Gazan Han, Şam'a geldikten sonra 6 Ocak 1300'de, ordunun kente zarar vermemesi için Tuma kapısına bir birlik yerleştirmiş, bununla da yetinmeyerek kentin kapılarının tamamının kapatılmasını ve ordunun şehre girmemesini emretmiştir. Kentin yağma edilmesini teklif eden emirlere kulak asmadığı gibi, divandan habersiz tek bir emirin bile kente girmesini yasaklamıştır. 2 Ocak 1300 tarihli bu metin en detaylı şekilde Yûnînî'nin eserinde korunmuştur. Bk. Yûnînî, s. 139-142; Reşîdüddin, s. 280, 281; Raşîd-ad-din III, s. 184, 185. Bu husus Ermeni kaynaklarından birine de şu şekilde yansımıştır: “Ele geçirdiği topraklarda tahribat yapmadı ve insanları öldürmedi. Ermeni kralı, handan Dimaşk şehrini yakmak için kendisine müsaade verilmesi ricasında bulundu. Han ona şu cevabı verdi: ‘Böyle bir şehri yakmak günah olacaktır. Ben onu oğluma vereceğim. Şehir onun namına muhafaza edilecektir’. Bk. Nerses Palitiens, s. 172. Gazan Han'ın oğlu olmadığı için bu kayıt hatalıysa da esas itibarıyla, Gazan'ın, kentin tarumar edilmemesi için aşırı gayret gösterdiğine işaret etmektedir. Bu tutumuna karşın, Yûnînî'nin Moğol olarak takdim ettiği (Yûnînî, s. 145-148), Ermeni ve Gürcü askerleri 12 Ocak'ta Cebel es-Salihiye'ye saldırmakla etrafı yağmalamış ve bir takım insanları esir etmişlerdir. Yûnînî'nin ifadeleri aksi-

dunun ihtiyacı olan erzakı sağladılar. Gazan, bu sırada Gazze yakınlarında emrini beklemekte olan Molay'ın emrindeki kuvvetler hariç⁶²¹ ordusunun tamamıyla kırk yedi gün boyunca Şam'da konakladı.⁶²²

Gazan, Şam'da kalıp istirahat ettiği günlerde Baltu⁶²³ adlı akrabasının İran'a doğru saldırıya geçtiği, ekonomik ziyan bir kenara, daha da ileri bölgelere ulaşmasına engel olunması için Gazan'ın memleketine dönmesi için yakarıldığı şeklinde kötü bir haber aldı.⁶²⁴ Bunu öğrenince Kutlukşah⁶²⁵ adındaki önemli bir komutanına⁶²⁶ Suriye'de kalma-

ne işaret etse de Reşidüddin Gazan Han'ın yaşananlar karşısında hadisenin soruşturulması ve sorumluların cezalandırılmasını istediğini ifade etmektedir. Krş. Yûnînî, s. 147, 148; Reşidüddin, s. 281; Raşid-ad-din III, s. 185. Ayrıca bk. Amitai 1987, s. 246; Ersan 2007, s. 220; Akkuş-Yiğit 2011, s. 98. Reşidüddin ve Korykoslu Hayton Gazan'ın Şam'ın yağmalanmamasına büyük önem gösterdiğini ifade etmelerine karşın, Yûnînî'nin özellikle 16 Ocak 1300 akşamı ve sonrasında yaşananlarla ilgili ifadeleri Gazan'ın emrinin kentin bazı kesimlerinin yağmalanmasına mâni teşkil etmediğini göstermektedir. Bk. Yûnînî, s. 148 vd.

621 Mulay Noyan, 23 Ocak 1300'de Şam yakınlarına dönmüştür. Bk. Reşidüddin, s. 281; Raşid-ad-din III, s. 185. Yûnînî'nin ifadeleri ise bunun Şubat başına doğru olduğu yönündedir. Bk. Yûnînî, s. 153.

622 Gazan Han Şam'da bir ay kalmış ve 5 Şubat 1300'de kenti, bir takım idarî düzenlemeler yaptıktan sonra terk etmiştir. Bk. Reşidüddin, s. 281; Raşid-ad-din III, s. 185; Yûnînî, s. 153.

623 Metinde Baydo.

624 İlhanlıların Anadolu'daki valisi Baltu 1297'de isyan etmiş, üzerine gönderilen Kutlukşah komutasındaki İlhanlı ordusuna yenilerek önce Beyşehir taraflarına kaçmış, ancak sonunda Memlûklere sığınmak için Kilikya'ya gelmişti. Burada Ermeni kralı ile görüşüyse de tutuklandı ve 1297'nin sonlarında Gazan Han'a gönderildi. Baltu isyanına dair bk. Aksarayî, s. 158-165. Dolayısıyla Korykoslu Hayton'un burada kronolojik hataya düştüğü anlaşılmaktadır. Yazarın karıştırdığı hadise muhtemelen Kirman'da Mahmud Şah tarafından başlatılan isyandır. J.A. Boyle da Gazan'ın Suriye'den çekilmesini Karaunas saldırılarıyla ilişkilendirir. Bk. Boyle 1968, s. 388. Ancak Hayton'un hatası bununla sınırlı kalmaz. Nitekim Gazan Han Kirman'daki hadiseleri Şam'dan çekildikten sonra, Ceber kalesi civarında bulunduğu sırada öğrenmiştir. Bk. Reşidüddin, s. 282; Raşid-ad-din III, s. 185.

625 Metinde Cololossa.

626 Kutlukşah, Baydu ile mücadelesinde Nevruz ile birlikte Gazan'a destek olan önemli komutanlardan birisiydi. Bk. Stefan Orbelian, s. 57.

sını ve bu sırada isyan etmiş bir kenti kuşatmasını emretti.⁶²⁷ Aynı anda Gazze yakınlarında beklemekte olan Mulay'a da, Kutlukşah'ın emri olmaksızın yerinden kıpırdamamasını buyurdu.⁶²⁸ Bunu, bölgedeki kentlerin bazılarının başına idareci ve yöneticiler tayin etmesi izledi. Şam'ın idaresini yukarıda kendisinden bahsedilen hain Kıpçak'a verdi. Çünkü bu sırada onun hain olduğunu fark etmemişti.⁶²⁹ Gazan ayrıca Ermeni kralını da çağırdı ve dedi ki: *“Eğer Hristiyanlar buraya geleceklerse Suriye’de ele geçirdiğimiz toprakları idare etmeleri ve sahip olmaları için memnuniyetle onlara veririz. Ancak hiç kimse gelmezse, Kutlukşah’a, Hristiyanlar gelene kadar bir zamanlar ellerinde tuttukları diyarların tamamını geri almasını ve kaleleri onartarak onlara yardım etmesini emrettik.”*⁶³⁰

627 Burada yazarın bahsettiği kent, Şam'ın iç kalesidir. Nitekim burası Moğolların Mart 1300'deki ayrılışına kadar direnişi sürdürmeye muvaffak olmuştur. Mücadelelere ilişkin bk. Amitai 2004c, s. 32-37.

628 Öyle anlaşıyor ki Gazan'ın Mulay Noyan'ı güneye doğru sevki olası bir Memlûk seferine karşı yeniden Suriye'ye yönelmek için zaman kazanmakla ilgiliydi.

629 Reşidüddin, Gazan Han'ın Kutlukşah'a, Şam'ı bir sonraki bahara kadar korumasını, Emir Mulay'ın ise yaza kadar kalabalık bir orduyla bölgede kalmasını emrettiğini belirtmektedir. Yazar, kentin valiliğini ise Korykoslu Hayton'un ifade ettiği şekilde Kıpçak'a verdiğini dile getirir ki, bu sözleri Memlûk kaynaklarındaki ifadelerle uygundur. Bk. Reşidüddin, s. 280, 282; Raşid-ad-din III, s. 185; Yûnînî, s. 154. Ancak Suriye'nin ele geçirildiği ilk günlerde dâhi Seyfeddin Kıpçak'ın sadece Şam'ın değil, aynı zamanda Suriye'deki diğer kentlerin de idarecisi olarak tayin edildiği görülmektedir. Yûnînî, s. 144, Fakat bu görevin resmen ilânı, Gazan Han'ın kentten ayrılmasından sonra gerçekleşti. Gazan'ın atama ve emirlerine ilişkin ayrıca bk. Amitai 2004c, s. 33, 37.

630 Gazan Han 6 Ocak 1300'de ulaşacak olduğu Şam'a varmadan Halep ile Şam arasındaki bir yerde bulunduğu sırada, 21 Ekim 1299'da Kıbrıs'taki Haçlılara mektup yazdırmıştı. Bu mektupta, Hristiyanlarla kucaklaşmak ve Filistin'de ele geçirecek olduğu toprakları kendilerine vermek isteğini ifade ederek onları Suriye'deki sefere davet etmişse de, Haçlılar bu teklif karşısında kararsız kalmışlardır. İslama bağlılığını açık şekilde politik hedeflerinden ayrı olarak değerlendirdiği anlaşılan Gazan Han, bu yardım konusuna çok önem vermiş olacak ki, Kasım ayında Kıbrıs'a ilkindekine benzer içeriğe sahip ikinci bir mektup daha göndermişti. Eğer Marino Sanudo ve kimli-

Bu şekilde düzenlemeler yaptıktan sonra Mezopotamya'ya doğru yola çıktı.⁶³¹ Fırat ırmağını geçerken Kutlukşah'a, Molay'ı 20.000 kişilik bir ordu ile Şam'da bırakmasını⁶³² ve arda kalan orduyla vakit kaybetmeksizin yanına gelmesini emretti.⁶³³ Kutlukşah emredildiği şekilde yaptı ve Molay'ı Suriye'de bıraktı.⁶³⁴ Ancak Molay, Kıpçak haininin önerisi üzerine beraberindekilerle Kudüs'e doğru ilerledi ve hayvanları için iyi bir otlak bulduğu Gaur adlı bir yerde konakladı.⁶³⁵ Yaz geldi-

ği mechul Tyreli Tapınakçı'ya inanacak olursak, Beyrut ve Yaffa'nın Haçlı kontu Guy ve Antakya hâkimi John bu çağrıya iştirak ederek Suriye'ye yönelmişlerse de Gazan Han bu sırada bölgeden ayrılmıştı. Bk. Schein 1979, s. 810, 811. Bunun yanında Papalık daha da ciddi bir takım hazırlıklar içine girmişti. Gazan Han'ın Filistin'e inmesinden emin olan Papa Boniface, Kutsal Toprakların ele geçirilmesi şenliklerinin yılbaşı şenliklerine kadar yetiştirilmesi hazırlığına giriştiği gibi, bölgeye bir Haçlı seferi düzenlenmesi için girişimlerde de bulunmuştur. Bu maksatla İngiltere kralı I. Edward'ı bilgilendiren Papa, Gazan Han'ın Suriye'den ayrıldığından habersiz 7 Nisan 1300'de kaleme aldığı mektubunda "Pagan Gazan'ın Kutsal Toprakları ele geçirdiği ve buraları Hristiyanlara vereceğini" dile getirmiştir. Kutsal Toprakların Hristiyanlara bırakılacağı, Kıbrıs'tan Barselona'ya gönderilen 23 Mart 1300 tarihli bir diğer mektupta da dile getirilir. Bk. Schein 1979, s. 813, 815, 817.

631 Gazan Han Şam'dan, yukarıda da ifade edildiği üzere, 5 Şubat 1300'de ayrılmıştır.

632 Gazan'ın ayrılışından sonra Şam'daki Moğol askerî gücünün gözle görünür şekilde azaldığını Yûnînî de vurgular. Buna karşın bu hâli ile bile Moğol ordusu kalabalık olarak değerlendirilmiştir. Bk. Yûnînî, s. 153, 154. Ancak asıl azalmanın Kutlukşah'ın ayrılmasından sonra olduğu görülüyor. Nitekim Yûnînî'deki bir kayıt Şam'daki Moğol asker sayısının 1000 civarında olduğuna işaret eder. Bk. Yûnînî, s. 161, 162.

633 Reşidüddin Kutlukşah'ın Gazan'a katılmasını bir emirle ilişkilendirmemesi de Gazan Han'ın Memlûk Sultanına gönderdiği mektupta iki tümen komutanına dönmelerini emrettiğine ilişkin sözlerinde kast ettiği komutanlardan birisinin Kutlukşah olduğu anlaşılmaktadır. İlgili ifade için bk. Yûnînî, s. 183; İbni Tagrıberdi, s. 105.

634 Kutlukşah Şam'ı Ermeni Kralı ile birlikte hemen hemen aynı gün 15 Şubat 1300'de terk etmiştir. Bk. Yûnînî, s. 156.

635 Mulay Noyan zaten Gazan Han'ın emri üzerine güneydeki bir noktaya ilerlemiş bulunuyordu ve herhalde o da Kutlukşah gibi Gazan Han'ın emri ile bölgeyi terk etmiştir. Nitekim Gazan'ın Memlûk sultanına gönderdiği mek-

ğinde, daha önce Gazan'a ihanet eden Kıpçak, gizlice sultana elçi göndererek Şam ile Gazan'ın Suriye'de ele geçirdiği toprakların tamamını kendisine teslim edeceğini söyledi.⁶³⁶ Sultan, Suriye'yi teslim ederse Şam'ı ölünceye dek Kıpçak'a bırakacağını, hazinesinin önemli bir kısmını kendisine sunacağını ve kızkardeşini de eş olarak vereceğini söyledi. Bunun üzerine Kıpçak kısa bir süre sonra isyan etti ve ülkedeki diğer bölgeler de buna katıldı.⁶³⁷ Onlar, Tatarların yaz sıcaklarında ilerleyemeyeceklerini düşünüyorlardı. Molay, Şam ve diğer kentlerin isyana kalkıştı-

tubunda, dönmelerini emrettiğinden bahsettiği iki tümen komutanından birisi de Mulay Noyan olsa gerektir. Bk. Yûnînî, s. 183; İbni Tagrıberdi, s. 105. Mulay Noyan'ın Mart başında başlayan çekilişinin Şam ahalisi üzerinde müthiş bir korku yarattığı görülmektedir. Bk. Yûnînî, s. 163. Ancak o, Şam'da devam eden iç kale muhasarasına katılmayarak Gazan Han'a katılmak üzere daha kuzeye ilerledi.

636 Yûnînî'nin Seyfeddin Kıpçak'a Şam'dan başka Hama, Hıms ve Halep'in verildiğine ilişkin kaydı ile Korykoslu Hayton'un buradaki ifadeleri örtüşmektedir. Bk. Yûnînî, s. 144.

637 Seyfeddin Kıpçak'ın, Şam'ın iç kalesinin kuşatılması sırasında, kalenin komutanı tarafından "ikiyüzlü ve hain" olarak nitelendirildiğine bakacak olursak, son ana kadar Moğollara bağlılığını sürdürmüştür. Bununla birlikte Gazan Han'ın kentten ayrılması ve buna Kutlukşah'ın efendisini takip etmesi eklenince yeni bir sürece girdiğinin farkına vardı. Reşidüddin, Kutlukşah'ın 27 Mart 1300'de Musul'da bulunan Gazan Han'ın huzuruna çıkarak Seyfeddin Kıpçak'ın ihanetini bildirdiğini ifade etmesine (Reşidüddin, s. 282; Raşid-ad-din III, s. 185) karşın, 24 Mart'ta Seyfeddin Kıpçak hâlen Gazan Han'a bağlılığını koruyordu. Bk. Yûnînî, s. 163. Bu durumun Şam'daki son Moğol birliklerinin kenti terk ettiği 29 Martta da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bk. Yûnînî, s. 164. Ancak 6 Nisanda kentte Seyfeddin Kıpçak'ın Moğollarla "anlaşma"sını bozduğu dedikodusu yayılmaya başlamıştır. Bk. Yûnînî, s. 165. Bunu Nisan ayı içerisinde beraberindekilerle birlikte sultanın huzuruna çıkarak af dilemesi takip etmiştir. Bk. Yûnînî, s. 167. Bu kronolojik sıra, Seyfeddin Kıpçak'ın "Moğollara ihaneti"nin Şam'daki Moğol gücünün zayıflamasına bağlı olduğuna işaret etmektedir. Bundan sonra Seyfeddin Kıpçak kendisini aklamaya çalışmıştır. Baybars el-Mansurî'nin Seyfeddin Kıpçak'ın, İlhanlı komutanı Kutlukşah'a büyük miktarda para vererek bölgeden çekilmesini sağladığını ifade etmesi argümanlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Seyfeddin Kıpçak ile Memlûklar arasındaki temasa dair bk. Amitai 2004c, s. 36, 38; Amitai 2008, s. 124, 133. Seyfeddin Kıpçak'ın bundan sonraki hayatına dair bk. Amitai 2004c, s. 39, 40.

ğını görünce ordusunun sayısından ötürü burada kalamadı. Kestirme bir yoldan Mezopotamya'ya doğru çekildi ve Gazan'a Suriye'deki vahim gelişmeleri anlattı.⁶³⁸ Bu sırada yaz mevsimi olmasından ötürü Gazan'ın elinden hiçbir şey gelmediğinden Suriye'ye doğru harekâta girişemedi. Ancak Fırat ırmağının üst kesimlerinde büyük bir hazırlığa girişti.⁶³⁹

Gazan, kış geldiğinde Kutlukşah'a 30.000 kişilik bir ordu verdi ve Antakya'ya ilerlemesini, Ermeni kralı ile Kıbrıs'taki Hristiyan komutanlarının da kendisine katılmalarını emretti. Bunu, Gazan'ın kalabalık ordusunun gelişi takip edecekti. Kutlukşah emredildiği üzere harekâta girişti. 30.000 kişilik ordusuyla Antakya yakınlarına geldi ve ardından Ermeni kralına da gelebileceğini bildirdi. Ermeni kralı hemen yola koyuldu.⁶⁴⁰ Kıbrıs'taki Hristiyanlar da İsa'ya hizmet adına buraya geldiler. Ancak onlar, gerçek olup olmadığını hesaba katmadan, sadece Tatarların geldikleri haberini alarak kalyon ve diğer çeşit gemileriyle Ruad⁶⁴¹ adasına ulaşmışlardı. Kıbrıs kralının⁶⁴² kardeşi Templar ve Hospitalier tarikatının üstad-ı azamı ve idarecisi Tyri'nin efendisini⁶⁴³ bu adanın idarecisi olarak atadılar. Ancak Hristiyanlar göreve hazır ve istekli hale geldikleri bir sırada ne yazıkki Gazan'ın iyileşme umudu olmayacak kadar hasta olduğuna ilişkin acı bir haber geldi.⁶⁴⁴ Bunun üze-

638 Mulay Noyan, Gazan Han'ın yanına 10 Mayıs 1300'de varmıştır. Bk. Reşidüddin, s. 282; Raşid-ad-din III, s. 185.

639 Gazan Han, Fırat ırmağını geçtikten sonra Meraga'ya giderek kışı burada geçirmişti. 13 Temmuzda topladığı kurultayda en önemli mevzu, muhtemelen, bir sonraki sene düzenlenecek Suriye seferiydi. Bk. Reşidüddin, s. 282; Raşid-ad-din III, s. 186.

640 Reşidüddin, Kutlukşah'ın kalabalık bir orduyla 16 Eylül 1300'de öncü olarak yola çıktığını ifade etmektedir, ancak tam olarak nereye ilerlediğini veya amacının ne olduğunu belirtmiyor. Bk. Reşidüddin, s. 283; Raşid-ad-din III, s. 186.

641 Metinde Anteradense.

642 Bu sırada Kıbrıs Latin Krallığı'nın başında II. Henry bulunuyordu.

643 Burada yazarın bahsettiği kişi Amalric'tir.

644 1300 yılı seferinin yarım kalması, Gazan Han'ın hastalığından çok iklim koşullarıyla alakalıydı. Nitekim bir önceki seferin güzergâhını takip eden Moğol ordusu 3 Ocak 1300'de Halep önlerine gelmiş, buradan güneye ilerleyerek 18 Ocak'ta Kınısırın'e ulaşmıştı. Bundan sonra Moğollar, düş-

rine Kutlukşah, Gazan'a, Ermeni kralı Ermenistan'a ve Ruad'a gelmiş olan Hristiyanlar da Kıbrıs'e döndüler.⁶⁴⁵ Böylelikle Kutsal Toprakların alınmasına dair faaliyetler suya düşmüş oldu. Bu hadise 1301'de vuku bulmuştur.⁶⁴⁶

XLII. Kısım

1303'te Gazan, Suriye'yi ele geçirmek, sultan ile İslamiyeti yok etmek ve Kutsal Toprakları Hristiyanlara vermek niyetiyle⁶⁴⁷ kalabalık

manlarının hareketini bekledilerse de Memlûklerin iklim şartlarından ötürü Hama'dan öteye gidememelerine Moğol karargâhının kurulu olduğu bölgenin de şiddetli yağış almaya başlamasının eklenmesi, seferin yarıda kalmasına neden olmuştur. Yûnînî'ye göre Moğol ordusu 41 gün boyunca yağın kar ve yağmur altında perişan duruma düşmüş ve "yenilgi almaktan beter" hâle gelmiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 283, 284; Raşîd-ad-din III, s. 186, 187; Yûnînî, s. 177. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 389; Spuler 1987, s. 112; Ayaz 2007, s. 11. Bu haliyle dâhi sefer Memlûkler tarafından büyük endişe ile karşılanmıştır. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 102, 103. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 390.

645 Gazan Han'ın Suriye'ye sefer düzenleyeceğini öğrenen ve bir sene önce kendilerine ulaşan mektuplara itimat eden Kıbrıs kralı II. Henry, 16 kalyondan müteşekkil donanma ile 20 Temmuz 1300'te Kıbrıs'tan ayrılarak Suriye'ye ayak bastı. Ancak Korykoslu Hayton'un da ifade ettiği gibi henüz Moğol ordusu sefere girişmemiştii ve Haçlılar bu nedenle İskenderiye, Akka, Tartus ve Marakiya'da yağmada bulunduktan sonra Kıbrıs'a döndüler. Bunu, Haçlılara İlhanlı seferinin başlayacağını haber veren ve Hristiyanların Ermenistan'da karaya çıkarak seferlerine iştirak etmelerini isteyen bir elçilik heyetinin Kıbrıs'a ulaşması takip etti. Lusignan ailesinden Amalric, 300 kişilik bir birlikle Ruad adasından Tartus'a gelerek burayı ele geçirdiyse de, bundan sonra ne o, ne de Haçlılar tekrar Suriye'ye giderek sefere katılmak için bir girişimde bulunmadı. Bk. Schein 1979, s. 811. Onların Suriye'ye yönelmemeleri hiç şüphe yok ki Gazan Han'ın seferinin yarım kalmasıyla ilgiliydi. Ancak yaşananlar, İlhanlıların sefer düzenlemeleri durumunda Haçlıların buna oldukça sınırlı bir yardımda bulunacakları konusunda fikir vermektedir.

646 1300'ün sonbaharında başlayan sefer 1301'in başlarında sona ermiştir.

647 Bundan önce Gazan Han Memlûk Sultanlığı ile barış yapmak niyetiyle Kahire'ye bir elçilik heyeti yollamışsa da, bu teşebbüs akamete uğramıştır. Bk. Yûnînî, s. 184, 185, 194-198; İbni Tagrıberdi, s. 106, 107.

bir ordu toplayarak Fırat ırmağına doğru ilerledi.⁶⁴⁸ Gazan'ın ilerleyişinden korkuya kapılan Müslümanlar, onunla mücadele etmeye cesaret bulamayarak, Tatarlar gelene kadar topraklarını ateşe vermeye koyuldular. Tatarlar geldiklerinde ihtiyaç duydukları hiçbir şey bulamasınlar diye ekinlerini, hayvanlarını ve kalelerdeki erzakları toparlatıp arda kalan herşeyi yakıp yok ettiler. Bunu öğrenen Gazan, atlarının dayanamayacağını görerek kış mevsimini Fırat kıyılarında geçirmeye, havalar ısınıp çayırların yeşerdiğinde yola koyulmaya karar verdi.⁶⁴⁹ Çünkü Tatar-

648 Seferin hazırlıklarının 1302 senesinin Haziran-Temmuz ayında başladığı anlaşıyor. Nitekim Gürcü kuvvetleri bu sırada Diyarbakır'da bulunan Mula Noyan'a katılmışlardı. Bunu Gazan Han'ın Ağustos ayının sonlarında Ucan'dan ayrılması takip etti. Bununla birlikte sefer, ordunun Fırat kıyılarına ancak 1303'ün Mart ayında ulaşabilmesine bakacak olursak, oldukça yavaş gelişmiştir. Bk. Reşîdüddin, s. 290, 293; Raşid-ad-din III, s. 191, 193. İlerleyişin yavaşlığındaki nedenin, Moğolların Memlûkleri hazırlıksız yakalamak isteklerinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kutlukşah'ın, Halep emirine gönderdiği mektubunda Suriye sınırlarına gelmelerinin hayvanlarını otlatmakla ilgili olduğu ifade etmesi bu açıdan dikkate değerdir. Söz konusu yazışmaya dair bk. Ayaz 2007, s. 13. Bunun yanı sıra ilhanın Avrupa'dan geleceğini umduğu yardımı beklemenin de ordunun ilerleyişindeki yavaşlıkta etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim Gazan Han, 1301'de Papa VIII. Boniface'ın gönderdiği mektubuna 12 Nisan 1302'de elçi Kökedey Küregen aracılığıyla verdiği cevabında Papalığın teşvik edici mektubunu aldığını ve ortak sefer teatisini unutmuyarak Avrupa ordusunun bölgeye intikal etmesini istemiştir. 1302'de Gazan Han'ın bir diğer elçisi, babası Argun zamanında da Avrupa'ya giden Buscarello, İngiltere kralı I. Edward ile görüşmüştür. Gazan Han'ın mektubu günümüze erişmemişse de, burada da Gazan Han'ın İngiltere kralını Suriye'ye davet ettiği muhakkaktır. Nitekim İngiltere kralının 12 Mart 1303'de yazdırdığı mektubunda, muhtemelen İskoçya'daki karışıklıkları ifade ederek, Avrupa'da savaşın olduğunu, ancak bu nihayete erer ermez bölgeye geleceği ifade edilmektedir. Bk. Mostaert ve Cleaves 1952, s. 470, 471; Boyle 1968, s. 390, 391; Schein 1979, s. 812, 813; Lockhart 1968, s. 29; Paviot 2000, s. 316.

649 Yazarın burada Gazan Han'ın yavaş bir şekilde Suriye'ye doğru ilerlemesini mantıklı bir gerekçeye dayandırmaya ve Memlûklerin bu ilerleyiş karşısında ne kadar büyük bir panik yaşadıklarını tasvir etmeye çalıştığı anlaşıyor. Vakıa Memlûkler üzerinde Moğol ilerleyişine karşı bir endişe hâli varsa da, Korykoslu Hayton'un ifade ettiği şekilde bir önlem aldıkları kayıtlara geçmemiştir. Aksine Moğol ilerleyişinin öğrenilmesinden hemen sonra,

lar kendilerinden çok atlarını düşünürler ve kıt kanaat beslenmeye dayanamabildiklerinden kendi durumlarının ne olacağını önemsemezler.⁶⁵⁰

Gazan, Ermeni kralına elçi yollayarak zaman kaybetmeden yola çıkmasını ve Fırat'ın yukarı kesimlerine yerleşmesini istedi. Burada o kadar büyük bir kalabalık toplandı ki, Gazan'ın ordusu, Rakka⁶⁵¹ ile, herhangi bir saldırıya uğramadan Gazan'a teslim olan, Bire⁶⁵² kaleleri arasındaki üç günlük yolu boylu boyunca kaplayacak kadar uzunluğa sahipti. Gazan, Fırat ırmağının yukarı kesimlerinde bulunduğu sırada Kutsal Toprakların Müslümanların elinden kurtarılması için beklenen an geldi. Ancak, ne yazık ki, Hristiyanlık inancının düşmanı şeytan yola taş koydu. Zira yukarıda kendisinden bahsedilen Baltu, Gazan'a anlatıldığı kadarıyla, Gazan'ın hâkimiyetindeki topraklara girmiş, kentlere yerleştirilen kuvvetleri bertaraf etmiş ve büyük zarar ziyana neden olmuştu. Bunun üzerine Gazan, ordusuyla birlikte memleketine dönmeye ve Suriye'ye gelecek sene saldırmaya karar verdi. Ama Kutsal Toprakları ele geçirmeyi ertelemesinden ötürü büyük keder içindeydi. O sebeple Kutlukşah'a 40.000 Tatar atlısıyla⁶⁵³ Suriye'ye saldırmasını, Şam'ı ele geçirmesini ve ahalisini katletmesini emrederken Ermeni kralına da ona

Baybars el Çaşnigir ve Hüsameddin Laçin er-Rumî'nin komutasındaki bir ordu İlhanlı kuvvetlerinin Fırat kıyılarına gelmesiyle eş zamanlı olarak 8 Mart 1303'te Şam'a doğru yola çıkmış, sultan da 23 Mart'ta Kahire'den ayrılmıştır. Bunun yanında Memlûkler de Moğol saldırısını beklemeyerek ön tedbirler alıyorlardı. Nitekim Hıms yakınlarına ulaşan Moğol öncü birliklerinin hareketlerine taarruzla karşılık veren Memlûk kuvvetleri, 30 Martta düşmanlarını geriye atmayı başarmıştır. Bk. Ayaz 2007, s. 14, 15, 19. Korykoslu Hayton'un burada, Memlûklerin hazırlıklarından bahsetmeyerek onların geri çekildiğini gösteren ifadeler kullanması propaganda maksatlıdır. 650 Câmîu't-Tevârih'te de buna benzer ilginç bir kısma vardır. Bk. Reşîdüddin, s. 278.

651 Metinde Raccabe.

652 Metinde Labire.

653 Ordunun sayısına ilişkin abartılı rakamlar vardır, buna mukabil Korykoslu Hayton'un ifadeleri el-Ömerî, Safedî ve İbni Tagrıberdi'nin İlhanlı ordusunun 50.000 kişiden oluştuğuna dair ifadeleriyle örtüşmektedir. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 109. İlgili kayıtlar için bk. Ayaz 2007, s. 24.

eşlik etmesini buyurdu⁶⁵⁴.

Böylelikle Gazan memleketine dönerken Kutlukşah, 40.000 süvari-si ve Ermeni kralıyla birlikte⁶⁵⁵ Suriye'ye saldırıya geçti. Neticede sultanın ordusunun bulunduğu sandıkları Hıms kentine kadar karşlarına çıkan her şeyi yakıp yıktılar. Buraya geldiklerinde ise sultanın Gazze'de olduğunu öğrendiler. Kenti arkalarında bırakmak istemeyerek Hıms'ı zapt ettiler. Kent ahalisini kadınli erkekli merhamet göstermeksizin katlettiler ve büyük zenginliğe kavuştular.⁶⁵⁶ Ardından Şam'a doğru ilerleyişe geçtiler. Şam ahalisi, Kutlukşah'a elçi göndererek kendisinden üç gün süre isteyip istememek konusunda ihtilafa düşmüştü. Ancak ne-

654 Yukarda da ifade edildiği üzere Baltu isyanı 1297'de tamamen bastırılmış bulunuyordu. Yazarın burada bahsettiği ise Çağatay hanı Duva'nın oğlu Kutluk Hoca'nın Kirman ve Fars taraflarına saldırarak bölgeyi yakıp yakmasıyla ilgili olduğu anlaşılıyor. Hadiselerle ilgili bk Grousset 2011, s. 382. Ancak Gazan Han bu istila hareketini fazla önemsememiş olacak ki, bölgeye doğru ilerlemeyerek Fırat boylarında Kuşaf'ta kalmayı tercih etmiş, başkomutanı Kutlukşah idaresindeki orduyu Suriye'ye göndermiştir. Bk. Reşidüddin, s. 296; Raşid-ad-din III, s. 195. Ayrıca bk. Ersan 2007, s. 221. Doğuya gitmeyen Gazan Han'ın Fırat kıyılarına kadar gelmesine rağmen seferi idare etmemiş olması ilgi çekicidir. Reşidüddin bu durumu mevsim sıcaklarıyla ilişkilendiriyorsa da (Câmiu't-Tevârih, s. 295), Gazan Han'ın bu kararının daha çok, Kafkas hudutlarından yeni bir Altın Orda saldırısı ihtimalinin belirmesiyle ilgili olduğu anlaşılıyor. Nitekim onlar, seferin başladığı tarihlerde Gazan Han'ın huzuruna çıkmışlardı. Onların beklenildiğinden daha büyük bir izzet-i ikramla karşılanması da bu havanın tesiriyle ilgili olsa gerektir. Tokta'nın gönderdiği elçilik heyetine dair bk. Reşidüddin, s. 292. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 392; Kamalov 2003, s. 75, 76. Muhtemelen Gazan Han, Altın Orda saldırısı ihtimaline karşı Fırat kıyılarında beklemeyi, bu zaman zarfında da - bir sene önceki harekâta Memlûklerin İlhanlı ordusunun karşısına çıkmamasına da güvenerek - Kutlukşah'ın Suriye'ye keşif seferi düzenlemesini ve eğer yapabiliyorsa kendisine uygun bir konum elde etmesini istemiş olmalıdır. Belki de Gazan Han, Kutlukşah'ın Suriye seferinde Hama'ya kadar inmesini bile beklemiyordu.

655 Ermeni kralı aldığı emir üzerine 12.000 kişilik bir ordu hazır etmiştir. Bk. Ersan 2007, s. 221.

656 Diğer kaynaklarda Hıms'ın ele geçirildiği ifade edilmez. Buna mukabil Reşidüddin, Hıms civarının yağmalandığını ve halkın bir kesimin katledildiğini ifade eder. Bk. Reşidüddin, s. 296; Raşid-ad-din III, s. 196.

ticede isteklerini ona bildirmeye karar verdiler ve Kutlukşah da talebi kabul etti.⁶⁵⁷ Fakat bu sırada Tatar ajanları etrafta Müslümanlardan bir takım kimseleri esir almışlardı. Bunlar sorgulanmalarının ardından Kutlukşah'ın huzuruna çıkarıldılar ve ikinci bir defa daha sorgulandılar. Bunun neticesinde Kutlukşah, sultanın birkaç gün içinde gelmesini bekleyen 12.000 kişilik bir Müslüman ordusunun Şam'a iki günlük lesafede bir yerde bulunduğu dedikodusundan haberdar oldu.⁶⁵⁸ Kutlukşah bunun üzerine, durmaksızın hızla ilerledi ve gece yarısı 12.000 Müslüman askerin bulunduğu yere vardı. Ancak kısa bir süre sonra, bir, bilemedin iki saatin ardından, sultan da buraya ulaştı. Sadece 12.000 Müslümanla mücadele edeceğini sanan Kutlukşah böylelikle avlanmış oldu.⁶⁵⁹ Ortaya çıkan durum üzerine aralarında müzakereye girişerek gece dinlenip bir sonraki gün savaşmaya karar verdiler. Çünkü daha şimdiden o gün bitmişti. Ancak Kutlukşah, sultan ile ordusunu küçümsüyor ve bir başkasının görüşüne başvurmamak istemiyordu. Bundan ötürü (alınan karara rağmen) beklemeksizin düşmana karşı saldırı emrini verdi.⁶⁶⁰

Düşmanlarının saldırıya geçtiğini gören Müslümanlar, su kuyusuna sahip olup her iki yandan dağla doğal bir şekilde tahkim edilmiş mevkilerinde Tatarların kendilerini rahatsız edemeyeceklerini ve yanlarına yaklaşamayacaklarını bilerek bir adım bile kıpırdamadan hazırda

657 Kaynaklarımızda Şam ahalisi ile Kutlukşah arasında böyle bir temasın olduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır. Bununla birlikte Memlûk ordusunun kenti terk etmesi ile Şam'da yaşanan karmaşa dikkate alındığında (Ayaz 2007, s. 16, 17), böyle bir ilişkinin olmuş olması ihtimal dışı değildir.

658 Memlûk kaynaklarında Kutlukşah'ın bu haberi alması, Hıms yakınlarındaki muharebeden kaçan Moğol öncü ordusundaki askerlerle ilişkilendirilir. Bk. Ayaz 2007, s. 15. Ancak herhalde doğrusu Hayton'un anlattığı şeklindedir.

659 Gerçekten de Memlûk sultanının komutasındaki ana Memlûk ordusu muharebe meydanı olan Şakhab'a Kutlukşah ile aynı gün, 20 Nisan 1303'te, Moğol komutanından kısa bir süre önce varmıştır. Bk. Ayaz 2007, s. 19.

660 Buna mukabil Memlûk kaynakları, Kutlukşah'ın, sultanın muharebe meydanında olduğunu çarpışmanın ileri saatlerinde öğrendiğini ifade etmektedirler ki, aşağıda buna ayrıca değineceğiz. Bk. Ayaz 2007, s. 21.

beklediler.⁶⁶¹ Karşılarında hiçbir engelin duramayacağına inanan Tatarlar ise düşmanlarına hücum ettiler. Ancak ne yazık ki karşılarına, geçmek için sık bir noktasının bulunmadığı bir ırmak çıktı. Fakat kısa zamanda pek çok uğraşın ardından adı geçen ırmağın karşısına geçmeye muvaffak oldular. Kutlukşah ve Ermeni kralının, ordunun önemli bir kısmıyla burayı geçmelerinin ardından (çayın kıyısında) onlara karşı duran düşman, katledile katledile dağa kadar kaçmaya başladı. Sultan ise bulunduğu mevkinin kendisini koruyacağını düşünerek yerinden kıpırdamıyordu.⁶⁶² Karanlık çöktüğünde Kutlukşah ordusunu tek bir parça haline getirdi ve karargâhını dağın yakınlarına kurdu.⁶⁶³ He-

661 Öyle görünüyor ki, muharebe meydanının tarihî coğrafyasına dair ayrıntılar Memlûk kaynaklarında korunamamıştır. Zira F.Y. Ayaz'ın tetkikinden öğrendiğimiz kadarıyla bu konudaki tek ayrıntı, tarafları bir çayın birbirinden ayırdığı yönündedir. Bk. Ayaz 2007, s. 20. Bu detay, Korykoslu Hayton tarafından da dile getirilmiştir. Ancak Kutlukşah'ın muharebenin ilerleyen saatlerinde ordusunu tepelik bir alana konuşlandırmasına ilişkin (Ayaz 2007, s. 21), bilgiler, Korykoslu Hayton'un bölge coğrafyasına dair kaydının doğru olduğuna işaret etmektedir.

662 İlhanlı ordusu ırmağı uygun bir yerden geçmek durumunda kaldığından taarruza Memlûk ordusunun sağ kanadına saldırarak başlamış ve bu durum kısa süre içinde Memlûk ordusunun sağ kanadının dağılmasını beraberinde getirmiştir. Bir süre sonra Memlûk sağ kanat komutanı Hüsameddin Laçin'in de aralarında bulunduğu pek çok emirin Moğol askerlerince öldürülmesi takip edince, durum ancak merkezden gelen yardım sayesinde kurtarıldı. Fakat ilerleyen saatlerde bazı Moğol komutanları, Memlûk ordusunun geri mıntıkalarına sızmayı başarınca muharebenin şekli ikinci kez değişmiş, Memlûk ordusu sağ istikamete çark ederek yan dönmeye çalışmış, ancak bu dâhi Memlûk ordusunun sağ kanadının kaçmasını ve Moğolların onları takip etmesini engelleyememiştir. İbni Tagrıberdi'nin Memlûk ordusu içerisinde yaşanan gerginliği tasvir ettiği satırları göz önüne alacak olursak, Memlûk ordusunda "yenilgi" derinden hissediliyordu. Memlûk ordusunun merkez kısmının da yoğun bir Moğol baskısı altında alınmış olduğu bu sırada Moğol sağ kanadı, Memlûk ordusunun sol kanadının baskısı karşısında geri çekilme eğilimine girmeye başlamıştı. Bk. Reşîdüddin, s. 296; Raşîd-ad-din III, s. 196; İbni Tagrıberdi, s. 110; Ayaz 2007, s. 20, 21.

663 Moğol ordusunun merkezine komuta eden Kutlukşah, Moğol ordusunun sağ kanadını Memlûk baskısından kurtarmaya yettiği sırada artık gece çökmeye başlamış ve taraflar mücadeleyi bırakmıştı. Bu durum üzerine

nüz çayı geçmemiş durumdaki 10.000 kişi daha ona katılmış değildi.⁶⁶⁴

Gün ağarınca her iki ordu da savaşa hazır durumdaydı. Tatarlar saldırıya giriştiklerinde, sultan kendini güvende hissettiği mevkide kalmak isteyerek, karargâhından çıkıp da savaşa iştirak etmek istemedi. Tatarlar, Müslümanları bulundukları yerden çıkarmak için pek çok meşakkat çektilerse de, başarılı olamadılar. Böylelikle bu şiddetli mücadele sabhtan akşama kadar devam etti. Ancak Tatarlar gece gündüz bulamadıkları sudan mahrum kalıp susadıkları ve takatleri kesildiği için⁶⁶⁵ sultanı arkalarında bırakarak süvari ve ordu düzeni içerisinde⁶⁶⁶ geri çekildiler. Zaman içinde birinden sonra diğerleri de ilerleyerek suyun ve çimenin bolca bulunduğu Şam ovasına kadar vardılar. Kutlukşah, sultanla yeniden mücadeleye girişmek için askerlerin ve atların burada dinlenmesini emretti.⁶⁶⁷

Kutlukşah orduyu daha gerideki bir tepelik alana çekerek muhtemelen başkına karşı güvenlik tedbirleri almaya çalıştı. İbni Tagrıberdi'nin ifadelerine göre bu sırada Kutlukşah mücadele ile geçen günü zafer kazanmış bir komutan edası ile karşıliyordu. Bk. Reşîdüddin, s. 196; Raşîd-ad-din III, s. 196; İbni Tagrıberdi, s. 110. Memlûk kaynakları bu noktada Kutlukşah'ın karşılaştığı ordunun sultanın ordusu olduğunu öğrendiğini ifade etmektedirler. Bk. Ayaz 2007, s. 21. Bununla birlikte muharebeye İlhanlılar tarafında katılan Korykoslu Hayton'un ifadelerinin bu konuda gerçeği daha iyi yansıttığı ve Kutlukşah'ın muharebe meydanına geldiği sırada sultanın karşısında olduğunu öğrendiğini düşünüyoruz. Bunun yanı sıra "yendiklerinin sadece sağ kanat olduğunu" öğrenmesi, gerçeği yansıtmaktan çok Memlûk kaynak yazarlarının Kutlukşah'ı küçümsemelerinin neticesi olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

664 Memlûk kaynak yazarlarının kayıtları, Moğol ordusunun tamamının ırmağı geçtiğine işaret etmektedir. Bk. Ayaz 2007, s. 21. Ancak Câmîu't-Tevârih'te de bazı Moğol birliklerinin henüz Kutlukşah'ın ordusunun içerisinde bulunmadığına ilişkin bir kayıt vardır. Burada söz konusu komutanların isimleri de verilir ki, bunlar, Emir Pulatkiya, Tuka Timur ve Nasiredin Yahya'dır. Bk. Reşîdüddin, s. 296; Raşîd-ad-din III, s. 196.

665 Kaynakların tamamı Moğol ordusunun çektiği su sıkıntısı hususunda ortak görüş beyan etmektedir. Bk. Reşîdüddin, s. 296; Raşîd-ad-din III, s. 196; İbni Tagrıberdi, s. 111; Ayaz 2007, s. 22.

666 Per turmas et acies ordinati.

667 Korykoslu Hayton'un Moğol ordusunun düzenli bir şekilde geri çekildiği-

Tatar ordusunun burada toplandığını öğrenen Şamlılar, ırmağın suyunu geceleyin kanal ve suyollarından (Tatarların bulundukları) yere akıttılar. Gece saat sekizi geçmeden su o kadar yükselmışti ki, Tatarlar alelacele kaçmak zorunda kaldılar. Gece karanlığı her yeri kaplayıp kanallar suyla dolunca da patikaları kimse göremedi. Tatarların neredeyse tamamı büyük bir karmaşa içine düştü ve cesaretlerini kaybettiler. Çok sayıda insan su taşkınyından ötürü boğuldu. Bu sırada Ermeni kralının da kazancını kaybettiği söylenir.⁶⁶⁸

ni iki ayrı şekilde üzerine basa basa ifade etmesine karşın, aktardıkları ne Memlûk kaynaklarıyla ne de Câmiu't-Tevârih ile uyumludur. Zira elde bulunan deliller Memlûk ordusunun Moğol ordusunu, konuşlandığı tepede geceleyin kuşattığını, sabahleyin ise mücadelenin kaldığı yerden devam ettiğini göstermektedir. Ancak kaynakların verdiği bilgiler bundan sonra farklılaşıyor. Reşidüddin, Kutlukşah'ın, Memlûk çemberinin ikiye ayırdığı diğer Moğol birliklerine yardım etmek üzere Taytak ve Tarsa adlı iki komutanı gönderdiğinden bahsettikten sonra, Memlûk ordusunun kuşatmayı bırakarak bu ayrı düşmüş kısım ile mücadeleye giriştiğinden bahsetmektedir. Bundan sonra ilgili satırlar muharebenin nasıl bir hâl aldığı hususunda yetersiz kalmaktadır. Bk. Reşidüddin, s. 296; Raşid-ad-din III, s. 196. Memlûk kaynakları ise Memlûk çemberinin bir kısmının açıldığını, Moğol ordusunun buradan geçerken saldırıya uğrayarak dağıldığını ifade ederler. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 111; Ayaz 2007, s. 22. Memlûk kaynaklarında ifade edilen “çemberin açılması” ile Reşidüddin'in bahsettiği Taytak ve Tarsa'nın saldırısı arasında ince bir paralellik göze çarpmaktadır. Ancak bu noktada Reşidüddin'in İlhanlı hücumunu Taytak ve Tarsa ile sınırlayarak muharebe neticesinde elde edilen yenilgiyi hafifletmeye çalıştığını düşünüyoruz. Memlûk kaynak yazarlarının ise Moğol ordusunun ikiye ayrılması meselesini atlayarak konuyu aktardıkları görülüyor. Bu nokta muharebenin anlaşılmasının önünde ciddi bir eksiklik olarak durmaktadır. Bizim kanaatimize göre, muharebeden ancak, arasına Memlûk ordusunun girdiği Moğol ordusunun iki kısmını birleştirmekle muzaffer ayrılacağını gören Kutlukşah son derece doğru bir kararla Memlûk ordusu üzerine Taytak ve Tarsa'nın öncülüğünde genel bir hüruc hareketi yapmış, ancak bu, ırmak üzerindeki bir nokta bulundukları sırada bir anda ordunun tamamının dağılmasıyla neticelenmiştir.

668 Korykoslu Hayton'un bahsettiği hadiseler, Şam ahalisinin çalışmasından çok, yağışın Şam civarını balçık hâle getirmesiyle alakalıydı. Bu durumun Moğol ordusu üzerindeki menfi tesirinden Reşidüddin de bahseder. Bk. Reşidüddin, s. 296; Raşid-ad-din III, s. 196.

Bir sonraki gün İsa'nın yardımıyla herhangi bir uğraşa gerek kalmadan suyun yarattığı tehlike sona erdi. Ancak Tatarların ana muharebe aletleri olan yay ve okları ile diğer silahları o kadar ıslanmıştı ki, bunları kullanmaları imkânsız hale geldi.⁶⁶⁹ Bu durumda o kadar büyük bir şaşkınlığa uğradılar ki, düşman saldırsaydı kurtulmaları mümkün değildi, aksine koyun gibi ele geçirilebilirlerdi. Bundan ötürü Tatarlar, atlarını da kaybettiklerinden yavaşça ilerleyerek, herhangi bir düşman saldırısına uğramaksızın sekiz günde Fırat kıyılarına döndüler. Irmağa geldiklerinde burayı yüzerek geçmek zorunda kaldılar. Ancak nehir sağınak yağıştan ötürü kabardığından köprü olmadan karşıya geçebilmeleri mümkün değildi. Ermeni, Tatar ve Gürcü askerlerinin pek çoğu işte bu nedenle ırmakta boğularak hayatını kaybetti. Böylece onlar, düşmanın gücünden değil de yanlış bir düşüncenin neticesiyle mahvolup memleketlerine döndüler. Bu büyük talihsizlik, Kutlukşah'ın diğer kimselerin görüşünü dikkate almamasından ileri gelmişti. Zira bilge kimselere inanmış olsaydı, tehlikeden kolaylıkla kurtulabilirdi.⁶⁷⁰

Bu çalışmayı kaleme alan ben kardeş Hayton, bu hadiselerin içinde bulundum. Eğer yukarda anlattıklarım gerektiğinden uzun olduysa affınıza sığınmayı dilerim. Zira bunun nedeni, benzer tehlikelerden kurtulmayı başarmamdandır. Anlatılması planlanan hadiseler daima övgüye değer bir sonu hak eder. Ancak ihtiyatsızlık edenler sıklıkla istenilene ulaşmaktan yoksun kalır. Biz yine de asıl meseleye dönelim.

XLIII. Kısım

Ermeni kralı Fırat ırmağını geçtikten sonra, memleketine dönmeden, yanında adamları olmaksızın Gazan'a gitmeye karar verdi ve onun bu sırada bulunduğu Nineveh'e ilerledi. Gazan onu büyük bir memnuni-

669 Türk ve Moğol askerlerinin yağmurlu hava şartlarından olumsuz etkilenmelerine ilişkin bk. Kesik 2011, s. 80.

670 Korykoslu Hayton bu noktada da uğranılan yenilgiyi tek bir kişinin sorumluluğuna havale ederek hafifleterek neticeyi tek bir kişiye yüklemektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, eserin pek çok yerinde karşımıza çıkan bu tutum tamamıyla eserin yazılma nedeni olan propoganda ile ilgilidir.

yet içinde kabul etti. Zira ırmaktan geçerken uğradığı kayıplarından ötürü ona büyük merhamet duyuyordu. Bundan ötürü kendisine çok sayıda kıymetli hediye takdim etti. İlâveten, krallığında daimi surette bulunması için 1.000 kişilik bir Tatar ordusu ile para da verdi. Türkiye'ye de kralla para verilmesi ile bin kişilik bir askeri birliğin hizmetine gönderilmesini emretti. Ermeni kralı Gazan'ın imtiyazlarını aldı ve Ermenistan'a döndü.⁶⁷¹ Ayrıca Gazan ona hazırda beklemesini emretti ve Tanrı'nın izniyle Kutsal Toprakları ele geçirmek üzere bizzat yola çıkacağını söyledi.⁶⁷²

XLIV. Kısım

Ermeni kralı (Gazan'ın yanından ayrıldıktan sonra) memleketine döndü ve dinlenmeye çekildi. Ancak aynı yıl, neredeyse geldikten bir ay sonra, sultan, krallığın tamamını yakıp yıkmaları ve özellikle de ekini yok etmeleri için kalabalık bir orduyu Ermeni kralının üzerine gönderdi. Uğranılan kaybın tarifi mümkün değildir. Öyle ki daha önce bu kadar büyük bir felaket yaşanmış mıdır bilinmez. Fakat ümit edenleri yüz üstü bıraktımayan, herşeye gücü yeten ve merhametli Tanrı Hristiyanlara acıdı.

Temmuz ayında sultanın seçme askerlerinden oluşan 7.000 Müslüman Ermenistan'a saldırıya geçti. Geçtikleri yerleri yakıp yıkarak Aziz Paulus'un doğduğu Tarsus'a kadar ulaştılar. Memlekette büyük ekonomik zarar ziyana yol açtıktan sonra geri döndüler. Ancak bu sırada Ermeni kralı da kendi ordusu ile (Gazan tarafından) kendi komutasına verilen Tatar birliğini toplamıştı. Müslümanlarla Aiaci⁶⁷³ kenti yakınlarında karşı karşıya geldi ve savaştı. Tanrı'nın isteği bizim iyiliğimizden

671 II. Hetum'un Gazan Han'ı ziyareti ile ilgili olarak bk. Ersan 2007, s. 221; Özgüdenli 2009, s. 205.

672 Gazan Han, Şaklab'daki yenilginin ardından Batılı devletlere elçiler göndererek Memlûklere karşı yardım istemiştir. 1302'de Vatikan'da temasta bulunan Gazan Han'ın elçileri 1303'te İngiltere Kralı I. Edward ile görüşmek fırsatını da buldular. Bk. Hornstein 1941, s. 413, 414.

673 Bugünkü Yumurtalık.

güçlü olduğundan Müslümanlar o kadar ağır bir yenilgi aldı ki, bütün krallığı ele geçireceklerini ve Hristiyanları gırtlaklayacaklarını düşünen 7.000 kişilik Müslüman ordusundan kimse kurtulamadı. Yalnızca 200'ü esir alındı ve bunlar da muharebe meydanında yok edildi. Bu hadise 18 Temmuzda gerçekleşmiştir. Bu muharebeden sonra Müslümanlar bir daha Ermenistan'a girmeye cüret edemediler. Ardından da sultan elçilerini gönderdi, Ermenistan kralıyla anlaşma yaptı ve bunu onayladı.⁶⁷⁴

Bu çalışmayı kaleme alan ben, kardeş Hayton, bu hadiselerin içinde yer aldım. Olanlardan kısa bir süre önce kendimi dinî yaşama adanmaya niyetlenmiştim. Ancak, saldırıyla karşı karşıya kalınması ile Ermeni Krallığı'nın tehlike altına düşmesinden ötürü görevim o kadar ağır bastı ki, akrabalarımı ve dostlarımı terk edemedim. Ama sonrasında Tanrı bana büyük bir mutluluk bahsetti. Uzun çalışma hayatımın ardından Ermenistan'dan ve Hristiyanlardan huzur ile mutluluk içerisinde ayrıldım ve zaman kaybetmeksizin isteğimi yerine getirdim. Böylelikle efendim Ermenistan kralı ile akraba ve dostlarımın iznini alarak yola çıktım. Kıbrıs'taki Premonstratensis tarikatının manastırına gelerek, gençliğimde asker olarak bulunduğum sıradaki dinî kurallarla çevrili olmayan yaşamımı geride bırakmak ve hayatımın geri kalan kısmını İsa'ya hizmet ederek geçirmek için 1305 senesinde kendimi tamamıyla dine verdim.

Tanrı'ya şükürler olsun ki Ermeni Krallığı bugün huzur ve refah içerisinde ve Theodor'un oğullarından, doğuştan erdem sahibi genç Kral Livon'un⁶⁷⁵ sayesinde güçlenmektedir. Onun bu gençlik yıllarında Ermeni krallığının eski zamanlardaki gücüne geri döneceğine güçlü bir şekilde inanılmaktadır.

XLV. Kısım⁶⁷⁶

Gazan'ın anlattığımız faaliyetlerinin ardından, kaleme aldığımız ta-

674 Korykoslu Hayton 1305'te kazanılan bu zaferden II. Hetum'un iktidar süresine ayırdığı kısımda da bahseder.

675 IV. Leon (1305–1307).

676 Kohler edisyonundaki bu kısım Latince metinde olmayıp, Fransızca metinden Latince'ye sonradan tercüme edilmiştir.

rih kitabının sonuna gelmeden evvel, öncelikle Gazan'ın Müslüman gücünü ezdiği zaman Ermeni Krallığı'nın nasıl bir durumda olduğundan bahsedeceğiz.

1289'da iyi hatırlanan Ermeni kralı Livon, Tanrı'nın isteği üzerine ne yazık ki hayattan göçtü.⁶⁷⁷ Ardında yedi oğul ve üç kız evlat ile güçlü bir devlet bırakmıştı. İlk evladı daha önce kendinden bahsedilen Hetum'du. İkincisi Theodor, üçüncüsü Simbad, dördüncüsü Constantin, beşincisi Narses, altıncısı Oşin ve yedincisi de Alinak'tı. Livon'un en büyük evladı olmasından ötürü Hetum kaidelere göre babasının tahtına oturdu. Komutanlar ile asiller kendisine efendileri olarak bağlılıkla itaat ettiler ve boyun eğdiler. Ancak Hetum, asillerin kendisini desteklemelerine karşın tacı ve evlilik bağı kurmayı kabul etmedi. Bu durum, belirli bir süre için devam etti. Ancak sonunda kardeşleri, akrabaları ve asiller Hetum'un yanına gelerek tacı ne zaman kabul edeceğini sordular. Hetum diğerlerinin görüşlerine uymadı ve ne tacı ne de bir evlilik bağını kabul edeceğini söyledi. Bir sene böyle geçti ve sonunda onların görüşlerini önemsemeyerek Ermeni Krallığı'nı üstlendi ve krallığın bütün asilleri ile tâbilerini çağırdı ve efendiliğini ilan etti. (Ancak daha sonra) efendiliği ikinci kardeşi Theodor'a bırakarak Mamistri'ye⁶⁷⁸ gitti ve burada büyük bir manastır inşa ettirdi. Burada bir yıl kaldı ve her ne istediye ihtiyaçları kardeşi tarafından giderildi. Ancak bir senenin ardından krallığı terk etmekten büyük pişmanlık duydu. Çünkü kardeşi Theodor'un Kıbrıs'tan Hotono de Grandisono ile daha pek çok asil ile Ermenistan'da toplantı yaptığını ve buna çok sayıda asil ile vassal hükümdarların iştirak ettiğini öğrendi. Bunun üzerine en büyük kardeş Hetum, krallık makamına yeniden döndü ve dinî hayatı bir kenara bırakarak krallığı iki yıl daha idare etti.

Ancak sonrasında Hetum vassal beylerle asilleri yanına çağırdı ve karşısında duranlara krallığı terk etmek ve idareyi kardeşine vermek hususunun içini kemirdiğini söyledi. Kardeşleri ve asillerin tümü, devleti büyük bir sıkıntı içine sokacağından ötürü idareyi terk etmemesi hu-

677 III. Leon 7 Ocak 1290'da ölmüştür. Bk. Akkuş-Yiğit 2011, s. 87.

678 Adana civarında eski bir kent.

susunda ısrar ettilerse de, o, kendisine yakaranlara uymak istemedi ve kendini yeniden dinî yaşama adadı. Kardeşleri de asiller de onun kararını değiştirmeye muvaffak olamadıklarını görünce kararına saygı gösterdiler. Ama bir süre geçtikten sonra ikinci kez idareyi bıraktığına pişman oldu ve üçüncü kez devletin başına geçti. Kardeşi Theodor idareyi memnuniyet içerisinde kendisine teslim etti. Herkes Theodor'un nezaaketinden etkilenmişti. Böylelikle hükümdar Hetum, dinî yaşamı bir kenara bırakarak üçüncü kez krallığı elde edip ülkesini idare etti. Ancak bir süre sonra yeniden krallığı bir kenara bırakıp kendini artık tamamıyla dinî yaşama adamak istedi. Bununla birlikte kardeşleri, akrabaları ve asiller ile beyler bunu kabul etmediler. Bu durum karşısında isteğini yerine getiremeyeceğini anladı. Günlerden bir gün Hetum avlanmaya gittiğinde etrafında kimsenin olmamasını fırsat bilerek denize doğru kaçtı.

Avdan sonra adamları efendilerinin gelmediğini görüp de onu bulamayınca büyük bir telaşa kapıldılar. Kralın kaçtığı dedikodusu yayılınca kızının kocası Tyrensis beyi, asiller ve Ermenistan'daki meselelerden endişe eden kimselerle birlikte Kıbrıs'a gitti. Hetum'u deniz kıyısında çalılıklar arasında buldular. Niçin bunu yaptığını sordular ve o da dedi ki: *"Niçin tam da kendimi dinî hayata vereceğim sırada isteğimi yerine getirmeme müsaade etmiyor; geri dönmemi istiyor ve beni alışık olmadığım topraklara taşıyorsunuz?"* Böylelikle amaçlarına nail olamadılar. Nitekim o, Fransisken tarikatına bağlanmış ve kardeş Johannes olarak anılmaya başlanmıştı.⁶⁷⁹ Bunu görenler Theodor'dan devletin başına geçmesini rica ettiler. Theodor, en büyük kardeşinin hayatta olmasından ötürü bunu reddetti ve prensliğin başına geçmedi. Bunun üzerine üçüncü kardeş Simbad'a aynı ricada bulundular ve müzakereler başladı.⁶⁸⁰

679 Söz konusu dönemde Ermeniler Gregoryenliğe bağlı olmakla birlikte Katolik inanç özellikle asiller arasında yayılmaya başlamıştı. Buna bazı din adamları da katılmıştı. Nitekim 1316'da Adana'da toplanan konsilde union/birlik sağlanmış, ancak bu karar büyük tepki toplamıştır. Bk. Bedrosian 1979, s. 278.

680 Müellif bu kısımdan sonra da II. Hetum'un tahta çıkış ve inişlerinden bahseder, ancak bunun sayısı konusunda abartıya kaçmıştır. Zira II. Hetum esasında sadece iki kez tahttan feragat etmiş, bir kez de tahtından olmuş-

Fransisken tarikatı içine girmiş olan kardeş Johannes, bir süre sonra kızlarından birinin imparatorun oğlu ile evli olmasından ötürü⁶⁸¹ Constantinopolis'e gitmek istedi. Ve bir gemiye bindi. Theodor da en büyük kardeşini terk etmek istemeyerek onu takiben henüz ergenlik dönemine erişmemiş oğluyla birlikte yola çıktı. İki kardeş altı ayda Constantinopolis'e vardılar. Buradan döndükten sonra Ermenistan'a gitmeye niyetlendilerse de, tahta çıkmış bulunan üçüncü kardeşleri Simbad, aralarındaki anlaşmayı yok sayarak ağabeylerinin memlekete dönmelerini kabul etmedi. Böylelikle iki kardeş, Simbad'ın fikrini değiştireceğini umarak Kıbrıs'a gittiler. Ancak hiçbir netice alınamadı. Constantinopolis'ten dönmelerinin nedeni Gazan'ın yanına gitmek ve ona dert yanmaktı.⁶⁸²

İdareyi ve devlet hazinesini eline geçirmiş olan Simbad, beraberindeki büyük ve pek çok hediyeyle vakit kaybetmeksizin Gazan'ın huzuruna çıkmaya karar verdi. Getirdiği hediyelerle Gazan'ın memnuniyetini kazandı ve Gazan'ın neslinden bir kadın kendisine eş olarak verildi. Bunun yanında Simbad, kardeşlerini tutuklamak izni ve yetkisini de almıştı. Bundan sonra ülkesine döndü. Kardeşleriyle biraraya geldiyse de onları tutuklattırdı ve Ermenistan'a getirtip ikisini de farklı kalelere hapsedtirdi.⁶⁸³ İki kardeş hapisanede bir yıl kaldıktan sonra, Cons-

tur. Onun iktidar dönemleri şu şekildedir. I. 1289–1292, II. 1295–1296, III. 1298–1305. Bk. Ersan 2007, s. 214-223. Hayton'un hadiseleri hafife alarak değerlendirdiği ve hadiselerle bir ölçüde alaycı bir şekilde yaklaştığı anlaşılmaktadır. Yazarın bu tutumu daha önce de ifade edildiği üzere II. Hetum'a karşı olumsuz tutumuyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Korkyos hâkimi Hayton ile Ermeni Kralı arasında askerî çarpışmayla neticelenen bir mücadele olduğu ve bundan sonra Korkyos hâkiminin Ermenistan'da barınamayarak 1296'da ülkeyi terk ettiği bizzat II. Hetum'un eserine yansımıştır. Bk. II. Hetum, s. 145.

681 II. Hetum'un kızı Rita, Doğu Roma İmparatoru II. Andronicus'un oğlu IX. Mihail ile evliydi. Bk. Nersessian 1969, s. 657.

682 Onların böyle bir niyetlerinin olduğu diğer kaynaklara yansımamıştır.

683 Nersessian'ın, II. Hetum'un tahtının Simbad tarafından gaspedildiği şeklindeki ifadesinin aksine (Nersessian 1969, s. 657) Ermeni kralın kendisi, tahtı kardeşi Simbad'a bıraktıktan sonra İstanbul'a gittiğini eserinde ifade etmektedir. Bk. II. Hetum, s. 145.

tantin adındaki dördüncü kardeş, kardeşlerinin alıkonması üzerine onları hapisten kurtarmak için kalabalık bir ordu toplayarak Simbad'a karşı ayaklandı. Kendi durumunu sağlamda gören Simbad büyük kardeşinin gözlerine mil çekilmesini, diğer kardeşinin ise kellesinin vurulmasını emretmişti. Ancak sonunda Constantin, Simbad ile giriştiği muharebede onu yendi ve ülke dışına attı. Tahtı ele geçirdikten sonra da kardeşlerini zindandan kurtarmak için yola çıktı. Fakat kardeşlerinden birisi kör edilmiş, diğeri ise acımasızca katledilmişti. Constantin, katledilmiş kardeşi için tarifi mümkün olmayacak bir kedere boğuldu. Büyük kardeşiyle bir araya geldikten sonra ondan idareyi ele almasını rica etti. Ama o, görme yeteneğini kaybettiğinden bunu reddetti ve affını diledi. Çünkü o, kendini dine adamak istiyordu.

Kardeşler, asiller ve din adamları arasında uyum sağlanmasının ardından onlar Theodor adlı bir beyin Livon adındaki oğlunu, yasaya uygun olduğuna karar vererek tahta çıkardılar. Livon, krallık edebilecek bir yaşta olmaması sebebiyle, krallık edecek yaşa gelene kadar dayısı ve devletin koruyucusu Constantin'in yönlendirmelerine bağlı kaldı. Onlar, Simbad'ın beyleri ile maiyetini yakaladılar ve sonunda büyük çabaların ardından kendisini de ele geçirip zindana taktılar.

Bu sırada, asla uyumayan Müslümanlar, Ermenistan kralının oğulları arasındaki mücadeleleri görerek, tüm güçleriyle Ermenistan'a saldırdılar. Pek çok köyü ele geçirdiler ve güçlü kaleleri hâkimiyetleri altına aldılar. Krallığın arda kalan kısmı öyle bir durumla karşı karşıya kaldı ki, Ermeniler, Müslümanların almaktan vazgeçtikleri kalelere çekilmiş duruma geldiler. Böylelikle Hristiyanlığın düşmanları, kardeşler arasındaki anlaşmazlıklardan ötürü Ermeni Krallığı'nın neredeyse üçte birini ellerine geçirdiler⁶⁸⁴. Bunun ardından, devleti iyi bir şekilde idare eden Constantin, düşmanlara karşı direnebilmeleri için kaleleri güçlendirdi ve bir gözü hâlâ görmekte olan en büyük kardeşi Johannes'i ih-

684 Korykoslu Hayton, burada Memlûklerin 1298'de giriştikleri harekâttan bahsetmektedir. Bu saldırılar neticesinde Memlûkler, Adana ve civarını ele geçirdikten sonra Maraş ve Tel Hamdun'a ilerleyerek zapt etmişlerdi. Bk. Yûnînî, s. 101, 102. Ayrıca bk. Nersessian 1969, s. 657.

timam göstererek iyileştirdi. Ancak bir gözü açık olan kardeş Johannes kardeşinden yüz çevirdi. Kalabalık bir ordu toplayıp gece yarısı kardeşini uykusunda tutuklattırdı ve zindana attırdı. Ermenistan'ın pek çok asil ve önderleri de acımasızca yakalandı. Bir ordu Constantin'i kurtarmak için harekâta geçti ve taraflar arasında Sis'te büyük bir muharebe vukû buldu. Pek çok asil kimse bu muharebede hayatını kaybetti. Neticede Constantin özgürlüğünü kazanamadı ve iktidar Johannes'in eline geçti. O, kendisini kör eden Simbad ile kendisini hapisten kurtaran ve gözünü ihtimamla iyileştiren Constantin'e esaret hayatı yaşattırdı. Her ikisini de bir kalyona koyup, gözetim altında bulundurarak, bir daha Ermenistan'a dönmeleri için Constantinopolis'e yolladı.⁶⁸⁵

Bu sırada Ermeni Krallığı o kadar zayıf bir hale gelmiş ve o kadar büyük bir sıkıntıyla karşı karşıya kalmıştı ki, tamamen yok edileceğinden korkuluyordu. Ancak sürüsünün yok olmasını istemeyen Tanrı'nın isteği ile Müslümanlar, sultanları Lâçin'i⁶⁸⁶ öldürdüler ve Müslümanlar bunun neticesi olarak, Tanrı'nın merhametiyle, geri çekildiler. Lâçin'in öldürülmesinden sonra Mısır'da bulunan birisini sultan ilan ettiler ve o da Ermenistan'ı tamamıyla ele geçirmek için kalabalık bir ordu topladı.⁶⁸⁷ Ancak sultandan daha güçlü olan Gazan onu yendi ve İsa'ya şükürler olsun ki, Ermenistan'ı onun elinden kurtardı.⁶⁸⁸ Hıristiyanlığın düşmanları Gazan'dan korkularına Ermenistan'da ele geçirdikleri kaleleri terk edip memleketlerine döndüler. Ermeni Krallığı, Tanrı'dan sonra, Gazan'ın gücü sayesinde düşmanın elinden kurtulduysa da, kardeşler arasındaki mücadelelerden ötürü gücünü kaybetmiş durumdaydı. Asiller, beyler, komutanlar, valiler ve senyörler bu hadiseler sırasında hayatlarını kaybettiler ve hiçbiri bugüne ulaşmadı.

Ben, Korykos⁶⁸⁹ hâkimi, Kral Livon'un soyundan gelen kar-

685 Hadiselerle ilgili olarak bk. Sebastatsi, s. 59; Anonim Vekayiname, s. 149; Nerses Palients, s. 171, 172. Ayrıca bk. Nersessian 1969, s. 657.

686 Metinde Lacim.

687 Yazar burada ikinci kez Memlûklerin 1298'de giriştikleri seferden bahsetmektedir. Bk. Nersessian 1969, s. 657.

688 1299'da Gazan Han'ın kazandığı muharebeden bahsetmektedir.

689 Metinde Curchi.

deş Hayton, bilgelikten veya iyilikten değil de İsa'nın merhametiyle, Ermenistan'da büyük felaketin ortaya çıkmasından önce kendimin farkına vardım. Bunun üzerine yoluma ilerledim ve memleketime dönünceye kadar iki sene zihnimi meşgul ettim. Dönüşümde Ermenistan'ı büyük karışıklık içerisinde buldum ve kendimi meşakkatli çalışmalardan alıkoyamadım. Öylesine çalıştım ki, Ermenistan'ın eski günlerine dönmesi için gece gündüz hiçbir zaman dinlenmedim. Tanrı, bilge bir hükümdar olan Odone de Grandisono, Templier ve Hospitaliyer üstatları ve kardeşleri ile Ermenistan ve Kıbrıs'taki asiller ve halk bunun tanığıdır.

Bundan sonra Tanrı'nın isteğiyle Tatarların efendisi Gazan bir hastalığa yakalandı ve hiçbir tedavi fayda etmedi. Her türlü işinde bilgece davranan Gazan, yaşamının sonunda övülecek bir istekte bulunarak kardeşi Harbende'nin⁶⁹⁰ kendi yerine geçmesini istedi.⁶⁹¹ Ona bilge bir şekilde devletin ve hanedanının yaşadığı acıların dindirilmesini emrettikten sonra haleflerinin terk ettikleri kadim yasaları düzenledi. Esasınca bunlar kendi halkı tarafından kutsal olarak değerlendiriliyordu. Bunların tamamlanmasından sonra Gazan'ın hayatı sona erdi.⁶⁹²

Gazan'ın ölümünden sonra kardeşi Harbende ağabeyinin tahtına çıktı.⁶⁹³ O, Hristiyanlığa karşı samimi hisler besleyen ve her gün kliseye giden Uruk Hatun adlı bir kadının oğluydu.⁶⁹⁴ Doğumunda Hırıs-

690 Metinde Carbanda. Olcaytu Han (1304–1316)

691 Reşidüddin'in aktardığına göre çeşitli kereler Olcaytu'yu kendine halef seçtiğini ifade eden Gazan Han, ölümüne yakın bir tarihte bir toplantı tertip ederek etrafındakilere bu hususu tekrar hatırlatmış ve vasiyetine riayet etmelerini istemişti. Bk. Reşidüddin, s. 304; Raşid-ad-din III, s. 201, 202.

692 Gazan Han henüz 30 yaşında iken 17 Mayıs 1304'te ölmüştür. Bk. Raşid-ad-din III, s. 202.

693 Olcaytu'nun tahta çıkış tarihi 19 Temmuz 1304'tür. Bk. Spuler 1987, s. 119. Harbende, tahta çıktıktan sonra Olcaytu adını kullanmıştır. Bk. Allsen 2001a, s. 36.

694 Metinde Ego Catan. Kereit boyuna mensup olup Kereyit beyi Tuğrul'un soyundan gelen bu hatun, Hülegü'nün eşi Dokuz Hatun'un yeğeni ve bir süre Anadolu valiliği görevini yapmış İrincin Noyan'ın kızkardeşi idi. Bk. Reşidüddin, s. 150; Raşid-ad-din III, s. 113. Ayrıca bk. Grousset 2011, s.

tiyanlık adetlerine uyulmuş, çocukluğunda vaftiz edilmiş ve Nicholas adını almıştı.⁶⁹⁵ Ama annesinin ölümünün ardından etrafını saran Müslümanların etkisiyle Hristiyanlığa sırtını döndü ve Muhammed inancına katıldı.

Ermeni kralı, Gazan'ın ölümünü haber alınca büyük bir keder içine düştü. Çünkü Hristiyanlık düşmanları bununla büyük bir üstünlük kazanmışlardı. Nitekim Ermeni kralından ve Hristiyanlardan nefret eden Mısır sultanı, Ermenistan'ı tarumar etmeleri, özellikle de ekonomik ziyana yol açmak için tarlaları ateşe vermek üzere kalabalık bir orduyu bu diyara gönderdi. Neticede Ermenistan, daha önce karşı karşıya kalmadığı kadar büyük bir sıkıntıyla yüzleşti. Ancak merhametli ve her şeye gücü yeten, kendine güvenenlere sırt çevirmeyen Tanrı, Hristiyanlara acıdı.

Kışın ardından Temmuz ayında sultanın en iyi askerlerinden oluşan 7.000 Müslüman askeri Ermenistan'a saldırdı ve Aziz Paulus'un doğduğu Tarsus'a⁶⁹⁶ kadar her tarafı yakıp yıktı. Ülkeye büyük zarar verdikten sonra çekilmeye başladılar. Ancak Ermeni kralı, içinde bir kısım Tatar birliğinin de yer aldığı ordusunu bir araya getirerek Adana⁶⁹⁷ civarında düşmanı ile karşı karşıya geldi. Tanrı'nın inayetiyle Müslümanlar o kadar büyük bir yenilgi aldılar ki, 7.000 kişilik Müslüman ordusundan ancak 300'ü kurtulabildi. Geriye kalanı esir edildi veya öldürüldü. Böyle-

374. Onun Olcaytu'nun Hristiyan olarak yetişmesinde etkisine dair ayrıca bk. Horstein 1941, s. 411. Uruk Hatun Hristiyanlarla yakın temas halindeydi. Nitekim Piskopos Stepanos, bir kilisenin açılış töreniyle ilgili satırlarında kendisinden bahsetmektedir. Bk. Piskopos Stepanos, s. 81.

695 Olcaytu'nun çocukken vaftiz edilmesiyle ilgili olarak bk. Abel-Remusat 1824, s. 125; Spuler 1987, s. 245; Hornstein 1941, s. 408, 411; Lockhart 1968, s. 26, 29. Bu adın kendisine verilmesi, Papalık elçilerinin gelişinin Olcaytu'nun doğumuna denk gelmesiyle de ilgili olabilir. Nitekim Moğollarda ad vermede bu gibi tesadüflerin etkili olduğuna ilişkin elimizde ciddi ve meşhur bir misal vardır. Bk. MGT, s. 19. Ayrıca bk. Boyle 1968, s. 399. Bununla birlikte Stefan Orbelian Olcaytu'nun vaftiz edildiğinde çocuk yaşlarında olduğunu ifade eder. Bk. Stefan Orbelian, s. 64.

696 Metinde Tarsense.

697 Metinde Ayacı.

likle krallığın tamamı ile Ermenistan'daki Hristiyanları ele geçireceklerini düşünmüşlerse de Müslümanların gırtlakları sıkılmış oldu. Bu hadise Temmuzun 18'inde gerçekleşti. Bu mücadeleden sonra Müslümanlar bir daha Ermenistan'a girmeye cüret edemediler. Aksine sultan elçilerini gönderdi ve Ermenistanla anlaşmaya vardı⁶⁹⁸.

Bu çalışmayı hazırlayan ben, kardeş Hayton, kendimi dinî hayata adanandan kısa bir süre önce onurum Ermenistan'ın tehlikeyle karşılaştığı bir sırada akrabalarımı ve dostlarımı terk etmeye mani olduğundan,⁶⁹⁹ yaşanan hadiselerin içinde yer aldım. Ancak bundan sonra, Tanrı'nın bana acımasıyla Ermenistan krallığını ve buradaki Hristiyanları uzun uğraşların ardından terk ettim ve zaman kaybetmeden isteğimi yerine getirdim. Krallığımdan, akrabalarımın ve dostlarımdan, Tanrı'nın Hristiyanlara zaferi bahsettiği ovada izin alarak yoluma doğru ilerledim ve Kıbrıs'taki Epiphanie manastırına geldim. 1305'te İsa'ya hizmet etmek üzere Premostratensis tarikatına bağlandım. Tanrı'ya şükürler olsun ki Ermeni Krallığı bugün, Theodor adlı bir beyin oğlu olan genç Kral Livon'un idaresinde huzur içerisinde.

XLVI. Kısım

Bu kitabı üç kısımda yazarak hazırlayan ben, bilgilerimi üç farklı yoldan elde ettim. Tatarların ilk hükümdarı Cengiz Han'ın ortaya çıkı-

698 İlhanlıların kesin yenilgisiyle neticelenen Şakhab muharebesinin ardından Memlûkler Ermeni sınırlarındaki faaliyetlerini artırmışlardı. İlhanlıların duruma mani olabilecek kudrette olmamalarından da istifade eden Memlûkler, muharebenin hemen ertesi sene 1304'te Tel Hamdun'a saldırarak ele geçirdiler. 1305'e gelindiğinde Memlûkler yeni bir harekât daha düzenledilerse de, Ermeni kuvvetleri karşısında yenilgi alarak geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Ancak II. Hetum, bitmez tükenmez askerî imkânlarla sahip Memlûkler karşısında elde edilen zaferin manasız olduğunu gayet iyi biliyordu. Nitekim zaferden kısa süre sonra Halep emiri aracılığı ile Memlûk sultanına özür diler usulüyle kaleme alınmış bir mektup göndermiş ve ülkesini bu sayede Memlûk saldırılarından koruyabilmiştir. Bk. Ersan 2007, s. 222; Nersessian 1969, s. 657, 658; Akkuş-Yiğit 2011, s. 101, 102.

699 Yazar burada 1304 ve 1305'te düzenlenen Memlûk saldırılarını kastetmektedir.

şından dördüncü İmparator Möngke Han'a kadar hikâye edilenler, Tatarların kendi tarihlerinden elde edilmiştir. Möngke Han'dan Hülegü'nün ölümüne kadar anlatılan ve yazılanlar, onların zamanında yaşamış olan efendisi ve amcası,⁷⁰⁰ iyi hatırlanan Ermeni kralı efendi Hetum'dan öğrenilen ve duyulanlardır. Büyük bir bilgelikle, oğul ve yeğenlerine bunları, iyi hatıraların unutulmaması için nakletmiş ve yazıya geçirmiştir. Hülegü'nün oğlu Abaka Han'ın iktidara gelişinden Tatar tarihinin sonunu teşkil eden, kitabın üçüncü kısmının sonuna kadarki bilgiler de hadiseler içinde şahsî olarak bulunmamdan ötürü öğrenilmiş bilgilerdir. Zamanımda ne olduysa, bir tanık olarak takdim ettim.

Buraya kadar Tatar tarihi ile ilgili bilgiler aktardıkça da, bugün hayatta olan hükümdarlarına temas etmedik.

XLVII. Kısım

Bugün imparatorluğu idare eden Büyük İmparator Timur Han'dır⁷⁰¹ ve Tatarların altın imparatorudur. İmparatorluk merkezi Kıtay'daki Long adındaki bir kenttir. Burası yukarıda kendisinden bahsedilen babası tarafından kurulmuştur.⁷⁰² Onun, diğer Tatar hükümdarlarının gücünün toplamı kadar büyük bir kuvvete sahip olduğuna inanılır.⁷⁰³ Bu imparatorun halkına, dikkate değer kimseler nazarıyla bakılır. Zira çok güzel eş-

700 Metinde ifade "(...) per dominum et avunculum suum, dominum Haytonum, Regem Armenie (...)" şeklinde geçmektedir. "Avunculum" kelimesi Latince'de "dayı" manasına gelmektedir. Oysa ki çeşitli kaynaklardan hareketle Kilikya Ermeni kralı I. Hetum'un, Korykoslu Hayton'un amcası olduğu bilinmektedir. Bk. Mutaflan 1996, s. 161. Dolayısıyla burada, Latince'ye çevirim sırasında yaşanan bir hata bulunmaktadır. Çevirmen avunculus yerine patruus kelimesini kullanmalıydı. A.G. Galstyan'ın burada ifade edilen kişinin Simbat olduğu yönündeki teşhisi ise hatalıdır. Zira Simbat da I. Hetum'un kardeşiydi. Gastyan 2005, s. 127/353. dn.

701 Metinde Thamor Can.

702 Timur Han, Kubilay Han'ın oğlu değil, torunu idi.

703 Grousset'nin de ifade ettiği gibi Timur Han (1294–1307) Çin'deki Moğol idaresinin son kıymetli şahsiyeti olmuştur. Korykoslu Hayton'un onun yaşadığına ilişkin ifadeleri, eseri yazdığında sırada onun kısa süre önce ölmüş olduğunu bilmemesinden ileri gelmektedir. Bkz. Grousset 2011, s. 326.

yalar imal ederler ve bu yüzden ülke son derece mûmurdur.

Büyük imparatorun dışında üç tane daha büyük Tatar hükümdarı vardır. Bunlardan her birisi geniş sınırlara sahiptir, ancak imparatora boyun eğmeler ve aralarındaki anlaşmazlıklar onun tarafından çözüme kavuşturulur. Bunlardan ilki Çapar,⁷⁰⁴ ikincisi Tokta,⁷⁰⁵ diğeri ise Harbende adlarını taşımaktadır.

Çapar, Türkistan'ı idare etmektedir. Savaşa çıktığında, denilene göre 400.000 atlıyı bir araya getirebilecek kudrete sahiptir. Ülkesinin insanları güçlü ve cesaretlidir. Ama ordusu yeteri kadar ata sahip değildir. Çoğu zaman Büyük İmparatorla savaşa girer ve onun topraklarının bir kısmını zapt etmek ister. Ancak İmparator kendisini savunur.⁷⁰⁶ Çapar aynı zamanda Harbende ile de savaş halindedir. Yapabilse onun topraklarını da yağmalar. Ama Harbende'nin ordusunun toprakları iyi bir şekilde müdafaa etmesinden ötürü bunu başaramaz.⁷⁰⁷ Çapar, sadece bir hükümdardır. Onun Duva⁷⁰⁸ adındaki yeğeni, ona ait topraklarının önemli bir kısmını elinde bulundurmaktadır.⁷⁰⁹

704 Metinde Chapar.

705 Metinde Thochtay.

706 Çapar yukarıda da ifade edildiği üzere, babası Kaydu'nun ölümünden sonra Büyük Hanlık'la mücadeleye giriştiyse de sonunda başarılı olamayarak Çağatay hanı Duva'ya sığınmak mecburiyetinde kaldı. Bununla birlikte burada da rahat durmayan Çapar, sonunda Büyük Hanlığa itaatini bildirmekten başka çare bulamadı. Bk. Grousset 2011, s. 343, 344.

707 Çapar bu sırada Çağatay Hanlığı'na sığınmış durumda olduğundan böyle bir girişimde bulunabilecek kudrette değildi. Dahası Olcaytu'nun iktidara geçtiği 1304'ten 1314'e kadarki süreçte Çağatay Hanlığı sınırlarından İlhanlı topraklarına herhangi bir saldırı düzenlenmemiştir. Bu nedenle Korykoslu Hayton'un ifadeleri, 1307'de Kutlukşah'ın öldürülmesiyle de neticelenecek Gilan bölgesindeki mücadelelere işaret ediyor olsa gerektir. Gilan'daki mücadelelere ilişkin bk. Boyle 1968, s. 400, 401.

708 Metinde Doctay.

709 Duva, Çapar'ın kendisine sığınmasından sonra onun hâkimiyetindeki toprakların idaresini elde etmiştir. Bk. Grousset 2011, s. 343.

XLVIII. Kısım

Tatar hükümdarı Tokta, Kumanya'nın efendisidir ve Saray adlı kentte ikamet eder.⁷¹⁰ Denilene göre 600.000 atlı çıkarabilecek güce sahiptir. Atları daha iyiye de askerleri Çapar'ın askerleri gibi dikkat çekici özelliklere sahip değildir. Kimi zaman Harbende ile kimi zaman Macaristan ile⁷¹¹ kimi zaman da kendi içlerinde savaşa girişirler.⁷¹² Ancak şimdiye kadar Tokta, ülkesini huzur içinde idare etmiştir.

XLIX. Kısım

Harbende Büyük Asya'nın efendisidir ve Tebriz'de ikamet eder. Denilene göre savaşa giriştiğinde 300.000 atlı çıkarabilir. Farklı milletlerden oluşan halkı zengin ve zahire açısından güven altındadır. Çapar ve Tokta, Harbende ile sürekli savaş halindedirler. Ancak o, topraklarını güven altında tutmaktadır. Harbende, atalarının sürekli savaşmalarının aksine Mısır sultanı ile savaş yapmak istememiştir.⁷¹³ Daha önce kendilerinden bahsedilen Çapar ile Tokta, eğer yapabilseler, onu topraklarından def etmek istemektedirler, ancak ordu ve güç açısından daha güçlü olmalarına rağmen bunda başarılı olamamışlardır. Netice olarak Har-

710 Bu kent, Batu Han zamanında 1250'ye doğru inşa edilmiş ve Berke döneminde de büyük gelişim göstermişti. Bundan ötürü Saray Berke olarak da anılmaktadır. Saray kenti, Altın Orda Hanlığının başkenti olma özelliğini Özbek Han zamanına kadar devam ettirmiştir. Bk. Kalan 2009, s. 83, 84.

711 Yazarın ifadesinin Tuda Mengü zamanında düzenlenen ve iklim şartlarından ötürü başarısızlıkla neticelenen 1285 seferi olsa gerektir. Bu sefer ile ilgili olarak bk. Özcan 2010a, s. 208, 209.

712 Altın Orda ile İlhanlılar arasında İlhan Argun'un ölümünden sonra başlayan tedrici yumuşama Olcaytu döneminde kesilmiştir. Bununla birlikte taraflar arasındaki mücadele Korykoslu Hayton'un eserini kaleme almasından sonra başlar. Bk. Kamalov 2003, s. 80 vd. Müellifin Altın Orda'daki dâhili çatışmalara ilişkin verdiği bilgiler ise Nogay'ın Tola Buga ve ardından han olan Tokta Han ile mücadeleleriyle ilgilidir. Bu hadiselerle ilgili olarak bk. Veselovskiy 1922, s. 37-58; Vernadsky 2007, s. 222-232.

713 Olcaytu tahta geçtikten sonra Memlûklerle giriştiği diplomatik ilişkiler sırasında tehditvari bazı sözler sarfettiyse de mücadele etmekten kaçınmıştır. Nitekim 1305 yılında Memlûklerin Kilikya üzerine giriştikleri sefere de sessiz kalmıştır. Bk. Spuler 1987, s. 120, 121.

bende bu kadar büyük güce malik düşmanlarına karşı direnmiş ve ülkesini korumuştur.

Asya'nın tamamı iki kısma ayrılır. Bunlardan ilki, Tatarların Büyük İmparatoru ve yukarda kendilerinden bahsedilen iki hükümdarın hüküm sürdüğü İç Asya'dır. Diğeri Büyük Asya olarak anılır ve buranın efendisi Harbende'dir.

İç Asya'dan Büyük Asya'ya uzanan üç yol vardır. İlk yol Türkistan'dan İran'a doğru uzanır. İkinci yol deniz kıyısında yer alan ve Aleksandr'ın Demir Kapı⁷¹⁴ adındaki kenti inşa ettiği Derbend'ten geçer. Tarih kitaplarından öğrenildiği kadarıyla Kumanya'nın efendisi burayı elinde tutmaktadır.⁷¹⁵ Diğer yol ise Abhaz⁷¹⁶ bölgesi yoluyla ulaşılan Karadeniz sahilindendir.⁷¹⁷ Çapar, ilk yolu kullanarak büyük zahmetlerin ardından Harbende'nin topraklarına saldırmıştır. Ancak günlerce sıcak, çorak çöllerde ilerleyen atlarına yiyecek bulunamamıştır. Bereketli topraklara ulaşılmadan da atlar açlıktan telef olmuş veya yorgunluktan bitap düşmüştür⁷¹⁸. Böylelikle az sayıdaki düşmanları karşısında yenilgi almıştır. Bu nedenle bu yolu kullanmak istemezler.

Derbend yolundan da Tokta'nın halkı Harbende'nin topraklarına yılda altı defa saldırır, mevsim kış olsa dâhi. Ancak Abaka, Siba⁷¹⁹ adı verilen bir yere hendekler kazdırmış ve tahkimatlar inşa ettirmiştir.⁷²⁰

714 Portam Ferri.

715 Bu bölge, Altın Orda hâkimiyetindeki, şimdi Rusya'nın Dağıstan bölgesinde yer alan, Kafkas dağları ile Hazar Denizi arasında yer alan Derbend geçididir. Derbend geçidine dair bk. Anderson 1928, s. 152.

716 Metinde Abchas.

717 Burası bazı kaynaklarda İber kapısı veya Bab Allan olarak geçen, Tiflis ile Kafkas dağları arasındaki Daryal geçididir. Bk. Anderson 1928, s. 142.

718 Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Çapar'ın İlhanlılara bir saldırısı vaki olmuştur. Yazarın burada, Barak'ın İlhanlı topraklarına düzenlediği seferlerden (1271) bahsettiği ve kaynaklarda Dervaze-i Ahenin olarak geçip Göktürk yazıtlarında da yer bulmuş Semerkand ile Tirmiz arasındaki Demir Kapı ile (Frye 1991, s. 115) Kafkaslardaki Demir Kapı'yı birbirine karıştırdığı anlaşılmaktadır.

719 Metinde Cyba.

720 Abaka, Berke Han ile giriştiği mücadelelerin ardından Kür ırmağının gü-

Harbende daha çok burada ikamet eder, özellikle de kışları. Ordu da buradadır ve düşmanın bu diyara gelmesine mani olur.⁷²¹ Tokta'nın halkı pek çok kez gizli bir şekilde buradan geçmeyi denemiş,⁷²² ancak buna muvaffak olamamıştır. Çünkü yurt tuttukları Mugan⁷²³ olarak anılan bozkırda kışları büyük sülünler ile *seyserach* olarak anılan beyaz tüylü bir takım kuşlar bulunur ve yabancı bir halk buraya ilerlediğinde hemen Mugan'a kaçarak gözcüleri uyarırlar. Muhafızlar da böylelikle yakın bir yerde düşmanın olduğunu anlar ve zaman kaybetmeden savunma tertibatlarını alırlar.⁷²⁴

Karadeniz üzerinden geçen diğer yolu ise, Abhaz bölgesi halkı ile doğasının sarplığından ötürü kimse kullanmaya teşebbüs etmez. İşte bundan ötürü Harbende ve ataları bu kadar büyük güce sahip düşmanlarına karşı kendi topraklarını korumayı başarmışlardır.

L. Kısım

Tatarların davranış ve gelenek açısından diğer milletlerin tamamından farklılıkları anlatılamayacak kadar çoktur. Tatarlar tek bir Tanrı'ya inanır ve her işlerinde onun adını anarlar.⁷²⁵ Tek ölümsüz Tanrı'ya ina-

neyinde Dalan Na'ur'dan Deşt-i Gerdman'a kadar uzanan bölgede hendek kazılmasını emretmiştir. Reşidüddin'den Vassaf'a ve çeşitli Ermeni yazarlarının eserlerine giren bu pek meşhur silsile tahkim edilmiş mıntika manasına gelen siba olarak anılıyordu. Bk. Boyle 1968, s. 356; Zakirov 1966, s. 16; Kamalov 2003, s. 63, 64.

721 Yazarın buradaki ifadesi Olcaytu'nun kışlak merkezinin bu bölge olmasıyla ilgilidir.

722 Altın Orda Hanlığı'nın İlhanlı sınırlarına düzenlediği saldırılar sadece Derbend üzerinden değil, aynı zamanda Alanların yaşadıkları Daryal geçidi üzerinden de gerçekleşmiştir. Nitekim 1295'te Gürcü kralı David, buranın savunulması hususunda emir almıştı. Bk. Narojny 1987, s. 58.

723 Metinde Mogam.

724 Yazarın bahsettiği nokta, Gazan Han'ın da kışlak olarak kullandığı Mugan yaylasının mıntikalarından biri olan Kuş Kapı'dur. Burası ile ilgili olarak bk. Boyle 1968, s. 390. Kuşların kuzeyden güneye inmeleri mucizeden çok mevsim göçleriyle ilgilidir.

725 Bu konuda elde pek çok delil olmakla birlikte yazarın ifadesi Müverrih Kiragos'un beyanının aynısıdır. Bk. Müverrih Kiragos, s. 44.

nırlar. Tanrı'nın yerine başka bir şey koymaz⁷²⁶ ve şöyle derler: “*Seni yaratanın Tanrı olduğunu bil*” veya buna benzer şeyler.⁷²⁷ Diğer taraftan Tanrı'nın yarattığı insanların yapmak zorunda olduğu şekilde Tanrı'yı şenlikler, dualar, riyazât ve daha başka türlü güzel uygulamalarla onurlandırmazlar.⁷²⁸

Tatarlar insan öldürmeyi günah saymazlar.⁷²⁹ Birisi atın gemi-

726 Bununla birlikte diğer bazı kutsal unsurlar da Türklerde olduğu gibi Moğollarda da ilahî özellikte değerlendirilmiştir. Bu hususta bk. Spuler 1987, s. 188-194.

727 Moğol dinine ilişkin zamanın en iyi tasvirlerinden birini Plano Carpinili Johannes yapmıştır. Ona göre Moğollar Tanrı'yı görünen-görünmeyen her şeyin yaratıcısı ve iyi-kötü her şeyi veren bir varlık olarak tanımlıyorlardı. Bk. Dowson 1955, s. 9. Bu husus, daha başka yazarların eserlerine de girmiştir. Bk. Bar Habraeus, s. 480; Özcan 2012b, s. 448. Moğollarda tek Tanrı inancına dair ayrıca bk. Spuler 1987, s. 188.

728 Moğol dininde herhangi bir ibadet şekli olmadığını Plano Carpinili Johannes ve Müverrih Kiragos da dile getirir. Bk. Dowson 1955, s. 9; Müverrih Kiragos, s. 44. Bununla birlikte esasen Moğollarda Mayısın 9'unda kutlanan bir bayram ile her ayın başında icra edilen ibadet benzeri bir ritüel vardı. Bk. Spuler 1987, s. 190. Ancak ibadetin yerine getirilmemesine karşı bir cezalandırma anlayışının resmî hukukta olmadığı, cezanın bireyin toplum içindeki konumunun değişmekle nihayet bulduğu anlaşılmaktadır. Mesela Cengiz Han'ın annesi Hoelün, atalara sunulan kurban törenine iştirak etmemesinden ötürü etrafındakilerce azarlanmış ve sunu etinden alma hakkından olmuştu. Bk. MGT, s. 23, 24. Yine dinî bir uygulama olduğu muhakkak olan kimi cezalandırmaların da varlığı kendisini gösterir. Mesela bunlardan birisi olan eşiğe basmanın ölümle cezalandırıldığı çeşitli seyyahlarca ifade edilmiştir. Bk. Özcan 2010b, s. 97; Dowson 1955, s. 54, 55, 63. Buna benzer bir şekilde Moğol hanının yanına girmeden önce ateşin arasından geçme kültürünün de titizlikle uygulandığı dikkati çekmektedir ki, bunu reddeden Çernigov knezi Mihail, daha başka nedenlerin de etkisi olmakla birlikte, ölümle cezalandırılmıştır. Bk. NPL, s. 302; PSRL X, s. 132, 133.

729 Kohler metnine olumsuzluk eki “non” ibaresini sonradan koymasına karşın eldeki Latince el yazmasında ifade biraz daha değişik olmakla birlikte olumsuzluk eki “non” ibaresini de havî bir şekilde geçer. Bk. WU R262, s. 25. Moğolların insan öldürmeyi günah olarak değerlendirmedikleri hususu muhtemelen gerçeği yansıtmaktadır. Nitekim Güyük'ün Papa'ya gönderdiği mektubunda öldürdükleri insanların kaderinin Tanrı'nın iradesine bağlı olduğu ifade edilir. Bk. Rachewiltz, a.g.e., s. 103.

ni otlarken ağzından çıkarırsa, bunun ölümcül bir günah olduğuna ve Tanrı'nın onu ölümle cezalandıracağına inanırlar.⁷³⁰ Zina ve lüksü günah olarak değerlendirmezler.⁷³¹

Çok sayıda eşleri vardır⁷³² ve Tatar gelenekleri, bir erkeğin, kocasının ölümünden sonra üvey annesini ve kardeşinin eşini almasına izin verir.⁷³³ Tatarlar gerçekten de güçlü savaşçılardır ve komutanlarına di-

730 Atlara kamçı ile vurulmasının bir yasak olduğu hususu Plano Carpinili Johannes tarafından ifade edilmişse de (Spuler 1987, s. 192), elde Korykoslu Hayton'un ifade ettiği şekilde bir uygulamaya ilişkin bir delil yoktur. Ancak bunun zamanın bir yasakı olarak dikkat gösterildiği ilgili ifade ile sabittir.

731 Bununla birlikte elde bulunan deliller Moğollar arasında zinanın şiddetle cezalandırıldığını göstermektedir. Mesela Marco Polo Moğolların bir başkasının eşine dokunmayı aşağılık bir iş olarak gördüklerini ve zaten kadınların da çok iffetli olduklarını ifade eder. Bk. Polo I, s. 171, 172. Aynı gözlemde bulunan Plano Carpinili Johannes, zinanın şiddetle cezalandırıldığını da dile getirmiştir. Bk. Dowson 1955, s. 15, 17. Yine *Chronica Maiora*'da da Moğolların zinayı çok şiddetli bir şekilde cezalandırdıkları ifade edilir. Bk. Özcan 2012b, s. 447, 448; Özcan 2013b, s. 54. Marco Polo da Hami ahalisinin zinayı alışkanlık hale getirmeleri karşısında Büyük Han Kubilay'ın bir emirname çıkardığından bahseder. Bk. Polo I, s. 153. Zinanın cezalandırılmasının Cengiz yasasının önemli maddelerinden birisi olduğu Cuveynî, Aknerli Grigor ve Joinville Jean tarafından da vurgulanır. Cuveynî, s. 94; Aknerli Grigor, s. 20; Joinville, s. 180, 183. Bununla birlikte Hayton'un ifadelerinin Müverrih Kiragos'un yazdıklarının paralelinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira söz konusu yazar Moğollardaki zina anlayışını şu şekilde ifade eder: "İstedikleri kadar kadın alabiliyorlardı. Zevceleri meyanında zina işleyenleri merhamet etmeden öldürüp cezalandırdıkları halde, kendileri haricinde yabancı kadınlarla veya ayırım yapmadan istedikleri kadınlarla münasebette bulunmakta beis görmezlerdi". Bk. Müverrih Kiragos, s. 44.

732 Moğollarda çok eşlilik yaygın bir gelenektir. Mesela Cengiz Han'ın pek çok eşi ve bunlardan olma evlatları kaynaklara geçmiştir. Moğollarda çok eşliliğe dair elde pek çok delil vardır. Bk. Simon de Saint Quentin, s. 18, 19; Dowson 1955, 7; Özcan 2012b, s. 448..

733 Moğollarda lavirat, Türklerde olduğu gibi yaygınlaştı. Reşidüddin, Cuveynî ve Marco Polo'nun eserlerindeki ifadeler bir kenara, Monte Crucisli Riccoldo "adamin ölümü durumunda kadının ana-baba evine dönmesi pek de hoş karşılanmaz. Bunun aksine onu, isterlerse kocanın kanından akrabasıyla evlendirir veya onun temizlik için adamin evinde kalmasına müsaade ederler" demektedir. Bk. PMQA, s. 116. Lavirat ile ilgili ola-

ğer milletlerin tamamından daha itaatkârdırlar.⁷³⁴ Hiçbir Tatar efendisinden maaş almaz, buna karşın komutan her ne emrederse karşı gelmeden yerine getirir. Tatar komutanı ne orduda ne de başka bir yerde onlara bir şey sunmaz, sadece düşmanlarından elde ettiği ganimeti onlara verir.⁷³⁵ Tatarlar erzaklarını yeterince sağlamayacağını düşündükleri bir ülkeye doğru ilerlediklerinde beraberlerinde ineklerini, atlarını ve diğer hayvanları sürü halinde götürürler.⁷³⁶ Atın sütünü içer ve etini yerler.⁷³⁷ Atları sırtında çevik ve silah âletlerini, özellikle ok ile yay kullanmada hızlıdırlar.⁷³⁸ Yaya olarak ilerleyemezler; en iyi durumda bile

rak ayrıca bk. Yüksel 2010, s. 2027-2058.

734 Moğol askerlerinin itaatkâr askerler oldukları diğer kaynaklarda da ifade edilir. Bk. Dowson 1955, s. 33; PMQA, s. 115; Özcan 2012b, s. 436.

735 Yazarın da ifade ettiği üzere Moğollarda askerlere belli bir ücret ödenmiyor, buna mukabil sefer yağmasından pay veriliyordu. İlhanlıların ilerleyen tarihlerinde, seferlerin beklenen neticeler vermemesi karşısında bir aralık askerlere maaş ödeme sistemi getirilmişse de, bu kısa süre sonra terk edilmiştir. Gazan Han zamanında ise iktâ sistemi tatbik edildi. Bk. Spuler 1987, s. 443, 444.

736 Moğol seferlerinde hayvan sürülerinin orduya iştirak etmesi diğer örneklerin haricinde Rus kaynaklarına da girmiştir. Bk. PSRL, II, s. 164; PSRL, X, s. 91.

737 Türk ve Moğol besininin en önemli unsurlarından birisi olan kırmızı, pek çok kaynağa girmiş durumdadır. Bunlardan Rubruklu Willem'in seyahatnamesinde kırmızın nasıl hazırlandığı da tarif edilir. Bir diğer yazar İbn Battuta'nın ifadeleri ise Altın Orda Hanlığı'nın Müslüman hükümdarı Özbek Han'ın sarayında da kırmızı tüketiminin devam ettiğini göstermektedir. Marco Polo'nun ifadelerine bakacak olursak Avrupalıların bu içecekten zaman içinde keyif aldıkları teşhis edilebilmektedir. Bk. Polo I, s. 173. Moğollarda kırmızı tüketimine dair bk. Bretschneider I, s. 50; Ruysbroecli Willem, s. 95-97; İbn Battuta I, s. 466, 469, 476, 478, 479, 485; Thomae, s. 285; PSRL, II, s. 185; Dowson 1955, s. 7; Simon de Saint Quentin, s. 20, 86; Joinville, s. 182; Özcan 2012b, s. 434. Kırmızı ile ilgili olarak ayrıca bk. Pelliot 1920, s. 169, 170.

738 Moğol okçuluğunun üstün niteliği pek çok kaynağa girmiş vaziyettedir. Bunlardan birisi olan *Chronica Maiora*'da Parisli Matthew Moğol okçuluğunun dünyadaki hiçbir halkla karşılaştıramayacak kadar mükemmel olduğunu zikreder. Bk. Özcan 2012b, s. 436; Özcan 2013b, s. 32, 35, 42, 61. Diğer kaynaklardaki ifadeler bir tarafa Reşidüddin, bir av sırasında Gazan Han'ın, gözüne kestirdiği antilopu sıçrayış anında ayaklarının bir nokta-

yavaştırlar.⁷³⁹ Tatarlar savaşta efendilerinin veya komutanlarının isteğini hemen yerine getirir ve komutanları güçlük çekmeden onları idare eder. Kale ve kent kuşatmalarında hızlı bir kavrayışa ve zekâyâ sahiptirler. Tatarlar düşmanlarına karşı savaş halindeyken her zaman birbirlerine dayanırlar. Geri çekilmek veya kaçmayı takdir etmezler. Bunu, ancak kendilerine bir yarar sağlıyorsa yaparlar. Tatarlar farklı milletlere göre şöyle bir saldırı planı belirlemişlerdir. Eğer düşmanlarına karşı açık arazide bulunuyorlarsa savaşa girişmek için düzen alır ve hazır duruma gediklerinde mücadeleye girerler. Savaştan uzak durmak isterlerse, düşmanları onlarla mücadeleye girişemez. Çünkü Tatarlarla savaş çok tehlikelidir ve Tatarların savaşlarından sadece birinde bile diğer milletlerin savaşlarından çok daha fazla sayıda insan ölür. Bu, oklarını güçlü ve direk olarak atmalarından ileri gelir. Bundan ötürü onların okçuluktaki sanatı diğer milletlerin üstüne çıkmıştır. Tatarlar kaçmaya kalktıklarında ordudaki bütün birlikler aynı anda kaçmaya başlar. Bu sırada, onları takip edenler aslında büyük bir tehlike altına girer, çünkü kaçarken geriye doğru ok atarlar ve böylelikle onları takip eden askerlerle atlılar perişan olur. Düşmanın kaybetmek üzere olduğunu gördüklerinde ise hemen onlara doğru döner ve mızraklarıyla, zafer kazandıklarından emin düşmanlarını öldürürler.⁷⁴⁰ Tatar ordusu göze büyük görünmez, çünkü herkes aynı

da bulunduğu sırada tek bir okla dört ayağından birden vurduğunu ifade etmektedir. Bunu okun diğer hangi noktalara temas ettiğini anlatarak sürdürür. Abartılı olmakla birlikte bu kâbiliyet, Moğol okçuluğunun seviyesini göstermesi açısından önemlidir. Bk. Reşîdüddin, s. 284; Raşîd-ad-din III, s. 187.

739 Moğolların yürüyüşlerindeki bu gariplik diğer bazı kaynaklarda da yer almıştır. Bk. Simon de Saint Quentin, s. 11; Özcan 2012b, s. 430. Bununla birlikte bu husus sadece Moğollarla ilgili değildir. Nitekim Hun ve Avarlarla ilgili kimi kayıtlarda da bozkır savaşçısının doğru dürüst yürüyemediği belirtilir. Bk. Ahmetbeyoğlu 2001, s. 26; Strategikon, s. 157. Bu husus Türk ve Moğolların atı sık kullanmalarıyla ilgili olabileceği gibi zannımızca bebekleri kundaklama şekillerinin bir neticesi de olabilir.

740 Korykoslu Hayton'un oldukça başarılı bir tasvirini yaptığı bu taktik Plano Capinili Johannes ile diğer bazı kaynaklarda da anlatılır. Bk. Dowson 1955, s. 36, 37; Saint Quentinli Simon, s. 25, 26; Özcan 2012b, s. 439; Polo I, s. 177. Daha çok sahte ricat olarak bilinen bu taktik esasen Moğollardan çok

anda birlikte ilerler. Böylelikle bin kişilik bir Tatar ordusu 500 kişi bile gözünmez. Tatarlar misafirleri büyük bir itina ile ağırlar, yiyeceklerini onlarla bölüşürler ve kendilerine de aynı şekilde karşılık verilmesini isterler. Aksi takdirde bu kimseleri kaba kuvvetle tutuklarlar. Tatarlar, yabancı diyarları kolaylıkla ele geçirirler. Ancak buraları korumak istemez ve kentlere yerleşmeyi bilmezler. Bunun yerine karargâhlarındaki çadırlarda konaklarlar.⁷⁴¹ Tatarlar, sabırsız ve açgözlü kimselerdir ve yabancı malları büyük zevk içinde gasp eder, bunun karşılığında bir şey ödemeyi bilmezler. Ele geçirdiklerini korumaz, her şeyi yok ederler. Tatarlar yabancı bir halkın içinde bulunduklarında, eğer kendilerini zayıf görüyorlarsa alçak gönüllü ve nazik, güçlü olduklarını anlarılarsa nezaketsiz ve kibirli olurlar.⁷⁴² Tatarlar, kendi çıkarları için rahatça sahtekârlık

evvel Türkler tarafından sıklıkla uygulanan bir savaş hilesiydi. Mesela çok meşhur bir Doğu Roma savaş kitapçığı olan Strategikon'da Avarların buna nasıl başvurdukları anlatılarak komutanlar uyarılmıştır. Bk. Strategikon, s. 80, 81, 90, 91, 157, 158. Malazgirt muharebesinde uygulanması yaygın bir şekilde bilinen bu taktik Nureddin Zengi'nin meşhur komutanı Şirkuh tarafından da Kudüs'ün Latin kralı Amaury'nin yenildiği 1167 muharebesinde uygulanmıştır. Bk. Runciman 2008b, s. 312. Yine Osmanlılar zamanında da bunun önemli bir savaş hilesi olarak uygulandığı görülmektedir. Bk. Brocquiere, s. 268, 269.

741 Moğolların istila ettikleri kentleri hâkimiyet altına almadan çekip gitmeleri, ancak seferin sonunda buraları egemenlikleri altına almalarına ilişkin elde pek çok delil vardır. Mesela 1237 sonlarında Ryazan'ı ele geçiren Moğolların burada hiçbir garnizon bırakmadıkları, bir süre sonra Ryazan knezlerinden İngvar'ın buraya gelerek cenaze merasimi düzenlemesinden gayet açık şekilde görülmektedir. Bk. Gudzy 1949, s. 206, 207; Karamzin 1851, s. 285. Benzer husus diğer kentler için de geçerlidir. Bu konuda sadece Nikon kroniğinde Kiev'in ele geçirilmesinden sonra kentin başına bir idareci tayin edildiğine ilişkin kayıt istisna teşkil eder. J. Halperin bu kaydı hatalı olarak nitelendirse de, daha başka deliller ilgili kaydın doğruluğuna hükmeder. Bk. Halperin 1999, s. 108. Yine Moğollar Rusya'da baskak unvanlı idarecilerini bulundurmuşlarsa da isyan hallerindeki kimi örnekler müstesna, kentlere doğrudan askerî birlik yerleştirmemişlerdir. Moğolların kentlerde garnizon bulundurmamalarına ilişkin ayrıca bk. Hei Ta Shi Lu, s. 144.

742 Moğolların nezaketsiz ve kendileriyle gurur duydukları pek çok batılı yazar tarafından da gözlemlenmiştir. Bk. Dowson 1955, s. 15; Ruysbroeckli Willem, s. 184; Simon de Saint Quentin, s. 14, PQMA, s. 114; Özcan

yaparlar. Ancak iki meselede sahtekârlık yapmazlar. Askerî meselelerde hiçbir Tatar, bir başkasına haksız yere böbürlenmeye veya kaçmışsa bunu reddetmeye veya meziyetsizliğini inkâra kalkışmaz. Bir diğeri ise eğer bir Tatar bir başkasına karşı ölüm cezası gerektiren bir suç işlemişse, efendinin veya hâkimin sorusu karşısında kellesini vermesi gerekse bile gerçeği söyler.⁷⁴³

Tatarların yaşam tarzlarıyla ilgili verdiğimiz bu kadar bilgi yeterlidir.

2012b, s. 429.

743 Monte Crucisli Riccoldo da yalancılığın Moğollar arasında hoşnutsuzlukla karşılandığını ifade eder. Bk. PQMA, s. 115.

IV. KİTAP

I. Kısım

Düşmana karşı savaşmak isteyen bir kimsenin şu dört hususu planlaması ve bilmesi gerekir. Bunlardan birincisi, düşman ve asilere karşı savaşırken haklı bir nedene sahip olmaktır. İkincisi kendi gücünü hesap edip, saldırı sırasında ortaya çıkacak gider ve ihtiyaçlarını kendini sınırlamaksızın kâfi derecede elinde bulundurması gerekir. Üçüncü olarak düşmanın niyetini, içinde bulunduğu durum ve hâli iyice araştırmak zordur. Dördüncü olarak da savaş doğru zamanda başlatmalıdır.

Ben, efendimiz Papa'nın emri üzerine bu kitabı kaleme alan kardeş Hayton, Hristiyanların İsmailoğulları üzerine saldırımları için gerekli neden ve gerekçeye sahip olduklarını ifade ederim. Zira Hristiyanların mirası, İsa'nın Hristiyanlara verileceğine söz verip Agarenlerin [Müslümanların] zorla ele geçirdiği Kutsal topraklar ve Hristiyanlık inancının kökünü aldığı efendimiz İsa'nın Kutsal Mezarı ile Hristiyanların kutsal saydıkları daha başka kutsal mekânlar, bu toprakları ele geçirmeye hak teşkil etmektedir. Ayrıca daha başka gerekçeler de vardır. Bunun yanında kimse dünyanın hakimesi Kutsal Roma Kilisesi'nin gücünden şüphe duymaması gerektiğini söylemek isterim. Haça gönül vermiş kral ve prenslerin yardımıyla Kutsal Toprakları, buraları günahlarımızdan ötürü elimizden alan Hristiyanlık düşmanı dinsizlerin hizmetinden kurtararak ve temizleyerek ele geçirmek mümkündür.

Düşmanın içinde bulunduğu durum ve halin bilinmesi ile Hristiyanlık düşmanlarına karşı savaşmak için doğru zamanın seçilmesine

dair husus ise, bizi, uzun uzadıya devam eden bir anlatıya götürmektedir. Zira iyi bir doktor hastasını sağlığına kavuşturmak için muayene ederken, hastalığın nedenlerini de teşhis etmek zorundadır. Tıpkı bunun gibi, ihtiyatlı bir komutan da saldırıya geçmeden evvel savaşı cesaretle devam ettirebilmek için düşmanın niyetini, içinde bulunduğu durumu soruşturmalı ve bunu övgüye layık bir şekilde nihayete erdirmelidir. Bilge ve güçlü bir önder için düşmanın içinde bulunduğu hâl hiçbir şekilde gizem içinde olmamalıdır. Çünkü önünü görmek bir zarara yol açmaz, ancak beklenmedik bir durum aklı karıştırır, özellikle de herhangi bir tehlikenin veya hazırlığın akla gelmediği yer ve zamanda gerçekleşen savaşta. Her türlü uğraş tedavinin doğruluğunu kolaylıkla sağlamalıdır, hatayı cezanın takip ettiği savaşta olduğu gibi.

Kutsal Topraklara taarruz ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir. Şimdi de Mısır'ın durumu ve hâli, Babil'in ordusu ve düşmanın gücüne dair bilgiler vereceğiz.

II. Kısım

Mısır ve Suriye'yi elinde tutan hükümdar, Kuman neslinden Melik Nâsır'dır.⁷⁴⁴ Ordusu farklı bölgelerin ahalisinden müteşekkildir. Ülkenin insanları süvari ya da piyade, denizde ya da karada güçlü kimseler olmadıklarından, sultanın ordusunu güçlendirmek için çok uzakta yaşayan halklardan insanlar getirilir. Sultanın ordusunda piyade sınıfı azdır, buna mukabil süvariler kalabalıktır. Bu ordunun büyük bir kısmı kötü Hıristiyanlar tarafından kâr elde etmek veya daha başka şeyler uğruna sıklıkla Babil'e taşınan ve Müslümanların ya baskıyla veyahut zoraki olarak dinlerine geçmelerine zorladıkları kölelerden oluşur. Bundan ötürü satın alınmış olanlar diğer kimselerden daha büyük bir saygınlık elde ederler. Onlar, efendilerine büyük bağlılık içerisinde olduklarından satın alınmaları işi epey yaygındır. Nitekim Mısır sultanı, etrafında bulunan memlûkların dışındakilerden korkar. Bu köleler öyle bir karaktere sahiptirler ki, her zaman efendi üzerinde tahakküm kurmaya niyetlidir-

744 Melik Nâsır Nâsireddin Muhammed b. Kalavun (1293–1294; 1299–1309; 1310–1341)

ler. Bu yüzden Mısır'daki pek çok sultan kılıçla katledilmiştir.

Babil ordusu, yetenekli ve güçlü savaşçılar olan 200.000 süvariden müteşekkildir.⁷⁴⁵ Bununla birlikte onların önemli bir kısmı büyük bir değere⁷⁴⁶ sahip değildir.⁷⁴⁷ Sultan ordusuyla ilerlediğinde, onu çeşitli yükler taşıyan develer takip eder.⁷⁴⁸ Ordunun atları yeterli derecede iyidir, ancak bakıma muhtaçtır. Atları yürüyüşe geçtiklerinde hayran bırakacak derecede hızlıdır, ancak bu özellikte olanların sayısı çok değildir.⁷⁴⁹ Mısır ordusu sultanın emirlerini yerine getirmeye her an hazırdır. Ordunun tamamı Kahire⁷⁵⁰ adı verilen kentte bulunur ve durumu oldukça iyidir. Her asker yaşamını sürdürebilecek bir gelire sahiptir. Bu rakam yıllık 120 florindir.⁷⁵¹ Her biri üç ata ve bir deveye sahiptir. Eğer sultan ordusunu Mısır'ın dışına götürürse askerlere ayrı bir gelir daha tahsis edilir.⁷⁵² Bu ücretli askerlerin başına *admirat* adı verilen görevliler tayin edilir ve onlara da ücret verilir. Sultan isteklerini yerine getirmeleri durumunda bu admiratlara 100–200 veya bundan az veya fazla asker verir ve böylelikle onları onurlandırır.⁷⁵³ Ancak, admiratlara verilen asker ücretleri ne kadar artarsa sultana bağlılık o derece azalır. Bu yüzden sultanın hizmetlerinde aksama ve bozulma ortaya çıkar. Zira admiratlar köle satın alır;

745 Memlûklerin ana ordusu 73.000 kişiden oluşuyordu. Bununla birlikte ordunun tüm askeri kapasitesi, Arap ve Türkmen ordularının da iştiraki ile çok daha fazla bir sayıya yükseliyordu. Bk. Çetin 2007, s. 183, 184.

746 Precium kelimesi daha çok maaş manasına gelmekle birlikte burada askeri değeri ifade için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

747 Memlûk Devleti'nde asker maaşları camekiyye adı ile nakdi olarak ödeniyordu. Bk. Çetin 2007, s. 98, 196 vd.

748 Memlûk ordusunda develerin kullanımına dair bk. Çetin 2007, s. 256, 257.

749 Memlûk ordusunda kullanılan atlara dair bk. Çetin 2007, s. 249 vd.

750 Metinde Kayre.

751 Eserin yazıldığı dönemde Memlûk askerleri yıllık 10.000 ila 15.000 dirhem arasında maaş alıyordu. Bk. Çetin 2007, s. 197.

752 Memlûk askerleri, Korykoslu Hayton'un da belirttiği şekilde, sefer sırasında ek ödeme alıyordu. Bk. Çetin 2007, s. 161.

753 Memlûk ordu komutanları, idarelerine verilen Memlûk askerlerinin sayısına göre devlet içinde önem kazanıyorlardı. Bu emirlerin en büyüğünün idaresinde klasik dönemde 100 Memlûk bulunuyordu. Bk. Çetin 2007, s. 145, 146.

onlara at ve silah vererek birliklerine yerleştirir. Onlar için aldığı ücretin az bir kısmını kendilerine öder, geri kalanını kendine ayırır. Bundan ötürü güçlü ve kuvvetli savaşçıların sayısı da azalmış olur.⁷⁵⁴

III. Kısım

Mısır sultanının Suriye'deki gücü, bu ülkedeki toprakları işleyen yaklaşık 5.000 kişiden müteşekkildir. Sultanın buradaki ordusu büyük oranda ülkenin yabancıları bedevi ve Türkmenlerden oluşur. Ücret almayan, sadece ele geçirdikleriyle yetinen bu askerler, bir kent kuşatma altına alındığında yardımda bulunurlar. Muharebede veya daha başka hizmetlerde herhangi bir ödül olmadan iş görmez, sultanın isteklerini yerine getirmez ve geri çekilirler. Türkmenler dağlarda, bedeviler ise Arabistan çöllerinde yaşarlar.⁷⁵⁵ Bunların yanında sultanın Malbech adlı bir kent⁷⁵⁶ ile Lübnan dağları civarı ve Haşaşi topraklarında⁷⁵⁷ kuşatmalarda yardımda bulunan piyadeleri de vardır. Ancak onlar yaşadıkları yerin dışındaki mücadelelere iştirak etmezler.⁷⁵⁸ Müslümanlar, kent ve kaleleri

754 Memlûklerde asker maaşları genel olarak şahsa ödenmekle birlikte zaman zaman bu iş emirlere de havale ediliyordu. Bk. Çetin 2007, s. 196. Bu uygulama Korykoslu Hayton'un da ifade ettiği üzere Memlûk ordusunda bozulmaya neden olmuştur. Zira emirler, daha fazla maaş alabilmek için askeri kabiliyetten yoksun kimseleri emirlerine almaya başlamışlardı. Böylelikle bir yandan iktisadi sistem bozulmaya başlarken, öte yandan da Memlûk askeri sistemi hızla çökmeye sürüklenmişti. Bk. Çetin 2007, s. 207-209; Çetin 2009, s. 8.

755 Ecnad el-Arab, Ecnad el-Türkman ve Ecnad el-Ekrah adı ile geçen ve Korykoslu Hayton'un da ifade ettiği gibi iktaya bağlı Arap ve Türkmen unsur, Memlûk ordusunun ek birliklerini teşkil etmektedir. Onlar daha çok Suriye'nin muhafazası ile Irak'tan gelecek saldırılara karşı güvenlik amacıyla askeri teşkilat içine katılmışlardı. Bununla birlikte yazarın sayıyı 5.000 olarak vermesi yanlıştır. Nitekim A. Çetin'in yaptığı incelemeler, bu unsurların Memlûk ordusuna ihtiyaç halinde 280.000 asker sağlayabildiğine işaret etmektedir. Bk. Çetin 2007, s. 123-133, 184.

756 Şimdiki Bekaa vadisinde bulunan bir yerleşim birimi.

757 Yazar burada daha çok Nusayri dağlarındaki kalelere hakim durumda bulunan Haşhaşilerin kalelerinden bahsetmektedir. Bk. Runciman 2008b, s. 331.

758 Yazarın ifadeleri muhtemelen Ecnad el-Arab sınıfı içindeki bir unsurla il-

alma konusunda son derece beceriklidirler. Söndürülemeyen ateşle saldırmayı, yer altından tünel kazmayı ve bundan başka saldırı tekniklerini bilirler, bu şekilde kentleri kolaylıkla ele geçirirler.⁷⁵⁹

IV. Kısım

Grek imparatorları, bir zamanlar Mısır'ı ellerinde bulunduruyor ve bu ülkeyi, her yıl vergi toplayıp Constantinopolis'e gönderen idareciler vasıtasıyla yönetiyorlardı. Mısır'daki Grek hâkimiyeti 704'e kadar devam etti.⁷⁶⁰ Mısırlılar Grek hâkimiyetinin ağır koşullarına katlanamadıklarından Müslümanlara katıldılar ve başlarına, haleflerinin de aynı sanı kullanacakları Muhammed'in soyundan gelen ve *Calif* olarak anılan birisini geçirdiler.⁷⁶¹ Muhammed'in soyundan gelenlerin buradaki hâkimiyeti 346 sene sürdü. Bundan sonra Müslümanlar Mısır egemenliğini kaybettiler ve Kürt⁷⁶² olarak anılan Medliler Mısır hâkimiyetini aşağıda anlatılacağı şekilde ele geçirdiler.

V. Kısım

1053'te iyi hatırlanan Kudüs kralı Amaury⁷⁶³ bir araya getirdiği Hristiyanların tamamıyla Mısır'a doğru saldırıya geçti ve Kutsal Toprakların ele geçirilmesi tarihi⁷⁶⁴ kitabında anlatıldığı kadarıyla pek çok kent ve kasabaya hâkim oldu.⁷⁶⁵ Mısır'ın hükümdarı olan halife ise Hristi-

gili olsa gerektir.

759 Memlûk ordusunun kuşatmalarda kullandıkları silahlara dair bk. Çetin 2007, s. 214 vd. Memlûk kuşatmalarında lağım kazma usulünün tatbiki-ne dair bk. Bar Habraeus, s. 640. Ayrıca bk. Runciman 2008c, s. 353, 354.

760 Mısır, Halife Ömer döneminde Amb b. As tarafından 640'da ele geçirilmiştir.

761 Fatimi halifeliğinden bahsedilmektedir.

762 Metinde Cordin.

763 Metinde Aumaricus

764 Korykoslu Hayton'un *Historiarum Conquestus Terre Sancte* olarak andığı kitap muhtemelen, 1306'da Pierre Dubois tarafından kaleme alınan *De Recuperatione Terre Sancte* adlı eserdir.

765 Kudüs Kralı Amaury 1163'te Filistin'i geçerek Mısır'a ilerlemiş ve pek çok

yanlara karşı duramayacağını görünce kendisine yardım etmesini rica etmek üzere Halep sultanına elçi gönderdi. Halifeye bağlı olan Halep sultanı, kendisine büyük paraların verileceği ümidiyle Xaracon⁷⁶⁶ adındaki komutanlarından birisini kendisine eşlik eden kalabalık bir orduyla halifeye gönderdi. Bu ordu, Hristiyanları Mısır'dan kovdu ve böylelikle Müslümanlar Hristiyanların ele geçirdikleri toprakları geri aldılar. Bunun hallinden sonra Xaracon, Mısır'ın zengin bir ülke, halifenin de hiçbir kuvveti olmadığını görünce Mısır hâkimiyetini ele geçirmeye niyetlendi. Böylelikle halifeyi tutuklattırarak zindana attı ve ardından Mısır'ı hâkimiyeti altına alarak sultanlık makamına yerleşti.⁷⁶⁷ Xaracon Kürt asıllıydı ve kendi halkının Mısır'daki ilk efendisiydi.

VI. Kısım

Xaracon'un ölümünün ardından idare oğullarından Salahaddin'in⁷⁶⁸ eline geçti.⁷⁶⁹ Bu kişi o kadar büyük bir güç kazandı ki, sonunda Kut-

yerleşim birimini ele geçirmişti. Bk. Runciman 2008b, s. 306.

766 Aşağıda da görüleceği üzere Korykoslu Hayton bu kişiden Selahaddin Eyyubi'nin babası olarak bahsetmektedir. Bununla birlikte babasının ismi olan Necmeddin ile Korykoslu Hayton'un zikrettiği ad arasında fonetik bir benzerlik yoktur. Kaynaklarda bu isme benzer bir ad da geçmez. Herhalde Korykoslu Hayton'un ifade ettiği kişi Şirkuh adlı amcasıydı. Kudüs kralı Amaury'in Mısır üzerine saldırıları karşısında Nureddin Zengi'nin bölgeye gönderdiği kuvvetlerin başında bulunan Şirkuh, mücadelelerin ardından Amaury'i 1169'da Mısır'dan kovmuş ve akabinde Kahire'ye bir kurtarıcı olarak girmiştir. Burada Amaury'in kente hâkim olması için çabalayan Şaver'den kurtulan Şirkuh sonunda Fatimi halifesinin halefi olmuşsa da iki ay kadar sonra ölümü bu sırada otuz yaşında dâhi bulunmayan yeğeni Selahaddin'in önünü açmıştır. Bk. Runciman 2008b, s. 307, 320; Lewis 1997, s. 209, 210; Sobernheim 1988, s. 104.

767 Yazarın verdiği bilgilerin aslı yoktur.

768 Metinde Salaadinus.

769 Selahaddin, Şirkuh'un ölümü ve Fatimi Halifesi'nin halefliliği makamını elde ettikten sonra bir anda Mısır'ın en güçlü kişisi haline geldi. Onun bu konumu Nureddin Zengi tarafından da onaylandı. Ancak bir süre sonra halifenin ölümü Selahaddin'i Mısır'daki tek idareci haline getirdi. Selahaddin bu zaman zarfında efendisi Nureddin Zengi'yi karşısına almamaya çalışan bir politika takip etmiş ve ancak onun 1174'teki ölümünden son-

sal Kudüs kenti ile daha pek çok Hristiyan kentini ele geçirerek Kudüs Krallığı ile Hristiyanların gücünü alaşağı etti.⁷⁷⁰ Salahaddin'in ölümünün ardından kardeşi ve yeğenleri Mısır idaresini Melik Salih⁷⁷¹ adlı birisinin zamanına kadar sürdürdüler. Melik Salih, Mısır'ı Tatarların Kumanya'yı ele geçirip Kumanların topraklarını terk ettikleri sırada idare ediyordu. O, Tatarların, kendi idaresine alacak olduğu Kumanları para karşılığında sattığını öğrenince, tüccarlarını deniz yoluyla büyük paralarla oraya gönderdi ve çok sayıda Kuman çocuğunu satın alarak Mısır'a getirtti. Melik Salih satın aldığı Kumanlara büyük sevgi besledi, onları ihtimamla ata binmek ve ok atmak gibi savaş konularında eğitti. Kumanlara iyice bağlandı ve diğerlerini yanından uzaklaştırırken onları yanından ayırmadı.⁷⁷² Ancak Frank kralı Aziz Louis'in denizin ötesinden gelip de Müslümanların eline esir düştüğünde parayla satın alınmış Kumanlar, efendileri ve sultanları olan Melik Salih'i öldür-

ra Mısır'da bağımsız bir idare sürmeye başlayabilmiştir. Selahaddin bu konumunu 1176'da Suriye'deki Zengi hâkimlerine karşı kazandığı zaferle de taclandırmıştır. Bk. Lewis 1997, s. 211, 212; Runciman 2008b, s. 342; Sobernheim 1988, s. 104.

770 Salahaddin Eyyubi, Nureddin'in ölümünden sonra bağımsız bir hükümdar olarak Mısır'ın efendisi olmuştu. Dindar bir kimse olmamakla birlikte Latinlerle mücadeleyi bir doktrin haline getirerek Haçlılarla zorlu bir mücadele içine girdi. 3 Temmuz 1187'de Hattin'de Latin kralı Guy de Lusignan'ın idaresindeki Haçlı ordusunu yendikten sonra aynı senenin 2 Ekim'inde Kudüs'ü ele geçirdi. Bu iki önemli başarıya Antakya, Trablusşam ve Sur'un ele geçirilmesi de eklenince Haçlılar bir anda oldukça mahdud bir kıyı şeridine sıkışmış hale geldiler. Bu durum karşısında Avrupa'da III. Haçlı seferi ilan edilmişse de bu tasarı, Akka'nın ele geçirilmesinden başka bir netice vermedi. Hadiselerle ilgili olarak bk. Runciman 2008b, s. 366 vd.

771 Metinde Melech Sala.

772 Melik Salih Necmeddin Eyyub, ordu içindeki sınıflaşmaları ortadan kaldırmak üzere 1.000 Kıpçak çocuğunu satın almış ve Ravza adasındaki bir kaleye yerleştirerek yetişmeleriyle yakından alâkadar olmuştu. Sultan, onların yardımı ile Suriye'deki muhalifleriyle mücadele etmiş ve Kudüs'ü geri alabilmiştir. Bk. Humphreys 1977, s. 268; Cahen 2009, s. 465; Koppraman 2005, s. 85; Kortantamer 1993, s. 21; Çetin 2007, s. 70-71. Ayrıca bk. Yuvalı 1985, s. 113.

düler⁷⁷³ ve başlarına aralarından Türkmen⁷⁷⁴ adında birisini geçirdiler.⁷⁷⁵ Sonuçta zindanda tutulan Frank kralı ve kardeşi kurtuluş akçesiyle serbest bırakıldı ve özgürlüklerini elde ettiler.⁷⁷⁶

Bu hadiseyle köle olan Kumanlar Mısır'daki ilk hâkimiyetlerini tesis etmiş oldular. Kuman soyundan gelenlere doğuda Kıpçak⁷⁷⁷ adı verilir. Kısa bir süre sonra Kumanlardan Kutuz⁷⁷⁸ adında biri Türkmen'i kılıçla öldürdü ve el Melik el-Muzaffer Seyfeddin⁷⁷⁹ adıyla yerine geçti⁷⁸⁰. Melik Muzaffer, Hülegü tarafından Suriye'yi koruması için bırakılan ve 10.000 kişilik bir Tatar ordusuna komuta eden Ketboga'yı yenilgiye uğrattı. Ancak bunun ardından Mısır'a dönerken Bundukdar adındaki bir başka Kuman tarafından öldürüldü. O da el Melik Zahir Ruk-

773 Melik Salih 1249'da eceliyle ölmüştür. Bununla birlikte Memlûklerinin onu öldürmek gibi bir plan hazırladıkları vakidir. Bk. Koprman 2005, s. 86; Aktan 1999, s. 413. Ancak yazarın burada bahsettiği hadise muhtemelen Melik Salih değil, oğlu Turanşah'ın öldürülmesiyle ilgilidir. Onun öldürülmesine dair bk. Koprman 2005, s. 88.

774 Metinde Turquemeni.

775 Melik Salih'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Turanşah ile Memlûkler arasındaki gerginlik 2 Mayıs 1250'de yeni Eyyubi sultanının öldürülmesi ile neticelendi. Memlûkler iktidarı ele geçirdikleri ilk yılda Melik Salih'in dul eşi Şeceretü'd Dürr'ü sultan ilan ettilerse de, bu hareket, Suriye'deki Eyyubi emirleri tarafından meşru kabul edilmedi. Bunun üzerine Memlûkler kadın sultanı önde gelen Memlûk emirlerinden İzzeddin Aybek ile evlendirerek sorunu çözmeye kalkıştılar ve bunda da başarılı oldular. Bk. Koprman 2005, s. 91; Kortantamer 1993, s. 22.

776 Fransa Kralı IX. Louis 1249 Dimyat'ı ele geçirdikten sonra Kahire üzerine yürümüş ve 1250'de Baybars'ın komutasındaki Eyyubi ordusuyla giriştiği mücadelelerde yenilerek esir düşmüştür. Kral ve beraberindekiler çok yükümlü bir kurtuluş akçesi ödemek ve Dimyat'ı boşaltmak kaydıyla serbest kaldılar. Bk. Lewis 1997, s. 217; Koprman 2005, s. 86-87, 89; Aktan 1999, s. 414; Kılıç 2007, s. 443-444.

777 Metinde Capchac

778 Metinde Cothos.

779 Metinde Melec Mees.

780 İzzeddin Aybek'in Şeceretü'd Dürr tarafından öldürtülmesinden sonra iktidar oğlu Ali'ye geçmişse de 1259'da Aybek'in önemli komutanlarından Seyfeddin Kutuz, yeni sultanı sürgüne göndererek Memlûk tahtına oturdu. Bk. Koprman 2005, s. 94-96; Özbek 2013, s. 162; Lewis 1997, s. 219.

neddin⁷⁸¹ adıyla idareyi ele aldı.⁷⁸² Sert bir kimseydi, savaşta yetenekli ve cesurdu. Zamanında Suriye ile Mısır'daki İslam gücünü artırdı ve Hıristiyanların eline geçmiş pek çok kent ile kasabayı geri aldı. Bunlar arasında Antakya'yı da 1268'de ele geçirmiştir.⁷⁸³

VII. Kısım

Bu hadiselerden sonra Ermenistan büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. Bundukdar zamanında Suriye'den bazı kimseler İngiltere kralı Edward'ın yanına gittiler. Sultan bununla kralı Haşhaşilere öldürtmeyi planlıyordu. Neticede kral Haşhaşiler tarafından yaralandıysa da Tanrı'nın merhametiyle sağlığına kavuştu.⁷⁸⁴ Ardından sultan zehirlendi ve Şam'da öldü.⁷⁸⁵ Onun ölümüyle Melik Said⁷⁸⁶ adındaki oğlu başa geçti. Ancak Kumanlardan Elfi adındaki bir başkası⁷⁸⁷ onu alaşağı etti ve sultanlık makamını ele geçirdi.⁷⁸⁸ Sultan Elfi, Tripoli kentini 1289'da şiddetli bir saldırıyla ele geçirdi.⁷⁸⁹

781 Metinde Melech Daer.

782 Baybars, Ayn Calut muharebesinden bir süre sonra (23 Ekim 1260) Kutuz'u, düzenlediği suikast sonucu öldürerek sultanlık makamını ele geçirmiştir. Bk. Köprülü 1979, s. 357; Kortantamer 1993, s. 23; Lewis 1997, s. 221.

783 Baybars, 1265'te Kaysariya ve Arsuf'u ele geçirmiş ve bir sene sonra Safad'ı zapt ederek bölgedeki Haçlı gücüne önemli bir darbe indirmişti. 1268'e gelindiğinde ise Antakya ve Şakif ile daha başka kaleleri hâkimiyet altına almıştır. Bk. Köprülü 1979, s. 358; Aktan 1999, s. 417; Amitai 1992, s. 57.

784 İngiltere Kralı I. Edward'ın Haşhaşi suikastçısının saldırısına uğramasına dair bk. Runciman 2008c, s. 287; Barany 2010, s. 7.

785 Yukarıda da ifade edildiği üzere Baybars doğal nedenlerle ölmüştür.

786 Metinde Melec Said.

787 Burada kastedilen kişi el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi'dir. Onun Elfi adı ile anılması satın alındığı ücretin yüksekliğini ifade etmektedir. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 70. Ayrıca bk. Kopraman 2005, s. 107; Kortantamer 1993, s. 17/12dp; Özbek 2013, s. 157/4. dn.

788 Baybars'ın ölümünden sonra oğulları Said Berke (1277–1279) ve Sülemiş (1279) tahta çıkmışlarsa da neticede iktidar Kalavun'un eline geçmiştir. Bk. Kortantamer 1993, s. 24, 25; Özbek 2013, s. 162, 165.

789 Tripolis'in düşüşüne dair bk. Runciman 2008c, s. 345, 346.

VIII. Kısım

Bundan sonraki yıl Sultan Elfi ordusunu toplayarak Akka'yı kuşatmak üzere Babil'den ayrıldı. Dinlenmek üzere otağını kurdurduğunda orduda önemli bir görevi ifa eden hizmetlilerinden birisi tarafından zehirlendi ve hayatını kaybetti.⁷⁹⁰ Efendi olmak isteyerek sultanını öldüren kişi ise hemen paramparça edildi. Bundan sonra Elfi'nin oğullarından Melik Eşref⁷⁹¹ adındaki kimse sultan oldu. Melik Eşref Akka'yı kuşattı ve ele geçirdi ve ardından da 1291'de Suriye'deki Hristiyanları kovdu.⁷⁹²

IX. Kısım

Akka'yı ele geçirdikten sonra Sultan Melik Eşref Mısır'a döndü ve bir gün avlanmaya giderken ormanlık alanda hizmetkârlarından birisi tarafından öldürüldü. Öldüren de diğerleri tarafından katledildi.⁷⁹³ Bunun ardından şimdi sultan olan kişi başa geçti. Bu kişi Melik Eşref'in kardeşi Melik Nâsır'dır.⁷⁹⁴

790 Sultan Kalavun, Akka üzerine yürümek üzere Kahire'den hareket etmesinin altıncı gününde 10 Kasım 1290'da ölmüştür. Onun ölümüyle ilgili İbni Tagrıberdi'nin ifadelerine bakacak olursak sultan salgın bir hastalıktan ötürü hayatını kaybetmiştir. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 70. Ayrıca bk. Akkuş-Yiğit 2012, s. 17, 18; Aktan 1999, s. 433; Runciman 2008c, s. 349.

791 Metinde Melec Asseraf.

792 Akka 18 Mayıs 1291'de Müslüman hâkimiyetine geçmiştir. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 71-73. Ayrıca bk. Aktan 1999, s. 434-437; Runciman 2008c, s. 353vd; Koprman 2005, s. 109; Kılıç 2010, s. 147-150. Sultan Melik Eşref Akka'yı ele geçirmesinin ardından Sur, Sayda, Aslis, Tortosa gibi Haçlı kalelerini de ele geçirerek Haçlılara ağır darbe indirmiştir. Bk. Aktan 1999, s. 438-439; Lewis 1997, s. 226-227; Kılıç 2010, s. 152-155.

793 Kalavun'un oğlu Melik Eşref Halil (1290-1293) bir av sırasında 13 Aralık 1293'te saltanat naibi Emir Baydara ve yakın çevresinin suikastı neticesinde öldürülmüştür. Emir Baydara bundan sonra sultanlığını ilan etmişse de Ketboga'nın takibine uğrayarak kısa süre içinde katledildi. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 75, 76. Koprman 2005, s. 109-110; Aktan 1999, s. 439; Akkuş-Yiğit 2011, s. 90; Kortantamer 1993, s. 26; Kılıç 2010, s. 165-168.

794 Baydara'nın öldürülmesinden sonra Melik Nâsır henüz dokuz yaşında olduğu hâlde 15 Aralık 1293'te "hanedanın düzenini korumak için" tahta geçirilmiştir. Bk. Kortantamer 1993, s. 26; Akkuş-Yiğit 2011, s. 91.

Melik Nâsır tahta geçtiğinde henüz küçük olduğundan babasının hizmetkârlarından Tatar asıllı Ketboga⁷⁹⁵ adındaki bir kişi kendisine lala olarak verildi. Ancak Ketboga kendini sultan ilan ederek Melik Nâsır'ı tahttan uzaklaştırdı ve her türlü ihtiyaçlarını karşılatıracak olduğu Carac de Monreal adındaki kalede gözetim altına aldırdı. Ketboga, Melik Adil⁷⁹⁶ unvanı aldı.⁷⁹⁷ Onun zamanında Mısır'da o kadar büyük bir yiyecek sıkıntısı yaşandı ki, Müslümanların neredeyse tamamı aç kaldı. Eğer bazı Hristiyanlar onlara yiyecek sağlamasaydı, aç köpekler gibi olacaktı.⁷⁹⁸ Bundan sonra, kendisini sultan ilan etmiş bulunan Ketboga, Tatarların ilerlediklerini öğrenince ordusunu toplayarak Tatarların gözünü diktikleri Suriye'ye doğru ilerledi.⁷⁹⁹ Ketboga, kavimdaşı olduğu Tatarları çok seviyordu.⁸⁰⁰ Bundan ötürü Kumanlar büyük bir öfkeye ka-

795 Metinde Guiboga. Korykoslu Hayton'un ifade ettiği üzere aslen Moğol olan Ketboga (1294–1296), Hülegü'nün komutanı Ketboga'nın yenilmesinden sonra düzenlenen Moğol seferine iştirak etmiş ve Hıms'taki çatışma sırasında Memlûklere esir düşmüştü. Bundan sonraki dönemde Kalavun'un Memlûkleri arasında görev almış ve ilerleyen dönemlerde etkin bir konum elde etmiştir. Onunla ilgili olarak bk. İbni Tagrıberdi, s. 83. Ayrıca bk. Amitai 2008, s. 122, 123; Kanat 2000, s. 110/37. dn.

796 Metinde Melec Hadel.

797 Ketboga'nın iktidarı elde etmesine ilişkin bk. İbni Tagrıberdi, s. 78-82. Ayrıca bk. Koprman 2005, s. 111; Amitai 2008, s. 123.

798 Nil'in alçalmasından ötürü yaşanan kıtlık neticesinde İbni Tagrıberdi'nin verdiği bilgilere göre buğday fiyatları ilk sene beş kat, bir sene sonra da yedi kat artmış ve bu toplu ölümlere neden olmuştur. Bk. İbni Tagrıberdi, s. 84, 85. Ayrıca bk. Koprman 2005, s. 112; Kanat 2000, s. 115; Akkuş-Yiğit 2011, s. 91.

799 Ketboga'nın Suriye'ye ilerlemesi, Moğol taarruzundan çok Suriye kıyılarına yerleştirilmiş Oyrat birliklerini denetlemek ve bir takım düzenlemelerle ilgilidir. Bk. Kanat 2000, s. 116.

800 Moğol asıllı tek Memlûk sultanı olan Ketboga'nın Moğollara duyduğu yakın alâka, saray içindeki bir takım hadiselerde karşımıza çıktığı gibi, sultanlığı döneminde Memlûklere sığınan Oyratlarla ilişkilerinde de gösterir. Her ne kadar Oyratları memnuniyetle karşılamasında, onların askeri gücünden yararlanmak (Amitai 2008, s. 130) ve bu sırada Memlûkler içinde güç kazanan Çerkes fırkasına karşı onları bir denge unsuru olarak kullanmak fikri (Kanat 2000, s. 114) varsa da, aynı soydan gelmenin de Ketboga'nın tutumunda etkili olduğu anlaşılıyor. Mesela kendisi de bir Oy-

pıldılar ve kendisini alaşağı ederek yerine Laçın adındaki bir Kuman'ı⁸⁰¹ Melik Mansur⁸⁰² namıyla sultan ilan ettiler.⁸⁰³ Laçın, Ketboga'yı bir zamanlar onunla dost olduğundan öldürmek istemiyordu.⁸⁰⁴ Bundan ötürü onun Mısır'da ikamet etmesini istemeyerek kendisine önce Serhad⁸⁰⁵ adındaki bir bölgeyi, ardından da Hama⁸⁰⁶ kentinin yönetimini verdi.⁸⁰⁷ Sultan Laçın üç yıl boyunca Kahire'deki sarayında ikamet etti ve yerinden bir yere kıpırdamadı. Bununla birlikte günlerden bir gün kalenin içinde bulunduğu ovaya çıktı ve atıyla gezinirken düşerek bacağı-

rat olan Ketbuga'nın, Oyrat beyleriyle haftanın bir günü bir araya gelerek kımız içmesi (Kanat 2000, s. 110) kurulan ilişkinin kültürel bir nitelik taşıdığını da gösterir. Dahası, Moğol asıllı Memlûkler arasında kavmiyet bilincinin olduğuna dair daha başka örneklerle de sahibiz (Nobutaka 2006, s. 72) ki bu, Ketboga'nın Moğol asıllı kimselere yaklaşırken benzer bir hâl içinde olduğu hususunu daha açıklıkla izah etmektedir. Buna karşın halkın sultan ile Oyrat komutanları arasındaki ilişkiden rahatsız olduğunu gösterir deliller vardır. Mesela adı geçmeyen bir şair tarafından yazılan şu şiir sadece Oyratları değil, aynı zamanda Sultan Ketboga'yı da hedef almaktadır. "Ey Allahım kurtar bizi bu azaptan, Biz Moğol Devletinin içinde telef olduk". Bk. Kanat 2000, s. 116; Koprıman 2005, s. 112. Dolayısıyla Korykoslu Hayton'un kaydı dönemin algısını iyi bir şekilde yansıtır. Oyratlar Ketboga'nın iktidardan hal' edilmesinden sonra da efendileriyle bağlarını koparmadılar ve onu başa geçirmek için başarısızlıkla neticelenecek bir isyan tertip ettiler. Hadiselerle ilgili olarak bk. Kanat 2000, s. 118, 119; Amitai 2008, s. 131.

801 Laçın Kıpçak değil, Grek asıllıydı. Bk. Amitai 2008, s. 132.

802 Metinde Melech Mansor.

803 Laçın 1296–1298 arasında hüküm sürmüştür.

804 Ketbuga ve Laçın aynı emire bağlı askerler oldukları için birbirlerini hoşdaş, yani kardeş olarak görüyorlardı. Nitekim tahttan indirildikten sonra Ketboga Laçın için "O benim hoşdaşımdır, o ve ben ayrılmaz bir parçayız ve bu nedenle ben ona itaat edeceğim" derken Laçın de "Eğer Ketboga'yı yakalamak isteseydik, bu bizim için çok zır bir şey olmayacaktı; ama biz onu bıraktık, çünkü o kardeşlerimizdendi" demiştir. Bk. Ayalon 1989, s. 246, 247. Memlûkler arasındaki ilişkilere dair ayrıca bk. Kortantamer 1993, s. 17.

805 Metinde Sartach.

806 Metinde Haman.

807 Ketboga önce Serhad'de onluk emiri olarak görevlendirilmiş, ardından da Hama naibliğine getirilmiştir. Bk. Akkuş-Yiğit 2011, s. 92, 99.

nı kırdı.⁸⁰⁸ Yine günlerden bir gün güvendiği hizmetlilerinden birisiyle satranç oynarken kölelerinden birisi sultanın yanındaki kılıcı kapıldığı gibi onun kellesini kesti.⁸⁰⁹ Ancak katil de hemen sonrasında katledildi.⁸¹⁰ Bunun ardından Müslümanlar arasında sultan seçiminde büyük bir anlaşmazlık baş gösterdi. Neticede Ketboga'nın Crac Montisrealis kalesine hapsedtiği Melik Nâsır'ı Sultanlık makamına getirdiler. Melik Nâsır, Gazan'ın meydan muharebesinde yendiği sultan olup şu anda da Mısır sultanıdır.⁸¹¹

Kumanlar ve sıklıkla ortadan kaldırılan Sultanlarıyla ilgili gereğinden çok konu açıtıysam, beni bağışlayınız. Bunu yapmamdaki neden, düşmanın uzun süreli saldırılarda bulunamayacak olmasını göstermek içindir. Çünkü ne Mısır'dan dışarı çıkabilir ne de dışarıya ordu sevk edebilirler.

X. Kısım

Mısır'ın durumu

Mısır çok büyük ve bereketli bir ülkedir. Ülke (kuzeyden güneye) on beş, (batıdan doğuya) üç günlük mesafe kadar geniştir. Üç tarafı çöllerle çevrili bir ada gibidir. Sadece bir kısmı Akdeniz kıyısında yer alır. Doğu sınırında diğer ülkelerden daha geniş olan Suriye bulunur. Burası ile Mısır arasındaki yol, çölden ilerlemek suretiyle sekiz gün sürer. Batı sınırında Barka olarak anılan Berberîlerin ülkesi bulunur. Burası ile Mısır arasındaki yol da on beş gün sürer. Güneyinde Nubyalıların krallığı bulunur. Onlar Hristiyan olup iklim şartlarından ötürü oldukça kara

808 Bu kazaya dair bk. Yûnînî, s. 97, 98.

809 Sultan Laçın'ın 16 Ocak 1299'da uğradığı suikast ile ilgili birkaç rivayet vardır. Bunlardan birisi de sultanın satranç oynarken öldürüldüğü şeklindedir. Bk. Yûnînî, s. 114; İbni Tagrıberdi, s. 95. Ayrıca bk. Holt 1986, s. 595; Koprman 2005, s. 113; Akkuş-Yiğit 2011, s. 96.

810 Sultana suikast gerçekleştirenlerin akibetlerine dair bk. İbni Tagrıberdi, s. 95.

811 Bununla birlikte o, eserin yazılmasından üç sene sonra tahttan feragat etmişse de yeniden makamına dönmüş ve bunu 1341'e kadar devam ettirmiştir. Bk. Koprman 2004, s. 115.

kimselerdir. Burası ile Mısır arasında ise çölden geçen 12 günlük bir yol vardır.

Mısır beş ayrı kısımdan müteşekkildir. Bunlardan ilki Said,⁸¹² ikincisi Mısır,⁸¹³ üçüncüsü İskenderiye,⁸¹⁴ dördüncüsü ise Raşid'dir.⁸¹⁵ Burası ırmak ve denizlerle çevrili olup bir ada gibidir. Beşinci bölge Damiata'dır ki Mısır'ın en büyük kenti olan Kahire burada yer alır. Eski bir kent olan Mısır kenti de buranın civarındadır. Her iki kent de İncil'de Gyon adıyla geçen Nil ırmağının kenarında kuruludur. Nil ırmağı oldukça bereketli olup toprakların tamamını sular ve böylelikle de ülkeyi oldukça bereketli kılar. Oldukça geniş olduğundan ırmakta seyahat etmek mümkündür. Ayrıca içinde bol miktarda balık bulunur. Hatta anlatılanlara inanılacak olunursa, burada ejdere benzer ve at ile insanları yiyen bir hayvan da bulunur. Bu hayvan, eğer inanılacak olunursa, hem ırmakta hem de ırmağın kıyısında yaşayabilmektedir. Buna cocatrix⁸¹⁶ denmektedir.

Nil her yıl bir kere Ağustos ayının ortalarına doğru taşmaya başlar ve bu durum Aziz Mihail gününe kadar devam eder. En kabarık duruma gelmesinden sonra ahali kanallar kazmak suretiyle suyu toprağa akıtır. Su, toprağın üzerinde on beş gün kalır ve ardından da kurumaya başlar, bunu bitkilerin yeşermesi izler. Toprak yazın olduğu gibi kışın da yağmur yağmamasından ötürü sadece ırmağın suyuyla sulanır. Mısır sakinleri ırmağın orta mecralarında yer alan bir zamanların Mısır kentinin yer aldığı küçük bir adaya mermer sütun yerleştirmiş ve bunun üzerine de bir işaret koymuşlardır. Irmak en yüksek seviyesine ulaştığında sütunun üstündeki işarete bakar ve eğer su bu işaretin üstüne çıkmışsa ülkelerinde bereket olacağını anlarlar. Eğer su işaretin altında kalırsa kıtlık olacağını bilirler. Yani ırmağın yükselmesini takiben o yıl bereketli mi yoksa kurak mı olacağını öngörürler. Bu şekilde geleceği görerek fiyatla-

812 Metinde Saith.

813 Metinde Meser.

814 Metinde Alexandria.

815 Metinde Resith.

816 Ejderha manasında. Ancak yazar timsah tarifi yapmaktadır.

rı belirlerler.⁸¹⁷ Nil'in suyu temiz ve içilebilir, ancak çok sıcaktır. Bunu önce toprak bir kaba koyar ve durulmasından sonra içerler.

Mısır'da iki liman vardır. Bunlar İskenderiye ve Damiatta limanlarıdır. İskenderiye limanına gemiler girebilir. Son derece müstahkem olan bu kendin etrafı güçlü surlarla çevrilidir. Sakinleri kanallar vasıtasıyla elde ettikleri Nil suyunu içer ve suyu kentte bulunan su depolarını doldururlar. Bunun haricinde yaşayabilmek için başka bir su kaynağına sahip değildirler. Suyun kesilmesi durumunda buradaki zenginliğin devam etmesi mümkün değildir ve İskenderiye kentini ele geçirmek çok kolaydır.

Damiatta kenti Nil'in yukarı mecrasında denizin yakınlarında yer almaktadır. Bir zamanlar çevresi oldukça müstahkem surlarla çevriliydi. Buna karşın iki kez ele geçirilmiştir. Bunlardan ilki Kudüs kralı ve Doğudaki diğer Hıristiyanlar tarafından başarılmıştır. İkincisi ise Fransa kralı Aziz Louis tarafından halledilmiştir. Müslümanlar buraya yeniden hâkim olmuşlardır.⁸¹⁸ Ardından Müslümanlar burayı yıkmış, ahalisini de deniz ve ırmaktan uzaktaki iç kısımlara göçürmüşlerdir. Burada ne bir sur ne de bir yapı ile karşılaşmak imkân dâhilindedir ve burası Yeni Damiatta olarak anılır. Eski Damiatta ise ahalisi bulunmayan harabe bir yerdir.⁸¹⁹ İskenderiye ve Damiatta limanlarından sultan büyük kâr elde etmektedir. Mısır, bu limanlar sayesinde tahıl, meyve, kaliteli şeker⁸²⁰ ve büyük miktarda şarap elde eder. Buna karşın Müslümanlar, dinleri onları alıkoyduğundan şarap içmezler. Ancak keçi, iğdiş edilmiş koç,⁸²¹ çe-

817 Nilometre ile ilgili olarak ayrıca bk. Erol 2014, s. 205-224. Yûnînî'nin tasvirlerine bk. Yûnînî, s. 186, 192, 206. XVI. yüzyılda Mısır'da bulunmuş Portekizli Tenreiro da Nil'in yükselmesi şenliğine şahitlik etmiştir. Bk. Tenreiro, s. 63.

818 Dimyat ilk olarak 7 Kasım 1219'da, ikinci olarak ise 6 Haziran 1249'da Latinlerin eline geçmiştir. Bk. Runciman 2008c, s. 138, 224; Kılıç 2007, s. 431, 438.

819 Kent, camisi hariç tamamıyla 1250-1251'de güvenlik nedeniyle yok edilmiş ve güneyinde aynı adla bir başka kent kurulmuştur. Bk. Holt 1991, s. 292.

820 Zacarum.

821 Castratus kelimesi için bk. Niermeyer 1976, s. 155.

şitli kümes hayvanları ile kuş etini yerler. Sığır yerine deve yediklerinden sığırlarının sayısı azdır.

Mısır'da Müslüman ve Hıristiyanlar yaşar. Bu Hıristiyanlara Kıpti⁸²² adı verilir. Yakubi mezhebindendirler⁸²³ ve herhangi bir vergiye tâbi olmayan çok sayıda gösterişli kiliseleri vardır. Buradaki Hıristiyanlar Mısır'ın kadim sakinleridirler. Zira Müslümanlar buraya daha sonra gelerek hâkimiyeti elde etmişlerdir. Mısır'da kereste, katran, demir ve ordularında hizmet görenlerden başka köle bulunmamakta ve bunları yabancılara diyarlardan getirmektedirler. Deniz yoluyla elde ettikleri bu emtia olmaksızın yaşamaları mümkün değildir.⁸²⁴

Mısır'da İskenderiye ve Kahire kentleri hariç⁸²⁵ surlarla çevrili başka bir kent bulunmamaktadır. İskenderiye'nin surları güçlüdür, sultanın ikamet ettiği Kahire'yi ele geçirmek ise kolaydır. Mısır'ın tamamı ordu tarafından korunur ve emniyet altına alınmıştır. Bundan ötürü öncelikle ordusu yok edilmeli ve askeri gücü bertaraf edilmelidir. Ancak bundan sonra ülkenin tamamı herhangi bir direnişle karşılaşmadan ele geçirilebilir.

822 Metinde Keptis.

823 Metinde Jabit. İsimlerini kilisenin kurucusu, VI. yüzyılda Edessa pikoposu Jacob Baradaeus'tan alırlar. Daha çok Kuzey Suriye'de etkin olan bu cemaat, İslam hâkimiyeti döneminde gücünden çok şey kaybetmiş, buna mukabil varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Onlarla ilgili olarak bk. Micheau 2007, s. 377; Richard 2006, s. 568, 579.

824 Memlûklerin izledikleri dış siyasette bu mamullerin temininin önemli yer tuttuğu bir gerçektir. Mesela Baybars ve ardılları zamanında Memlûk Sultanlığı'nın Ermeni Krallığı ile mücadelelerinde Ermenilerin Moğol hâkimiyetini kabul ederek kendileri için bir tehdit unsuru olmalarının yanında Memlûklerin kereste ve demir ticaretine sekte vurmaya teşebbüs etmelerinin de yeri vardı. Bk. Akkuş-Yiğit 2011, s. 54. Memlûkler için bunlardan kereste ticareti donanma açısından son derece gerekliydi. Onlar Lübnan'dan bunu sağlamalarına karşın Fethiye'ye kadar olan Türkiye kıyılarından da kereste alıyorlardı. Bk. Jukov 1988, s. 78, 79.

825 Kahire kalesine dair bk. Mackenzie 1991, s. 71-94.

XI. Kısım

Hristiyanların Müslümanlar üzerine saldırmalarının nedenlerini gösterdikten ve Roma kilisesinin gücünün yeterli olduğunu ifade ettikten sonra Mısır ve Suriye'nin içinde bulunduğu durum ile sultan ile halkının gücüne dikkat çektik. Geriye harekete geçme zamanından bahsetmek kaldı.

Yukarıda Hristiyanlık düşmanlarına saldırmak için uygun zamanı kollamaktan bahsettiğimizden şunu söyleyebiliriz: “*Gör şimdi uygun zamandır, gör şimdi kurtuluş zamanıdır.*” Zira gerçekten de içinde bulunan an, adi Agarenlere saldırmak ve Kutsal toprakları onların elinden kurtarmak için uygun bir zamandır. Şimdi adi köpekler tarafından kirletilen Kutsal Toprakları hâkimiyet altına almak için uygun zamandır. Şimdi Hristiyanlık aşkıyla Kutsal Topraklara giden yolu açmak, umudumuzun kaynağı ve kurucusu Efendimizin mezarının üzerindeki dinsizlerin elini söküp atmak için uygun zamandır. Öncelikle Tanrı Hristiyanlara bir çoban, kutsal ve dindar bir baba vermiştir ki, o, Papalık makamının başındadır. O, gece gündüz Kutsal Toprakları ele geçirmeyi ve Efendinin kabrini İsa adına ona küfredenlerin köleliğinden kurtarmayı düşünmektedir. Eğer herşeye mutlak ve merhametli Tanrı'nın gözlerini Kutsal Topraklara çevirdiğine inanılırsa, Kutsal Kudüs'ü Müslümanların köleliğinden kurtarabilmek ve eski özgürlüğüne döndürmek mümkün olabilir.

XII. Kısım

Gör şimdi uygun zamandır, gör şimdi kurtuluş günüdür. Çünkü Tanrı Kutsal Toprakların düşmanların elinden kurtuluşuna işaret etmektedir. Zira Tanrı'nın yardımıyla Hristiyan kral ve prensler ile halk öfkeyi, anlaşmazlığı bir kenara bırakarak huzur ve barış içerisinde birbirlerine dönmeli, Tanrı'nın Kutsal Toprakları vermek isteğini görmelidirler. Bunun yanında farklı bölgelerdeki Hristiyanlar inanç içerisinde hazırlanmalı ve silahlanmalı, Haçla işaretlenmeli ve Kutsal Toprakları ele geçirmek için meşakkat ve neye malolacağını gözardı ederek İsa'nın adı hakkı için yiğitlikle yola çıkmalıdır.

XIII. Kısım

Tanrı'nın gösterdiği gibi şimdi uygun zamandır. Çünkü Hristiyanlığın düşmanlarının gücü şu anda oldukça kırılmış bir vaziyettir. Dahası, Tatarların son saldırılarında yenilmiş, düşman askeri büyük oranda yok edilmiş ve kayıplarını giderememişlerdir. Bundan başka şu anda Mısır'ı yöneten sultan değersiz ve kabiliyetsizdir. İlaveten sultana daima yardımda bulunan Müslüman beyleri Tatarlar tarafından öldürülmüş ve şimdi Tatarlar tarafından hapis altında tutulan Mardin sultanı olarak anılan kişi hariç bir tanesi bile kalmamıştır.⁸²⁶ Bundan ötürü içinde bulunan zaman, hiçbir güçlük çekmeden Kutsal Topraklara yeniden sahip olmak ve Suriye ile Mısır'ı ele geçirmek için uygun andır. İsa'nın inayetiyle düşmanın gücünü tamamıyla kırmak, geçmiş zamanlara göre şimdi daha kolay bir şekilde başarılabilir.

XIV. Kısım

Şimdi uygun zamandır. Çünkü Tatarlar Müslümanlara karşı çıkmaya ve tüm güçleriyle Hristiyanlara yardım edeceklerine söz vermektedirler. Bundan ötürü Tatar hükümdarı Harbende, kardeşi Gazan'ın yolunu takiple özel elçilerini göndermiş ve İsa'nın adının hakkı için düşmanın tamamıyla yok edilmesini teklif etmiştir.⁸²⁷ Böylelikle Tatarların

826 Korykoslu Hayton'un ifadeleri muhtemelen 1299'da Gazan Han'ın kazandığı zaferle ilgili olmalıdır. Zira kaynaklarımızda bundan sonra İlhanlıların Memlûklere karşı kazandığı ufak da olsa bir muharebeye dair bilgi yoktur. Aynı şekilde Mardin hükümdarının İlhan tarafından hapsedildiğine yönelik bir habere de tesadüf etmedik.

827 Olcaytu Han, tahta geçmesinden bir süre sonra Mayıs 1305'te elçilerini Avrupa'ya göndermiştir. Moğollar tarafından Toman/Tümen, - muhtemelen daha önce Gazan Han zamanında da Avrupa'ya gönderilen Tümen adlı elçi aynı kişidir - olarak anılan Sienalı Tomazo ve Mamlak adlı bir Moğolun başkanlığını üstlendiği bu heyetler Papa, Fransa kralı Philip ve İngiltere'nin yeni hükümdarı II. Edward ile görüşmüşlerdir. İlhanlı sarayından gelen mektuplardan sadece Fransa kralı Philip'e gönderileni günümüze erişmiştir. Mugan'da kaleme alınan bu mektup, Moğol hanedanı içindeki anlaşmazlıklara son verilerek Çin'den Akdeniz'e kadar olan ülkenin tek bir ülke haline geldiğinin haber verilmesiyle başlar ve ortak düşman Memlûkler üze-

yardımla Kutsal Topraklar kurtarılabilir ve Mısır herhangi bir güçle karşılaşmaksızın kolayla ele geçirilebilir. Bunun için Hristiyanlar Kutsal Toprakları ele geçirmeye bir an evvel, zaman kaybetmeksizin hazırlanmalıdır. Eğer gecikilirse, Hristiyanların dostu olan Harbende tahttan indirilip yerine düşmanlarımıza sevgi duyan veya Müslüman olan bir başka kişi geçer. Sonuçta bu kişi Müslümanlarla anlaşır ve böylelikle de Hristiyanlar büyük bir karışıklığa, tehlike ile talihsizliğe uğrar. Yukarıda söylediklerimize uygun olarak Hristiyanlar Papalığın gücü, Mısır ve Suriye ile sultanın içinde bulunduğu durum ve uygun bir zamanın yakalanmış olmasından ötürü Müslümanlara karşı savaşa girişmelidir. Şimdi de Kutsal Topraklara düzenlenecek seferden bahsedeceğiz.

XV. Kısım

Pek kutsal Baba, huzurunuzda açıkça ifade ederim ki, ben, Kutsal Topraklara düzenlenecek seferi şandırmak gibi bir görevi yerine getirebilecek donanımına sahip değilim, Bununla birlikte bu itaatsiz evladını cezalandırma, bunun yerine beni hiçbir Hristiyanın karşı gelemeyeceği yüksek adaletiniz ve emirlerinizle donatınız. Bundan ötürü kıt bilgilerimi fazlalıklarından ötürü bağıllık ve sadakatle, Kutsal Toprakların ele geçirilmesi ile sefere dair görüşlerimi ifşa ettiğim makam tarafından bağışlanmasını dilerim.

rine sefer düzenlenmesi çağrısı ile devam eder. Fransa kralının mektuba ne şekilde cevap verdiği bilinmemekteyse de, II. Edward'ın 16 Ekim 1307 tarihli mektubu olumlu, ancak muhatabını oyalar cümlelerle doludur. 1 Mart 1308'de Roma'dan gönderilen mektubunda Papa da oyalama diplomasisini devam ettirir. Temaslara dair bk. Abel-Remusat 1824, s. 143, 144; Hornstein 1941, s. 411, 414; Boyle 1968, s. 399, 402, 403; Lockhart 1968, s. 30; Paviot 2000, s. 317. Ancak daha önceki ilhanlarda olduğu gibi Olcaytu'nun da Avrupa ile kurduğu ilişkilerde samimiyet sahibi olduğu anlaşıyor. Nitekim bu temaslara değinen Vassaf, Olcaytu'nun Memlûklerle mücadelesini ağırdan almasını, askeri hazırlıklarla ilgili olduğu kadar Avrupa'dan gelecek cevaplar içinde zaman kazanmak arzusuna bağlamaktadır. Bk. Boyle 1968, s. 399.

XVI. Kısım

Tanrı ve İsa'nın şanı için Kutsal Toprakların güçlük çekmeden ve tehlikeyle karşılaşmadan ele geçirilebileceğini, Hıristiyanların Kutsal Topraklara ilerlemeye ve karmaşa içine düştükleri bir sırada düşmana saldırmaya hakları olduğunu ifade ederim. Zira eğer düşmanın refah içerisinde bulunduğu bir sırada buna kalkışılrsa, meşakkat ve tehlike olmaksızın bu iş yapılamaz. Bundan ötürü düşmanın içinde bulunduğu iyi ve kötü koşulları kısaca anlatacağım.

Düşman refah içerisinde, sultanı da güçlü ve zeki bir kimse olduğunda, kendisini emniyet altına alır ve çevresindekilerin ihanetinden sakınır; böylece herhangi bir ihanetle karşılaşmaksızın idaresini devam ettirir. Bunun yanı sıra düşman, dinlenme halinde ve savaş durumunda olmadığı zamanlarda güçlü durumdadır. Suriye ve Mısır'ın tarlaları bereketli bir durumdayken de güçlüdür. Yine deniz ve kara yollarını emniyet altına alıp da ihtiyaç duydukları şeyi yabancı diyarlardan getirdiklerinde de sıkıntı içinde değildir. Nubyalılar, Mısır çöllerindeki bedevilerle⁸²⁸ barış içinde olduklarında da hiçbir şey onları sıkıntıya sokamaz. Ayrıca Türkmenler ve Suriye ile Mısır'da yaşayan bedeviler de itaat içinde olduklarında sıkıntıda değildir. İşte bu durumlarda düşmanın gücü ziyadesiyle fazladır ve onları kolaylıkla alt edebilmek mümkün değildir.

XVII. Kısım

Ancak bunun aksine düşman pek çok konuda sıkıntı içine girebilir. Mesela dinsizler geçmişte sıklıkla yaptıkları gibi sultanlarını öldürebilirler.⁸²⁹ Zira daha önce Kuman neslinden gelenler Mısır'da idareyi ellerine geçirmiş ve yukarıda ifade edildiği gibi içlerinden dokuz tane sultan çıkarmışlardır. Bu dokuz sultan Mısır'ı bugüne kadar idare etmiş ve bunlardan dördü öldürülmüştür. Bunlar Türkmen, Kutuz, Me-

828 Metinde Beduin.

829 Memlûklerde Baybars'tan başlayarak "Sultanı öldüren sultan olur" şeklinde bir anlayış vardı ve bu, Memlûk sultanlarının bazılarının öldürülmesinde bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Bk. Koprman 2005, s. 100, 113; Özbek 2013, s. 163; Lewis 1997, s. 222.

lik Eşref ve Lâçin'dir.⁸³⁰ İki tanesi de zehirlenmiştir. Bundar Bundukdar ve Elfi'dir.⁸³¹ İki tanesi aşağılık bir şekilde sürgün edilmiştir. Bunlar da Melik Said ve Ketboga'dır. Şimdi Mısır'ı idare eden Melik Nâsır ise bir kere sürgün edilmiş, hayatı askıda kalmış ve (şimdi ise) aşağılık yaşamının sonunun gelmesini beklemektedir.

XVIII. Kısım

Düşmanın bundan başka zayıf tarafları da vardır. Mesela Nil ırmağı Mısır'ın sulanmasına yetecek kadar bol bir şekilde akmazsa, büyük bir açlık ve yoksulluk yaşanır.⁸³² Eğer açgözlü Hristiyanlar (Mısır'da kıtlık çıktığı vakit) ihtiyaç duydukları yiyecekleri vermeselerdi, onlar açlık ve yoksulluktan yok olacaktı ve Mısır da bomboş kalacaktı.⁸³³ İhtiyaç maddelerinin yok olmasından sonra Mısır askerleri zavallı hale gelir, atları ile silahlarını satmak zorunda kalırlar ve erzak sıkıntısından ötürü asker sayısını azaltmak mecburiyetine düşerler. Bundan ötürü de Mısır'dan bir yere kıpırdayamaz hale gelirler. Mısır askerleri o kadar zor bir durumda kalırlar ki, Mısır'dan ilerlemek ve başka bir yere geçmek istediklerinde sekiz günlük ihtiyaçlarını taşımak zorunda kalırlar. Çünkü sekiz günlük yolculuk sırasında çölden başka bir şey karşılarına çıkmaz. Eğer askerlerin bir tane bile at veya devesi kalmazsa, Mısır'dan bir yere kıpırdayamazlar. Böylelikle sultan o denli zor bir engelle karşı karşıya kalır ki, Suriye'ye doğru hiçbir şekilde ilerleyemez ve yardım edemez. Aynı şekilde düşmanın saldırısı kesilirse, düşman büyük bir karmaşaya uğrar. Denizden de kısaç altına alınırlarsa, ihtiyaç duy-

830 Adı geçen sultanların suikaste uğramalarına yukarda temas edilmişti.

831 Yukarıda da ifade edildiği üzere Baybars ve Kalavun doğal sebeplerle ölmüşlerdi.

832 Gerçekten de Nil'in suyunun azalması durumunda Memlûkler büyük iktisadi buhrana düştükleri gibi, bunun ağır siyasî neticeleri de olmuştur. Mesela 1403 yılında vukû bulan kıtlık bununla ilgiliydi. Bu konuda bilgi veren Makrizî'nin hadiselerle dair ifadeleri, Nil'in Mısır'ın siyasî istikrarında ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bk. Lewis 1997, s. 230.

833 Yazar burada Sultan Ketboga zamanındaki kıtlıktan bahsetmektedir. Bk. Koprman 2005, s. 112.

dukları kereste, katran, demir ve köleye sahip olamayarak büyük çaresizlik içine düşer. Bu ürünler olmaksızın onların uzun süre dayanabilmeleri mümkün değildir.⁸³⁴ Aynı şekilde Nubyalılar ve bedeviler saldırıya geçerlerse düşmanın askeri gücü engellenmiş olur ve Mısır'dan çıkmaları ve Suriye'yi savunmaları imkânsız hale gelir. Hava şartlarının uygun olmaması, Tatar saldırıların yarattığı olumsuz ortam, Suriye'deki erzakın yeterli olmaması ile daha başka nedenlerden ötürü de sultanın ordusu güçlü olamaz ve böylelikle de Suriye'yi koruyamaz. Zira düşman Mısır'dan veya daha başka bir bölgeden Suriye'ye ordu sevk edemez ve Mısır'dan bir yere kıpırdayamaz. Böyle bir durumda kalmasından ötürü düşman büyük bir kargaşa içine düşer ve o kadar büyük bir zorlukla karşı karşıya kalır ki, ne Suriye'yi koruyabilir ne de Mısır'dan bir yere ayrılabilir. Bu sırada Hristiyanlar Kudüs'ü herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın kolaylıkla ele geçirebilir, kent ile kalesini onarabilir ve kendilerini o kadar iyi bir koruma altına alır ki, düşmandan korkmalarına gerek kalmaz.

XIX. Kısım

İlerlenecek yolun güvenlik altına alınması için birkaç bin kişilik süvari ve piyadeden müteşekkil orduyla önlem alınması ve düşmanın saldırılarına karşı uyanık olunması gerektiğini düşünüyorum. Bu iş için ilk olarak bin şövalye, 10 kalyon ile üç bin kişilik piyadeden oluşan ordunun yeterli olduğu kanaatindeyim.⁸³⁵ Onların başına bir papalık heyetiyle onları idare edecek güçlü ve imanlı bir komutan görevlendirilmelidir. Onlar Tanrı'nın inayetiyle deniz yoluyla Kıbrıs veya Ermenistan'a ayak basmalıdırlar. Bundan sonra zaman kaybetmeksizin heyet ile komutan

834 Yukarıda da ifade edildiği üzere Memlûkler için bu mamullerin temini hayati boyuttaydı.

835 Sayı az olmakla birlikte söz konusu dönemde doğuya gelen kimi Haçlı birliklerinin bu rakamın bile altında kaldığı görülür. Mesela 1271'de Edward, seferini ancak birkaç yüz kişi ile sürdürdüğü gibi, Akka'ya gelen Fransız yardımcı birliği 125 kişiden oluşuyordu. Sayının azalmasında, Avrupa'nın doğudaki mücadelelere eski ilgisinin kalmaması etkili rol oynamıştı. Bk. Barany 2010, s. 21.

Ermenistan kralına danışarak Tatarların hükümdarı olan Harbende'ye elçi göndermeli ve diğerleri hariç kendisinden iki şey talep etmelidir. Bunlardan birincisi, hükmünde olan topraklardan düşmana ticari mal, erzak, hayvan veya daha başka şeylerin götürülmesinin yasaklanması; diğeri ise ordusunu düşman hudutlarında bulunan Malatya⁸³⁶ sınırlarına göndermesi, Halep'i yağmalaması ve çevresini yakıp yıkmasıdır. Böylelikle biz hacılar, Ermeni ve Kıbrıs'tan inançlı kimselerle birlikte Müslümanlara karşı saldırıya geçer, hem denizden hem de karadan düşmanla yiğitçe mücadeleye gireriz. Özellikle de düşmanın denizden yardım almasını engellemek için deniz kıyısını ele geçirmeye çalışırız. Bu sırada Hristiyan güçlerimiz de Ruad adasını güvence altına alabilir. Çünkü bu ada, bulunacağımız yere yakın olması ile kalyonlarımızın demir atması için uygun bir konumdadır ve düşmana zarar vermemiz için de ayrıca önemlidir. Şimdi düşmana saldırı ve topraklarını ele geçirmeye nasıl başlanacağına dair sözlerimize ara verelim. Çünkü düşmanın durumu hemen sonrasında değişecektir.

XX. Kısım

Tatar ve Doğudaki Hristiyanların yardımıyla gerçekleşen sefer sayesinde düşman hiçbir şekilde ihtiyaçlarını gideremez bir hale gelecek ve büyük bir sıkıntıyla karşılaşacaktır. Eğer Hristiyanlar ve Tatarlar, yukarıda altını çizdiğimiz üzere, hem denizden hem de karadan Mısır'a saldırırlarsa, sultan, topraklarını müdafa etmek için ordusunu denizin kıyısında yer alan kentlere göndermek zorunda kalacak; ama bu sırada daha başka kentler saldırıya uğrayacaktır. Eğer Hristiyanlar ve Tatarlar bu şekilde Malatya'ya saldırırlarsa, düşman aralarında yirmi beş günlük bir mesafe bulunan Mısır'dan Halep'e topraklarını korumak için ilerlemek zorunda kalacaktır. Kölelerden müteşekkil ordu, kısa zamanda ilerlemesinden ötürü o kadar yorulacaktır ki, at ve ellerindeki paralardan olacak, avuçlarında hiçbir şey kalmayacak, asilleri ana vatanlarına çekilirken diğerleri kalelere sığınacaktır. İşte dediğimiz üzere üç dört müdahale

836 Metinde Meletini.

ile düşman büyük bir sıkıntıyla karşı karşıya kalacaktır. Böylelikle düşman daha ilk sefer neticesinde büyük bir zarara uğramış olur. 10 kalyon ve Ermeni ile Kıbrıs krallıklarının orduları buna iştirak ederlerse, deniz kıyısında yer alan kentler işgal edilir ve kolaylıkla yağmalanabilir, kalyonlar da Ruad adasında demirleyerek güven içinde kalabilir.

Babil sultanı, bu durumda deniz kıyısındaki kentleri ele geçirebilecek kadar kalabalık ordusuyla Suriye'ye ilerlemek zorunda kalacaktır. Ancak sultanın Mısır'dan ordusunun tamamıyla ayrılarak Suriye'ye ilerlemesi son derece tehlikeli, sakıncalı ve ekonomik olarak zararlıdır. Tehlikelidir, çünkü adamlarının ihanetine uğrayabilir.⁸³⁷ Sakıncalıdır, çünkü Hristiyanlar tarafından yenilebilir. Ekonomik olarak zararlıdır, çünkü elindekini kaybedebilir. Gerçi inanmak zordur, ama Mısır'dan ayrıldığında sultanın hazinesi biter. Bunun yanında daha önce söylendiği üzere kalyonlar düşman limanlarını ve deniz kıyısındaki yerleşim birimlerini ablukaya alırsa, ihtiyaç duyduğu malları temin edemez. Yabancı diyarlardan getirilen demir, katran, kereste ve köle olmadan da hiçbir şey yapabilmeye muktedir değildir. Bundan başka düşman böylesi bir durumda limanlardan elde ettikleri vergi gelirlerini de kaybeder ki, bu, onların büyük bir gelirden olmalarını sağlar.

XXI. Kısım

Eğer düşman karmaşa içine düşüp de Mısır'dan ayrılamaz ve Suriye'ye yardım gönderemezse, seferin ilk kısmına katılan hacılar Doğu'daki Hristiyanların yardımıyla Tripolis kentini ele geçirmeye muktedir olacaklardır. Lübnan dağlarındaki Hristiyanlar 40.000 civarında piyade ve okçu ile hacılara yardım edebilir. Onlar pek çok kere sultana karşı isyan etmiş, onu ve halkını büyük zarara uğratmışlardır. Tripolis kentinin ele geçirilmesinin ardından Hristiyanlar genel harekât başlatmaya kadar burayı koruyabilir ve çevresindeki yerleri ele geçirebilirler. Bu, Hristiyanların genel seferi için son derece yararlı olacaktır. Çünkü kent

837 Gerçekten de Memlûk Sultanları, Kahire'den ayrılmayı hâkimiyetleri için tehlikeli görerek başkentlerinden ayrılmamış ve büyük tehlikelerin haricinde Suriye'ye ilerlemekten imtina etmişlerdir. Bk. Özbek 2013, s. 166.

limanını hazır edecek ve hacılar da herhangi bir direnişle karşılaşmaksızın buraya çıkacaklardır. Ayrıca eğer Tatarlar önce Suriye, ardından da Kudüs'e saldırıya geçerlerse, ilk harekâta katılan Hristiyanlar Tatarlardan bu kentleri (barış içinde) alabilir, savunmaya hazır hale getirebilir ve genel taarruza kadar idare edebilirler.

Tatarların durumlarını ve davranış şekillerini yeter derecede bilen ben, Tatarların ele geçirdikleri toprakları hiçbir şart öne sürmeksizin memnuniyet içerisinde Hristiyanlara takdim edeceklerini kesinlikle inanıyorum. Zira hiçbiri bu ülkelerdeki sıcak iklimde yaşayamayacağı için buraları Hristiyanlara vermekten büyük memnuniyet duyacaklardır.⁸³⁸ Asya'nın tamamını ele geçirmelerinden beri Tatarların sultanla mücadele etmelerinin nedeni bölgeyi ele geçirmek değildir. Asıl neden, sultanın onların en baş düşmanı olması ve onlar başkalarıyla savaş halindeyken ülkelerine saldıracak büyük zararlar vermesidir. Bundan ötürü (ilk sefer sırasında) 1.000 süvari, 10 kalyon ile üç bin piyadenin yeterli olacağına inanıyorum. Bana göre başlangıçta daha fazlasına gerek yoktur. Eğer sayı artarsa sefer, maliyetleri karşılanamayacak seviyeye gelecektir.

XXII. Kısım

İlk harekât sırasında iki diğer husus da faydalıdır. Zira ilk taarruza katılan hacılar Suriye'de bir süre geçirdikten ve ülkenin durumunu gördükten sonra düşmanın gücünü ve muharebe imkânlarını öğrenmeli ve hazırlıklarını yaparak genel taarruza katılacakları bilgilendirmelidir. Ayrıca Tatarların nerede konumlandıklarını, Hristiyanlara yardım etmek isteyip istemediklerini, sultanın gücünün ne durumda olduğunu da tetkik etmelidirler. Zira aksi bir durumda Kutsal Toprakları düşmanın gücünden temizle-

838 Gerçekten de Moğol-Memlûk mücadelelerinde bölge ikliminin yazları kurutucu, sonbahardan ilkbahara kadar ise yoğun yağışlı geçmesinin Moğol askerleri üzerinde olumsuz bir tesir uyandırdığına ilişkin elde pek çok delil vardır. Mesela 1264'te Ermeni Kralı I. Hayton'un düzenlediği Suriye seferine katılan Moğol birlikleri iklim şartlarının etkisiyle geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Benzer durum, ilerleyen yıllardaki mücadelelerde de kendisini gösterir. Bk. Akkuş-Yiğit 2011, s. 56. Ayrıca bk. Bar Habraeus, s. 544, 596.

mek güç bir hâl alabilir. Siz saygıdeğer kutsal (Papa), Kutsal Toprakların durumu hakkında pek çok bilgi sahibi olarak genel hücumla karar verebilir, genel saldırının başlamasını veya uygun zamanın ne olduğunu bildirebilirsiniz. Böylelikle de saldırının zorluklarından kaçınılabilir.

XXIII. Kısım

Affınıza sığınarak iki şeyi daha ifade etmek isterim. Birincisi, siz saygıdeğer Papa, Hristiyan olan Gürcü kralına bir mektup yazınız. Zira Gürcüler hacılığa ve Kutsal Topraklardaki kutsal yerlere diğer pek çok millettten daha bağlıdır. Onlar emriniz üzerine yardım gönderebilirler. Gayet güçlü bir şekilde inanıyorum ki, Tanrı'nın saygınlığı ve kutsallığınız adına emirlerinizi istekli bir şekilde yerine getirmek isteyeceklerdir. Onlar Hristiyanlığa bağlı güçlü savaşçılardır ve Ermeni Krallığı ile sınırdaştırılar. Bunun yanı sıra Aziz Thomas sayesinde Hristiyanlığa geçmiş olan Nubya kralına da sultana saldırmasıyla ilgili bir mektup yazabilirsiniz. Gayet güçlü bir şekilde inanıyorum ki, Nubyalılar Efendimiz İsa'nın şanı için Mısır sultanının topraklarına çölden bir saldırı gerçekleştirebilir ve ona büyük zararlar verebilirler. Bu mektupların, uygun görürseniz, Ermenistan kralına gönderilmesini isteyiniz. Bunlar onların dillerine çevrilip elçiler aracılığı ile onlara gönderilebilir.

XXIV. Kısım

Şimdiye kadar Kutsal Toprakların ele geçirilmesi için taarruzun başlamasına dair değerlendirmelerimi sundum. Şimdi ise emirlerinize âmâde de olarak genel taarruza değineceğim.

XXV. Kısım

Genel taarruz, üç yol üzerinden gerçekleştirilebilir. Bunlardan birisi, Barbarya üzerinden geçer. Ancak bunu yolun durumunu bilmemden ötürü önermem.⁸³⁹ Bir diğer yol ise Constantinopolis istikametindedir.

839 Yazarın bahsettiği yol Afrika'nın kuzeyinden Mısır'a ulaşan yoldur.

Godfrey Buillion ile zamanın diğer hacıları buranın üzerinden ilerlemişlerdir. Genel taarruz için bu yolun Constantinopolis'e kadar güvenli olduğuna inanıyorum. Diğer taraftan Türkiye'den Ermenistan'a kadar uzanan yol engellerle dolu ve güvensiz olup, ülkede Türkler yaşadığından hacıların ziyan uğramamaları mümkün değildir. Tatarlar sayesinde bu yol güvenli hale getirilebilir ve tamamıyla uygun bir hale dönüştürülebilir. Bunun yanı sıra Tatarlar Türkiye'de Hristiyanlar için bir bedel karşılığında erzak ve at temin edebilirler.

Bir diğer yol ise, herkesin bildiği üzere denizden geçer. Hacılar denizden ilerlemek isterlerse, gemi ve yeterli sayıda kayık, geçişin sağlanması için limanlarda hazır edilmelidir. Zamanı geldiğinde limanlara gelen hacıların gemilere bindirilmesi ve Tanrı'nın yardımıyla hızlı bir şekilde karşıya geçirilmesinin sağlanması gerekecektir. Genel taarruza katılan hacılar, deniz yolculuğundan yorgun düşecekleri için, hem kendileri hem de atları Kıbrıs'ta karaya çıkabilir ve ihtiyaçlarını giderebilirler. İlk taarruza katılanlar Tanrı'nın inayetiyle Kıbrıs'a güvenle varıp günlerce dinlenmelerinin ardından, ilk taarruza katılan hacılar Suriye'deki bazı kentleri güvenlik altına alabilirlerse sefer kısa yoldan buraya yönelebilir.

Ancak eğer ilk taarruza katılan hacılar oradaki bazı tahkimatları ele geçirip güvenlik altına alamazlarsa, seferin Ermenistan üzerinden gerçekleşmesi uygun olacaktır. Bu durumda hacılar Ermenistan'daki yaz sıcaklarından ötürü ovalar kurak olduğundan atlarıyla birlikte Aziz Michael gününe kadar Kıbrıs'ta istirahat edebilirler. Bu günden sonra Ermenistan'a güven içerisinde geçebilir ve ihtiyaçlarını karşılayabilirler. Bununla birlikte Tarsus'ta bulunmaları uygun olacaktır. Çünkü burası, deniz kıyısında olup atları iyi, suları gür ve hayvan açısından da zengindir. Burası aynı zamanda hem Türkiye hem de Ermenistan'a yakın durumdadır ve civardan at, erzak ve ihtiyaç duyulan her ne varsa temin edilebilir.

Sefere girişme vakti geldiğinde, hacılar doğrudan Ermenistan'a bir günlük mesafedeki Antakya'ya ilerleyebilirler. Donanma Antakya limanına demir atabilir ve ordu böylelikle deniz kıyısındaki donanmanın ya-

kınlarına konumlanabilir. Antakya, Tanrı'nın inayetiyle kuşatılarak kolayca ele geçirilebilir ve ardından da hacılar burada günlerce istirahat edebilir. Ayrıca buradan düşman topraklarına saldırı düzenlenebilir ve düşmanın niyeti ile durumu öğrenilebilir. Bundan başka Antakya'da okçulukta yetenek sahibi Hristiyanlar da yaşamaktadır ki, onların Hristiyanların hizmetine gireceklerine ve sefere iştirak edeceklerine şüphe yoktur. Antakya'dan hareket ettikten sonra hacılar deniz kıyısını takip ederek Latakia⁸⁴⁰ kentine ulaşabilirler. Bu yol son derece kestirme ve uygun bir yoldur ve donanma da orduya yakın bir yerde seyredebilir. Bununla birlikte deniz kıyısında yer alan Markap⁸⁴¹ kalesi civarı kalabalığın geçişi için sıkıntılarla doludur. Eğer düşman burayı ele geçirilmeden tahkim ederse, o kadar güçlü bir savunmaya sahip olacaktır ki, Hristiyanların geçmesi mümkün olamayacaktır. Böylesi bir durumda Antakya yoluna dönmeli ve Famie yoluyla Revel olarak anılan ırmağı takiple Caeserea'ya doğru harekete geçilmelidir. Bu yol boyunca su, çayır çimen ve düşmana ait ürünle dolu tarlalar ile türlü erzakla karşılaşacaklardır. Hristiyanlar bunları ele geçirerek ihtiyaçlarını gidereceklerdir. Böylelikle Antakya'dan hareketle zengin bir kent olan Hama kentine kadar ilerleyebilir ve seferin gücüyle burayı kolaylıkla ele geçirebilirler. Eğer sultan (kentin ele geçirilmesinin ardından) Hristiyanlara karşı direnişe geçerse kenti ele geçiremezler. Ardından eğer muharebe başlarsa, buradaki Hristiyanlar uygun bir konum elde ederler ve Tanrı'nın yardımıyla Hristiyanlar, sultanı yenerlerse artık karşılarında hiçbir direniş kalmamış olur. Buradan Şam'a ulaşılır ve kent anlaşma yoluyla Hristiyanların eline geçer. Zira sultanın yenildiğini haber alan Şam ahalisi direnmeye teşebbüs edemez. Aksine Şam'ı herhangi bir müşkülâtla karşılaşmadan ele geçiren Hülegü ve Gazan'a davrandıkları şekilde Hristiyanlara da dostça davranmak isteyeceklerdir. Sultanın yenilmesi ve Şam'ın ele geçirilmesinin ardından ülkenin geri kalanı da kolaylıkla zapt edilecektir. Eğer sultan muharebeden kaçınır, Hristiyanların gücüne karşı gelmeye teşebbüs edemezse, Hristiyanlar Şam'dan dört gün

840 Metinde Lichie.

841 Metinde Margat.

sonra Tripoli önlerine varır, donanmasını buranın yakınına getirebilir ve kenti ele geçirebilirler. Hacılar burada Lübnan dağlarında yaşayan Hıristiyanlardan yardım görebilirler. Bu sayede Hıristiyanlar herhangi bir engelle karşılaşmaksızın Tripoli kentini zaptedebilirler. Bunun ardından da onlar İsa'nın yardımıyla Kûdüs'ü de ele geçirebilirler.

XXVI. Kısım

Tatar ve Hıristiyanların ittifakına Tatarların yaklaşık 10.000 kişilik bir orduyla iştirak edeceklerini sanıyorum. Bu, Hıristiyanların seferi sırasında onlara büyük bir kolaylık sağlayacaktır. Zira Tatarların korkusundan ne bedeviler ne de Türkmenler Hıristiyan ordusuna karşı gelmeye cesaret edemeyeceklerdir. Bundan başka Tatarlar, ordunun ihtiyaç duyduğu erzakı sağlayacak, bir şeyler kazanmak uğruna uzak diyarlardan satılacak mallar getireceklerdir. Bunun yanı sıra Tatarlar sayesinde düşmanın niyetini öğrenebilirler. Çünkü Tatarlar ilerleyişte hızlıdır ve yolları iyi bilirler. Dolayısıyla onların isteklerine göre ilerlenip hareket edilebilir. Ayrıca düşmana açık alanda saldırmada ve kent ile kalelere hücum edilmesi veya kuşatılmasında Tatarların desteği gerekli ve yararlıdır. Zira onlar bu işlerde son derece beceriklidirler. Harbende veya emrindekilerden bir başkası Mısır'a kalabalık bir orduyla ilerlerse, ordusunu sakınır. Zira Tatar hükümdarı Hıristiyanların isteğini yerine getirmeyi istemez. Bunun yerine Hıristiyanların kendi emrini yerine getirmesini ister. Bundan başka Tatarların tamamı atlı olup hızlı bir şekilde ilerlerken piyade haldeki Hıristiyanlar onları takip edemez.

XXVII. Kısım

Dahası, Tatarlar güçsüz olduklarında alçakgönüllü ve sadık gönüllü kimselerdir. Ama güçlü olduklarında o kadar cüretkâr, gururlu ve kibir sahibi kimseler haline gelirler ki, alçakgönüllü kalamaz ve Hıristiyanlara zarar verirler. Elbette bu durum, hiç kimse tarafından kabul edilemez. Fakat bu işin telafisi, Tatarların Şam yoluna doğru gitmeleri ve bölgeyi

tamamen ele geçirmeleri, Hristiyanların ise Kudüs'e doğru yönelmeleri ile sağlanabilir. Böylelikle iki ayrı ordu halinde ilerlenmekle Hristiyanlarla Tatarlar arasında dostça işbirliği korunabilir. Hem iki ayrı ordu, tek bir orduya göre, Hristiyanlık düşmanının gücüne daha büyük bir zarar verecektir.

Bunun yanında bir diğer hususu da siz efendimize arz etmek isterim ki, Hristiyanların niyet ve planları sımsıkı gizlenmelidir. Böylelikle düşman, Hristiyanların niyet ve isteklerini öğrenemeyecektir. Zira daha önceki dönemlerde Hristiyanlar planlarını gizli tutmak istememiş ve bundan ötürü de büyük sıkıntılarla yüzyüze gelmişlerdir. Böylelikle de düşman karşılaşabileceği tehlikelerden uzak durabilmiş ve Hristiyanların isteklerini yerine getirmelerini engellemişlerdir. İşte bundan ötürü kısa zamanda dünyanın tamamına yayılabilecek genel taarruz söylentisi gizli tutulmazsa, düşmanı alt edebilmek mümkün olmayacaktır. Çünkü niyet gizlenirse Mısır sultanı diğer Müslüman hükümdarlardan yardım alamaz ve Hristiyanların amaç ve planından kurtulamaz. Şuna hiç şüphe yoktur ki, Tatarlar, kendi niyetlerini gizleyememelerinden ötürü büyük zarara uğramışlardır. Çünkü Tatarlar Ocak ayında, yazın düzenlenecek seferle ilgili toplantı düzenleme geleneklerine riayet ederlerdi. Eğer Mısır sultanı üzerine yürümeye niyet ettilerse, bu, sultana Tatarların hazırlandıklarını bildiren Müslümanlar tarafından öğrenilir, sultan da buna karşı önlem alırdı.⁸⁴² Buna karşın Müslümanlar niyetlerini gizli tutmayı gayet iyi bilir ve bu, onlara büyük yardım sağlardı. Kutsal Topraklara düzenlenecek genel taarruzla ilgili verdiğimiz bu kısa bilgiler yeterlidir.

XXVIII. Kısım

Sözlerime ilave olarak Siz Kutsal Babamızdan Kutsal Topraklarla ilgili yazarken düştüğüm hatalar, fazlalıklar için affımı rica eder ve yazarım. Çünkü ne zorlukları belirtmeden, ne de emrinizi dinlemeden edebildim. Zira siz dinî makamın başına Tanrı'nın izniyle oturmanızdan

842 Moğol saldırısı karşısında Memlûk istihbaratının işleyişi ve alınan önlemlere ilişkin bk. Yûnînî, s. 129. Memlûk-İlhanlı mücadelelerinde Memlûk istihbaratının işleyişine dair bk. Amitai 1992, s. 62, 63.

sonra, aklınız tamamıyla Kudüs'ü ve İsa'nın dökülmüş kanını dinsizlerin elinden çekip almak ve eskisi gibi özgür kılmakla meşguldü. Bu nedenle Hristiyan kral ve prensler, aralarında barış sağlayıp İsa'nın inayetiyle sizin düşünceniz altında Kutsal Toprakları ele geçirmek üzere bir araya geleceklerdir. Her şeye gücü yeten ve merhametli Tanrı'nın Kutsal Toprakları dinsizlerin elinden kurtarılmasını istediğine ilişkin belirtiler sizin zamanınızda ortaya çıkmıştır. Tanrı'nın gücüyle bu diyarın yüzyıllar boyunca mutluluk içinde özgür bir şekilde kalmasını diliyoruz. Âmin.

Aziz Augustini Tarikatından olup Ermeni kralının akrabası olan ve Korikos'un hâkimi Kardeş Hayton tarafından Papa V. Clementis'in emri üzerine Fransa'daki Pictavensi (=Poitiers) kentinde kaleme alınan *Doğu Ülkeleri Tarihi* adlı kitap bitmiştir. Ben, kardeş Nicolaus Falconi, önce bunu, kardeş Hayton'un bana kendi ağzından söylediklerini, herhangi bir şey eklemeksizin Fransızca olarak yazıya geçirdim ve sonrasında 1307'nin Ağustos ayında Fransızca'dan Latinceye çevirdim. Tanrı'ya şükrediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

a. Kaynaklar

- Abdüzzahir, “İz Soçineniya Abd az-Zahira”, *Istoriya Kazahstana v Arabskih İstoçnikah*, T. I, Almatı 2005, s. 68-77.
- Afanasiy Nikitin, *Üç Deniz Ötesine Seyahat*, çev. S. Acar, TTK yay., Ankara 2013.
- Aknerli Grigor, *Okçu Milletini Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe yay., İstanbul 2007.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. M. Öztürk, TTK yay., Ankara 2000.
- Anonim Vekayiname “Anonim Vekayinameden Pasajlar”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, haz. A.G. Galstyan, çev. İ. Kamalov, Yeditepe yay., İstanbul 2005, s.147-163.
- Antlaşma Metni, “Möngge Han ile Kral I. Hetum Arasında İmzalanan Antlaşma Metni”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, haz. A.G. Galstyan, çev. İ. Kamalov, Yeditepe yay., İstanbul 2005, s. 127-131.
- Bar Habraeus, Gregory Abul Farac (Bar Habraeus), *Abul Farac Tarihi*, C. II, İngilizceye Çev. E.A.W. Budge, Türkçeye çev. Ö. R. Doğrul, TTK yay., Ankara 1999.
- Brocquiere, Bertrandon de la-, *Bertrandon de la Brocquiere'in Denizası Sırı Seyahati*, çev. İ. Arda, Eren yay., İstanbul 2000.
- Budge 1928, *The Monks of Kublai Khan Emperor of China or the His-*

tory of the Life and Tavel of Rabban Suma, Envoy and Plenipotentiary of the Mongol Khans to the Kings of Europe, trans. E.A.W. Budge, London.

Cahiz, *El-Cahiz ve Türklerin Faziletleri*, haz. R. Şeşen, Yıldız yay., İstanbul 2002.

Clavijo, Ruy Gonzales de-, *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, çev. Z. Ertan, Pozitif yay., İstanbul 2008.

Cuveyni, Ata Melik el-, *Tarih-i Cihangüşâ*, çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı yay, Ankara 1998.

Ebu'l Gazi, Ebu'l Gazi Bahadır Han, *Türkün Soyağacı*, çev. R. Nur, İlgi Kültür Sanat yay, İstanbul 2010.

Ebu'l Farac ibnü'l İbrî, *Târîhu Muhtasari'd Düvel*, çev. Ş. Yaltkaya, TTK yay, Ankara 2011.

el-Aynî, Bedreddin, "İz Letopisi Badraddin al Aynî", *Istoriya Kazahstana v Arabskih İstoçnikah*, T.I, Almatı 2005, s.349-382.

el-Ömerî, "İz Soçineniye Ibn Fadllallaha el-Omari", *Sbornik Materilav, Otnosyaşçisya k İstorii Zolotoy Ordı*, T. I, V. Tizengauzen, Sanktpeterburg 1884, s. 207-251.

Hei Ta Shi Lu, Peng Da Ya- Xiu Ting, "Hei Ta Shi Lu", *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta Pei Lu ve Hei Ta Shi Lu*, Çev. A. Danuu, Yayına Hazırlayan M. Uyar, Ötüken yay., İstanbul 2012, s. 97-165.

Hudüdu'l Âlem, çev. A. Duman, M. Ağarı, Kitabevi yay, İstanbul 2008.

İbn Battuta, *Ibn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A.S. Aykut, C.I-II, YKY yay, İstanbul 2010.

Ibn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. M. Ağarı, Kitabevi yay, İstanbul 2008.

Ibn Kesir, "İz Letopisi Ibn Kasira", *Istoriya Kazahstana v Arabskih İstoçnikah*, T.I, Almatı 2005, s. 203-206.

İbn Vasil, "İz Soçineniye Ibn Vasıla", *Istoriya Kazahstana v Arabskih İstoçnikah*, T. I, Almatı 2005, s. 82-85.

İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu 'z-Zâhire* (Parlayan Yıldızlar), çev. D.A. Batur, Selenge yay., İstanbul 2013.

II. Hetum, “Ermeni kralı II. Hetum Vekayinamesinden Pasajlar”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, haz. A.G. Galstyan, çev. İ. Kamalov, Yeditepe yay, İstanbul 2005, s. 137-146.

İbnü'l Esir, *İslam Tarihi* (El Kâmil fi't Tarih Tercümesi), çev. A. Ağırakça, A. Özaydın, C. XII, İstanbul 1987.

Joinville, Jean de, *Bir Haçlının Hatıraları*, çev. C. Kanat, Vadi yay, Ankara 2002.

Kern, A., “Der ‘Libellus de Notitia Orbis’ Iohannes III (De Galonifontibus) O. P. Erzbischofs von Sulthanyeh”, *Archivum Fratrum Praedicatorum*, Vol. VIII, s. 82-123.

Makrizî, “İz Soçineniya al Makrizî”, *Istoriya Kazahstana v Arabskih Istochnikah*, T.I, Almatı 2005, s.299-317.

Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi*, C. I, çev. I. Ergüden, İthaki yay, İstanbul 2003.

Matthaei Parisiensis, *Chronica Majora*, Vol. VI, ed. H. R. Luard, London 1882.

MGT, *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. A. Temir, TTK yay, Ankara.

MGTç, *Moğolların Gizli Tarihçesi*, çev. M.L. Kaya, Kabalcı yay, İstanbul 2011.

Mosheimi, Lavrentii, *Historia Tartarorum Ecclesiastica*, Helmstadi.

Mufaddal, “İz Soçineniya al-Mufaddala”, *Istoriya Kazahstana v Arabskih Istochnikah*, T. I, Almatı 2005, s. 145-151.

Müverrih Kirakos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, müt. Edvar Dulaurier, haz. G. Solmaz, Elips Kitap, Ankara 2009.

Nakkaş, Gıyaseddin, *Hitay Sefaretnamesi*, haz. B. Mutlu, TTK yay., Ankara 2013.

Nerses Palients, “Nerses Palients Vekayinamesinden Pasajlar”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, haz. A.G. Galstyan, çev. İ. Kamalov, Yeditepe yay, İstanbul 2005, s. 169-179.

NPL- *Novgorodskaya Pervaya Letopis*, red. A. N. Nasanov, Moskva-Leningrad 1950.

Nuveyrî, “İz Ensiklopedii an-Nuvayrî”, *Istoriya Kazahstana v Arabskih Istoçnikah*, T.I, Almatı 2005, s. 121-141.

Ötemiş Hacı, *Cengizname*, haz. İ. Kamalov, TTK yay, Ankara 2009.

Pegolotti, Francesco Balducci, *La Pratica Della Mercatura*, ed. A. Evans, Cambridge 1936.

Piskopos Stepanos, “Piskopos Stepanos Vekayinamesinden Alıntı”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, haz. A.G. Galstyan, çev. İ. Kamalov, Yeditepe yay, İstanbul 2005, s.63-82.

PMAQ, Peregrinatores Medii Aevi Quatutor, ed. J. C. M. Laurent, Leipzig 1864, s.105-141.

PSRL, *Lavrentievskaya Letopis*, Polnoe Sobranie Russkikh Letopisey, Izdavaemoe Arheografiçeskoy Komissieyu Akademii Nauk SSSR, Leningrad. (değişik ciltler)

Raşid-ad-din, *Sbornik Letopisey*, Tom. I-III, per. L.A. Hetagurov, İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1952.

Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih* (İlhanlılar Kısımı), çev. İ. Aka, M. Ersan, A. H. Khelejanı, TTK yay., Ankara 2013.

RHC, *Recueil des Historiens des Croisades*, Documents Armeniens, Tome Second, Paris 1906, s. 255-363.

Rockhill, W.W., *The Journey of Willem of Rubruck to Eastern Parts of the World 1253–1255*, London.

Rukneddin Baybars, “İz Letopisi Rukn ad-dina Baybarsa”, *Istoriya Kazahstana v Arabskih Istoçnikah*, T. I, Almatı 2005, s. 86-116.

Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253–1255*, ed. P. Jackson, D. Morgan, çev. Z. Kılıç, Kitap yay, İstanbul 2010.

Sebastatsi, “Sebastatsi Vekayinamesinden bir Bölüm”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, haz. A. G. Galstyan, çev. İ. Kamalov, Yeditepe yay, İstanbul 2005, s. 39-61.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu*

1245–1248, çev. E. Özbayoğlu, Daktav yay, Antalya 2006.

Simbad Sparapet, “Simbad Sparapet’in Vekayinamesinden bir Bölüm”, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, haz. A.G. Galstyan, çev. İ. Kamalov, Yeditepe yay, İstanbul 2005, s.95-115.

Stefan Orbelian, “İz İstorii Knyazya Stefana Orbelian”, *İstoriya Mongolov po Armyuanskim Istoçnikam*, Vıpusk Pervıy, Perevod i obyasseniya K.P. Patkanova, Sanktpeterburg 1873, s. 29-65

Strategikon *Strategikon*, haz. G.T. Dennis, çev. V. Atmaca, Kırmızıkeci yay, İstanbul 2011.

SV- *Sofiyskiy Vremennik*, Moskva 1820.

Tenreiro Özbaran, S., *Portekizli Seyyahlar*, Kitap yay., İstanbul 2007.

Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum/History of the Bishops of Solona and Split*, ed. and trans. D. Karbic et al, Central European Universtiy, Budapest 2006.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952–1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136–1162)*, çev. H. D. Andreasyan, TTK yay, Ankara 1987.

Vardan, Thomson, R.T., “The Historical Compilation of Vardan Arewelc’i”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol.43/1989, s.125-226.

Yûnînî, Guo, L., *Early Mamluk Syrian Historiography Al-Yûnînî’s Dhayl Mir’at al-zamân*, Vol. I, Brill Publ., Leiden 1998.

WU R262, *Flos Historiarum Terre Orientis*, Wrocław Üniversitesi Kütüphanesi R262’ye kayıtlı el yazması.

Wyngaert, A.; *Sinica Franciscana*, Vol. I, Quaracchi-Firenze.

b. Araştırmalar

Abel-Remusat, M., *Memoires sur les Relations Politiques des Princes Chretiens et particulierement des Rois de France avec les Empeurs Mongols*, Paris.

- Abudukelimi, B.; *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Acar, S., “Vladimir Meryem Ana Tasviri Menkıbesi ve Timur Beg’in Rüyası”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2010, C.XXV/S. I, s. 3-14.
- Acar, S., “Kızılbaş Don Juan’ın Avrupa Sefareti”, *Belleten*, 2012, C.LXXVI, S. 276, s. 479-501.
- Ahmad, S.M., “Hind/The Geography of India According to the Medieval Muslim Geographers”, *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol. III, Leiden, s.404-409.
- Ahmad, S.M., “Khambayat”, *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, 1986, Vol. IV, Leiden, 1994, s.993, 994.
- Ahmetbeyoğlu, A., *Avrupa Hun İmparatorluğu*, TTK yay, Ankara, 2011.
- Aigle, D., “The Letters of Eljigidei, Hülegü and Abaqa: Mongol Overtures or Christian Ventriloquism?”, *Inner Asia*, 2005, Vol. 7/2005, s.143-162.
- Aka, İ., *Timur ve Devleti*, TTK yay, Ankara 2000.
- Akkuş-Yiğit, F., *Memlûkler Döneminde Çukurova*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
- Akkuş-Yiğit, F., “Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2012 Yıl.16/2, 2012, s. 11-20.
- Aktan, A., “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, *Belleten*, 1999, C. LXIII, S. 237, s. 411-452.
- Alan, H., *Bozkırdan Cennet Bahçesine: Timurlular*, Ötüken yay, İstanbul 2007.
- Aleman, A., *Alanı v Drevnih i Srednevekovih Pis'mennih Istočnikah*, Moskva 2003.
- Alinge, C., *Moğol Kanunları*, çev. C. Uçok, Sevinç Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yay, Ankara 1967.
- Alizade, A. A.; “Bor’ba Zolotoy Ordı i Gosudarstva İl’hanov za Azer-

baycan”, *İzvestiya Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR*, 1946, No. 5, s. 16-37.

Allouche, A., “Tegüder’in Kalavun’a Ultimatomu”, çev. M. Uyar, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 46/1, 2007, s. 243-254.

Allsen, T.T., *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*, Cambridge University Press, 2013.

Allsen, T.T., “Sharing out the Empire: Apportioned Lands Under the Mongols”, *Nomads in the Sedentary World*, ed. A.M. Khazanov, A. Wing, Curzon Press, 2016, s.172-190.

Allsen, T., “The Rise of the Mongolian Empire and Mongolian Rule in North China”, *Cambridge History of China*, Vol. VI, ed. H. Franke-D. Twitchett, Cambridge University Press 2006, s. 321-413.

Amitai, R., “Mongol Raids into Palestine (AD. 1260 and 1300)”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No.2/1987, s. 236-255.

Amitai, R., “Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement”, *Mediterranean Historical Review*, 1992, Vol. VII/I, s. 50-65.

Amitai, R., “Wadi l’Khaznadar”, *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, 2002, Vol. XI, Brill Publ., Leiden, s.18.

Amitai, R., *Mongols and Mamluks: The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge University Press, 2004a,

Amitai, R., “Did Chinggis Khan Have a Jewish Teacher?: An Examination of an Early Fourteenth Century Arabic Text”, *Journal of the American Oriental Society*, 2004b, Vol. 124/4, s. 691-705.

Amitai 2004c, Amitai, R., “The Mongol Occupation of Damascus in 1300: A Study of Mamluk Loyalties”, *Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society*, ed. A. Levanoni, Brill Publ., Leiden, 2004c, s.21-41.

- Amitai, R., "Mamluks of Mongol Origin and Their Role in Early Mamluk Political Life", *Mamluk Studies Review*, 2008, Vol. 12/1, s. 119-137.
- Anderson, A.R., "Alexander at the Caspian Gates", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 1928, Vol.59, s.130-163.
- Anderson, A.R., *Alexander's Gate, Gog and Mogog, and the Inclosed Nations*, Cambridge University Press, 1932.
- Arat, R. R., "Kubilay", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul, 1997. s. 948, 949.
- Atwood, C. P., *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts on File Inc., New York, 2004.
- Ayalon, D., "Hims (The Battle of)", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol. III, Leiden, 1986, s. 402, 403.
- Ayalon, D., "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi", çev. S. Kortantamer, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1989, S. IV, s. 211-247.
- Ayaz, F. Y., "Memlûk-İlhanlı İlişkilerinde bir Dönüm Noktası: Şakhab Savaşı (702/1303)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2007, S. 15, s. 1-32.
- Azeez, A. M. A., "Ceylon", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol.II, Leiden, 1991, s. 26-28.
- Bal, M.S., "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkleri ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2005, C. 17, s. 295-310.
- Balard, M., *La Romanie Genoise (XIIIe debut XVe siecle)*, Vol. II, Genova, 1978.
- Barany, A., "The Last Crucesignatus Edward I and the Mongol Alliance", *Annual of Medieval Studies at Central European University*, 2010, Vol. 16, s. 1-22.
- Barthold, W., "Hülagü", *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 1987, s. 581, 582.

- Barthold, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H. D. Yıldız, TTK yay, Ankara, 1990.
- Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, Akçağ yay, Ankara, 2004.
- Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. K.Y. Kopraman - İ. Aka, TTK yay, Ankara, 2007.
- Barthold, V.V., *Halife ve Sultan*, çev. İ. Kamalov, Yeditepe yay., İstanbul, 2006.
- Barthold, W., Benningsen, A., Carrere-D'encausse, H., "Badahshan", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol. I, Leiden 1986, s. 851-855.
- Barthold, W., Minorsky, V., "Abkhaz", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol.I, Leiden, 1986 s. 100-102.
- Barthold, W., Spuler, B., Pritsak, O., "Almaligh", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol. I, Leiden, 1986 s. 418, 419.
- Bartold, V.V., "Oçerk İstorii Semireç'ya", *Soçineniye*, Tom. II/I, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1963, Moskva.
- Bartold, V.V., "İstoriya Turkestana", *Soçineniya*, Tom.II/I, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1963, Moskva.
- Bartold, V. V., "Mesto Prikaspinskih Oblastey v İstorii Musul'manskogo Mira", *Soçinenie*, Tom. II/I, İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı, 1963, Moskva.
- Beazley, C. R., *The Dawn of Modern Geography*, Vol. I, London, 1897.
- Beazley, C. R., *The Dawn of Modern Geography*, Vol. III, Oxford, 1906.
- Bedrosian, R. G., *The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in 13th-14th Centuries*, Dissertation of Phil.D., Colombia University, 1979.
- Biran, M., "The Chaghadaids and Islam: The Conversion of Tarmashirin Khan (1331-1334)", *Journal of the American Oriental Society*, 2002, Vol. 122/4, s. 742-752.
- Biran, M., *Chinggis Khan*, Oneworld Publ., Oxford, 2007.

- Bol'sakova, S. A., "Papskie Poslaniya Galitskomu Knyazyu kak Isto-ričeskiy Istočnik", *Drevneyšie Gosudarstva na Territorii SSSR*, İzdatel'stvo Akademii Nauk, Moskva 1976, s. 122-129.
- Bosworth, C. E., "al-Kabk", *EI2*, Brill Publ., Leiden-Boston, 1997a, s. 341-350.
- Bosworth, C.E., "Khwarazm", *Encyclopedia of Islam*2, Vol.IV, Brill Publ., Leiden, 1997b, s.1060-1065.
- Bosworth, C. E., Bolshakov, O. G., "Central Asia under the Umayyads and the Early Abbasids", *History of Civilizations of Central Asia*, 1998, Vol. 4/1, s. 23-40.
- Boyle, J. A., Dynastic and Political History of the Ilkhans", *The Cambridge History of Iran*, Vol. V, ed. J. A. Boyle, Cambridge University Press, 1986, s. 303-421.
- Brend, N., "Cuman Integration in Hungary", *Nomads and the Sedentary World*, ed. A.M. Khazanov, A. Wink, Curzon Press, 2001, s. 103-127
- Bretschneider, E., "Chinese Intercourse with the Countries of Central and Western Asia During the Fifteenth Century", *The China Review or Notes and Queries on the Far East*, 1877, Vol. 5/4, s. 227-241.
- Bretschneider, E.; *Medieval Researches*, 1910, Vol. I, London.
- Buell, P. D., *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Oxford, 2003, 2003.
- Buharalı, E., "İrak Müzesinde Bulunan İlhanlı Çağına Ait İslami Sikeler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1995, C. 17/28, s. 267-293.
- Cahen, C., *La Syrie du Nord: A L'epoque des Croisades*, Paris, 1940.
- Cahen, C., "Artukids", *Encyclopedia of Islam* 2th ed., Leiden, 1986.
- Cahen, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Y. Moran, E yay, İstanbul, 1994. Cahen, C., *Türkler Nasıl Müslüman Oldular*, çev. T. Andaç, N. Uğurlu, Örgün yay., İstanbul, 2009.
- Canard, M., "Les expeditions des Arabes Contre Constantinople", *Jour-*

nal Asiatique, T. CCVIII, 1926, s. 61-121.

Carr, M., *Motivations and Response to Crusades in the Aegean: 1300-1350*, Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy, Royal Holloway, University of London, 2011.

Cathay I, Yule, H., *Cathay and the Way Thither*, Vol. I, London 1915.

Cathay III, Yule, H.; *Cathay and the Way Thither*, Vol. III, London 1914.

Ch'i Tang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası ile Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul, 1906.

Ch'i-ch'ing, H., "Mid Yüan Politics", *Cambridge History of China*, Vol. VI, ed. H. Franke- D. Twitchett, Cambridge University Press, 2006, s. 490-560.

Chabot, J. B., Notes sur les relations du roi Argoun avec l'Occident, *Dans Revue de l'Orient Latin*, II, 1894, s. 566-638.

Cleaves, F. W. C., "The Historicity of the Baljuna Covenant", *Harvard Journal of the Asiatic Studies*, 1955, Vol. 18/3-4, s. 357-421.

Çandarlıoğlu, G., *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2004.

Çavuşdere, S.; "Selçuklular Döneminde Akdeniz Ticareti", *Tarih Okulu*, 2009, S.4, s.53-75.

Çetin, A., *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, Eren yay, İstanbul, 2007.

Çetin, A., *Memlûk Devletinin Kuzey Sınırı*, TTK yay, Ankara, 2009.

Çoğ, M., "Emeviler ve Abbasiler Dönemi Hazar-Arap İlişkileri", *Turkish Studies*, 2007, Vol. 2/2, s. 150-160.

Dalen, B. van, et al, "The Chinese-Uighur Calendar in Tusi's Zic-i İlk-hani", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, Band 11, 1997, s.111-152.

Dardess, J. W., "From Mongol Empire to Yüan Dynasty: Changing Forms of Imperial Rule in Mongolia and Central Asia", *History of Mongolia*, Vol. I, ed. D. Sneath-C. Kaplanski, Brill Publishing, Leiden, 2010, s. 358-389.

- Dashdondog, B., *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, Brill Publishing, Leiden-Boston, 2011.
- Desimoni, C., “I conti dell’ambasciata al Chan di Persia nel MCXCII”, *Atti della Societa Ligure di Storia Patria*, Vol. XIII, 1884.
- Dowson, C., *Mongol Mission*, Sheed and Ward Publ., New York, 1955.
- Egorov, V. L., “Razvitiye Tsentrebnih ustremleniy v Zolotoy Orde”, *Voprosu İstorii*, 1974, T. 8, s. 36-50.
- Egorov, V. L., *İstoriçeskaya Geografiya Zolotoy Ordı v XIII-XIV vv*, Moskva, 1985.
- Emanov, A. G., “Razvitie Torgovih Svyazey Kafi v XIII-XV vekah”, *Serveynoye Priçernomor’ye i Povolj’e vo Vzaimootnoşeniyah Vostoka i Zapada v XII-XVI vekah*, redaktor G.A. Fedorov-Davidov, İzdatel’sstvo Rostovskogo Universiteta, 1989, Rostov na Donu, s. 17-24.
- Erdem, İ., “İlhanlılarda Ahmed Teküder Dönemi ve Selçuklular”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2004, S. 35, s. 103-111.
- Erol, B. G., “Ortaçağlarda Nil Nehri’nin Su Seviyesinin Ölçülmesi, Ölçekler (Mikyâs; Nilometre) ve Su Seviyesi’nin Mısır’ın İctimaî Hayatına Tesiri”, *Tarihin ve Tarihçinin İzinden Kâzım Yaşar Kopraman Armağanı*, ed. A. Çetin, TKAE yay., Ankara, 2014, s. 205-224.
- Ersan, M., “XIII-XIV. Yüzyıllarda Şap Ticareti ve Şebinkarahisar”, *Şebinkarahisar I. Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, İstanbul, 2000, s. 55-61.
- Ersan, M., *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK yay, Ankara, 2007.
- Ersan, M. *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik yay, Ankara, 2010.
- Esin, E., “Son Çağatay Devrinde Doğu Türkistandan Resimli bir Han Silsilenamesi (Prof.Dr. Zeki Velidi Togan’ın İran’da Bulduğu bir Yazma)”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, 1973, C.4, s.171-192.

- Fedorov-Davidov, G. A., *Koçevniki Vostochnoy Evropy pod Vlastiyu Zoloto Ordinskih Hanov*, Izdatel'stvo Moskovskoy Universiteta, Moskva, 1966.
- Fedorov-Davidov, G. A., *Obşchestvennoy Stroy Zolotoy Ordı*, Izdatel'stvo Moskovskogo Universiteta, Moskva, 1973.
- Fennell, J., *The Crisis of Medieval Russia 1200-1304*, Longman Publ., London-New York, 1990.
- Fleet, K., *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge University Press, 1999.
- Franke, H., "The Chin Dynasty", *Cambridge History of China*, Vol. VI, Cambridge University Press, 2006, s. 215-320.
- Frye, R., "Dar-ı Ahanin", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol. II, Brill Publ., Leiden, 1997.
- Frye, R. N., Sayılı, A., "Selçuklulardan Evvel Ortaşarkta Türkler", *Belleten*, C.X, 1946, S. 37, s. 97-131.
- Galstyan A. G., "The First Armeno-Mongol Negotiations", *The Armenian Review*, 1976, Vol. 29, s. 26-37.
- Galstyan A., "Zavoyevaniye Armenii Mongol'skimi Voyskami", *Tataro-Mongoli v Azii i Evrope*, red. S.L. Tihvinskiy, İzdatel'stvo Nauka, Moskva, 1977, s. 166-185.
- Geyikoğlu, H., "Suriye'deki Harezmlilerin Haçlılarla Mücadele ve Kudüs'ün Geri Alınmasındaki Roller", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 1994, I, s. 135-142.
- Ghazarian, J.G., *The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades, The Integration of Cilician Armenians with the Latins 1080-1393*, Curzon Press, 2000.
- Gibb, H.A.R., *The Arab Conquest in Central Asia*, AMS Press, New York, 1970.
- Golden, P. B., "Nomads in the Sedentary World: The Case of Pre-Chinggisid Rus' and Georgia", *Nomads in the Sedentary World*,

ed. A. M. Khazanov, A. Wink, Curzon Press, 2001, s. 24-75.

Golden, P. B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. O. Karatay, Karam yay., Ankara, 2002.

Göde, K., “Mısır Türk Sultanı Baybars’ın Anadolu Seferi ve Kayseriye Gelişi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1994, S. 5/, s. 83-98.

Gökhan, İ., “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, I, s. 70-108.

Göksu, E., “Kösedağ Savaşı (1243)”, *Tarihin Peşinde*, 2009, S. 2, s.1-14.

Göksu, E., “Erzurum’un Sonbaharı”, *Turkish Studies*, Vol. IV/8, 2009, s. 1286-1297.

Gömeç, S., *Kök Türk Tarihi*, Türksoy yay, Ankara, 1997.

Grigor’ev, V., *O Dostovernosti Yarlıkov Dannıh Hanami Zolotoy Ordı Russkomu Duhovenstvu*, Moskva, 1842.

Grigoryan, G. M., *Oçerki İstorii Şyunika IX-XV vv*, Akademiya Nauk Armyanskoy SSR, Erevan, 1990.

Grousset, R., *Stepler İmparatorluğu*, çev. H. İnalıcık, TTK yay, Ankara, 2011.

Gudzy, N. K., *History of Early Russian Literature*, The Macmillan Company, New York, 1949.

Güneş, İ., “Memlûk Sultanı I. Baybars’ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, C. 20, S. 2, s. 343-360.

Gürbüz, M., *Hazar-Müslüman Münasebetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.

Halberstma, T. H. F., *Early Christian Remains of Inner Mongolia: Discovery, Recontruction and Appropriation*, Brill Publishing, Leiden-Boston, 2008.

Halperin, C. J., "The Defeat and Death of Batu", *Russian History*, 1983, Vol. 10, s. 50-65.

Halperin, C. J., "The East Slavic Response to the Mongol Conquest", *Archivum Eurasia Medii Aevi*, 1999, Vol.10, s. 98-117.

Hautala, R., "Latin Sources on the Religious Situation in the Western Mongol Uluses in the Late 13th-early 14th Centuries", *Zolotoor-dinskaya Tsivilizatsiya*, 2013, No. 6, s. 273-280.

Hitti, P. K., *Syria: A Short History*, Macmillan Comp., New York, 1959.

Holt, P. M., "Ladjin", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, 1986, Vol. V, Leiden, s. 594, 595.

Holt, P. M., "Dimyat", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol. II, Leiden, 1991, s. 292.

Hornstein, L. H., "The Historical Background of the King of Tars", *Speculum*, 1941, Vol. 16, s. 404-414.

Housley, N., *Documents on the Later Crusades 1274-1580*, ed. N. Housley, Macmillan Press, London 1996.

Houtum-Schindler A., "Alamut, Amut", *Tarih Okulu*, 2010, S. VII, s. 165-166.

Humphreys, R. S., *From Saladin to the Mongols*, State University of New York Press, 1977.

Isahaya, Y., "History of the Provenance of the Chinese Calendar in the Zij-i İlkhani", *Tarih-e Elm*, 2009, Vol. 8, s. 19-44.

İnalçık, H., "The Status of the Grek Orthodox Patriarch under the Ottomans", *Turcica*, 1991, XXI-XIII, s. 407-435.

İnal-ıpa, Ş. D., *Abhazı (İstoriko-Etnografiçeskiye Oçerki)*, İzdatel'stvo Alaşara, Yey yok, 1965.

İzgi, Ö., *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK yay, Ankara, 2000.

Jackson, P., "The Dissolution of the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, 1978, Vol 22, s. 186-244.

- Jackson, P., "The Crusades of 1239-41 and their Aftermath", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1987, Vol. 50, No.1, s. 32-60.
- Jackson, P., *The Mongols and the West*, Pearson-Longman Press, Harlow, 2005.
- Jacoby, D., "Production et commerce de l'alun oriental en Mediterranee XI-XVe siecle", *L'alun de Mediterranee*, ed. P. Boggard et al, Naples-Aix-en-Provence, 2005, s. 219-267.
- Jensen, F., *Old French and Comparative Gallo-Romance Syntax*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1990.
- Kaegi, W. E., *Byzantium and the Early Islamic Conquest*, Cambridge University Press, 2000.
- Kafalı, M., *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1976.
- Kafalı, M., "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VI, Ankara 2002, s.177-193.
- Kafalı, M., *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Berikan yay, Ankara, 2005.
- Kafesoğlu, İ., *Harezmşahlar Devleti Tarihi (1092-1221)*, TTK yay, Ankara, 2000.
- Kalan, E., "Gorodskaya Kul'tura i Torgovo-Ekonomičeskiye Otnoşeniya Zolotoy Ordı", *Uçenie ZAPİSKİ Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, T.151/kn. 2009, 2-1, s. 82-89.
- Kalan, E., *Ulus Cuçi (Zolotoya Orda) i Stranı Vostoka: Torgovo-Ekonomičeskie Vzaimootnoşeniya vo Vtoroy Polovine XIII-XIV vv*, Kazan', 2012.
- Kamalov, İ., *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs yay, İstanbul, 2003.
- Kamalov, İ., *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken yay, İstanbul, 2009.
- Kamalov, İ., "Saray", *DİA*, C. 36, s. 121, 122.
- Kanat, C., "Memlûklerin Baybars Zamanındaki Suriye-Çukurova Si-

yaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildiriler*, Adana, 1999, s. 423-434.

Kanat, C., "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2000, S. XV, s. 105-120.

Kanat, C., "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2001, S. XVI, s. 31-45.

Karamzin, N.M.; *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom III, Sanktpe-terburg, 1851.

Kennedy, E. S., "The Chinese-Uighur Calendar as Described in the Islamic Sources", *Isis*, 1964, Vol. 55/4, s. 435-443.

Kesik, M., *At Üstünde Selçuklular Türkiye Selçuklularında Ordu ve Savaş*, Timaş yay., İstanbul, 2011.

Kıçanov, E. İ., *Oçerk İstorii Tangutskogo Gosudarstva*, İzdatel'stvo Nauka, Moskva, 1968.

Kıçanov, E. İ., "Svedeniya iz 'İstorii Dinastii Yuan' o Zolotoy Orde", *Istočnikovedeniye İstorii Uhusa Cuçi (Zolotoy Ordu) ot Kalki do Astrahani 1223-1556*, otv. Red. M.A. Usmanov, Akademiya Nauk Tatarstana Institut İstorii, Kazan, 2001.

Kılıç, M., "Haçlıların Dimyat Muhasaraları ve Eyyubilerin Mücadeleleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, C. VII, S. 4, s. 413-444.

Kılıç, M., "Memlûk Sultanı Halil ve Siyasi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, C. XIV/1, s. 133-171.

Kim, H., "The Unity of the Mongol Empire and Continenal Exchanges over Eurasia", *Journal of Central Eurasian Studies*, 2009, I, s. 15-52.

Klyashorniy, S., "Orta Asya Milletlerinin Araplara Karşı Mücadelelerine Dair", *Belleten*, 1962, C. XXVI, S. 104, s. 763-776.

Koç, D., *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar*

Devleti, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, İstanbul.

Kohler, C., Langlois, C. V., “Lettres Inedites Concernant les Croisades (1275-1307)”, *Bibliothèque de l'école des Chartes*, 1891, Vol. 52, s.46-63.

Koprman, K. Y., “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Makaleler*, haz. E.S. Yalçın, A. Çetin, Berikan yay., Ankara, 2005.

Korobov, D.S., “Settlement of Alanic Tribes in Various Areas of the North Caucasus According to Archeological Data and Written Sources”, *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 2011, Vol. 50/1, s. 51-73

Köprülü, M.F., “Artukoğulları”, *MIA*, C.I, İstanbul, 1978 s.615-625.

Köprülü, M.F., “I. Baybars”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, s.357-363.

Köprülü, F., “Harezmşahlar”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul, s. 263-296.

Köymen, M.A., “Büyük Selçuku İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilas-ı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1947, C. V, s. 563-614.

Köymen, M.A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, 2011, C. II, TTK yay, Ankara.

Kurat, A.N., *Türkiye ve İdil Boyu*, TTK yay, Ankara, 2011.

Lane, G., “Arghun Aqa: Mongol Bureaucrat”, *Iranian Studies*, 1999, Vol. 32/4, s. 459-482.

Lane, G., *Early Mongol Rule in Thirteenth Century in Iran*, Routledge-Curzon Press, London-New York, 2003.

Lane, G., *Daily Life in the Mongol Empire*, Greenwood Press, London, 2006.

Lang, D.M., “Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant (1314-1346)”, *Bulletin of the School of Oriental and Africal Studies*, 1955, Vol.17/1, s.74-91.

- Lewis, B., "The Isma'ilites and the Assassins", *History of the Crusades*, Vol. I, ed.M. W. Baldwin, The University of Winconsin Press, Madison-Milwaukee-London, 1969, s.99-134.
- Lewis, B., "Mısır ve Suriye", çev. H. Aktaş, *İslam Tarihi*, C.1, Kitabevi yay, İstanbul, 1997.
- Lewis, B., *Tarihte Araplar*, çev. H. D. Yıldız, Ağaç yay., İstanbul, 2009.
- Limberis, V., *The Virgin Mary and the Creation of Constantinople*, Routledge Press, London-New York, 1994.
- Lockhart, L., "The Relations Between Edward I and Edward II of England and the Mongol Il-khans of Persia", *Iran*, 1068, Vol.6, s.23-31.
- Lockhart, L., "Hasan-ı Sabah ve Haşîşiler", çev. S. Tülücü, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.26, 2006, s.213-240.
- Lopez, R.S., "European Merchants in the Medieval Indies: The Evidence of Commercial Documents", *The Journal of Economic History*, 1943, Vol.3/2, s.164-184.
- Louth, A., "The Byzantine Empire in the Seventh Century", *New Cambridge Medieval History*, Vol. I, Ed. P. Fouracre, Cambridge University Press, 2006, s. 291-316.
- Mackenzie, N.D., "The Fortification of al-Qahira (Cahiro) under the Ayubids", *Jihad and its Times*, ed. H. Dajani-Shakeel, R.A. Messier, Ann Arbor, 1991, s.71-95.
- Mango, C., *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu*, çev. G. Çağalı Güven, YKY yay, İstanbul, 2008.
- Mansouri, M.T., "Byzantium and the Arabs from the VIIth to XIth Century", *Mediterranean World*, 2010, Vol.6, s.58-67.
- May, T., *The Mechanics of Conquest and Governance: The Rise and Expansion of the Mongol Empire 1185-1265*, dissertation Doctor of Philosophy, University of Winconsin, Madison, 2004a.
- May, T., "A Mongol-İsma'ili Alliance: Thoughts on the Mongols and Assassins", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 2004b., Vol.

- McClean, N., "An Eastern Embassy to Europe in the Years 1287-1288", *The English Historical Review*, 1899, Vol.14/54, s.299-318.
- Merçil, E., *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, TTK yay, Ankara, 2000.
- Merçil, E., "Haçlı Seferleri Sırasında Büyük Selçuklu Devletinin Durumu", *Selçuklular*, Bilge Kültür Sanat yay, İstanbul, 2011.
- Meserve, M., Türk, çev. M.T. Akad, April yay, İstanbul, 2011.
- Meyvaert, P., "An Unknown Letter of Hulagu Ilkhan of Persia to King Louis IX of France", *Viator*, 1980, 11, s.245-259.
- Micheau, F; "Eastern Christianity (Eleventh to Fourteenth Century): Copts, Melkites, Nestorians and Jacobites", *Cambridge History of Christianity*, Vol.5, ed. Michael Angold, Cambridge University Pres, 2007, s.373-404.
- Milliner, M.J., *The Virgin of the Passion: Development Dissemination and Afterlife of a Byzantine Icon Type*, A Dissertation for the Degree of Doctor of Phil., Princeton University, 2011.
- Minorsky, V., "Tamim ibn Bahr's Journey to the Uyghurs", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1948, Vol.12/2, s. 375-305.
- Minorsky, V., "Maraga", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol. VI, Leiden, 1991, s. 498-503.
- Mirgaleev, İ.M., "Politika Zolotoy Ordı po Otnoşeniyu k Gosudarstvu Hulaguidov", *Vestnik Sanktpeterburgskogo Universiteta*, 2009, Ser.9/Vip. 3, s. 325-351.
- Morgan, D., *The Mongols*, Blackwell Publ., Oxford, 2007.
- Mostaert, A., Cleaves, F.W., "Trois Documents Mongols des Archives Secretes Vaticanes", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol.15/3-4, s. 419-506.
- Mutafian, C., "Hethoum de Korykos historien armenien Un prince cosmopolite à l'aube du XIV siècle", *Cahiers de Recherches medievales*, 1996, Vol. 1, s.157-176.

- Nadhiri, A.A., *Saracins and Franks: Perceptions of Self and Other in 12th-15th Century Literature*, Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, Chapel Hill, 2009.
- Narojny, E.İ., “K İzüçeniyu Dinamiki Zolotoordınskogo Prisutstviya na Tsentral’nom Kavkaze”, *Arheologiya i Voprosı Hozyaystvenno-Ekonomičeskoj İstorii Severnogo Kavkaza*, Grozny, 1987, s. 54-65.
- Nersessian, der S., “The Chronicle of the Constable Smpad or of the ‘Royal Historian’”, *Dumbarton Oaks Papers*, 1959, Vol.13/ 1959, s.143-168.
- Nersessian, “The Kingdom of Cilician Armenia”, *A History of the Crusades*, Vol. II, ed. R.L. Wolff, H.W. Hazard, University of Wisconsin Press, Madison, 1969, s. 630-659.
- Nobutaka, N., “The Rank and Status of Military Refugees in the Mamluk Army: A Reconsideration of the Wafidiyah”, *Mamluk Studies Review*, 2006, Vol.10/1, s. 55-81.
- Ostrogorsky, G., *Bizans Devleti Tarihi*, çev. F. Işıltan, TTK yay, Ankara, 2011.
- Ostrowski, D., “The Tamma and the Dual Administrative Structure of the Mongol Empire”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1998, Vol.61/2, s. 262-277.
- Ögel, B., *Sino Turcica: Çingiz Han’ın Türk Müşavirleri*, IQ yay, İstanbul, 2002.
- Özaydın, A., *Sultan Mehmed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105–1118)*, TTK yay, Ankara, 1990.
- Özbek, S., “Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn Calud”, *Türkler*, 2002, C.V, Ankara, s.127-133.
- Özbek, S., “Memlûklerde Meşruiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar ‘Sultanı Öldüren Sultan Olur’”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2013, C.32/S.53, s.155-172.

- Özcan, A.T., *Moğol-Rus İlişkileri 1223–1341, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2010a.
- Özcan, A.T., “Macar Papaz Julian’ın 1237 Tarihli Moğol Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2010b, C.XXIX, S.48, ss.89-99.
- Özcan, A.T., “XVI. Yüzyıla Kadar Türkiye ve Türkmenya Adının Batı Dünyasındaki Kullanımı ve Sınırları”, *Türkiyat Mecmuası*, 2012a, C.22, s.63-82.
- Özcan, A.T., “Chronica Maiora’da Moğol İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2012b, C.XXVII/II, s. 427-458.
- Özcan, A.T., “Moğol Tarihine İlişkin Latince Kaynaklarda Uygurlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2013a, S.34, s. 147-163.
- Özcan, A.T., “Chronica Maiora’da Moğollara Dair Kayıtlar”, *Tarih Okulu*, 2013b, S.XVI, s. 23-77.
- Özcan, A.T., “Timur’un Elçisi Sultaniyeli Johannes ve Libellus de Notitia Orbis Adlı Eserinden Bazı Parçalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2014, C.33/S.55, s.121-162.
- Özgüdenli, O.G., “Meraga”, *DİA*, C.29, İstanbul, 2013.
- Özyetgin, A. M., *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bittiklerin Dil ve Uslup İncelemesi*, TDK yay, Ankara, 1996.
- Özyetgin, A.M., “Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri”, *International Journal of Central Asian Studies*, 2009, Vol. XIII, s. 441-458.
- Pamuk, B., “XVII. Yüzyılda bir Osmanlı Paşasının Masraf Bilançosu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003, S.34, s.107-124.
- Paşuto, V., “O Politike Papskoy Kurii na Rusi XIII. vek”, *Voprosu İstorii*, 1949, No.5/1949, s.52-76.
- Paviot, J., “England and the Mongols”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 2000, Vol10/3, s.305-318.
- Paydaş, K., “Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2006, S.40, s.113-140.
- Pelliot, P., “A Propos des Comans”, *Journal Asiatique*, 1920, Tom.15,

s.125-185.

Pelliot, P., “Les Mongols et la Papauté” (II), *Revue de L'Orient Chretien*, 1924, Tome IV, Tom.XXIV, ss. 29-139.

Pelliot, P., *Notes on Marco Polo*, Vol.I, Paris, 1959.

Pelliot, P., *Notes on Marco Polo*, Vol.II, Paris, 1963.

Petruşevskiy, İ.P., “İran i Azerbaycan pod Vlast'yu Hulaguidov”, *Tataro-Mongoli v Azii i Evrope*, red. S.L. Tihvinskiy, İzdatel'stvo Nauka, Moskva, 1977, s.228-259.

Pfeiffer, J., “Reflections on a Double Rapprochement: Conversion to Islam Among the Mongol Elite During the Early Ilkhanate”, *Beyond the Legacy of Genghis Khan*, ed. L. Komaroff, Brill Publ., Leiden2006a, s.369-389.

Pfeiffer, J., “Ahmad Tegüder's Second Letter to Qala'un (682/1283)”, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East*, ed. J. Pfeiffer, S.A. Quinn, Wiesbaden, 2006b, s.167-202.

Poppe, N.N., “Zolotoordinskaya Rukopi' na Bereste”, *Sovetskoe Vostokovedenie*, 1941, T. II, s.81-134.

Prawdin, M., *The Mongol Empire it's Rise and Legacy*, tr. Eden-Cedar Paul, London, 1940.

Prazniak, R., “Ilkhanid Buddhism: Traces of a Passage in Eurasian History”, *Comparative Studies in Society and History*, 2014, 56/3, s.650-860.

Rachewiltz, I. de, *Papal Envoys to the Great Khans*, Faber and Faber Publ., London, 1971.

Rachewiltz, I. de, “Prester John and Europe's Discovery of East Asia”, *East Asian History*, 1996, N.11, s. 59-74.

Richard, J., “Le Debut des Relations entre la Papauté et les Mongols de Perse”, *Journal Asiatique*, 137/1949, s. 291-297.

Richard, J., “L'extreme Orient legendaire au Moyen Age: Roi David et Pretre Jean”, *Annales d'Ethiopie*, 1957, Vol.2, ss.225-244.

- Richard, J., "European Voyages in the Indian Ocean and Caspian Sea (12th-15th Centuries)", *British Institute of Persian Studies*, 1968, Vol.6/1968, s.45-52.
- Richard, J., "Une Ambassade Mongole a Paris en 1262", *Journal des Savants*, 1979, N.4, s. 295-303.
- Richard, J., "La Croisade de 1270, premier 'passage general'", *Academie des Inscriptions et Belles Lettres*, 1989, Vol.133/2, s.510-523.
- Richard, J., "La Limite Occidentale de l'expansion de l'alphabet Ouigour", *Les Relations entre l'orient et l'occident au Moyen Age*, Ashgate Variorum, 1999, ss.71-75.
- Richard, J., "The Eastern Churches", *The New Cambridge Medieval History*, Vol.IV, Part I, ed. D. Luscombe, J. Riley-Smith, Cambridge University Press, 2006, s. 564-599.
- Rossabi, M., "The Reighn of Khubilai Khan", *Cambridge History of China*, 2006, Vol. VI, ed. H. Franke- D. Twitchett, Cambridge University Press, s.414-489.
- Rossabi, M., *Kubilay Han'ın Seyyahı: Doğudan Batıya İlk Yolculuk*, çev. E. Uşaklı, İş Bankası Kültür yay, İstanbul, 2008.
- Roux, J.P., *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Kazancıgil-A. Bereket, Kabalcı yay, İstanbul, 2001.
- Roux, J.P., *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. A. Kazancıgil, Kabalcı yay, İstanbul, 2002.
- Runciman, S., "The First Crusade: Antioch to Ascalon", *History of the Crusades*, Vol.I, ed. M.W. Baldwin, The University of Winconsin Press, Madison-Milwaukee-London, 1969, s.308-342.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.I, çev. F. Işıltan, TTK yay, Ankara,2008a.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.II, çev. F. Işıltan, TTK yay, Ankara, 2008b.
- Runciman, S., *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.III, çev. F. Işıltan, TTK yay, Ankara, 2008c.

- Russell-Smith, L., *Uygur Patronage in Dunhuang*, Brill Publishing, Leiden-Boston, 2005.
- Ryazanovskiy, V.A., *Mongol'skoe Pravo*, Harbin, 1931.
- Safargaliev, M.G., *Raspad Zolotoy Ordı*, Mordovskoe Knijnoe Izdatel'stvo, Saransk, 1960.
- Sarıtaş, E., *Sarı Uygurlar*, Selenge yay, İstanbul.
- Sauvaget, J., "Halab", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, Vol. III, Leiden, 1986, s.85-90.
- Schein, S., "Gesta Dei per Mongolos 1300", *The English Historical Review*, 1979, Vol.94/373, s.805-819.
- Sertkaya, O.F.; "II. Dünya Savaşı Esnasında Berlin Koleksiyonu'ndan Kaybolan Eski Uygur Belgelerindeki Hristiyan Uygur Türklerinin İsimleri Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2010, C.43/43, ss.97-113.
- Seyfeddin, M.A., *Moneti İl'hanov XIV veka*, İzdatel'stvo Akademii Nauk Azerbaycanskoy SSR, Bakı, 1968.
- Seyfeddin, M.A., "Moneti s Nadpis'yu Ulug Mangıl Ulus-Bek", *Numizmatika i Epigrafika*, T.IX, Moskva, 1971, s.115-121.
- Shimin, G.; "The Uighur Kingdom of Kocho", *History of Civilizations of Central Asia*, Vol.IV/I, ed. M.S. Asimov, Unesco Publishing, 1998, ss.200-206.
- Sobernheim, M., "Salahaddin Eyyubi", *MEB İA*, C.X, İstanbul, 1988, s.103-110.
- Spuler, B., *İran Moğolları*, çev. C. Köprülü, TTK yay, Ankara, 1987.
- Streck, M., Gibb, H.A.R., "Antakiya", *Encyclopedia of Islam 2th ed.*, 1986, Vol. I, Leiden, s. 516, 517.
- Şaginyan, A.K., "Armeniya v Period Arabo-Vizantiyskih Voyn vo Vtoroy Polovine VII veka", *Čelovek Priroda Obščestvo Aktual'nie Problemy: Materialı XI mejdunarodnaya Konferentsii Malodih Učenih*, Sanktpeterburg, 2000, s.512-516.
- Şeşen, R., "Eski Araplara Göre Türkler", *Türkiyat Mecmuası*, 1969,

C.15, s.11-36.

Şeşen, R., *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK yay, Ankara, 2001.

Taşağıl, A., *Göktürkler I-II-III*, TTK yay, Ankara, 2012.

Togan, Z.V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Togan, Z.V., “Voyennaya Kampaniya Timura 1395 goda na Ukraine i Severnom Kavkaze”, *Zolotordinskaya Tsivilizatsiya*, Vıp.II, Kazan, 2009, s. 222-228.

Turan, O., “Keyhusrev II”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.VI, İstanbul 1977, s.620-629.

Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Boğaziçi yay, İstanbul, 1999.

Turan, Ş., “Moğolların Anadolu’yu İstilası Sonrası Batı Anadolu’da Türkmen Tarzında Şekillenme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, S.29, ss.185-194.

Uyar, M., “İlhanlı-Memlûk Mücadelesinde bir Kırılma Noktası: Vadi el-Hâzindâr Savaşı”, *International Congress of Asian and North African Studies*, 2007, Ankara(’da sunulmuş basılmamış bildiri), s.1-8.

Uyar, M., “İlhanlı Ordusunda Hiyerarşi: Askeri Yetkililer ve Nitelikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2009, 49/1, s.37-47.

Uyumaz, E., *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220–1237)*, TTK yay, Ankara, 2003.

Vasary, I., *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185-1365*, Cambridge University Press, 2005.

Vernadsky, G., “The Scope and Contents of Chingis Khan’s Yasa”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1938, Vol.III/No.3-4, s.337-360.

Vernadsky, G., *Moğollar ve Rusya*, çev. E.B. Özbilgen, Selenge yay, İstanbul, 2007.

- Veselovskiy, N.İ., *Han iz Temnikov Zolotoy Ordı: Nogay i ego Vremya*, Petrograd, 1922.
- Vicovan, I., “Theological Significance of the Akathistos Hymn from Moldovita Monastery”, *European Journal of Science and Theology*, 2006, Vol.2/No.2, s.51-68.
- Voegelin, E., “The Mongol Orders of Submission to European Powers 1245-1255”, *The Collected Works of Eric Voegelin*, Vol.X, ed.E. Sandoz, University of Missouri Press, Columbia-London, 2000, ss.76-125.
- Wing, P., “‘Rich in Goods and Abounding in Wealth’ The Ilkhanid and Post Ilkhanid Ruling Elite and the Politics of Commercial life at Tabriz 1250-1400”, *Politics, Patronage and the Transmission of Knowledge in 13th-15th Century Tabriz*, ed. J. Pfeiffer, Brill Publ., Leiden 2014, s.302-320.
- Wolff, R.L., “Romania: The Latin Empire of Constantinople”, *Speculum*, 1948, Vol.XXIII/No.1, ss.1-34.
- Yakubovskiy, A.Yu., *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. H. Eren, TTK yay, Ankara, 2000.
- Yıldız, H.D., *İslamiyet ve Türkler*, Kamer yay, İstanbul, 2000.
- Yınanç, M.H., “Celaleddin Harezmşah”, *MİA*, 1978, C.III, s.49-53.
- Yuvalı, A., “XIII. Yüzyılda Önasya’daki Siyasi Bloklaşma”, *Türk Kültürü Dergisi*, 1985, S.262, s.111-121.
- Yüksel, M.Ş., “Arap Kaynaklarında Timur”, *Bilig*, 2004, S.31, s.85-126.
- Yüksel, M.Ş., “Türk Kültüründe Levirat ve Timurlularda Uygulanışı”, *Turkish Studies*, 2010, Vol.5/3, s. 2027-2058.
- Zakirov, S., *Diplomatiçeskie Otnişeniya Zolotoy Ordı s Egiptom (XIII-XIV vv)*, Izdatel’sтво Nauka, Moskva, 1966
- Zarrinkub, A., “The Arab Conquest of Iran and its Aftermath”, *Cambbridge History of Iran*, Vol. IV, Ed. R.N. Frye, Cambridge University Press, 2007, s.1-56.

c. Sözlükler

Niemeyer, J.F., *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Fasculus I, Brill Publ., Leiden, 1976.

OLD, *Oxford Latin Dictionary*, Oxford University Press 1968.

DİZİN

A

Abaka 13, 106, 110, 114, 116, 117, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 138, 139, 143, 144, 146, 149, 150, 187, 190
Abhaz 46, 85, 190, 191
Abhazya 46, 47, 59
Adana 12, 125, 179, 180, 182, 185, 247
Afrika 24, 224
Agaris 49
Alâeddin 67, 69, 256
Alania 46
Aleksander 84
Aleksandreta 85
Almalık 86, 99
Almanya 94, 95
Alparslan 63, 64
Altın Orda 34, 87, 95, 97, 99, 102, 113, 115, 116, 117, 120, 122, 123, 126, 129, 143, 149, 171, 189, 190, 191, 194, 246, 252
Amaury 12, 196, 203, 204
Amu-Derya 39
Antakya 25, 37, 53, 56, 61, 64, 65, 102, 112, 117, 119, 124, 165, 167, 205, 207, 225, 226
Aral Gölü 39
Ararat 45, 46
Argun 13, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 169, 189
Argun Aka 140
Artuk 63, 64
Avusturya 94
Ayn Calut 112, 113, 119, 120, 207
Aziz Barnabe 56

Aziz Jonas 48
Aziz Louis 205, 213
Aziz Michael 25, 225
Aziz Paul 53
Aziz Paulus 177, 185
Aziz Thomas 40, 41, 224

B

Babil 23, 48, 68, 69, 139, 160, 200, 201, 208, 222
Bağdat 48, 59, 68, 79, 100, 103, 107, 108, 109, 110, 153, 154
Baltu 163, 170, 171
Barak 43, 95, 96, 117, 128, 190
Batu 34, 39, 40, 87, 88, 94, 95, 97, 99, 115, 127, 189, 245
Batu Han 40, 97, 115, 189
Baybars el Çaçnigir 170
Baycu 73, 88, 89, 90, 97, 99, 103, 106, 107, 115, 140
Baycu Noyan 73, 88, 89, 97, 106, 107, 115
Baydu 127, 134, 149, 150, 151, 152, 153, 163
Bedahşan 40
Bedreddin Lülü 111
Belh 59, 84
Bellifortis 118
Berit 52
Berke Han 68, 69, 116, 117, 123, 133, 143, 190
Berkyaruk 64, 65
Beşbalık 32, 35, 87, 90
Bire 170
Birunî 37
Bithinia 51
Bohemond 102, 117, 119
Bonifacius de Monilis 89

Budizm 32, 76
 Buhara 36, 43, 87
 Bulgarya 75, 94
 Bundukdar 124, 128, 132, 133, 206, 207,
 219
 Burkan Kaldun 78, 80
 Büyük Ermenistan 44, 46, 50, 65

C

Caeserea 25, 226
 Çağatay 36, 37, 43, 80, 86, 87, 93, 95, 96,
 105, 117, 122, 128, 131, 171, 188,
 242, 246
 Çağatay Noyan 105
 Camuka 73, 77
 Çapar 93, 96, 188, 189, 190
 Carmagun 73, 84, 87, 88, 115, 127
 Catayni 30
 Celaleddin 66, 67, 69, 105, 257
 Celayir 73, 140
 Cend 115
 Cengiz Han 15, 31, 33, 71, 72, 73, 74, 76,
 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87,
 96, 102, 115, 127, 149, 187, 192,
 193
 Çenkşi 36
 Çerkes 85, 209
 Ceyhan 125
 Ch'ang ch'un 35
 Clement 7, 12, 14, 140
 Constancia 56
 Constantin 57, 110, 122, 179, 181, 182,
 183
 Constantinopolis 24, 51, 56, 57, 61, 181,
 183, 203, 224, 225
 Constantinus 50
 Cracum Montis Regalis 52
 Cuçi 86, 87, 93, 95, 96, 115, 246, 247
 Cuveyni 32, 67, 75, 76, 82, 83, 87, 90, 106,
 115, 193, 232

D

Daifa Hatun 67
 David Narin 46, 47
 Demirkapı 98

Demir Kapı 45, 85, 190
 Deşt-i Kıpçak 15, 17, 30, 38, 83, 87, 94,
 95, 143
 Didgori 66
 Diogenes 61
 Dokuz Hatun 110, 117, 121, 122, 184
 Doros 37
 Duva 93, 94, 95, 96, 171, 188

E

Edward 131, 135, 148, 165, 169, 177, 207,
 216, 217, 220, 238, 249
 Efes 51
 Eksük 63
 Elbistan 125, 128, 155
 Elbruz 46
 Elçigiday 7, 116
 el-Ömerî 35, 116, 170, 232
 Epiphanie 12, 186
 Ermenistan 11, 12, 22, 25, 44, 45, 46, 50,
 52, 53, 59, 61, 65, 96, 97, 98, 106,
 111, 112, 119, 138, 168, 177, 178,
 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185,
 186, 207, 220, 221, 224, 225
 Erzurum 63, 85, 86, 88, 244

F

Farzin 84
 Fison 43, 44, 58, 86, 93, 104, 105
 Fırat 49, 52, 67, 68, 137, 138, 150, 154, 165,
 167, 169, 170, 171, 176, 244
 Fransiskan 148, 180, 181
 Frigya 51

G

Gazan 13, 19, 121, 127, 141, 150, 151, 152,
 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159,
 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166,
 167, 168, 169, 170, 171, 177, 179,
 181, 183, 184, 185, 191, 194, 211,
 216, 226, 247
 Gazan Han 13, 121, 127, 141, 151, 152,
 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160,
 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 171, 177, 183, 184, 191, 194,

216, 247
 Gazneli Mahmut 41
 Gazze 52, 159, 163, 164, 171
 Gerdizî 35
 Gıyaseddin 34, 89, 97, 233
 Gıyaseddin Nakkaş 34
 Goddefridi de Boilliono 63
 Godfrey Bouillon 64, 68, 124
 Gregory 10, 131, 231
 Gürcistan 6, 46, 47, 59, 84, 85, 115, 141
 Gürcü 22, 46, 47, 50, 66, 84, 89, 120, 134,
 142, 147, 154, 160, 162, 169, 176,
 191, 224
 Gürcüler 23, 65, 66, 85, 224
 Guy d'İbelin 10
 Güyük 7, 15, 46, 90, 92, 97, 98, 99, 116,
 127, 192

H

Habeş 22
 Halep 20, 22, 23, 53, 67, 68, 111, 112, 114,
 126, 134, 154, 155, 164, 166, 167,
 169, 186, 204, 221
 Haman 25, 210
 Hanbalık 34, 92
 Hanisem 47
 Harbende 19, 184, 188, 189, 190, 191, 216,
 217, 221, 227
 Harezm 15, 31, 35, 36, 37, 38, 66, 68, 79,
 80, 82, 84, 86, 87, 95, 115
 Harım 122, 131
 Harran 49, 69, 111
 Haşhaşiler 105, 106, 207
 Haymalot 119
 Hazar Denizi 36, 39, 43, 44, 45, 86, 190
 Herakleios 56, 61
 Hermes 42
 Hindistan 5, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 71,
 95, 96
 Hıms 68, 69, 134, 135, 136, 155, 156, 160,
 161, 162, 166, 170, 171, 172, 209,
 238
 Honorius 142, 147
 Hospitaller 11, 167
 Hotono de Grandisono 179
 Hsi-Hsia 72

Hüsameddin Laçın er-Rumî 170
 Huzistan 44, 67

I

İbn Battuta 36, 37, 38, 41, 43, 48, 52, 76,
 194, 232
 İdil 38, 50, 87, 94, 95, 97, 248
 İdrisi 34
 I. Hetum 9, 37, 96, 97, 98, 99, 100, 101,
 102, 104, 106, 111, 112, 114, 120,
 124, 125, 126, 127, 133, 187, 231
 II. Hetum 10, 11, 13, 127, 153, 159, 160,
 177, 178, 180, 181, 186, 233
 İl Arslan 66
 İlhanlı 7, 8, 13, 15, 43, 47, 93, 110, 116,
 117, 120, 121, 123, 129, 134, 135,
 140, 141, 144, 148, 149, 150, 152,
 157, 158, 163, 166, 168, 170, 171,
 173, 175, 188, 190, 191, 216, 228,
 238, 240, 247, 256
 İlhanlılar 33, 48, 83, 115, 117, 121, 133,
 140, 142, 156, 174, 189, 234
 İncalcık 36, 103, 244, 245
 İran 5, 7, 15, 35, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 48,
 55, 58, 59, 64, 65, 66, 67, 73, 87, 88,
 93, 103, 105, 106, 112, 114, 115,
 116, 121, 139, 147, 148, 153, 163,
 190, 242, 253, 255
 Isauria 51
 Isfarayn 84
 İvane 85
 IV. Bela 34

J

Johannes 15, 38, 41, 43, 72, 75, 87, 89, 90,
 91, 92, 98, 180, 181, 182, 183, 192,
 193, 195, 252
 Johannes de Liminata 89
 Jong 92

K

Kafkas 38, 39, 45, 84, 171, 190
 Kahire 17, 18, 139, 160, 168, 170, 201, 204,
 206, 208, 210, 212, 214, 222
 Kaldea 55, 58

- Kalenderî 140
 Kapadokya 51, 56, 63
 Karakorum 92, 99
 Karaunas 132, 163
 Kayseri 51, 90, 128
 Kerak 112
 Ketboga 21, 103, 112, 113, 114, 117, 118,
 119, 155, 206, 208, 209, 210, 211,
 219
 Keyhatu 140, 148, 149, 150, 151
 Kilikya 7, 9, 10, 11, 12, 45, 50, 53, 56, 57,
 61, 96, 97, 102, 119, 153, 163, 187,
 189, 244
 Kirman 44, 67, 132, 163, 171
 Kitanlar 34
 Kıbrıs 10, 11, 12, 22, 25, 50, 56, 97, 164,
 165, 167, 168, 178, 179, 180, 181,
 184, 186, 220, 221, 222, 225
 Kılıçarslan 64
 Kinnısırın 167
 Kıpçak 15, 17, 30, 38, 83, 85, 87, 94, 95,
 117, 143, 155, 156, 157, 164, 165,
 166, 205, 206, 210
 Kıpti 214
 Kırım 37, 252
 Kıtay 15, 29, 31, 35, 87, 90, 187
 Kızılıkum 36
 Kongirat 140
 Kongurtay 143, 145
 Korykos 7, 10, 12, 14, 27, 183, 250
 Köseadağ 89, 90, 96, 97, 98, 115, 244
 Küçlög 86
 Kudüs 7, 24, 25, 48, 52, 53, 54, 68, 103,
 111, 112, 113, 120, 131, 147, 148,
 160, 165, 196, 203, 204, 205, 213,
 215, 220, 223, 228, 229, 243
 Kuman 21, 94, 200, 205, 206, 210, 218
 Kumanlar 94, 205, 206, 209, 211
 Kumanya 5, 15, 36, 38, 94, 95, 98, 123,
 189, 190, 205
 Kürboga 65
 Kürt 44, 128, 149, 203, 204
 Kutay Hatun 140
 Kutluk Hoca 171
 Kutlukşah 12, 154, 157, 163, 164, 165, 166,
 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173,
 174, 175, 176, 188
 Kutuz 21, 206, 207, 218
- L**
- Laçın 170, 173, 210, 211
 Latakia 25, 226
 Levon 10, 11, 126, 127
 Lison 49
 Lübnan 17, 24, 54, 160, 202, 214, 222, 227
- M**
- Macarius 127
 Mahmud Şah 163
 Malatya 20, 22, 23, 90, 221
 Mamistri 179
 Mardin 19, 49, 63, 154, 216
 Markap 25, 226
 Mazenderan 84, 86
 Medya 44, 45, 55
 Mehmet Tapar 64, 65
 Melik Eşref 208, 218
 Melik Nâsır 111, 154, 156, 160, 200, 208,
 209, 211, 219
 Melikşah 63, 64, 65, 102
 Melik Said 133, 207, 219
 Melik Salih 68, 69, 111, 205, 206
 Melkiler 37
 Memlük 7, 8, 11, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 113,
 118, 123, 125, 126, 128, 129, 131,
 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139,
 142, 147, 150, 154, 155, 156, 157,
 158, 159, 160, 161, 164, 165, 168,
 170, 172, 173, 174, 175, 186, 201,
 202, 203, 206, 209, 214, 218, 222,
 223, 228, 236, 238, 241, 244, 247,
 256
 Mengü Timur 18, 133, 134, 135, 136, 137,
 138, 139
 Meraga 48, 58, 84, 167, 252
 Merkitler 78
 Mesut Yalavaç 43
 Mezopotamya 6, 49, 52, 58, 61, 63, 64, 67,
 110, 165, 167
 Mihael Burtzes 61
 Misis 125

Möngke 15, 90, 91, 92, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 111, 112, 116, 134,
187
Mugan 47, 85, 88, 191, 216
Mulay 159, 160, 163, 164, 165, 166, 167,
169
Musul 48, 49, 65, 107, 138, 166, 239

N

Nabukednassar 48
Nahcivan 84
Narses 179
Nâsireddin Tusî 33, 48
Naymanlar 33
Nesturiler 37, 53
Nil 18, 21, 209, 212, 213, 219, 242
Nineveh 176
Ninive 48
Nişabur 44, 84
Nubyalılar 21, 22, 218, 220, 224

O

Ögedey 15, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 90, 92,
93, 95, 96, 115
Olcaytu 19, 93, 184, 185, 188, 189, 191,
216, 217
Oşin 9, 179
Otrar 35, 36

P

Paflagonia 51
Papaz Johannes 41, 92
Pekin 92
Pervane 128, 129, 130
Pliny 39
Possene 56
Premonstratensis 11, 178

R

Rabban Sauma 7, 144, 147, 148
Reşidüddin 32, 72, 73, 74, 75, 79, 80, 92,
105, 108, 109, 110, 112, 113, 114,
122, 135, 136, 142, 145, 150, 152,
154, 155, 157, 158, 161, 163, 164,
165, 166, 167, 171, 175, 184, 191,

193, 194

Revel 25, 226

Ruad 23, 167, 168, 221, 222

Rusya 38, 41, 75, 94, 95, 99, 119, 123, 190,
196, 246, 256

S

Şakhab 13, 172, 186, 238

Şam 48, 53, 55, 68, 111, 112, 118, 126, 131,
132, 133, 148, 155, 156, 160, 161,
162, 163, 164, 165, 166, 170, 171,
172, 174, 175, 207, 226, 227, 228

Samson 49

Saray 40, 189, 246

Selçuk 51, 62

Sidon 118

Silifke 51

Simar 49

Simbad 97, 98, 106, 114, 120, 124, 125,
126, 179, 180, 181, 182, 183, 235

Şiraz 44, 123

Sis 98, 124, 125, 183

Siyam 35

Soldins 37

Strabon 39

Subetay Noyan 84

Süleyman 63, 64

Süleymanşah 63, 64, 65

Sung 35

Suriye 6, 10, 13, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
39, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 67, 68, 69,
103, 111, 112, 113, 114, 115, 117,
118, 119, 120, 122, 124, 126, 129,
131, 133, 134, 135, 147, 148, 154,
155, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 200, 202, 205, 206,
207, 208, 209, 211, 214, 215, 216,
217, 218, 219, 220, 222, 223, 225,
243, 247, 249

T

Tamim ibn Bahr 34, 35, 250

Tarmaşirin 36

Tarse 31, 32, 35, 87

Tarsus 25, 53, 125, 177, 185, 225

Tatatonga 33

Tebriz 45, 66, 67, 84, 114, 141, 144, 145,
152, 153, 189Teküdar 13, 139, 140, 141, 142, 143, 144,
145, 146

Templar 11, 167

Terek 116, 117

Theodor 10, 178, 179, 180, 181, 182, 186

Timur Han 187

Toka Timur 140

Tokta 95, 171, 188, 189, 190, 191

Töregene 115

Trabzon 51, 52

Tripolis 24, 25, 160, 207, 222

Tuğrul Beğ 62, 63

Tuluy 87, 115

Türkistan 5, 35, 36, 37, 43, 50, 58, 61, 93,
113, 188, 190, 239Türkiye 6, 24, 45, 46, 50, 51, 52, 57, 63,
64, 65, 66, 67, 69, 85, 86, 88, 89, 90,
96, 98, 100, 103, 106, 107, 128, 129,
130, 132, 177, 214, 225, 236, 238,
242, 244, 247, 248, 250, 252, 256Türkmen 17, 21, 58, 60, 66, 201, 202, 206,
218, 256

Turs 36

Tutuş 63, 64

U

Urfa 49, 63, 67, 69, 110, 111

Urgenç 37

Uruk Hatun 184, 185

Uygur 31, 32, 33, 34, 35, 87, 236, 241, 245,
252, 255**V**

Vladimir Manomah 65

W

Wang Yen-te 35

Y

Yağısıyan 65

Yakubiler 37, 52, 53

Yaroslav Vsevolodoviç 99

Yassıçemen 67

Korykos hâkimi Hayton veya diğer bir deyişle Hetum'un bu eseri, Ortaçağı anlatan birinci el kaynaklar arasında önemli bir yere sahiptir. Haçlı seferleri döneminde kaleme alınan bu eser, Hayton'un hem Hristiyan dünyasına hem de Moğollara taktik verme amacıyla yazılmış bir tavsiye ve strateji kitabıdır.

Bir yandan Memluklar, diğer yandan Anadolu Selçukluları arasında sıkışıp kalan Ermenilerin o sıralar gerek Batıdan ve gerekse Doğudan müttefikler aradığı muhakkaktı. İşte böyle bir dönemde İslam dünyasının bağrına sokulan Moğollar da, özellikle Ayn Calut'ta Memluklar karşısında aldıkları ağır darbelerden sonra, kendilerine müttefik aramak zorundaydılar. Dolayısıyla bu müttefik Hristiyan Batı dünyasından başkası olamazdı. Bu ittifak arayışlarının ve karşılıklı elçi teatilerinin bizzat aktif faillerinden ve aynı zamanda şahitlerinden olan Hayton'un yazdıkları, o dönemi bilmek isteyenler için çok değerli bilgilerdir.

ISBN 978-605-4944-00-4

9 786054 944004

